T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 3084
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 2009

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İKTİSAT TARİHİ

Yazarlar
Doç.Dr. Kemal YAKUT (Ünite 1-4)
Arş.Gör. Ömer OBUZ (Ünite 1, 3)
Yrd.Doç.Dr. Filiz TEPECİK (Ünite 5, 6)
Dr. Süleyman YAŞAR (Ünite 7, 8)

Editörler
Dr. Süleyman YAŞAR
Doç.Dr. Kemal YAKUT

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
"Uzaktan Öğretim" tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2013 by Anadolu University
All rights reserved
No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör
Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Genel Koordinatör Yardımcısı
Yrd.Doç.Dr. İrem Erdem Aydın

Öğretim Tasarımcısı
Yrd.Doç.Dr. Alper Tolga Kumtepe

Grafik Tasarım Yönetmenleri
Prof. Tevfik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız
Öğr.Gör. Nilgün Salur

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu
Murat Uslu

Kitap Koordinasyon Birimi
Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni
Prof. Tevfik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Dizgi
Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Türkiye Cmhuriyeti İktisat Tarihi

ISBN
978-975-06-1730-0

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 5.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Aralık 2013

İçindekiler

Önsöz ..... **vii**

1. ÜNİTE

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ekonomik Yapı **2**
MİLLİ İKTİSAT POLİTİKASININ ORTAYA ÇIKMASI 3
İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurulması ve Meşrutiyet'in Tekrar İlanı ... 3
Milli İktisat Politikasının Ortaya Çıkması 6
MİLLİ İKTİSAT POLİTİKASININ UYGULANMASI 7
Milli Şirketlerin Kurulması 7
Sanayi Politikası 10
Bankacılık 11
Osmanlı İtibâr-ı Milli Bankası 12
Dış Ticaret Politikası 13
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA ALINAN BAZI EKONOMİK ÖNLEMLER 16
Savaşın Finansmanı ve Kâğıt Para Sorunu 16
İaşe Sorunu ve Çözüm Arayışları 19
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE EKONOMİ 20
Dış Yardımlar 23
Özet 25
Kendimizi Sınayalım 27
Okuma Parçası 28
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 30
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 31
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 32

2. ÜNİTE

Ekonomi Politikası Arayışları ve Yeniden İnşa (1923-1929) **34**
İZMİR İKTİSAT KONGRESİ 35
Çiftçi Grubunun İstekleri 40
Tüccar Grubunun İstekleri 40
Sanayi Grubunun İstekleri 40
İşçi Grubunun İstekleri 41
Milli Türk Ticaret Birliği'nin İstekleri 41
TARIMSAL GELİŞME 43
Aşar Vergisi 44
Tarım Kesiminden Alınan Diğer Vergiler 46
Makinalı Tarımın Teşviki 47
Kredi Politikaları ve Kooperatifçilik 48
Ziraat Bankası 48
İtibari Zirai Birlikleri 49
Türk Köylüsünün Sosyo-Ekonomik Durumunu Yükseltmek İçin Alınan Diğer Önlemler 50
SANAYİLEŞME VE ULAŞTIRMA 51
Kurulan Fabrikalar 52
Teşvik-i Sanayi Kanunu 53
Ulaştırma Politikası 55
BANKACILIK 55

Türkiye İş Bankası ... 56
Sanayi ve Maadin Bankası ... 57
Emlak ve Eytam Bankası ... 58
Ziraat Bankası ... 59
DIŞ TİCARET ... 60
Dış Ticaret ve Ülkelere Göre Yapısı ... 62
EKONOMİDE YENİ KURUMLAR ... 63
Ticaret ve Sanayi Odaları ... 64
İstatistik Umum Müdürlüğü ... 64
Âli İktisat Meclisi ... 65
İktisat Vekâleti ... 65
Özet ... 66
Kendimizi Sınayalım ... 68
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı ... 69
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı ... 69
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar ... 70

3. ÜNİTE

Korumacı-Devletçi Kalkınma Modeline Geçiş (1929-1939) ... 72
DÖNEMİN EKONOMİ POLİTİKASI (1929-1939) ... 73
TARIMSAL GELİŞME ... 75
SANAYİLEŞME VE ULAŞTIRMA ... 80
Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ... 82
İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ... 84
Enerji ... 85
Madencilik ... 86
Ulaştırma Politikası ... 86
BANKACILIK ... 88
T.C. Merkez Bankası ... 89
Sümerbank ... 89
Halk Bankası ... 90
Sanayi ve Kredi Bankası ... 90
Ziraat Bankası ... 90
Belediyeler (İller) Bankası ... 91
Etibank ... 91
Denizbank ... 91
DIŞ TİCARET ... 92
Dış Ticaretin Ülkelere Göre Durumu ... 95
Özet ... 96
Kendimizi Sınayalım ... 99
Okuma Parçası ... 100
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı ... 101
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı ... 102
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar ... 103

4. ÜNİTE

İkinci Dünya Savaş'ında Türk Ekonomisi ... 104
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İZLENEN İÇ VE DIŞ POLİTİKA ... 105
İç Politika ... 105
Dış Politika ... 107
HÜKÜMETLER VE EKONOMİK POLİTİKANIN BELİRLENMESİ ... 112

Refik Saydam Hükümeti 114
Şükrü Saraçoğlu Hükümeti 115
SAVAŞ SIRASINDA ALINAN EKONOMİK TEDBİRLER 117
Milli Korunma Kanunu 118
Varlık Vergisi Kanunu 120
Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu 123
SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE SEKTÖREL FAALİYET 124
Tarım Sektörü 126
Sanayi Sektörü 128
Dış Ticaret 129
Bankacılık 130
Özet 132
Kendimizi Sınayalım 134
Okuma Parçası 135
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 136
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 137
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 139

Dünya Ekonomisine Eklemlenme (1946-61) ..... 140 — **5. ÜNİTE**
GİRİŞ 141
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÜNYA EKONOMİSİ VE ULUSLARARASI PARASAL DÜZEN 141
Savaş Sonrasındaki Ekonomik Yapı 142
Savaş Sonrasındaki Uluslararası Para Sistemi 144
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE 145
Dış Ticaret Politikası ve Devalüasyonlar 146
Kalkınmayı Planlamak ve Maliye Politikası 151
Para Politikası ve Enflasyon 156
UYGULANAN POLİTİKALARIN SONUÇLARI 158
Nüfus Politikaları, Kentleşme ve İstihdam 158
Kalkınma, Milli Gelir ve Büyüme 160
Fiyatlar Genel Seviyesindeki Değişme 161
Özet 163
Kendimizi Sınayalım 164
Yaşamın İçinden 165
Okuma Parçası 166
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 166
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 167
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar 168

Dışa Bağımlı Gelişme Dönemi (1961-80) ..... 170 — **6. ÜNİTE**
GİRİŞ 171
1960-1980 ARASI DÜNYA EKONOMİSİ 171
TÜRKİYE'DE PLANLI EKONOMİK HAYAT 176
İSTİHDAM VE SANAYİLEŞME 179
İTHAL İKÂMECİ SANAYİLEŞME 181
KALKINMANIN FİNANSMANI 184
UYGULANAN POLİTİKALARIN SONUÇLARI 187
OLARAK ENFLASYON VE İSTİKRAR TEDBİRLERİ 187

Özet ... 191
Kendimizi Sınayalım ... 192
Yaşamın İçinden ... 193
Okuma Parçası ... 193
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı ... 195
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı ... 195
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar ... 196

7. ÜNİTE Ekonomide Dışa Açılma: Özal Dönemi ... 198
EKONOMİDE DIŞA AÇILMA VE KÜRESEL REKABETE GİRİŞ ... 199
24 Ocak Kararları ... 200
12 EYLÜL DARBESİ'NİN EKONOMİYE ETKİSİ ... 202
12 EYLÜL DARBESİ ARDINDAN YAPILAN İLK GENEL SEÇİMLER VE YENİ EKONOMİK DÜZENLEMELER ... 204
DÖNEMİN SOSYAL, PARA VE MALİYE POLİTİKALARI ... 208
Dönemin Sosyal Politikaları ... 208
Dönemin Para Politikaları ... 208
Dönemin Maliye Politikaları ... 209
Özet ... 211
Kendimizi Sınayalım ... 213
Okuma Parçası ... 214
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı ... 215
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı ... 215
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar ... 215

8. ÜNİTE 1990'lı Yıllardan Günümüze Ekonomik Yapı ... 216
GÜMRÜK BİRLİĞİ ANLAŞMASI ... 217
28 ŞUBAT SÜRECİ ... 220
KÜRESEL KRİZLERİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ ... 221
EKONOMİDE 2000'Lİ YILLAR ... 222
Türkiye'nin 2000'lerin İlk Sekiz Yılını IMF ile Yaşaması: 17. Stand-by Anlaşması ... 223
17. Stand-by Anlaşmasının Zayıf Noktası ... 224
Krizi Tetikleyen Faktörler ... 224
Merkez Bankası'nın Hatası ... 226
17. Stand by Anlaşmasının Kur Politikası ... 227
Dalgalı Kur Rejimine Geçiş ... 227
IMF ile Yapılan 18. Stand-by Anlaşması ... 228
Türkiye'nin AB'ne Tam Üyelik Müzakere Sürecinin Başlaması ... 229
AB Tarama Süreci ... 229
Fiili Müzakere Süreci ... 229
19. Stand by Anlaşması ... 230
IMF ile Yapılan Stand- by Anlaşmalarının Sonuçları ... 232
Ekonomiyi Olumsuz Etkileyen Faktörler ... 233
Derinleşen 2008 Küresel Ekonomi Krizi ve Türkiye Ekonomisi ... 235
Özet ... 238
Kendimizi Sınayalım ... 239
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı ... 240
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı ... 240
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar ... 241

Önsöz

"Koyunu parçalayan kurdu vurdum fakat ne çare ki, koyun elden gitti"
Türk atasözü

Osmanlı İmparatorluğu 1878'de Berlin Anlaşmasının ardından 34 yıl topraklarının bütünlüğünü az çok korudu. 1911-1913 Trablusgarp ve Balkan harpleri sonunda Trablusgarp'ı ve Balkanlardaki topraklarının önemli bir kısmı ile Ege Adalarını kaybetti. Bilhassa Rumeli'nin terkiyle İmparatorluk büyük ekonomik kayıplara uğradı. Bu kayıplara rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzölçümü 1914 yılı başında 1 milyon 937 bin kilometre kare ve nüfusu 26.3 milyon kişiydi. O yıllarda kişi başına gelir Batı Avrupa'da 170 dolar, Çarlık Rusya'sında 68 dolarken Osmanlı İmparatorluğundan bölgeden bölgeye değişmekle birlikte ortalama 44 dolar düzeyindeydi. Bölgeler arasındaki farkı şöyle açıklayabiliriz; Trakya, İstanbul ve Batı Anadolu'da ortalama gelir 66 dolara yükseliyor, Irak'ta 35 dolara düşüyordu. Hal böyleyken 1914'de girilen Birinci Dünya Savaşı diğer ülkelerde 1918 yılında bittiği halde sadece Türkiye 1922 yılı sonlarına kadar çok yıkıcı bir ölüm kalım savaşı içinde yaşadı. Birinci Dünya Savaşı'na katılan hiçbir ülkenin başkenti işgal edilmediği halde sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul müttefik devletler tarafından işgal edildi. Bütün bu olumsuz koşullarda emperyalizme karşı bağımsızlık savaşı veren ilk ülke Türkiye oldu. Niye böyle bir değerlendirme yapıyoruz? Çünkü Kurtuluş savaşı büyük ölçüde, Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusuna karşı yapılmasına rağmen Yunan Ordusu aslında İngilizlerin kurşun askeriydi.

Savaşın ekonomiye verdiği hasara gelince… Yunan ordusunun yakıp yıktığı Anadolu'da verdiği hasar o dönemin fiyatlarıyla 880 milyon doları buldu. Hemen belirtelim Birinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'ye maliyetinin o günkü fiyatlarla terk edilen eyaletlerdeki menkul ve gayrimenkuller hariç 100 milyon dolara mal olmuştu. Bu kıyaslamayla Yunan ordusu işgalinin Anadolu ekonomisine ne büyük bir maliyet getirdiği ortaya çıkıyor. Kısaca, koyunu parçalayan kurt vuruldu fakat ne çare ki, koyun elden gitti. Dolayısıyla Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde verilen bağımsızlık savaşının ardından kurulan Cumhuriyet'in tamamen yıkılmış bir ülke ekonomisi üzerine kurulduğunu söyleyebiliriz.

Gelelim Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ekonomik verilere… Cumhuriyet'in ilk yıllında milli gelir yaklaşık 570 milyon dolar, kişi başına gelir 45.3 dolar civarındaydı. Birinci Dünya Savaşı'nda 1 milyon 745 bin, Kurtuluş Savaşında kaybedilen 60 bin insan kaynağı, göçler ve mübadelelerin ardından Cumhuriyet'in

ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927'de yapıldı, ülke nüfusu 13 milyon 648 bin 270 kişi olarak kayıtlara geçti. Yine 1923-1924 öğretim yılında yüksekokul sayısı 9, yüksek öğretim elemanı sayısı 307, yüksek öğretim öğrenci sayısı 285 kadın, 2.629 erkek olmak üzere toplam 2.914 kişiydi. Elektrik santrallarının kurulu güç kapasitesi 32.8 megavat düzeyindeydi. Kişi başına elektrik tüketimi ancak 3 kilovat saati bulabiliyordu. Ve Türkiye Cumhuriyeti ilk mali yardımı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden (SSCB) aldı. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında yardım ve kredi bulamazken, 1932'de SSCB, Türkiye'ye 8 milyon dolar kredi verdi. Bu kredi faizsiz ve 20 yılda tarım ürünleriyle geri ödenmek üzere verildi. SSCB'nin bu mali desteği Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında büyük rol oynadı. Türkiye, 1932'deki bu kredinin ardından uzun süre kredi kullanmadı. Ancak bu uzun sürenin ardından Marshall Planı çerçevesinde 1948-1952 döneminde 352 milyon dolar ABD yardımı alındı. Bu yardımın 73 milyon doları hibe olarak verildi. Kredinin hibe olmayan kısmı Amerikan piyasalarından mal alma şartına bağlanmıştı. Aynı dönemde ABD, Türkiye' ye 687 milyon dolar tutarında askeri yardım yaptı.

Kısaca Cumhuriyet'in ilk yılları zorlu geçti. Bütün bu zorluklara rağmen emperyalizme karşı mücadele verilerek kurulan Cumhuriyet 90 yılda büyük başarılar elde etti. Milli gelir 90 yılda 570 milyon dolardan 823 milyar dolara yükseldi. Kişi başına gelir 45.3 dolardan 10 bin 818 dolara ulaştı. Cumhuriyet'in 1927'de 13 milyon olan nüfusu 2013'de 76 milyona yükseldi. Yüksekokul sayısı 9'dan 179 üniversiteye çıktı. Yüksek öğretim elemanı sayısı 307'den 112 bin 254'e,yüksek öğretim öğrenci sayısı 2 bin 914'den 4 milyon 113 bine yükseldi. Elektrik santralleri kurulu gücü 32. 8 megavattan 56.258 megavata, kişi başına elektrik tüketimi 3 kilovatsaatten 3.292 kilovatsaate yükseldi.

Cumhuriyet'in bu kısa rakamsal çerçevesinin ardından gelelim kitabın özelliklerine… Bu kitap, bu topraklarda yaşanan tehcir ve mübadelelerden son dönemde bankaların varlıklarının nasıl boşaltıldığını yazan ilk kitap oldu. Ve bu ülkede ahbap-çavuş kapitalizminin bir dönem yaşandığını da söyledi bu kitap. Yine 1961'den günümüze yapılan 19 ayrı IMF Stand by anlaşmasının kimden yana olduğunu tartışan ilk kitap oldu. Bu arada bu kitabın darbelerin ekonomiye etkisini de ilk tartışan kitap olduğunu söyleyebiliriz. Hatta 2001 krizine giden süreçte İstanbul ve Anadolu sermayesinin çatışmasını, sermaye şirketlerinin varlıklarının ortaklar cari hesabı yoluyla çekilip Türkiye insanının alın terinin nasıl vergi cennetlerine aktarıldığını anlatan tek kitap oldu. Küresel ekonomik gelişmelerin etkisini de dikkate alarak hazırlanan bu iktisat tarihi kitabında gerçekler saklanmadan yazıldı. Hazırlayanlar olarak bu kitabın gençlere ufuk açıcı olmasını diliyoruz.

Bu kitabın hazırlanması konusunda bizleri teşvik eden Anadolu Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Davut Aydın'a özellikle teşekkür ediyoruz. Ayrıca bu yayının basımı sırasında emeği geçen AÖF "Uzaktan Öğretim Tasarım Birimi"nin tüm çalışanlarına teşekkürü bir borç biliyoruz.

Editörler
Dr. Süleyman Yaşar
Doç. Dr. Kemal Yakut

Not: Önsözde kullanılan veriler, Vedat Eldem'in Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Ankara: TTK, 1994 kitabı ile Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT'nin 2013 Yılı Programı ve TÜİK yayınlarından, alınmıştır.

1

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Milli iktisat politikasının ortaya çıkışını değerlendirebilecek,
- Milli iktisat politikasının uygulanmasını açıklayabilecek,
- Birinci Dünya Savaşı sırasında alınan ekonomik önlemleri açıklayabilecek,
- Milli Mücadele Dönemi ekonomisini değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- İttihat ve Terakki Cemiyeti
- Milli İktisat
- İtibâr-ı Milli Bankası
- Milli Şirketler
- Teşvik-i Sanayi Kanunu
- Tekâlif-i Milliye Emirleri

İçindekiler

Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ekonomik Yapı

- MİLLİ İKTİSAT POLİTİKASININ ORTAYA ÇIKMASI
- MİLLİ İKTİSAT POLİTİKASININ UYGULANMASI
- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA ALINAN BAZI EKONOMİK ÖNLEMLER
- MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE EKONOMİ

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ekonomik Yapı

MİLLİ İKTİSAT POLİTİKASININ ORTAYA ÇIKMASI

AMAÇ 1 *Milli iktisat politikasının ortaya çıkmasını değerlendirebilmek.*

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurulması ve Meşrutiyet'in Tekrar İlanı

Yeni Osmanlılar Hareketi'nin yıllarca süren mücadelesi sonucu 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi (Anayasa), iki yıl sonra II. Abdülhamit tarafından rafa kaldırıldı ve Meclis-i Mebusan fesh edildi. Bunu izleyen on yıl içerisinde Ali Suavi ve Cleanthi Scalieri-Aziz Bey Komitesinin darbe girişimleri dışında herhangi bir direnme görülmedi. II. Abdülhamit'in mutlakiyetçi rejimi önce düşünsel daha sonra da eylemsel olarak muhalefetle karşılaşmaya başladı. İstanbul'da yüksek okullarda hürriyet talep eden öğrenciler tarafından gizli dernekler kurulmaya başlandı. Bunlardan biri Mekteb-i Tıbbiye'de hayata geçirildi. Arnavut asıllı İbrahim Temo'nun önerisiyle Abdullah Cevdet, İshak Sukuti, Mehmet Reşit ve Hüseyinzade Ali tarafından 1889'da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti kuruldu. Örgüt kısa sürede Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiye'de taraftar buldu. Pozitivizm ve biyolojik materyalizm gibi dönemin popüler akımlarının etkisinde kalan aydınlar, Kanun-ı Esasinin tekrar ilan edilmesi, Osmanlıcılığın pratikte daha etkin uygulanması ve hürriyete kavuşulması için zorlu bir mücadele başlattılar. İtalyan siyasal birliğinin sağlanmasında öncü rol oynayan Carbonari Cemiyeti'nin modelinden yararlanıldı ve hücreler biçiminde örgütlenildi. Burjuva-liberal doğrultudaki, anayasacı bu ve buna benzer gizli örgütlerin yüksek okullarda uç vermesinin temel nedeni bu okulların modernize edilmiş olmasıydı (Tunaya, 1984: 19-21)

KİTAP

Osmanlı aydınlarının sosyal darwinizmden etkilenmesi için şu kaynak yararlı olabilir. Atila Doğan, Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2006).

II. Abdülhamit'in bu gizli oluşumların varlığından 1892'de haberdar oldu. Birkaç öğrenci tarafından saraya gönderilen ihbar mektupları sonucu (jurnal) okul yöneticilerinden bir kısmı görevden alındı, örgüt ileri gelenleri tutuklandı. Ancak

Ahmet Rıza, 1859'da Boğaziçi'nde Vaniköyü'nde doğdu. Babası, dönemin İngiliz kıyafeti modasına uygun giyindiği için "İngiliz" lakabıyla tanınmıştı. Annesi Avusturya asıllıydı. Anadolu'nun yoksul ve bakımsız halini gördükten sonra Fransa'ya giderek tarım öğrenimi gördü. Ülkeye döndükten sonra bir süre Maarif Nezareti'nde çalıştı. Tekrar Fransa'ya gitti. Pozitivist Pierre Laffitte'nin derslerine devam etti. Padişah II. Abdülhamit rejimine karşı mücadele etti. Fransa'da Meşveret adlı bir gazete çıkardı. Bu gazete aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı oldu. Meşrutiyet'in ikinci kez ilanından sonra Meclis-i Mebusan'ın başkanlığına seçildi. İttihatçılarla ters düştü. Meclis-i Ayan üyeliğine seçildi. Milli Mücadeleyi destekledi. 1930'da öldü. Türkiye'de pozitivist akımın en önemli temsilcilerinden biridir.

Padişah bir süre sonra bunları affetti. İttihad-ı Osmanî Cemiyeti daha etkin bir şekilde eylemlerine yeniden başladı. Yeni üye kazanmak, gizli toplantılar yapmak, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınların eserlerini okumak Cemiyet'in başlıca faaliyetleri oldu. 1895'te Paris'te Türkiye tarihinin ünlü pozitivistlerinden biri olan Ahmet Rıza ile görüşüldü ve Cemiyet'in adı "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirildi. Yine 1895'te Ermeni Olaylarının artması üzerine *"Müslüman ve Yurtsever Türklere" yönelik bir bildiri yayınlandı: "Ermeniler öylesine yüz buldular ki, tüm yabancılarca saygıyla anılan ve devletimizin en yüce katı olan Babıâli'yi bile basıyorlar, başkentimizi tir tir titretiyorlar. Bu küstahça hareketler yurtsever ordumuzun üzüntü nedeni olmaktadır. Ancak bu meydan okuyan, acı ve üzüntü veren hareketler, despotların, pis yöneticilerin halkı daha çok ezmelerine ve baskı yapmalarına neden olmaktadır. Biz Türkler de tüm Osmanlılar gibi bu despotik yönetimden kurtulmak istiyoruz. Örgütümüz bu amaç uğruna savaşıyor. Gelin bugün Babıâli'ye yürüyelim ve Ermenileri kınayalım. Ezginin ve kıyıcılığın merkezi olan Şeyhülislâmın konağına ve Yıldız sarayına saldıralım. Despotları ortadan kaldıralım, yok edelim"* (Çavdar, 1999: 53). Bu tarihten itibaren İttihatçı (Jön Türk) hareket ivme kazandı. Tehlikeyi fark eden Padişah, bu hareketi sindirmeye çalıştı. Üyelerinin bir kısmı tutuklandı, bir kısmı da sürgüne gönderildi. Muhalifler politik faaliyetlerini yurt dışında sürdürmeye çalıştı. Birçok gazete ve dergi çıkarmaya başladılar. Başta Paris olmak üzere önemli Avrupa kentleri Jön Türkler'in merkezi haline geldi. Cemiyet'in 1895-1896 tarihinde yayınlanan nizamnamesinde temel görevin, mevcut hükümetin yerine insan haklarının koruyucusu ve medeniyet yolunda ilerlemenin kaynağı olan Meşrutiyeti geri getirmek ve korumak, genel eğitimin ilerlemesine, bütün insanlık ve uygarlığa hizmet etmek olduğu açıklandı. Bu yönde mülkiyet, kavmiyet, cinsiyet ve mezhep ayrımı yapılmayacağı belirtildi. Nizamnamede çok açık bir şekilde Osmanlıcı bir yaklaşım sergileneceği vurgulandı (Tunaya, 1984: 40-41).

KİTAP

Jön Türklerin düşünce dünyası için şu kaynağa bakabilirsiniz. Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), İstanbul: İletişim Yayınları, 1983)

1897 yılında Jön Türklerin Paris şubesinin başına, bir dönem Mülkiye'de siyasi tarihi dersleri veren Mizancı Murat Bey geçti. Aynı yıl Murat Bey ve birkaç arkadaşı, Cemiyet'in merkezini Cenevre'ye taşıdı. Murat Bey'in Padişahla uzlaşması ve İstanbul'a dönmesinden sonra Cemiyet, Ahmet Rıza Bey'in kontrolüne girdi. Damat Mahmut Paşa'nın 1899'da Padişah'la ihtilafa düşmesinden sonra iki oğlunu (Lütfullah ve Sabahattin Beyler) yanına alarak Paris'e gelmesinden sonra mücadele hareketlendi. II. Abdülhamit'e karşı mücadele veren gruplar, 4-9 Şubat 1902'de Paris'te bir araya gelerek kongre düzenlemişlerdi. I. Liberaller Kongresi olarak da adlandırılan bu girişim, güç birliği yerine ayrılığı daha da derinleştirdi. Rejimin devrilmesinde Batılı demokrat hükümetlerden yardım alınıp alınmayacağı konusunda tartışmalar yaşandı. Prens Sabahattin'in başını çektiği grup müdahaleden yana, Ahmet Rıza ve arkadaşları da müdahale karşıtı bir tutum takınmışlardır. Kongreden sonra Türk düşünce tarihi açısından iki temel damara karşılık gelen merkeziyetçi ve adem-i merkeziyetçi politik çizgi meydana geldi. Prens Sabahattin'in başını çektiği grup "Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti", Ahmet Rıza Bey grubu ise "Terakki ve İttihat Cemiyeti" olarak yollarına devam etti.

Muhalif hareket, 1906-1907 yıllarında başta Selanik olmak üzere Rumeli'ye yayıldı. Bu bölgenin sosyo-ekonomik, etnik, dinî ve kültürel yapısı bu genişlemede önemli rol oynadı. Makedonya sorunun aldığı şekil Müslüman-Türk unsuru telaşlandırmıştı. Mithat Şükrü (Bleda) Bey'in evinde Eylül 1906'da yapılan toplantıda Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kuruldu. Bu Cemiyet, Paris'teki Cemiyet'den tamamen bağımsızdı. Bu örgütün önemli özelliklerinden birisi II. ve III. Ordu mensupları arasında yayılmış olmasıydı. Enver, Resneli Niyazi, Ömer Naci Beyler gibi genç idealist subaylar hareketin etkili üyeleri idiler. Jön Türk hareketi pasifist olmaktan çıkararak silahlı direnişi de eylem pratikleri içine almaya başladı.

Paris'te bulunan İttihatçılar, Selanik'teki muhalif harekete seyirci kalmışlardı. Ancak 1907 yılının ikinci yarısından itibaren Ahmet Rıza'nın başkanlığındaki Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Selanik'te bulunan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin karşılıklı görüşmelere başladı. En sonunda 26 Eylül 1907'de bir bildiri yayınlandı ve bu iki cemiyetin "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" adı altında birleştirildiği açıklandı.

Bu gelişmeden sonra 27-29 Aralık 1907 tarihleri arasında Paris'te bir kongre daha düzenlendi. Çeşitli muhalif örgütlerin katıldığı kongreye, Ahmet Rıza Bey, Prens Sabahattin ve Malumyan ortak başkanlık yaptı. Kongre sonunda yayınlanan bildiride, II. Abdülhamit rejiminin yıkılması için "baskılara karşı silahlı direnme, grev, vergi ödememe ve gerekirse toptan ayaklanma" gibi eylemlere başvurulacağı ilan edildi.

İlerleyen süreçte artık harekete geçmeye karar veren İttihatçılar, Makedonya'da bir isyan başlattılar ve isyanı kısa bir süre içerisinde oldukça genişlettiler. İsyanı bastırmak için yoğun çaba sarf eden II. Abdülhamid ise başarılı sonuçlar alamadı. İttihatçılar 23 Temmuz 1908'de Makedonya'da çeşitli şehir ve kasabalarda "hürriyeti" ilan ettiklerini duyurdular. Bu durum karşısında Padişah da 24 Temmuz 1908'de "Meclis-i Mebusan'ın içtimaa davet olunması hakkında irade-i seniyye"yi yayınlamak zorunda kaldı. Dönemin metinlerinde "hürriyetin ilanı" olarak adlandırılan günümüzde ise birçok araştırmacı tarafından 1908 Devrimi olarak değerlendirilen siyasal olay gerçekleştirildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti yakın dönem Türkiye tarihine hem ideolojik hem de eylem pratiği acısından damga vurmaya başladı. Başlangıçta iktidarı tümüyle eline almadı ve perde arkasından iktidarı denetlemeye çalıştı. Babıâli Baskını (23 Ocak 1913) ve Mahmut Şevket Paşa suikastından (11 Haziran 1913) sonra iktidarı doğrudan ele aldı. Muhaliflerini tasfiye ederek diktatöryal bir yaklaşımla ülkeyi yönetti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, pek çok ideolojinin tartışıldığı 1908 sonrasında, milliyetçilik/Türkçülük ideolojisini biçimlendirmeye, benimsetmeye çalıştı. Karpat'a göre, "Milliyetçilik, politik açıdan antiemperyalizmin, ekonomik alanda ise devletçiliğin benimsenmesi ve bu ikisine Türkçülüğün eklemlenmesiyle meydana getirilmişti". Milliyetçiliğin antiemperyalist ekonomi boyutu ise kapitülasyonların kaldırılması ve ulusal bir ekonominin kurulması yönündeydi (Karpat, 2012: 13-15).

İkinci Meşrutiyet'in ilanından itibaren İttihatçılar, ancak toplumun bütün dokusunu değiştirerek çöküş halindeki yapıdan kurtarılabileceğine inanmışlardı. Bu nedenle Türkiye'yi modern dünyaya eklemleyecek bir toplumsal devrimi oldukça önemsemişlerdi. Ne var ki ortaya koydukları program, ayrıcalıkları eski düzene bağlı olan herkesi yabancılaştırdığı için şiddetle protesto edildi. Modernleşmenin gereklerini yerine getirmek, büyük güçlerin çıkarlarıyla çatışmıştı. Başlı başına kapitülasyonlar bile Türk egemenliğini ve reform yapma pratiğini imkânsız kılmıştı (Ahmad, 2009: 54-55). Ayrıca dış borçlar, yabancı banka hâkimiyeti ve Duyun-u Umumiye idaresinin ekonomi üzerindeki denetim ve baskısı, İttihatçıları milli bir

ekonomi politikası benimsemeye itmiş ve bu nedenle Birinci Dünya Savaşı yıllarında bu politika izlenmeye başlanmıştı.

Milli İktisat Politikasının Ortaya Çıkması

İttihat ve Terakki Cemiyeti, I. Balkan Savaşı'nda alınan ağır yenilgi sonrasında toplum ve devlet hayatını Türkçülük ideolojisi ekseninde yeniden biçimlendirmeye çalıştı. Bu tarihten sonra milli iktisat politikasının uygulanması ivme kazandı. Fakat şu vurgulanmalıdır ki milli iktisat 1908'den sonra dillendirilmeye başlanmıştı. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşulları milli iktisat politikasının sınırlarını daha da netleştirdi (Toprak, 2012: 71 vd.). Bu politikaya yönelme ihtiyacı çeşitli nedenler etrafında şekillenmişti. Bunlardan ilki, Birinci Dünya Savaşı'nın ekonomi üzerindeki olumsuz etkileridir. Savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti önemli bir ekonomik kriz yaşamıştı. Öncelikle savaş 400 milyon liralık bir harcama yapmayı gerektirmişti. Savaş ortamı devletin dış borç alabilmesini engellemiş, ekili arazilerin yeterince iyi değerlendirilememesine ve hayvan mevcudunun da önemli oranda azaltılmasına yol açmıştı.

DİKKAT

Milli iktisat politikasının ortaya çıkması Meşrutiyet'in ilanından sonra sermayenin yabancıların ve ülkede yaşayan gayr-i Müslimlerin elinden alınarak Türk-Müslümanlara verilmesi girişimiyle doğrudan ilgilidir. Diğer bir anlatımla "ekonominin Türkleştirilmesi" projesidir.

Savaş öncesinde yapılan stoklara rağmen üretimde yaşanan düşüş ve imkânsızlıklar nedeniyle gıda üretiminde ciddi bir kıtlık ortaya çıkmıştı. Böyle bir ortam enflasyonun sürekli artmasına neden olmuştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri için yapılması gereken tek şey, üretim ve tüketimi kendilerinin düzenlemesiydi. Bu nedenle 1914-1918 yılları arasında izlenen milli iktisat politikası, kendisini zorla kabul ettirmiş bir savaş ekonomisiydi. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı; İttihatçılar arasındaki milli iktisat düşüncesini hâkim bir görüş haline gelmesini sağlayan bir ortam sağladığı söylenebilir (Şener, 2007: 46-47).

Milli iktisat politikasının ortaya çıkmasında diğer bir etken de Alman etkisi idi. Meşrutiyet'in ikinci yarısında İttihatçılar, Alman devlet modeline imrenerek bakmışlardı. Onlara göre Alman modeli benimsenir ve uygulanırsa Türkler ulusal bir devlet oluşturabilirdi. Almanların bu konudaki önemli ismi ekonomist Friedrich List, Almanlara özgü milli iktisat ilkelerini bulmuştu. O bu görüşleri nedeniyle, "İktisadi Bismarck" olarak anılmıştı. Bu bağlamda İttihat ve Terakki'nin önde gelenleri ve dönemin Osmanlı aydınları List'in görüşlerinden etkilenerek Türklerin kendilerine özgü bir milli iktisat politikası yürütmeleri gereğine inanmışlardı. Bunlardan biri Ziya Gökalp'tı. List'in ekonominin siyasal boyutunun vurgulanmaksızın ulus gerçeğine ulaşılamayacağı dolayısıyla siyasetten arındırılmış, saf bir ekonomi öğretisinin olamayacağı görüşüne uygun olarak İttihatçılar da ekonomi ve siyaseti aynı potada eritmeyi istemişlerdi (Toprak, 2012: 95-108).

Milli iktisat politikasının yurt içerisinde hâkim bir nitelik kazanmasında kuşkusuz dış borçlar ve yabancı sermayeye duyulan tepkinin de çok önemli bir etkisi olmuştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinin ekonomi alanında fikirlerini etkileyen kişilerden biride Rus asıllı Parvus'tur. 1911-1915 yılları arasında İstanbul'da bulunan ve Türk Yurdu dergisinde de yazılar yazan Parvus, Osmanlı'nın dışarıdan alınan borca oranla, faiz, anapara ve diğer giderler olarak ödediğinin daha fazla tuttuğuna dikkat çekerek paranın dışa gitmesinin ekonomiye zarar verdiğini ileri sürmüştü. II.

Meşrutiyet'in ilk yıllarında yabancı sermayeye tavır alan aydınlardan biride Galip Haldun'dur. Yabancı sermayenin ülkede giderek yaygınlaştığına dikkati çeken Haldun, milli sermayenin oluşturulmasını önermişti (Toprak, 2012: 203-204).

KİTAP

Parvus'un Türkiye hakkındaki görüşleri için şu kaynağa bakabilirsiniz. Parvus Efendi, Cihan Harbine Doğru Türkiye, (Yay. Haz. Masis Kürkçügil-Şeyda Oğuz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.

Böylece bu düşünce, II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nin gündemine girmişti. Milli iktisat düşüncesi bir tür neo-merkantilist iktisat politikası olup, kapitülasyonların zorunlu kıldığı liberal iktisadi ilişkilere tepki olarak gelişmiş ve bu yönüyle de milliyetçilik ile uyumlu bir rota izlemişti.

Bu yıllarında liberal düşüncenin beklentiler doğrultusunda sonuç vermediği de kısa sürede görülmüştü. Liberal iktisat, kapitülasyonlarla ayrıcalıklı kılınan yabancı ve gayri Müslim unsurların işine yaramış, Müslüman tüccar ve zanaatçı giderek ağırlaşan rekabet ortamında iyice yoksullaşmıştı. Böylece piyasalardan da çekilmek zorunda kalmıştı. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte durum kötüleşmişti. Dış ekonomik ilişkilerin kesildiği bir ortamda devlet kendi imkânlarıyla yetinmek zorunda kalmış ve bir iktisadi yapıya yönelmek durumunda kalmıştı. Savaş öncesi ortalama 15.000.000'u besin maddesi, 30.000.000'u sınai mal olmak üzere yılda toplam 45.000.000 Osmanlı liralık ithalatı gerçekleştiren Osmanlı Devlet'i, 1915'te bu miktarın % 3'üne bile ulaşamamıştı. İşte tüm bu belirsizlikler ortamında milli iktisat düşüncesi bir çözüm olarak algılanmıştı.

Milli iktisat politikası kısa sürede ülkenin önde gelen basın organları tarafından da benimsenmişti. 1915 yılında "milli iktisada doğru" parolasıyla yayınlanmaya başlayan İktisadiyyat Mecmuası, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de desteğiyle bu öğretinin kuramsal yayın organı vasfına ulaşmıştı. Bu dergi Almanya'nın ekonomi politikalarını örnek göstermekten de geri kalmamıştı. (Toprak, 2012: 108-109).

SIRA SİZDE 1

Milli iktisat politikasının ortaya çıkmasının nedenleri nelerdir? Araştırınız

MİLLİ İKTİSAT POLİTİKASININ UYGULANMASI

AMAÇ 2 ***Milli iktisat politikasının uygulanmasını ifade edebilmek.***

Milli Şirketlerin Kurulması

İkinci Meşrutiyet dönemi savaş yılları olmasına rağmen, şirketleşme açısından önemli dönüşümlere zemin hazırlamıştı. Şirket sayısında ciddi oranda artış sağlanmış, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte yeni kurulan şirketlerin çoğunda yerli, diğer bir ifadeyle "milli sermaye" hâkim bir nitelik kazanmıştı (Toprak, 2012: 173-176).

İkinci Meşrutiyet öncesi Osmanlı toplumunda, sermayenin yetersizliği dışında ekonomik yaşamın gelişmesini özendirerek teşvik edecek, ortaklıkları sağlayacak ve anonim şirketlerin kurulmasını kolaylaştıracak ortam ve mevzuat hemen hemen yoktu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sempatizanları bu yıllarda II. Abdülhamit iktidarının, halkta girişimcilik adına bir şey bırakmadığını ve yöneticilerin de sermayeyi gözetecekleri yerde bireylerin mal varlığına göz diktiklerini ileri sürmüştü.

Resim 1.1

Liberal Görüşleriyle Tanınan Mehmet Cavit Bey

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liberal görüşleriyle tanınan üyesi olan Mehmet Cavit Bey, Osmanlı Devleti'nde sermaye birikiminin sınırlı ve dağınık olduğunu belirterek bu durumun İkinci Meşrutiyet'e dek pek az önemsendiğini açıklamıştı. Gerçekten de bu döneme kadar Osmanlı'da var olan kaotik durum, ticaret ve sanayi ile uğraşan kesimin tedirgin olmasına neden olmuş, dolayısıyla da vatandaşların ekonomik girişimlere atılması pek mümkün olmamıştı. Böyle bir atmosferde İttihat ve Terakki ileri gelenleri sermayeye güvence sağlanmasının zorunlu olduğunu ileri sürmeye başlamışlardı (Toprak, 2012: 115-120).

Dönemin Müslüman-Türk unsuru da yavaş yavaş ticarete atılmaya başlamıştı. Çeşitli yayın organları da bu konuda teşvik edici yazılar yayınlamaktaydılar. İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı Müslümanlarını ekonomik uğraşlar noktasında özendiren en önemli yayın organı İttihatçıların "güdümündeki" İslam Mecmuası'ydı. Dergi, Müslümanların ticarete atılması noktasında çok çeşitli yazılara yer vermişti.

Mehmet Cavit Bey 1875 Selanik doğumludur. Babası tüccardı. Mülkiyeyi 1896'da bitirdikten sonra Ziraat Bankası'nda ve Maarif Nezareti'nde çalıştı. 1902'de devlet memurluğundan ayrılarak Selanik'e döndü ve Feyziye Mektepleri'nde müdürlük ve öğretmenlik yaptı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girerek II. Abdülhamit'e karşı politik mücadele sürdürdü. 1908'den sonra Selanik ve Biga milletvekilliklerinde bulundu. Ayrıca birçok kabinede Maliye ve Nafia nazırlıkları yaptı. Bununla birlikte Mülkiye'de ekonomi politik dersleri verdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liberal kanadında yer aldı ve yaşamı boyunca liberalizmi savundu. 1918'den sonra siyasetten çekildi. 1926'da Mustafa Kemal Atatürk'e karşı düzenlenen suiskastle ilişkili olduğu gerekçesiyle idam edildi.

1908-1914 yılları arasında özellikle tasarruf aracılığıyla sermaye birikimi sağlamaya çalışılmıştı. Ancak savaşların peş peşe başladığı bu dönemde Müslümanlar tasarruf yapmanın ötesinde geçimini zar zor temin etmişti. Bu yıllarda istenilen tasarruf bir türlü gerçekleştirilememiş, arzulanan Müslüman "iş adamı" bir türlü yaratılamamıştı. Bu nedenle bu şekilde sermaye birikimi sağlanamayacağı düşünülmüş ve liberalizm terkedilerek "milli iktisat" ilkeleri benimsenmişti.

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı ise, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne özlemini duyduğu Müslüman Türk "iş adamını" yaratmada gerekli ortamı sağladı. Savaş nedeniyle serbest piyasa mekanizması altüst olmuş ve devlet de doğrudan ekonomik hayata müdahale etme gereği hissetmişti. Bunun yanı sıra "iktisadi uyanış" ve "milli iktisat" adı altında Müslüman Türk unsurlar girişimciliğe özendirilmişti. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte; ekonominin dışa kapanması, temel ihtiyaç maddelerinin ithal edilememesi, yerli üretici ve tüccarın fiyatları istedikleri gibi yükseltmesini olanaklı hale getirmişti. Karaborsa ve istifçilik "harb zengini" diye adlandırılan bir grubun doğuşuna neden olmuştu. Yine bu dönemde bazı iş alanlarının Müslüman Türk unsurlarının eline geçmesinde siyasal etmenler de rol oynamıştı. "Ermeni tehciri" ve Batı Anadolu'da Rumların göçe zorlanmasıyla doğan boşluk Müslüman-Türk girişimcilerce doldurulmuştu. Özellikle "Ermeni tehciri" ve "Rum göçü"yle Anadolu'da mülkiyet transferi için olağanüstü bir zemin hazırlanmıştı.

Osmanlı Devleti'nde 1914-1918 dönemi, savaş yılları olmasına rağmen anonim şirketçilik, o güne dek görülmemiş bir canlılığa kavuştu. 1908 yılına kadar Osmanlı'da kurulan veya esas faaliyeti Osmanlı topraklarında olan şirket sayısı 86'ydı. İkinci Meşrutiyet ile birlikte sayı oldukça artmıştı. 1908-1918 arası dönemde 236 şirket kurulmuştu. 1913 yılına kadar faaliyete geçmiş olan şirket sayısı da 113'tü. İkinci Meşrutiyet'in liberal dönemi olarak anılan ilk beş yılda (1908-1913) kurulan anonim şirketlerde yabancı unsur ortaklığına gidilmiş, "milli iktisat" dönemi olarak nitelendirilen 1914-1918 döneminde ise faaliyete geçen anonim şirketlerin çoğunda Müslüman-Türk unsurlar dikkat çekmişti.

"Milli" şirketlerin en ilginç örneklerini İttihat ve Terakki Cemiyeti İstanbul örgütü vermişti. Cemiyet'in İstanbul delegesi (Murahhas) (Kara) Kemal Bey'in girişimiyle oluşturulan ve savaş döneminde İstanbul'un iaşesini üstlenen Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye, çalışmaları sonucu 273.374 Osmanlı Lirası kazanmıştı. Bu kazanç İttihat ve Terakki'nin İstanbul'da kuracağı "milli" şirketlerin sermayesini oluşturacaktı. Kemal Bey'in önayak olduğu ilk "milli" şirket ise, Osmanlı'da tahıl, tiftik, koyun, yapağı, yün, deri, afyon ve benzeri malların alım-satımıyla uğraşacak olan Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi'ydi. Kemal Bey'in kurduğu ikinci "milli" şirket ise gerek yurtiçi gerekse de yurtdışından şeker, yağ, pirinç, kahve gibi bakkaliye eşyası temin edip bunların alım-satımıyla uğraşacak olan Milli İthalat Kantariye Anonim Şirketi'ydi. Yine Kemal Bey'in girişimiyle kurulan üçüncü "milli" şirket ise Milli Ekmekçi Anonim Şirketi'ydi. Şirket, buğday alıp öğüterek un ve undan mamul tüketim maddeleri üretecekti. Bu şirketler savaş yıllarında siyasal gücü de kullanarak önemli karlar elde etmişti.

Ayrıca bu yıllarda "milli" şirketçilik İstanbul dışına da taştı. Mehmet Vehbi'nin İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası'nda yayınladığı bilgilere göre 1920 yılında Anadolu'da 76 anonim şirket faaliyeteydi. Anonim şirketleşme bakımından Konya şehri büyük canlılık göstermiş ve 1920 yılına dek Konya'da 19 anonim şirket faaliyete geçmişti. Konya'yı 11 şirket sayısıyla da İzmir izlemişti. Ardından üçer anonim şirketle Aydın, Bursa ve Kütahya gelmişti. Eskişehir ve Kayseri'de de ikişer tane anonim şirket kurulmuştu.

Resim 1.2

Eskişehir Milli Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'nin Beş Osmanlı Lirası Değerindeki Hisse Senedi (Şirket'in Kuruluşu: 28 Ağustos 1916)

Ziraat ve Ticaret Nezareti'nin 1918 yılında yayınladığı ve Osmanlı'da kurulan anonim şirketleri içeren Memalik-i Osmaniyye'de Osmanlı Anonim Şirketleri isimli eser, Nezaret'in anonim şirketlere gösterdiği ilginin önemli bir kanıtıydı. Bu çalışmadaki verilere göre, 1918 yılına kadar faaliyette bulunan 129 Osmanlı anonim şirketinden 9 tanesi 1908 öncesi kurulmuştu. Aynı veriler ışığında bu şirketlerin 42'si ticari, 42'si sınai, 16'sı mali, 15'i inşaat ve nakliyat, 9'u sigorta ve toplumsal amaç taşıyan ve 6'sı da zirai şirket olarak sınıflandırılmıştı. Şirketlerin toplam kuruluş sermayesi 16.623.150 Osmanlı lirasıydı. Bunun ödenmiş miktarı ise 6.194.689 liraydı.

Müslüman-Türk unsurların şirketleşme girişimlerinde İttihat ve Terakki'nin payı oldukça fazlaydı. "Milli" şirketlerin kurulmasına fiili olarak ön ayak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri üreticiyi, esnafı ve tüccarı örgütleyerek "milli ticaretin" doğmasına ortam hazırlamışlardı (Toprak, 2012: 172-179).

Sanayi Politikası

19. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı topraklarında etkisini göstermeye başlayan sanayi devrimi, Osmanlı zanaatkârlarının Batının sanayi mallarıyla rekabet edememesine ve loncaların güçlerini yitirmesine yol açmıştı. 19. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı yönetimi sınırlı da olsa sanayileşmeyi teşvik edici bir takım önlemler almıştı. Öncelikle girişimcilere ayrıcalıklar tanınmış, fabrikaların kuruluşu esnasında Avrupa'dan getirilecek makine araç ve gereçlerin gümrük rüsumu ödenmeksizin ithaline izin verilmiş ve bu fabrikalardan üretilen malların içerideki ve dışarıdaki gümrüklerden muaf tutulması kararlaştırılmıştı. Ancak tüm bu çabalara rağmen bu teşvik unsurları oldukça yetersiz kalmış ve genel bir teşvik politikası yaratılamamıştı. Bunların yanı sıra yabancılara tanınan ayrıcalıklar sayesinde yerli ürünler ithal gümrükleriyle korunamaz hale gelmişti. Bu gibi nedenlerin yanında Osmanlı'da sanayileşmenin gereğine inanan ve bunu savunan bir düşünce ortamı henüz oluşmamıştı. Şüphesiz Osmanlı'da toprağa bağlılık, devletin sanayileşmeyi bir tür macera olarak görmesine neden olmuştu. Ancak Tanzimat'ın yarattığı liberal düşünce ortamı sanayileşme sorununun gündeme gelmesini sağlayarak bazı aydınların sanayileşme konusuna eğilmeye başlamasını sağlamıştı. Bir Tanzimat aydını olan Şerif Efendi ile bir jön Türk olan Mizancı Murat gibi isimler sanayileşmenin gereği üzerine düşüncelerini kamuoyuyla paylaşmaya başlamıştı. İkinci Meşrutiyet öncesi sanayileşmeyi düzenli ve ilkesel bir şekilde savunan tek yayın organı ise Salih Zeki'nin yönetiminde 1907 yılında İzmir'de çıkarılmaya başlanan Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi'ydi.

DİKKAT

İkinci Meşrutiyet ile birlikte sanayileşme sorunu Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası tarafından gündeme getirildi. Yayın organı olan Dersaadet Ticaret Odası gazetesine göre, Osmanlı topraklarında Selanik, Adana ve Tarsus'ta birkaç iplik fabrikası, İstanbul'da bir-iki bira ve şişe fabrikası, halı tezgâhları ile birkaç buharlı değirmenden başka sanayi diye adlandırılabilecek bir kuruluş yoktu.

Ancak genel kanı, İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte baskıların son bulduğu ve sanayileşme için gerekli ortamın sağlandığıydı (Toprak, 2012: 286-287).

Meşrutiyet'in ilanından sonra sanayiyi özendirme adına önemli bir yasa tasarısı hazırlanmıştı. 1913 yılının Aralık ayında yayınlanan "Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatı" ile sanayi işyerlerine çeşitli ayrıcalıklar tanınmıştı. Bu ayrıcalıklardan, yarı mamül malları işleyen, en az 5 beygirlik çevirici güce sahip ve 1000 Osmanlı liralık üretim aracına sahip olan ve ayrıca bir yıl içerisinde 750 işgünü tutarınca günlük işçi çalıştıran sanayi kuruluşları yararlanacaktı. Bu ayrıcalıklar arasında,

- Kuruluş yerlerindeki arazi ve üretim araçları bazı vergi ve rüsumlardan muaf tutulmakta,
- Binaların inşası için 5 dönüme kadar arazi ücretsiz tahsis edilmekte,
- İşyeri için gerekli teçzihat ve mallar içeride üretilinceye dek gümrük resiminden muaf tutulmaktaydı (Çavdar, 2003:118).

1914 yılında da Teşvik-i Sanayi Talimatnamesi yayımlanmış ve hemen ardından 1 Ocak 1917 tarihinde Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatının Suret-i Tatbiki Hak-

kında Nizamname" çıkarılmıştı. Bu düzenlemeler ışığında İkinci Meşrutiyet yıllarında sanayileşme adına kısmi de olsa bir bilinçlenme sağlanmıştı.

Meşrutiyet dönemindeki sanayi istatistikleri için şu kaynaktan yararlanabilirsiniz. Osmanlı Sanayi 1913-1915 İstatistikleri, (Yay. Haz: Gündüz Ökçün), İstanbul: Hil Yayın, 1984

Yine bu dönemde sanayileşme adına gerçekleştirilen 1913 ve 1915 yılı sanayi sayımları belirttiğimiz bilinci göstermektedir. Dönemin koşullarına göre sanayi sayımına gerek duyulması bile başlı başlına önemli bir gelişmedir. Sayımın kapsamında ise Teşvik-i Sanayi Kanunu'dan yararlanan işyerleri yer almıştı. 117 işyeri olarak belirtilen kuruluşların 65 tanesi İstanbul'da bulunmaktaydı. Sayım kapsamındaki 282 işyerinden 264'ü asli kurum niteliğine sahipti. Bunların da 22'si devlete, 28'i anonim şirketlere, 214'ü özel şahıslara aitti (Çavdar, 2003:118-120).

Sektör Adı	1913 Sayımı (227 işyerine ait)	1915 Sayımı (175 işyerine ait)
Gıda Sanayii	459.694.490	531.895.512
Toprak Ürünleri Sanayii	13.382.456	2.683.843
Deri Sanayii	31.983.117	62.577.319
Ağaç Sanayii	11.062.825	5.920.096
Dokuma Sanayii	100.266.904	90.787.522
Kağıt Sanayii	37.541.277	46.185.177
Kimya Sanayii	16.935.693	16.997.286
Toplam	**670.816.762**	**757.046.755**

Tablo 1.1 *Sanayi Kesiminde Üretim Değerleri (Kuruş Olarak)*

Kaynak: *(Çavdar, 2003:122)*

Genel anlamda sanayide 1908'den sonra belirgin bir gelişme görülmektedir. Ancak bu gelişmeye rağmen sanayi kesimi gelişmemişlik konumunu korumuştu. Toplam üretim değeri açısından da gıda ve dokuma sanayii önemli bir yer tutmuştu. Ayrıca 1913 ve 1915 yıllarında bu iki endüstri, toplam işçi sayısının %71 ve %75.8'ini çalıştırıyordu. Değirmencilik, tütün işleme, yünlü dokuma ve iplik ve ham ipek üretimi gibi alt üretim kollarında değindiğimiz gelişmemişlik kendini daha da gösteriyordu. Nitekim buğday öğütmek, tütün ve deri işlemek ve geleneksel ipekçilikten oluşan üretim faaliyetleri bütün olarak bize bugünkü anlamda bir sanayinin olmadığını, Osmanlı ekonomisinin büyük oranda sanayisiz bir ekonomi olduğunu göstermişti. Ayrıca toplumun sınai tüketiminin büyük oranda ithalat yoluyla karşılandığını da bu noktada belirtmek gerekmektedir (Boratav, 1988:23-24).

Bankacılık

1900'lü yılların başlarında Osmanlı'da açılan bankaların sayısı artarken Duyun-u Umumiye ve devlet bankası ayrıcalığına sahip Osmanlı Bankası da çalışmalarını yürütmekteydi. Osmanlı Devleti içerisinde ticari faaliyetlerini sürdüren Fransız ve İngiliz sermayedarların yanına Alman ve Avusturya sermayesinin de katılmasıyla Osmanlı Devleti farklı sermaye gruplarının rekabetine sahne olmuştu. Öte yandan Müslüman Türk unsurlar da ticari faaliyetleri sonucunda belirli bir sermaye birikimine sahip olmuş ve belirli ortaklıklar gerçekleştirerek milli bankalar kurmuşlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı süresince milli bankacılık desteklenmişti. Dolayısıyla milli bankaların kurulması süreci de hazırlanmıştı.

1863'den itibaren devlet bankası görevini üstlenmiş olan Osmanlı Bankası'nın ülke çıkarıyla bağdaşmayan tutumu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni harekete geçirmişti. Balkan ve Birinci Dünya Savaşı sırasında söz konusu bankanın devletin mali çıkarlarını göz ardı etmesi "milli" sermayeli ve ayrıcalıklı bir devlet bankasının kurulması sürecine ivme kazandırdı (Toprak, 2012: 244-245).

Dönem boyunca İstanbul'un yanı sıra Anadolu'da da pek çok banka kurulmuştu. Kurucuları arasında genellikle bölgenin büyük tüccarları, orta veya büyük toprak sahipleri, belediye başkanı, vali gibi İttihat ve Terakki içinde etkili olan yöneticilerin yer aldığı bu bankaların; çiftçiye kredi vermek, bölge mallarının pazarlanması için ticari kredi temin etmek ve ticaret yapmak gibi amaçlar taşıdığını belirtmeliyiz.

Yabancı sermayedarların kurduğu bankalar ise İstanbul'da idi. Dönem içerisinde yabancı sermaye tarafından kurulan ilk banka, 12 Eylül 1909 tarihinde kurulan Türkiye Millî Bankası'dır. Yabancı sermaye tarafından kurulan diğer bir banka ise 16 Mayıs 1910'da kurulan İtibar-ı Malî Osmanlı Anonim Şirketi'dir. Bu bankalar dışında farklı yabancı sermayedarların öncülüğünde pek çok banka daha kurulmuştur. Yabancılar ve azınlıklar tarafından bankalar kurulurken İstanbul ve Anadolu'da da milli bankaların sayısında artış vardı. Ahmet Kemal Bey tarafından kurulan İstanbul Bankası'nı, Konya'da kurulan Konya Milli İktisat Bankası ile diğer bankalar izlemişti. Osmanlı'da ekonomik hayatı renklendiren bu bankalardan Milli Aydın Bankası ve Manisa Bağcılar Bankası çiftçiye tarım kredileri verirken, Konya İktisad-ı Milli Bankası, Karaman Milli Bankası ve Akşehir Bankası gibi bankalar da ticaret erbabına kredi sağlıyordu. Bu bankaların dışında, İstanbul'da 10 Ocak 1914'de Asya Bankası Anonim Şirket-i Osmaniyesi, yine aynı yıl Emlak ve İkrazat Bankası Osmanlı Anonim Şirketi, 18 Temmuz 1914'te Millî Aydın Bankası, 18 Nisan 1915'te Karaman'da Karaman Millî Bankası Osmanlı Anonim Şirketi, 1916 yılında Kayseri'de Kayseri Millî İktisat Anonim Şirketi ve Köy İktisat Bankası, yine aynı yıl Akşehir Bankası, Ocak 1917'de Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, 27 Kasım 1917'de Manisa Bağcılar Bankası, 1918 yılında Eskişehir Çiftçi Bankası Osmanlı Anonim Şirketi gibi farklı yörelerde çeşitli bankalar kurulmuştu (Ökçün, 1975: 409-484). Yine bu dönem içerisinde Ziraat Bankası'nın faaliyet alanı genişletilmişti. Öncelikle bankanın kredi olanakları arttırılarak yaygın bir köylü grubuna hizmet götürülmesi sağlanmıştı (Toprak, 2012, 266-267).

Osmanlı İtibâr-ı Milli Bankası

Biga Milletvekili Eski Maliye Bakanı Mehmet Cavit Bey, İstanbul Milletvekili, Meclis-i Mebusan Başkan Vekili ve Düyun-u Umumiyye Osmanlı Dainler Vekili Hüseyin Cahit Bey ile Selanik tüccarlarından Tevfik Bey tarafından kurulmuştu (Toprak, 2012:260-266).

DİKKAT

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin girişimiyle Osmanlı Bankası'nın işlevlerini üstlenecek bir milli banka kurulması düşüncesi 1917 yılında hayata geçirildi. Osmanlı İtibâr-ı Milli Bankası adı verilen bu banka 4 milyon sermaye ile kurulmuştu. Yönetim merkezi İstanbul'du.

1 Ocak 1917'de nizamnamesi yayınlanan Osmanlı İtibâr-ı Milli Bankası kuruluşunda, ülkede bankacılık alanında yeterli teknik bilgi ve birikime sahip olan Türk sayısının azlığından ötürü sorunlarla karşılaşmıştı. Bankanın nizamnamesine göre banka müdürü ve bazı uzmanlar dışında çalışacakların Osmanlı vatandaşı ol-

ması gerekiyordu. Ancak yeterli teknik bilgi ve birikime sahip uzman bulunamadığından bankada çalışan Türk sayısı oldukça düşüktü. Örneğin bankayı idare etme konusunda yeterli donanıma sahip Osmanlı vatandaşı bir müdür bulunamadığından dolayı Avusturya vatandaşı Victor Weil bankanın müdürlüğü yürütmüştü (Ökçün, 1975: 416; Toprak, 2012:260-264).

Resim 1.3

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası Hisse Senedi

11 Mart 1917 tarihinde kesin olarak kurulan İtibâr-ı Milli Bankası, her türlü banka işleminin yanında demiryolu, yol, geçit, kanal, liman, bataklık ve arazi sulama gibi bayındırlık işlerine girişecek, tarım, ticaret ve sanayiyi geliştirmeye yönelik yardımlarda bulunacaktı (Toprak, 2012: 265 Şahinkaya, 1999:95-96).

Bu banka çeşitli özellikleriyle İkinci Meşrutiyet döneminde kurulan diğer bankalardan belirgin farklar taşımıştı. Banka bir devlet bankası olma ihtimali ile kurulmuştu. Banka nizamnamesinin 10. maddesinde, banka hisse senetlerinde sadece Türkçe'nin kullanılacağı yer almıştı. Banka hisse senetlerinde Türkçe kullanılmasından başka banka işlem ve yazışmalarında da Türkçe kullanılacaktı. Oysa aynı dönemde Osmanlı sınırları içinde kurulan yabancı bankaların çoğunda Türkçe yerine farklı diller kullanılmaktaydı. Ancak teknik yetersizliklerden ötürü ilk yıllarda bankanın yaptığı yazışmalarda Türkçe'nin kullanılması pek mümkün olamamış, fakat bu durum, Avusturya'ya bankacılık eğitimi için gönderilen öğrencilerin yurda dönmesiyle son bulmuştu. Bankanın bir başka millî niteliği ise banka hisse senetlerinin isme yazılacak olması ve banka hisse senetlerinin sadece Osmanlı vatandaşları tarafından satın alınabilmesiydi. Milli çıkarlar doğrultusunda milli sermaye tarafından kurulmuş olan Osmanlı İtibâr-ı Milli Bankası, 22 Temmuz 1924 yılında İtibâr-ı Milli Bankası ismini aldı ve 1927 yılında da İş Bankası ile birleşti. (Oktar-Varlı, 2009: 13-17; Şahinkaya, 2009: 92-96; Yılmaz, 2007: 31)

İtibâr-ı Milli Bankası'nın kurulma nedeni ve bankanın özellikleri nelerdir? Araştırınız

SIRA SİZDE 2

Dış Ticaret Politikası

Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonların bir sonucu olarak yabancılar, Osmanlı tüccarlarının sahip olamadığı pek çok ayrıcalıklara sahip olmuştu. Başlangıçta Avrupa ticaretini Doğu'ya çekmek amacıyla verilen kapitülasyonlar zamanla Osmanlı Devleti'nin aleyhine bir durum yaratmıştı. Osmanlı'nın sanayisi ve ticareti üzerinde yıkıcı bir etkiye sahip olan kapitülasyonlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kaldırılmak istenmişse de Birinci Dünya Savaşı'na kadar yabancılara yönelik

ayrıcalıklar en katı haliyle yürürlükte kalmıştı. Tüm bunların yanı sıra gümrük resimlerinin düşük oranları ve yerli sanayiyi korumaktan uzak niteliği savaş yıllarına kadar bir değişikliğe uğramamıştı. Böylece yabancı mallar hiçbir gümrük engeliyle karşılaşmadan ülkeyi doldurmuştu. Hammaddeden oluşan ihracat da dış ticaret açıklarını kapayamamıştı. 1895-1907 yılları arasında %25-40 oranları arasında değişen dış ticaret açıkları Meşrutiyet sonrası 1914 yılına kadar sürekli artarak %48'e ulaşmıştı (Şener, 2007: 42).

İkinci Meşrutiyet döneminin önemli konularından birisini de gümrük ile ilgili politikalar oluşturmuştu. Koruyucu bir dış politika Birinci Dünya Savaşı yıllarında benimsenmişti. Esas olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti en başından beri kapitülasyonların karşısında olmuş ve bunu kaldırmak için fırsat kollamıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu konudaki iradesi daha da keskinleşmişti. Ancak ilgili devletler, özellikle adlî kapitülasyonların kaldırılmasının karşısında olmuşlardı. Kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik hükümetteki ilk görüşme ise 2 Eylül 1914 tarihinde olmuş ve bir muhtıra hazırlanılması kararı verilmişti. Bu amaçla da Hariciye ve Adliye Nezaretlerinden birer tezkere hazırlanması istenmişti. Adliye Nezareti'nde oluşturulan bir komisyon bu konu hakkındaki tezkereyi hazırlamış ve 5 Eylül'de Sadarete sunmuştu. 5 Eylül 1914'de yapılan toplantıda da kapitülasyonların tümden kaldırılması kararlaştırılmıştı. Nitekim 8 Eylül 1914 tarihinde Padişah tarafından bu konuda bir irade çıkarılmış ve 9 Eylül'de karar elçiliklere tebliğ edilmişti (Elmacı, 2005: 60-71).

Kapitülasyonların kaldırılmasından oldukça memnuniyet duyan Türk halkının aksine, çıkarları zedelenen yabancı devlet temsilcileri kararı protesto etmişlerdi. Almanya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, ABD, Rusya, İtalya ve Fransatepki göstermekten geri kalmamışlardır.

Sonuç olarak 9 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılmasından sonra aynı ay gümrük vergisi %15'e yükseltilmişti. Haziran 1915'de ise ithal gümrükleri savaş süresince %30'a yükseltilmişti. 1916 yılı Mart ayına gelindiğinde o güne dek uygulanan *ad valorem* yöntemi kaldırılarak, spesifik yeni bir gümrük düzenine geçilmiş ve dış ticaret politikası kökten değiştirilmişti. Bu yeni gümrük düzeniyle Eylül 1916'dan itibaren gümrük resminin eşyanın fiziki ağırlığı üzerinden alınması kabul edilmişti. Yasa ile birlikte yayınlanan tarife oldukça ayrıntılı olarak düzenlenmiş ve böylece *ad valorem* tarifesinin uygulanması sırasında ortaya çıkan, yüksek gümrük rüsumu ödemesi gereken bir malın tarifede daha düşük rüsumlu bir mal gibi yorumlanması veyahut gösterilmesinden kaynaklanan vergi kayıpları önlenmişti. Ancak savaşı takip eden ilk iki yılda ithal fiyatlarının %23-25 oranında artması vergi oranlarının düşmesine neden olmuştu (Toprak, 2012: 227).

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra tüm dünyayı etkileyen Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'ni de oldukça olumsuz etkilemişti. Böyle bir ortam içerisinde gittikçe güçleşen dış ekonomik ilişkiler ve ülkenin ihtiyaç duyduğu bazı tahıl ve stratejik maddelerin ihracını yasaklama gereği hükümeti yeni önlemler almaya sevk etmişti. Osmanlı yöneticileri, diğer ekonomik kararlarda olduğu gibi bu alanda da Almanya'yı örnek aldı. 14 Eylül 1916 tarihinde çıkarılan geçici yasayla ve onu izleyen tüzükle bir İhracat Heyeti kurdu. Tüzükte ihracatı kısıtlı ya da yasak ve serbest mallar iki başlık altında toplanmıştı. Yasaya göre, İhracat Heyeti'nce izin verilecek ihraç mallar için ihraç belgesi gerekiyordu. Bu heyete Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden yetkili bir kişi başkanlık edecekti (Toprak, 2012: 233). Yine bu dönem içerisinde varlıklı Osmanlıların ya da Osmanlı Devleti'nde yaşayan yaban-

cıların paralarını yurtdışına çıkarma veya daha sağlam gördükleri paraya çevirme çabalarını önleme adına "Kambiyo Merkez Komisyonu" kurulmuş ve komisyon tarafından verilecek ruhsatname olmadan bankaların transfer yapmaları yasaklanmıştı (Toprak, 2012: 235-136; Şener, 2007: 49-50).

İthalat ve ihracat açısından duruma göz attığımızda ise ithalat, 1908 yılında 3.322.433.848 kuruş kıymetinde gerçekleşmişti. 1910 yılında ise ithalat kıymetinde yaklaşık % 30'luk bir artış sağlanmıştı. 1911 yılında yine artış göstererek 4.500.913.220 kuruş kıymetinde, 1913 yılında bir miktar azalma yaşanarak 4.080.968.220 kuruş kıymetinde olmuştu. İthal edilen mallarda ise kıymet olarak en fazla ithalatı yün, ipek ve pamuklu dokuma ürünlerinde olmuştur. İthalatta ikinci sırayı zahire, hububat ve bunlardan elde edilen ürünler oluşturmuştur. Bunların dışında şeker, kahve, çay ve baharat, maden ve madeni eşyalar ile canlı hayvanlar, alkollü içecekler, kereste ve sepetçi mamulatı, zeytinyağı ve bitkisel yağlar, boya maddeleri, yakacaklar, meyve-sebze, postlar da ithal edilen diğer mallardır. 1908 yılında böyle bir görünüm sunan ithal mal dağılımı 1914 yılına kadar devam etmişti. Yün, ipek ve pamuklu dokuma ürünleri ile hububat 1914 yılında ithalatı en çok yapılan ürünler olmuştu. Devletler açısından bakıldığında ise Osmanlı dış ticaretinde ağırlığını en fazla hissettiren ülke İngiltere olmuştur. 1914 yılına kadar Avusturya-Macaristan, Fransa, Rusya, İtalya, Hollanda, Almanya, Amerika ve bazı Balkan ülkeleri Osmanlı'nın dış ticaret ilişkileri yürüttüğü ülkeler olmuştu.

Osmanlı Devleti'nin ihracat değerleri ise 1908 yılında 1.878.208.676 kuruş olarak gerçekleşmişti. 1910 yılında ihracat önceki yıla göre yaklaşık % 18'lik bir artış göstererek 2.107.971.300 kuruşa yükselmiş, 1913 yılında ise 1911 yılı rakamlarına göre gerilemişti. Bu yıl ihracat 328.301.259 kuruş azalarak 2.143.612.047 kuruş olarak gerçekleşmişti. Ürünler açısından bakıldığında 1908 yılı kıymetine göre ihracı yapılan mallarda ilk sırayı yün, pamuk ve tiftik gibi dokuma hammaddeleri almıştı. Osmanlı Devleti'nin toplam ihracatında ikinci sırayı yaş ve kuru meyve, özellikle kuru incir ve üzüm almıştı. Üçüncü sırada ise şeker, kahve, baharat ihracatı yer almıştı. 1909 yılında da bir miktar artış gösteren dış ticaret ilerleyen yıllarda gerilemeye başlamış ve 1913 yılında da düşüş devam etmişti. Osmanlı Devleti'nin ihracatındaki en önemli ülke ithalatında olduğu gibi İngiltere olmuştur. Bu ülkeyi ise Fransa takip etmiştir. İtalya, Avusturya-Macaristan, Almanya ve ABD ihracatın yapıldığı diğer ülkelerden önde gelenlerdir (Çolak, 2005: 94-118)

1914-1918 yılları arasında ise Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin ithalatını olumsuz etkilemişti. 1914-15 yılında 23.600.000 liralık ithalat yapılabilmişken ertesi yılda bu ithalat değerinin ancak 1/4 ine tekabül eden bir ithalat olmuştu. 1916-17 'de önceki yılın iki katı değerinde bir ithalat gerçekleşmiştir. 1917-1918'de artış devam etmiş ve 15.080.000 liralık ithalat yapılmasına rağmen bu rakam savaş öncesi dönemin çok gerilerinde kalmıştır. Devletler açısından ise 1908-1914 dönemine göre ciddi farklılıklar olmuştur. Savaş öncesinde Osmanlı'nın ilk sıralarında yer alan devletlerle savaş halinde olunmasından dolayı bu dönemde ancak ittifak devletlerle ticari ilişkiler kurulmuştu. İthalatta Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Romanya (İtilaf grubuna geçinceye kadar) ve Bulgaristan yer almıştı.

İhracat açısından bakıldığında ise Osmanlı ihracatının belirgin bir özelliği ihracattan elde edilen gelirin ithalatın gerisinde olması genel anlamda bu yıllarda da devam etmiştir. 1913-14 yılında bu geleneksel çizgi devam ettirilmekle beraber ertesi yıl, az bir fark da olsa, ilk kez ihracat kıymeti ithalatın üzerine çıkmıştı. 1915-16'da 4.300.000 Osmanlı lirası ithalat kıymetine karşılık 4.900.000 Osmanlı lirası

ihracat geliri sağlanmıştır. 1916-17 yılı da bu çizgide devam etmiş ihracat kıymeti ithalattan 2.100.000 Osmanlı lirası fazla gerçekleşmiştir. 1917-18'de ihracat tekrar ithalatın gerisine düşmüştür. Ancak aradaki fark sadece 190.000 lira olmuştu. Osmanlı ihracatında etkili ülkeler ise ithalatta olduğu gibi Avusturya-Macaristan, Almanya ve Bulgaristan'dır. Almanya, Osmanlı ihracatının yaklaşık 4'te 3'nü karşılarken bu ülkeyi Avusturya-Macaristan ve ardından Bulgaristan izlemiştir (Çolak, 2005: 43-47).

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA ALINAN BAZI EKONOMİK ÖNLEMLER

AMAÇ 3

Birinci Dünya Savaşı sırasında ekonomik yapının nasıl evrildiğini açıklamak.

Birinci Dünya Savaşı başlarken Osmanlı Devleti'nin belirgin özelliği, az gelişmiş bir ekonomiye sahip olması ve idari kapasitesi sınırlı bir devlet olmasıydı. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin ekonomisi uzun süreli bir savaşa hazırlıklı değildi. Devlet, Birinci Dünya Savaşı sırasında savaşa yönlendirebileceği kaynakları büyük oranda arttırabilme kabiliyetinden yoksundu. Ayrıca mevcut teknoloji ve üretim yapısındaki sınırlılıklar da ekonomisini olumsuz etkilemişti. Savaş yıllarında gerek tarım ve gerekse sanayi alanındaki üretim seviyesi oldukça azalmıştı. Ancak tüm bunlara rağmen Osmanlı Devleti, birçok cephede savaşmak durumunda kalmıştı (Pamuk, 2008: 139).

Tablo 1.2 *Savaş yıllarında temel ihraç ürünlerinin üretim miktarları (bin ton), (pamuk: bin balya)*

Kaynak: *(Toprak, 2003:83).*

Yıl	Tütün (Reji İdaresi)	Kuru Üzüm (Ege)	Kuru İncir (Ege)	Fındık (Karadeniz)	Pamuk (Adana)	Yaş Koza (Reji İdaresi)	Zeytinyağı (Ege)
1913	53.31	69.0	20.9	51	120	7.61	49
1914	43.38	60.8	17.6	52	135	5.23	20
1915	13.87	50.4	15.4	21	15	3.54	22
1916	14.91	44.6	19.8	19	-	2.98	16
1917	17.01	33.6	15.4	14	-	1.33	8
1918	21.04	28.0	17.6	18	-	2.37	6

Savaşın Finansmanı ve Kâğıt Para Sorunu

1914-1918 yılları savaş giderleri, savaşan bütün devletler açısından o güne dek görülmemiş boyutlara ulaşmıştı. Dolayısıyla bu devletler bütün milli kaynaklarını seferber etmek durumunda kalmışlardı. Böyle bir ortamda Osmanlı Devleti de ordu giderlerini karşılayabilmek için enflasyonist bir politika izlemek zorunda kalmıştı. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte piyasadaki malların önemli bir bölümü orduya ayrılmış, sivil halkın tüketimine yönelik pay giderek azalmıştı. Savaşın getirdiği güvensiz ortam sonucunda mevduat sahipleri bankalara koşarak paralarını çekmeye çalışmış, tüccar ödeme güçlüğü yaşamış ve bankalar da tüccara verdiği krediyi kesmişti.

Bu koşullar içerisinde yöneticiler, Ticaret ve Sanayi Odası ve bankaların isteğiyle moratoryum (borç erteleme) ilan etmişti. 2 Ağustos 1914 tarihli Tecil-i Düyun Kanun-u Muvakkati ile bankalardaki vadeli, vadesiz mevduat dâhil olmak üzere, bütün borç ve taahhüt vadeleri bir ay süreyle geri bırakılmıştı. Bu karar dış borçlar için de uygulanmıştı. Bu karar ile alacaklıların ya da mevduat sahiplerinin ban-

kalardan paralarını çekmeleri önlenmiş, ancak Osmanlı Bankası'nın çıkardığı banknotlar karşılığında altın lira verme taahhüdü ortadan kaldırılmamıştı. Borçların ertelenmesine yönelik kararın çıkmasından bir gün sonra ise geçici bir yasayla Osmanlı Bankası'nı bu yükümlülükten kurtarmıştı.

Osmanlı Bankası'nın tedavül gücünü arttırmak için 10 Ağustos 1914 yılında bir irade yayınlanmış ve bankanın bir ve yarım liralık banknot çıkarması öngörülmüştü. Karşılığında, yüz ve elli liralık banknotlardan aynı değerde bir miktarının imha edilmesi kararlaştırılmıştı. Son olarak ise 5 Ekim 1914 tarihinde çıkarılan bir başka geçici yasayla altının ihracatı yasaklanmıştı.

Resim 1.4

1331(1914) Tarihli Kanuna Dayanılarak Çıkarılan Maliye Nazırı Vekili Tal'at İmzalı 5 liralık Kaimenin Ön Yüzü

Bütçesinde yer alan gelirlerle savaşı idare etmesi imkânsız olan Osmanlı Devleti'nin 1914-1915 bütçesi 34 milyon altın lira idi. Bu miktarın 14 milyonu Düyunu Umumiye'ye giderken sadece 20 milyon devletin payına düşmekteydi. Harbiye, Jandarma ve Bahriye Nezareti'nin toplam bütçesi ise 9.5 milyon liraya yaklaşıyordu. Bu veriler ışığında 800 bin kişilik bir orduyu beslemek ve sevketmek olanaksızdı. Bunun farkında olan İttihatçı Hükümet bir dizi kaynak yaratmaya çalıştı. Öncelikle aylıkların yarısı nakit, geri kalanı için memurlar alacaklı kılındı. Müteahhit ve diğer alacaklıların borçlarının ödemesi ertelendi, ordu için gerekli araç, gereç ve erzaka "tekâlif-i harbiyye" adı altında bedeli kısmen ya da tümüyle ödenmek koşuluyla el konuldu. Ayrıca askerlik yaşı sınırında bulunan mükelleflere askerlikten bağışık olmalarına karşılık "muafiyet-i askeriyye" vergisi ödetildi (Toprak, 2012: 516-517).

Savaşın finanse edilmesi noktasında vergilerin arttırılmasına da başvuruldu. Savaşın başlamasıyla birlikte tüketici ve işletmelerden alınan doğrudan ve dolaylı vergiler arttırıldı. 1915 yılında şeker, çay, kibrit, kahve, gazyağı, sigara ve alkollü içecekler gibi tüketim mallarına konulan vergilerin oranı arttırıldı. Ayrıca, tarım üreticilerinden alınan öşür de % 12.5'a ve hatta bazı bölgelerde bunun da üzerine çıktı (Pamuk, 2008:158). Bunların dışında Almanya'nın hazine bonolarının Osmanlı vatandaşlarına satılarak gelir elde edilmesi de vatandaşların ilgisizliği nedeniyle başarılı olamamış ve iç borçlanma yoluna gidilmişti. Osmanlı basını da başta Tanin olmak üzere Vakit, Tasvir-i Efkâr, Sabah gibi gazeteler, vatandaşlara yönelik yönlendirici yayınlar yapmışlardı. Ziya Gökalp'ten Köprülüzade Mehmet Fuat'a kadar birçok Osmanlı aydını yazdıkları yazılarla bu konunun bir tür "milli vazife" olduğunu kamuoyuna açıklamışlardı. Böyle bir ortamda iç borçlanma başarıyla yürü-

tülmüş ve Osmanlı Devleti 18 milyon Osmanlı lirası tutarında borç tahvili satmıştı. Devlet, 1918 yılı bütçe açığını da bir ölçüde halka borçlanarak karşılamıştı (Toprak, 2012: 428-432).

Tablo 1.3 *Tahmini Vergi Gelirler ve Devlet Harcamaları, 1913/1914-1918/1919 (Mali yıllar için, cari fiyatlarla milyon lira)*

Kaynak: *Pamuk, 2008: 159.*

	Gelirler	Harcamalar	Bütçe Açığı
1913-1914	29,4	35,3	5,9
1914-1915	24,9	57,8	22,9
1915-1916	22,3	65,6	43,3
1916-1917	25,2	83.0	57,8
1917-1918	27,7	109,0	81,3
1918-1919	34.0	122.5	88.5

Osmanlı Devleti savaş sırasında ittifak devletlerinden borçlanma yoluna da gitmişti. Aldığı savaş malzemelerinin dışında Almanya'dan 56 milyon, Avusturya- Macaristan'dan 8,5 milyon Osmanlı lirası borç almıştı. Bu yöntemlerden istenilen ekonomik yeterliliğe ulaşmak mümkün olmayınca Osmanlı Devleti, piyasaya kaime adı verilen kâğıt paralar sürerek ek gelir sağlama yoluna gitti. Savaş öncesinde Osmanlı piyasalarında tedavülde olan tek para Fransız denetimindeki Osmanlı Bankası'na aitti. Banka, altına dayalı olarak ve sınırlı sayıda banknot basıyordu. Savaş döneminde ise devlet, kâğıt paraları savaştan sonra belirli bir süre zarfında geri alma sözü vererek piyasaya sürdü. Osmanlı Devleti, ilk serilerde basılan kâğıt paraların altın karşılığını Düyun-u Umumiye İdaresi'ne yatırmıştı. Sonraki seriler için, savaşın son senesine kadar Alman devletinden ödünç alınan Alman hazine tahvilleri garanti gösterilmişti.

Piyasaya sürülen kâğıt paraların hacmi 1915 sonunda 46, 1917 sonunda 127 ve savaşın sonunda 161 milyon liraya yükselmişti. Böyle bir ortamda müthiş bir fiyat yükselişi ve enflasyon ortaya çıkmıştı. 1917 yılındaki %300'lük enflasyon oranı 20. yüzyılın sonuna kadar bir daha görülmemişti. Öyle ki savaş döneminde Osmanlı'da yaşanan fiyat artışı sadece Batı Avrupa'da değil, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'daki fiyat artışlarının da bir hayli üzerinde seyretmişti (Pamuk, 2008:160-162).

Tablo 1.4 *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı altın lirasının kâğıt para ile taban ve tavan değeri*

Kaynak: *Toprak, 1982:243.*

	1916		1917		1918	
Aylar	Taban	Tavan	Taban	Tavan	Taban	Tavan
Ocak	102	102	250	280	421	492
Şubat	105	115	250	305	460	510
Mart	115	117	235	280	450	492
Nisan	120	125	260	260	370	455
Mayıs	120	120	262	265	395	495
Haziran	115	120	270	350	450	475
Temmuz	115	120	370	410	455	467
Ağustos	120	135	395	432	470	510
Eylül	135	135	435	480	498	565
Ekim	135	160	475	505	380	552
Kasım	165	200	515	600	280	380
Aralık	200	255	350	440	390	480

Birinci Dünya Savaşı'nın finansmanı noktasında alınan önlemler nelerdi? Araştırınız

SIRA SİZDE 3

İaşe Sorunu ve Çözüm Arayışları

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, üretimde düşüş yaşanması enflasyonun yükselmesi ve işgücü açığı gibi önemli sorunların yanında iaşe sorunu da ciddi boyutlara ulaşmıştı. Öyle ki ithalat ve üretim hızla düşerken gıda maddelerine olan talep hızla artmıştı. Gerçi devlet daha önce belirttiğimiz gibi üretimi arttırma adına bir takım önlemler almıştı, ancak bu önlemler yeterli olamamıştı. Bu nedenle devlet, üretilen hububatın Anadolu'dan İstanbul'a ulaştırılmasıyla ilgili bir takım tedbirlere başvurdu. Savaş ile birlikte ithalat durunca İstanbul tarihinde ilk defa yoğun bir şekilde Orta Anadolu'dan tahıl üretim alanlarına yönelme oldu. İstanbul'da yaşanan iaşe kıtlığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şehrin iaşe işinin Cemiyet'e yakın az sayıdaki tüccara havale etmesine yol açtı.

İstanbul'a gelen tren ve gemilerde hububat taşımacılığı yapabilmek için gerekli olan izinler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milliyetçilik politikasıyla uyumlu bir şekilde Müslüman Türk tüccarlara verildi. Zira bu sayede yaratılan kârların bir kısmı da Cemiyet'e aktarıldı. Zaman içerisinde iaşe konusunda yaşanan sıkıntı, kıtlık boyutuna ulaştı ve devlet artık doğrudan doğruya bu konuya müdahale etmek zorunda kaldı. 1916 yılında ilk olarak; tahıl üreticilerinin ellerindeki ürünün sadece tohumluk ve hane halkının ihtiyacı kadarını alabilecekleri, geri kalanı ise belirlenen sabit fiyatlar doğrultusunda devlet görevlilerine teslim etmeleri gerektiği ilan edildi. Bu uygulamada devletin belirlediği fiyatlar piyasadaki hububat fiyatlarının altındaydı. Bu nedenle üreticiler, ya mallarını sakladılar ya da devlet görevlilerine rüşvet vererek uygulamaya karşı direndiler. Bilindiği gibi savaş sırasında karaborsacılık ve stokçuluktan yüksek gelir elde eden "harp zengini" kişiler türemiştir.

Devlet, şehirlerdeki durumun kötüleşmesinden sonra üreticilerin teşvik edilmesinin gerekliliğine inandı ve 1917 yılında yeni bir yol denedi. Buna göre üreticiler ürünlerinin belirli bir kısmını ya ayni vergi olarak ya da piyasanın altındaki bir fiyattan devlete satacaktı. Kalan miktarı ise istedikleri gibi satabileceklerdi. Bu yol sorunları kısmen hafifletti ve uygulama savaşın sonuna kadar sürdürüldü (Pamuk, 2008:151-157).

İaşe konusunda atılan önemli adımlardan birisi de 18 Ağustos 1917 tarihli İaşe-i Umumiye Kararnamesi'dir. Bu kararname ile Harbiye Nezareti'ne bağlı bir İaşe-i Umum Müdürlüğü oluşturulmuştu.

DİKKAT

Böylece seferberlik boyunca ordu, kurumlar ve ihtiyacı olan yöreler halkının iaşesi Harbiye Nezareti tarafından üstlenilmişti (Toprak, 2012 :488-489). Umur-u İktisadiyye Nezareti kurulamamışsa da aynı işlevi gören İaşe Nezareti 1918'de oluşturuldu ve başına da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul delegesi Kemal Bey getirilmişti.

Ordunun, yoksul halkın, devlet memurlarının iaşesi için gerekli gıda maddeleri ile diğer tüketim maddelerinin sağlanması ve fiyat artışlarının önlenmesi bu Nezaret'in temel amaçları arasındaydı. 30 Temmuz 1918 tarihinde çıkarılan bir kararnameyle de, Nezaret'in amaçlarına yönelik her türlü alım satım işleminde bulunabileceği, gerekli gördüğü alanlarda devlet adına sınai işletmeler kurarak doğrudan üretime girişebileceği belirtilmişti. Bu amaçlar için de bu Nezaret'e 5 milyon liralık bir ödenek ayrılmıştı. Kısaca; İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından izlenen milli iktisat politkası ekonomide, Türk-Müslüman unsurun egemen olması sürecini

başlattı. Bu süreç, sermayeyi eline geçiren Türk-Müslüman burjuvası yarattı (Toprak, 2012). Bu politika Cumhuriyet'in ilk yıllarında da sürdürülecektir.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE EKONOMİ

AMAÇ 4 ***Milli Mücadele Dönemi ekonomisi hakkında bilgi ve becerilere sahip olmak.***

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı ağır bir yenilgiyle sonlandırmasından sonra Anadolu toprakları, savaşın galiplerince işgal edilmeye başlanmıştı. Kuşkusuz 15 Mayıs 1919 yılında İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgal edilmesi, halk ve aydınlar arasındaki milli hassasiyeti önemli oranda arttırmıştı. Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu'ya geçmesi ve milli direnişi örgütlemesi bu duyarlılığı daha da güçlendirmişti. Amasya Genelgesi Milli Mücadelenin stratejisini belirledi. Erzurum ve Sivas kongreleri de ulusal direnişin çerçevesi ve kararlılığını ortaya koydu. Ardından İstanbul'daki Meclis-i Mebusan Türk tarihi açısından oldukça önemli bir iş gerçekleştirerek Milli Mücadele'nin gerekçesini oluşturan "Misak-ı Milli"yi, ilan etti. Buna göre ülkenin sınırları çizilmişti. İngilizlerin 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u işgal etmesi, Anadolu'yu öne çıkardı. TBMM açıldı. İkili bir iktidar doğdu. Bir yandan Ankara Hükümeti, diğer yandan ise İstanbul Hükümeti iktidar alanlarını genişletmeye çalıştı. Şu unutulmamalıdır ki Türk Kurtuluş Savaşı, Anadolu'nun işgalcilerden kurtarılmasının yanında, siyasal, ekonomik, kültürel ve toplumsal yaşamı kökten değiştirmeyi içeren bir hareketti.

Anadolu'nun işgaline karşı ilk direnişler, yerli halkın oluşturduğu küçük birlikler olan ve "Kuvayi Milliye" olarak adlandırılan gruplar tarafından gerçekleştirilmişti. İttihatçılar örgütlenmede başat rol oynamışlardı. Bu dönemde hem Kuvayi Milliye hem de düzenli ordunun kurulması ve sürdürülmesi esnasında mali kaynak sorunu her zaman ön planda olmuştu. Kuvayi Milliye birliklerinin iaşe, silah temini ve nakliye işleriyle ilgili sorunlar genel olarak halktan sağlanan bağışlarla karşılanmaya çalışılmıştı. Ayrıca bu sorunu ayni ve nakdi olarak çözümlemek amacıyla Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir gibi kongrelerde çeşitli kararlar alınmıştı (Çavdar,2003: 133-137).

Direniş, Batı, Güney ve Doğu Anadolu'da devam ederken, Osmanlı'dan arta kalan ordu oldukça yorgun, dağınık ve zayıftı. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra en önemli konulardan biri, ordunun tamamen düzenli hale getirilmesiydi. Ancak bu adım için hem insan hem de maddi kaynak sorununu çözmek gerekmişti. Askere alınanların silahlarıyla beraber kaçmamasını önlemek için 11 Eylül 1920'de "Firariler Hakkında Kanun" çıkarıldı ve değişik şehirlerde İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Meclis, egemenliği altındaki bölgelerde iktidarını pekiştirmek için de zaman kaybetmeden önlemler almaya başladı ve önceliğini vergileri toplamaya verdi. Nitekim Meclis'in çıkardığı ilk yasanın bir vergi kanunu olması raslantı değildi (Çavdar, 2003:139-140). Söz konusu bu kanunla ağnam vergisine zam yapılması gündeme gelmişti. 27 Kasım 1920'de çıkarılan "Senei haliye ağnam resmine bir misli zamma dair kanun" ile de 1920 yılı için bir kat zam yapılması kararlaştırılmıştı (Duru-Turan- Öngeoğlu, 1982:231).

Milli Mücadele sırasında ülkenin en önemli ekonomik sektörü olan tarımda da üretimin düşmemesi adına çalışmalar yapılmıştı. 11 Aralık 1920 tarihli ve 410 sayılı kararnameyle yoksul çiftçilere belirli şartlar altında tohumluk ve çift hayvanı verilmesi kararlaştırılmıştı (Duru- Turan- Öngeoğlu, 1982).

1921 yılında ise yayımlanan "Mükellefiyeti Ziraiye Kanununun Sureti Tatbikine Dair Nizamname" ile her çift hayvan başına sahibi, yazlık ve kışlık olmak üzere en az kırk dönüm araziyi ekmekle yükümlü kılınmıştı. Ayrıca askerde bulunanlar ve dul ile yetimlerin arazilerinin boş kalmaması için halk haftada bir gün imece yöntemiyle ekip biçmeyi sağlayacaktı. Yine Ziraat Bankası şubelerindeki depolarda yer alan tarım araç ve gereçleri tarım yükümlülüğü kurullarının gözetimi ve aracılığında çiftçilerin kullanımına sunulacaktı. Tüm bu çabalar Milli Mücadele döneminde topyekûn bir ekonomik seferberliği gündeme getirildiğini göstermektedir. (Çavdar, 2003: 137-143)

Ekonomik alanda alınan önlemlerden bir başkası ise dışsatımla ilgili önlemlerdi. Öncelikle savaş için gereken silah ve cephanenin alınması için döviz sağlanması gerekiyordu. Bu nedenle de dışsatımın arttırılması için çözüm önerileri düşünüldü ve dışsatımın tümüyle serbest bırakılması kararlaştırıldı. 10 Mayıs 1920 tarihinde çıkarılan kararnameyle dışsatımın koşulsuz serbest bırakıldığı, bu serbestliğin ancak Bakanlar Kurulu kararıyla sınırlandırılabileceği açıklandı. Nitekim 19 Ağustos 1920 tarihli ve 168 sayılı kararnameyle "Damızlığa ve Çift Sürmeye Elverişli Hayvanların Dışsatımının Önlenmesi" düzenlenmesiyle güçsüz olan Türk hayvancılığının dışsatım yoluyla daha da güçsüzleşmesinin önüne geçilmek istenmişti. 23 Ekim 1920 tarihli 2181 sayılı kararnameyle de ulaştırma ve süvari birlikleri için yararlı olabilecek bütün hayvanların dışsatımı yasaklanmıştı. Aynı şekilde döviz sağlamak amacıyla önemli bir dışsatım malı olan maden kömürlerinde üretimi arttırmak için 10 Ağustos 1920 tarihli ve 154 sayılı kararname çıkarılmıştı. Buna göre Zonguldak ve Ereğli maden ocaklarında çalışan işçilerin askerlikten geri çekilmeleri sağlanmıştı (Duru-Turan- Öngeoğlu, 1982:224).

Milli Mücadele, topyekûn bir direnişe sahne olduğu için ülkenin yöneticileri açısından maddi kaygılar oldukça önemliydi. Bu bağlamda tasarrufa gidilmesi zorunluydu. Oldukça dikkat çekici bir şekilde ilk tasarruf tedbirleri milletvekillerinden gelmişti. Meclis üyelerinin aylıklarından 10'ar lira kesilmesi ve cephedeki askerlere hediye olarak gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Toplanan 2360 lira ile çeşitli hediyeler alınarak askerlere gönderilmişti. Bu zamana kadar ödeneklerini alamayanlar da vardı. 18 Eylül 1920 günlü Meclis oturumunda, ödeneklerini sonradan alacaklardan yapılacak kesintilerle yaklaşan kış mevsiminde cephedeki nöbetçilerin giymeleri amacıyla gocuk alınarak gönderilmesi de karara bağlanmıştı. Bunun yanı sıra memur ve milletvekillerinin görevle bir yere gitmeleri halinde aldıkları yollukların bir kısmının ödenmemesi de kararlaştırılmıştı. Resmi dairelerde de gereksiz yere soba yakılmasını önlemek amacıyla 2 Kasım 1920 tarihinden itibaren memurların sabah 10:30'dan 16:30'a kadar öğle tatili olmadan çalışmaları kararlaştırılmış, 15 Mart 1921'den itibaren de normal çalışma saatlerine dönülmüştü. Yine gereksiz telgraf haberleşmeleri engellenmeye çalışılmıştı.

Meclis'in çıkardığı önemli kanunlardan biri 14 Eylül 1920 tarihli ve 22 sayılı Men'i Müskirat Kanunu'dur. Bu yasayla her türlü alkollü içkinin yapımı, ithali ve kullanılması yasaklanmıştı. Buna aykırı davrananlar için de ağır cezalar getirilmişti. Gizlice içip de sarhoşluğu sabit olanların üç aydan bir seneye kadar hapsedilmeleri, memur olanların itiraz etme yolları kapatılarak memuriyetlerine son verilmesi öngörülmüştü. Ancak bu kanun halk arasında çok işlevsel olmamıştı (Üçüncü, 2012; Müderrisoğlu:1974: 265-267).

25 Kasım 1920 tarihli ve 55 sayılı "Düğünlerde Men'i İsrafat Kanunu" ile de, her çeşit çeyiz sergilenmesi, çeyizlerin açıktan taşınması, düğün günleriyle sınırlı olmak üzere bir günden fazla çalgı çaldırılması, hediyeler verilmesi, ziyafet verilme-

si ve köçek oynatılması gibi yasaklar getirilmişti. Aynı amaçla ülke dışına döviz çıkışını engellemek için 17 Kasım 1920 tarih ve 367 sayılı kararnameyle sağlık alanı dışındaki bütün alkollü maddelerin ve içkilerin dışalımı yasaklandı. Bu dönemde alınan diğer önemler arasında; Anadolu'dan altın ve gümüş çıkışının önlenmesi, tutuklu ve hükümlülerin ülke savunması için çalıştırılması gibi düzenlemeler de sayılabilir (Duru-Turan- Öngeoğlu, 1982:224-227).

Meclis pek çok vergi yasasında düzenlemeler gerçekleştirerek oranlarında değişiklikler yapmıştı. Ayrıca af yasası niteliğinde bir takım düzenlemeler de getirmişti. Örneğin 29 Eylül 1920 tarihli ve 30 sayılı yasayla aşar mültezimlerinin 1919 yılı sonuna kadar ki aşar bedellerinden borcu olanların 1921 yılının Şubat ayına kadar borcunu nakden ve tamamını ödemeleri şartıyla faiz borçlarının affedilmesi ve borçlarına karşılık rehin alınan taşınmazların geri verilmesini hükme bağlamıştı.

Bu dönemde vurgulanması gereken düzenlemelerden biri de 21 Eylül 1920 tarihinde çıkarılan 24 sayılı Temettü Vergisi Kanunu'dur. 1. Maddeye göre, 30 Kasım 1914 tarihli Temettü Kanunu uyarınca alınan vergi aslının, bu yıl için beş katına ve sözü geçen yasaya bağlı (b) cetvelinin 2. kısmındaki miktarlar için 10 katına tamamlanarak tahsil edileceği öngörülmüştü. Ayrıca %10 oranında alınmakta olan il payları ve belediye resmine birinci maddedeki ilkeler uyarınca zam yapılmıştı.

Yine bu dönemde dışsatım vergisi 20 Eylül 1920 tarih ve 23 sayılı yasayla değiştirildi. 15 Ağustos 1920 tarihli ve 11 sayılı kanunla maden kömürünün dışsatımından "nispi resim"den başka "ihracat resmi" alınması kararlaştırıldı. Ayrıca 14 Aralık 1919 tarihinde "Harp Kazançları Vergisi" adıyla bir kez için konan olağanüstü verginin matrahı 1918 yılında biten son üç ticaret yılında elde edilen olağanüstü kazançlardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi 25 Ekim 1920 tarih ve 43 sayılı yasayla bu verginin tahsil edilmesi için Maliye Bakanlığına yetki vermişti. Tüm bunların dışında, ağnam vergisinin, damga vergisinin, tuz resminin gemilerden alınan sağlık vergisinin, vergi karnesi bedellerinin arttırılması ve nüfus cüzdanlarından harç alınması gibi ekonomik önlemler alınmıştı.

Milli Mücadele sırasında gümrükler ile ilgili de düzenlemeler yapılmıştı. Örneğin 22 Temmuz 1920 tarihli ve 96 sayılı kararnamede Anadolu'ya giren yabancı kökenli mallardan gümrük vergisi alınması kararlaştırılmıştı. 28 Temmuz 1920 tarihli ve 8 sayılı kanunla da gümrük resmi 5 katına çıkarılmıştı. 6 Ekim 1920 tarih ve 35 sayılı bir başka kanunla ise din ve sağlık eşyalarından gümrük vergisi alınması kararlaştırılmıştı (Duru-Turan- Öngeoğlu, 1982:228-234).

Düzenli ordunun kurulmasıyla birlikte 1921'de savunma harcamaları 26 milyon lira artmış, diğer dairelerin harcamaları da 10 milyon lira azalmıştı.

Savaş sırasında "Harp Encümeni" adıyla bir kurul oluşturulmuştur. Bu karar radikaldi. 14 Ocak 1921 tarihli İcra Vekilleri Heyeti'nin toplantısında oluşturulması kararlaştırılan Harp Encümeni, ordunun ikmal işlerinin daha düzenli ve uygun bir şekilde yürütülmesini ve hızlandırılmasını gerçekleştirecekti. Encümen; Duyunu Umumiye, Reji İdaresi, Osmanlı Bankası gibi Osmanlı'nın söz geçiremediği bu kurumlar ile vilayet ve kazalardaki vergi dairelerinden para alabilmiştir. Harp Encümeni, Milli Mücadele sırasında Türkiye'nin ekonomik alanda elini rahatlatmıştı. Hatta Büyük Taarruz'un hazırlıkları bu Encümenin kararlılığı ile yürütülmüştü. Bu dönemde Kızılay tarafından da önemli yardımlar sağlanmıştı. Bu yardımlar özellikle askeri ve sivil ihtiyaçlar için kullanılmıştı (Kurtoğlu, 2010: 258-259).

Milli Mücadele süresince ekonomik açıdan alınan diğer radikal kararlardan biri de Sakarya Savaşı'ndan hemen önce Tekâlif-i Milliye Emirlerinin çıkarılmasıydı. Mustafa Kemal Atatürk'ün yayınladığı Tekâlif-i Milliye Emirleri, ülkenin bütün kay-

naklarını bu mücadelenin emrine verilmesini kapsamıştı. On maddeydi. Özetle, halkın ve tacirlerin elinde bulunan yiyecek ve giyecek maddelerinin yüzde kırkı, bedelleri sonradan ödenmek üzere orduya verilecekti. Halkın elinde ne kadar silah ve cephane varsa üç gün içinde orduya teslim edilecekti. Yurttaki bütün teknik araç ve gereçlerin de yüzde kırkına el konulacaktı. Teknik elemanların hepsi ordunun emrine girecekti. Her aile bir takım çamaşır ile birer çift çorap ve çarık hazırlayıp orduya verecekti (Özdemir, 2001: 33-47; Kurtoğlu, 2010: 258).

10 madde altında düzenlenmiş olan Tekâlif-i Milliye emirleriyle alınan ve Tekalif-i Milliye Komisyon'un düzenlediği tutanaklarda gösterilen vergiler, Milli Mücadeleyi izleyen yıllarda halka geri ödenmişti. Büyük bir kısmı nakden yapılan ödemelerin toplamı 6.003.663 liradır. Bu miktarın %72.3'ü 1923 yılında ödenmişti (Duru-Turan- Öngeoğlu, 1982:298).

Meclis 1922'de ekonomik sorunları aşabilmek için hızlı bir şekilde aşağıdaki gelir arttırıcı yasaları çıkarmıştı. Bunlar;

- Sigara kâğıdı, kibrit ve kav kutularından alınan tüketim vergisine ait cezaların arttırılması,
- Şeker, çay, kahve ve petrolden alınan tüketim vergisinin miktarının arttırılması ve vergi kapsamının genişletilmesi,
- Su ve kara avı vergilerine zam yapılması,
- Konsolosluk harçlarındaki oranların arttırılması,
- Kibritten alınan tüketim vergisinin yükseltilmesi,
- Sigara kâğıdından alınan tüketim vergisinin yükseltilmesi,
- Çeşitli para cezalarının arttırılması,
- Reji idaresinin ambarlarına konulan tütünlerden ambarlama ücretinin alınmasına devam edilmesi.

Ayrıca Büyük Taarruzun hazırlık aşamasında bazı vergiler gündeme getirilmişti. "Askeri Ulaştırma Yükümlülüğü" yasasının birinci maddesine göre; 1922 mali yılına ve bir defaya mahsus olmak üzere aşağıdaki esaslara göre askeri ulaştırma adı altında parasal bir yükümlülük getirilmişti. İkinci maddeye göre, bu yükümlülük maktu ve nisbi olmak üzere iki bölümdü. Maktu bölüm her kişi için aynı olup, kişi başına köylerde 50, şehir ve kasabalarda 100 kuruştu. Nisbi bölüm ise bina, arazi ve gelir vergilerinin zamları ile birlikte tarh edilir ve maktu bölüme eklenerek alınırdı.

a) Köylerde: 101 kuruştan başlayarak her 100 kuruş için ve küsuru için %10,

b) Şehir ve Kasabalarda: 101 kuruştan başlayarak her 100 kuruş ve küsuru için %20.

Bu yasanın yanı sıra deniz taşıtları vergisi ve askerlikten tecil vergisi de dikkat çeken yasalardı (Çavdar, 2003: 137-143).

Dış Yardımlar

Milli Mücadele boyunca dış yardımların önemli bir bölümü Sovyetler Birliği'nden gelmişti. Bu yardımlar, hibe niteliğinde yani karşılıksız yardımlardı. 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması'yla da bu yardımlar resmi bir niteliğe bürünmüştü. Altın ruble ve silah ve cephane şeklinde verilen yardımlar 1921-1922 yıllarında çeşitli partiler halinde gelmişti. Bu yardımların tutarı 10 milyon altın rubleydi.

Ayrıca Temmuz 1920'de Halil Paşa 100.000 lira değerinde külçe altın, İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) ise 6 Ekim 1920 yılında Moskova'dan dönerken 1 milyon altın rubleyi beraberlerinde getirmişlerdi. Dolayısıyla Milli Mücadele sırasında Sovyet yardımları 11 milyon altın rubleyi geçmişti.

Tablo 1.5
Sovyetler Birliğinden gelen silah ve cephane yardımı

Kaynak: *(Çavdar, 2003:148).*

Tüfek	39275 (adet)
Makineli tüfek	327 (adet)
Top	54 (adet)
Tüfek mermisi	62986000 (adet)
Top mermisi	147079 (adet)
Top barutu	1000 (atımlık)
El bombası	4000 (adet)
Şarapnel mermisi	4000 (adet)
Kılıç	1500 (adet)
Gaz maskesi	20000 (adet)

Milli Mücadele sırasında yardım edenler arasında Hint Müslümanları da yer almıştı. Merkezi Bombay'da bulunan Hindistan Hilafet Komitesi'nin öncülüğünde düzenlenen yardım kampanyalarıyla, Hint Müslümanları 12500 İngiliz lirasını Ankara'ya göndermişti. Bu para daha sonra İş Bankası'nın kuruluş sermayesi olarak kullanılmıştı (Çavdar, 2003:147-148).

Milli Mücadele'de Yunanistan'ı destekleyen İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletler ve yandaşı diğer devletlerden yardım almak söz konusu değildi. Ancak bu devletler arasında Türkiye ile ilk olumlu ilişki geliştiren ülke Fransa olmuştu. Bu nedenle de savaş sırasında yardım alınan tek Batılı ülke Fransa'ydı. İlk zamanlar İtilaf Devletleri ile Anadolu'nun paylaşılmasına katılan Fransa, zamanla bu tür bir işgalin kendi çıkarlarına uygun olmadığını düşünmüştü. Nitekim Fransa, Ankara Hükümetini resmen tanıyan ilk Batılı devleti olmuş ve 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da Türk-Fransız Antlaşmasını imzalamıştı. Antlaşma çerçevesinde Anadolu'yu terk edecek olan Fransa, elinde bulundurduğu silah ve cephanenin bir kısmını bağış olarak Ankara Hükümeti'ne bırakacaktı (Duru-Turan- Öngeoğlu, 1982:360). Resmi belgelere göre, 10089 adet piyade tüfeği, 1505 sandık cephane ve on uçak Fransızlardan intikal etmişti. (Çavdar, 2003:148).

SIRA SİZDE 4

Milli Mücadele döneminde sağlanan dış yardımlar nelerdi? Araştırınız

Özet

AMAÇ 1

Milli iktisat politikasının ortaya çıkmasını değerlendirmek.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yoğun çabaları sonunda 1908'de Meşrutiyet tekrar ilan edilmişti. İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin yönetiminde söz sahibi olmaya başlayan İttihatçılar ekonomi alanında da etkin faaliyetler gerçekleştirmişti. Milli iktisat politikası Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarında gündeme gelmişti. Bu politikaya yönelmenin çeşitli nedenleri söz konusuydu. Bunlardan ilki, Birinci Dünya Savaşı'nın ekonomi üzerindeki olumsuz etkileridir. Savaş öncesinde yapılan stoklara rağmen üretimde yaşanan düşüş ve imkânsızlıklar nedeniyle gıda üretiminde ciddi bir kıtlık ortaya çıkmıştı. Böyle bir ortam enflasyonun sürekli artmasına neden olmuştu. İttihat ve Terakki ileri gelenleri için yapılması gereken tek şey üretim ve tüketimi kendilerinin düzenlemesiydi.

Milli iktisat politikasının ortaya çıkmasının diğer bir nedeni de Almanya'nın etkisi oluşturmuştu. Meşrutiyet'in ikinci yarısında İttihatçılar Alman devlet modeline imrenerek bakmışlardı. Onlara göre Alman modeli benimsenir ve uygulanırsa Türkler ulusal bir devlet oluşturabilirdi. Milli iktisat politikasının yurt içerisinde hâkim bir nitelik kazanmasında kuşkusuz dış borçlar ve yabancı sermayeye duyulan tepkinin de çok önemli bir etkisi olmuştur. Milli iktisat düşüncesi bir tür neo-merkantilist iktisat politikası olup, kapitülasyonların zorunlu kıldığı liberal iktisadi ilişkilere tepki olarak gelişmiş ve bu yönüyle de milliyetçilik ile uyumlu bir rota izlemişti. Milli iktisat politikası kısa sürede ülkenin basın organları tarafından da benimsenmişti. 1915 yılında "milli iktisada doğru" parolasıyla yayınlanmaya başlayan İktisadiyyat Mecmuası, İttihat ve Terakki'nin de desteğiyle bu öğretinin kuramsal yayın organı vasfına ulaşmıştı. Bu dergi Almanya'nın ekonomi politikalarını örnek göstermekten de geri kalmamıştı.

AMAÇ 2

Milli iktisat politikasının uygulanmasını açıklamak.

Milli iktisat politikasının uygulanması sürecinde milli nitelikteki şirketler önemli bir yer tutar. İttihat ve Terakki Cemiyeti milli şirketlerin kurulması noktasında ciddi çalışmalar yapmıştı. Nitekim bu dönemlerde milli şirketlerin sayısı küçümsenmeyecek noktalara ulaşmıştı. İttihatçılar, ticarette Müslüman Türklerin daha etkin bir misyon edinmesini önemsemiş ve politikalarını bu çerçeve etrafında şekillendirmişlerdi. Bu bağlamda Müslüman-Türk unsurların şirketleşme girişimlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin payı oldukça fazla olmuş ve üreticiyi, esnafı ve tüccarı örgütleyerek "milli ticaretin" doğmasına ortam hazırlamıştı

Sanayi alanında ise 1908 yılından sonra dönem dönem bir hareketlilik yaşanmıştı. Sanayileşme adına bir takım teşvik çalışmaları yapılmıştı. 1913 ve 1915 yıllarında sanayi sayımları gerçekleştirilmişti. Bankacılık açısından bakıldığında ise, Müslüman Türk unsurları da ticari faaliyetler sonucunda belirli bir sermaye birikimine sahip olmuş lar ve belirli ortaklıklar gerçekleştirerek milli bankalar kurmaya başlamışlardı. İttihat ve Terakki'nin iktidarı süresince milli bankacılık desteklemiş ve bu dönemde milli bankaların kurulması hızlandırılmıştı.

İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin milli bankacılığı benimsemesinde, devlet bankası görevini üstlenmiş olan Osmanlı Bankası'nın ülke çıkarıyla bağdaşmayan durumu etkili olmuştu. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında söz konusu bankanın devletin mali çıkarlarını zedelemesinden ötürü İttihatçılar, Osmanlı Bankası'nın yerini alacak "milli" sermayeli ve ayrıcalıklı bir devlet bankasının kurulması için hazırlıklara girişmişlerdi. Nitekim 4 milyon sermayeli İtibâr-ı Milli Bankası'nı kurmuşlardı. Bu dönemde İstanbul'un dışında Anadolu'da da pek çok yerel banka kurulmuştu. Devlet, dış ticarette ise dışa bağımlı bir ekonomiye sahipti. İttihatçılar bunun önüne geçebilmek adına öncelikle kapitülasyonları kaldırdı ve gümrük vergilerini arttırdı. Ardından savaşın getirdiği olumsuz koşulların da etkisiyle bazı ürünlerin dışarıya satılmasını yasakladı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin ihracatı da ithalatı da savaştan olumsuz etkilenmişti. Ayrıca bu yıllar genel anlamda Osmanlı ihracatının belirgin bir özel-

liği, ihracattan elde edilen gelirin ithalatın gerisinde olması, bu yıllarda da devam etmiştir.

AMAÇ 3

Birinci Dünya Savaşı sırasında alınan ekonomik önlemleri açıklamak

Birinci Dünya Savaşı, sadece Osmanlı Devleti açısından değil savaşan bütün devletler açısından oldukça ağır yükler getirmişti. Osmanlı Devleti savaşın finansmanı için çok çeşitli önlemler alma yoluna gitmişti. Yeni kaynak yaratmak için alınan önlemlerden bazıları şunlardı: aylıkların yarısı nakit, geri kalanı için memurların alacaklı kılınması, müteahhit ve diğer alacaklıların borçlarının ödemesinin ertelenmesi, ordu için gerekli araç, gereç ve erzaka "tekalif-i harbiyye" adı altında bedeli kısmen ya da tümüyle ödenmek koşuluyla el konulması ve askerlik yaşı sınırında bulunan mükelleflere askerlikten bağışık olmalarına karşılık "muafiyet-i askeriyye" vergisinin ödetilmesi. Bunların yanı sıra vergilerin arttırılmasına da başvuruldu. Savaşın başlamasıyla birlikte tüketici ve işletmelerden alınan doğrudan ve dolaylı vergiler arttırıldı. 1915 yılında şeker, çay, kibrit, kahve, gazyağı, sigara ve alkollü içecekler gibi tüketim mallarına konulan vergilerin oranı arttırıldı. Ayrıca, tarım üreticilerinden alınan öşür de arttırıldı. Yine Alman hazine tahvillerinin vatandaşlara satılması amaçlandıysa da bu konuda yeterince başarı sağlanamamıştı. Savaşın finansmanı noktasında İttifak devletlerinden borç alma ve iç borçlanma gibi yollara da başvurulmuştu.

AMAÇ 4

Milli Mücadele Dönemi ekonomisini değerlendirmek.

Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Milli Mücadele döneminde de savaşın yürütülebilmesi için ekonomik açıdan çeşitli önlemler alınmıştı. Öncelikle gelirlerin yukarıya çekilebilmesi için vergiler arttırıldı. Bu vergiler dışında "Askeri Ulaştırma Kanunu" gibi yeni vergilerde çıkarılmıştı. Savaş sırasında "harp encümeni" adlı bir kurul oluşturulmuştur. 14 Ocak 1921 tarihli İcra Vekilleri Heyeti'nin toplantısında oluşturulan Harp Encümeni, ordunun ikmal işlerinin daha düzenli ve uygun bir şekilde yürütülmesini ve hızlandırılmasını amaçlamıştı. Savaş sırasında Meclis'in ekonomik açıdan aldığı radikal kararlardan en çok bilineni on maddelik Tekâlif-i Milliye Emirleri'ydi. Buna göre ülkenin bütün kaynakları Başkomutanın emrine alınıyordu. Tekâlif-i Milliye Emirleri kısaca, her ailenin ordunun ihtiyaçlarına bir şekilde yardımda bulunması, elde bulunan her türlü gıda malzemenin %40'ına el konulmasını ve terk edilmiş sahipsiz mallara el konulmasını öngörüyordu.

Bu dönemde çeşitli tasarruf önlemlerine de başvurulmuştu. Örneğin memur ve milletvekillerinin görevle bir yere gittikleri zaman aldıkları yolluklarının bir kısmının ödenmemesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca resmi dairelerde de gereksiz yere soba yakılmasını önlemek amacıyla 2 Kasım 1920 tarihinden itibaren memurların sabah 10:30'dan 16:30'a kadar öğle tatili olmadan çalışmaları kararlaştırılmış, 15 Mart 1921'den itibaren de normal çalışma saatlerine dönülmüştü. Yine gereksiz telgraf haberleşmeleri engellenmeye çalışılmıştır. Tasarruf önlemleri açısından Meclis'in çıkardığı kanunlardan biri 14 Eylül 1920 tarihli ve 22 sayılı Men'i Müskirat Kanunu'dur. Bu yasayla her türlü alkollü içkinin yapımı, ithali ve kullanılması yasaklanmıştı. Buna aykırı davrananlar için de ağır cezalar getirilmişti. Diğer dikkat çekici yasa ise 25 Kasım 1920 tarihli ve 55 sayılı "Düğünlerde Men'i İsrafat Kanunu" dur. Bu kanuna göre her çeşit çeyiz sergilenmesi, çeyizlerin açıktan taşınması, düğün günleriyle sınırlı olmak üzere bir günden fazla çalgı çaldırılması, hediyeler verilmesi, ziyafet verilmesi ve köçek oynatılması gibi yasaklar getirilmişti.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasındaki en önemli amaçlardan biridir?

a. Cumhuriyet rejimini ilan etmek
b. Kapitülasyonları kaldırmak
c. 1876 Anayasası'nı yeniden ilan etmek
d. Kurtuluş Savaşı'nı başlatmak
e. Birinci Dünya Savaşı'na girmek

2. Aşağıdakilerden hangisi milli iktisat politikasının ortaya çıkmasındaki nedenlerden biri olarak **gösterilemez?**

a. Ekonomide 19. yüzyıldan itibaren benimsenen devletçi anlayış
b. Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz koşullar
c. Dış borçlar ve yabancı sermaye
d. Almanya'nın etkisi
e. Kapitülasyonlar

3. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ünlü maliye nazırı aşağıdakilerden hangisidir?

a. İbrahim Temo
b. Galip Haldun
c. Ali Rıza Bey
d. Mehmet Cavit Bey
e. Prens Sabahattin

4. Kemal Bey'in önayak olduğu ve Osmanlı'da tahıl, tiftik, koyun, yapağı, yün, deri, afyon ve benzeri malların alım-satımıyla uğraşan **ilk** milli şirket aşağıdakilerden hangisidir?

a. Milli İthalat Kantariye Anonim Şirketi
b. Milli Ekmekçi Anonim Şirketi
c. Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye
d. Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası
e. Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi

5. 9 Eylül 1914 tarihinde tek taraflı olarak kaldırılan ve Osmanlı Devleti'nin ekonomik bağımsızlığı açısından da oldukça önem taşıyan olay aşağıdakilerden hangisidir?

a. Kapitülasyonların kaldırılması
b. Kaimenin kaldırılması
c. Yabancı bankaların kapatılması
d. Duyun-u Umumiye idaresine son verilmesi
e. Reji idaresine son verilmesi

6. Aşağıdakilerden hangisi İtibâr-ı Milli Bankası'nın özelliklerinden biri **değildir?**

a. Kuruluşunda Osmanlı Bankası'nın işlevini üstüne alması amaçlanmıştır
b. 1927 yılında Ziraat Bankası ile birleşmiştir
c. Banka nizamnamesinin onuncu maddesinde, banka hisse senetlerinde sadece Türkçe'nin kullanılacağı yer almıştır
d. Milli sermaye ile kurulmuştur
e. 4 milyon sermaye ile kurulmuştur

7. Aşağıdakilerden hangisi Birinci Dünya Savaşı'nın finansmanı için başvurulan önlemlerden biri **değildir?**

a. Savaş sırasında İngiltere'den yüklü miktarda borç alınması
b. Almanya'nın hazine bonolarının Osmanlı vatandaşlarına satılması
c. Tarımsal ürünlerden alınan Öşür vergisinin arttırılması
d. Tüketici ve işletmelerden alınan doğrudan ve dolaylı vergilerin arttırılması
e. İç borçlanma

8. 14 Ocak 1921 tarihli İcra Vekilleri Heyeti'nin toplantısında oluşturulan Harp Encümeni hakkında aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır?**

a. Büyük Taarruz hazırlıkları bu encümenin kararlılığı ile yürütülmüştür.
b. İlk başkanlığını Mehmet Cavit Bey yürütmüştür.
c. Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'nin ekonomik alanda elini rahatlatmıştır.
d. Ordunun ikmal işlerinin daha düzenli ve uygun bir şekilde yürütülmesini ve hızlandırılmasını amaçlamıştır.
e. Savaş sırasında alınan radikal kararlardan biridir.

9. Türk Kurtuluş Savaşı'nın yürütülmesine destek amacıyla çıkarılan on maddelik emir aşağıdakilerden hangisidir?

a. Teşvik-i Sanayi Kanunu
b. Muafiyet-i Askeriyye
c. Tekâlif-i Harbiyye
d. Tekâlif-i Milliye
e. Mükellefiyeti Zıraiye Kanunu

10. Aşağıdakilerden hangisiKurtuluş Savaşı sırasında yardım alınan Batılı ülkedir?

a. Almanya
b. İran
c. Fransa
d. Hindistan
e. İngiltere

Okuma Parçası

MÜSLÜMANLARA MAHSUS KURTULUŞ YOLU
(...)
1329 (1913)
(...)
Müslümanlara Uyarı

Ayak satıcılarından: Ekmekçi, sütçü ve sebzevatçılar ile kaymak satanlar karışıktır. İçlerinden birçok Rum ve Bulgar bulunduğundan dikkat etmek lazımdır.

Sakız leblebisi, francala ve ekmekkadayıfı satanlar da hemen umumen Yunanlı ve Rumdur. Hele o "dolmapapu, bili bam bili bam" nağmesiyle sokakları dolaşan sakız leblebicisi halis Yunanlıdır.

Lambacı ve gazcılar da Müslüman değildir.

Hıristiyanlar.. on paralık karanfil, yirmi paralık kakule satmaya.. veya zahmeti çok, kazancı az işlere girmeye tenezzül etmedikleri için Mısır Çarşısı'ndaki attarlar, lokma ve tel kadayıfıyla mısır satanlar, tahin helvacıları, leblebiciler.. nalın ve takunya yapan dükkanlar.. küçük saraç, bıçakçı ve süpürgeci dükkanları... yangından mütebaki Uzun Çarşı esnafı, Yemiş Çarşısı'nda -Balık Pazarı tarafındakiler değil- kuruyemişçiler, hemen umumiyetle İslamdır. (...)

Dünyada Para En Büyük Bir Kuvvettir!

Asıl iş; bir kere, parayı başka milletlerden kıskanmak fikrinin bütün Müslümanlarda, bütün Türklerde uyanmasındandır.

Ama siz; bizim fabrikalarımız... bizim ticarethanelerimiz yok, istediğimiz şeyleri nereden bulup da alalım? diyeceksiniz.

Bir kere, kalbinizde o kıskançlık uyansın... Bakınız, o zaman kendi ihtiyacatınızı, yine kendi yerli mallarınızla temin etmekte ve hiç olmazsa, paranızı yine bir Müslümana vermekte bir güçlük görür müsünüz?

Evet; ben de biliyorum ki, bizde henüz makara, iğne, kağıt, tabak gibi şeyler yapacak fabrikalar yok.. Fakat bunları satan bir Müslüman da bulunmaz mı? Zaten, o süslü mağazalardaki vatandaşların (Rumların) sattıkları mallar da, kendi fabrikalarının değil ya.. Onlar da Avrupa malı.. Yalnız ticaretten kazandıkları kar ve bu kardan Yunan hükümetine ayırdıkları para kendilerinin... hiç olmazsa, bizim yapacağımız alışverişin karı da Müslüman kesesine girsin.

.....biz de onları taklide çalışmalıyız...biz de cenab-ı haktan hükümeti ve milleti için her türlü fedakarlığı seve seve icradan çekinmeyecek Averof ve diğer birçok emsali gibi, büyük ve kahraman yürekli evlatlar temen-

ni etmeliyiz. Çünkü ancak bu sayede devlet ve memleketi kurtarabiliriz.
Emin olalım ki, dünyada para, en büyük bir kuvvettir!
Millet zengin olursa, hükümet de mesut olur.
Zaten bir devletin kudret ve şevketi, milletin servetiyle münenasiptir. Ve milleti fakir olan hükümetlerin kendileri de fakirdir.
Biz istersek: Hem kendimizi, hem devletimizi zengin edebiliriz.
Emin olalım ki, dünyada para en büyük bir kuvvettir!
Millet zengin olursa hükümet de mesut olur.
Zaten bir devletin yüceliği milletin zenginliğine göredir. Ve milleti fakir olan hükümetlerin kendileri de fakirdir. Şu halde hareketlere, tecavüzlere uğramamak, vatanımızı yükseltmek, hükümetimizi kuvvetlendirmek istersek Müslümanlar, Türkler birbiriyle alış veriş etmelidirler!
Hakikat, biz istersek: Hem kendimizi, hem devletimizi zengin edebiliriz.
Biz istersek; Averof gibi hükümetimize büyük zırhlılar alabilecek zengin Müslüman Türk tüccarlar yetiştirebiliriz.
Biz istersek; mesela Haçopula... Yanko... Alsetopulo... Petro... ve daha bunlar gibi yabancı isimlere ait büyük ve zengin mağazaları bir sene iflas ettirebiliriz.
Biz istersek; tekmil İstanbul'un, İzmir'in, Trabzon'un, Samsun'un elhasıl bütün şehirlerin alışverişini kamilen Müslümanların Türklerin ellerine geçirebiliriz.
Evet biz istersek; yalnız Müslüman Türk parasıyla birçok fabrikalar, şirketler, bankalar... vücuda getirebiliriz. Rusya'daki dindaşlarımız Türkler gibi ticareti yavaş yavaş elimize geçiririz.
Hülasa biz istersek; her şeye muvaffak oluruz!
Ancak birkaç sene zarfında yapılabileceğine hiç şüphe olmayan böyle hayırlı ve şerefli bir neticeye, kendi kayıtsızlığımız, kendi gafletimiz, milletin istikbalini düşünmemekliğimiz yüzünden muvaffak olamadığımızı düşündükçe insanın içinden kan gidiyor.
Geliniz, ey Müslüman Türkler, ahdediniz ve daima yerli malı kullanacağınıza ve henüz bizde yapılamayan makine, kibrit vesaire gibi şeyleri de mutlaka... ve her halde bir Müslümandan alacağınıza azm ve cezm ediniz.
İşte bizi, hem de az bir zaman zarfında, zengin ve bahtiyar edecek çare!
Benim alacağım on paralık zeytinden, yirmi paralık sirkeden, makarnadan... ne olur demeyiniz. On paranın hatta beş paranın bile, memleketimizin zenginliği üzerinde bir yeri, bir mevkii vardır. Zaten böyle küçük bir parayı sakınacak derecede, gönlümüzde memleket aşkını, Müslümanlık aşkını, Türklük aşkını uyandırmayacak olursak.
Eyvah bize... yazık bize!
Şimdi, ihtimal kendi kendimizi düşünür de:
- Biz bu kadar fakir olduğumuz halde, öyle zengin mağazaları nasıl iflas ettirebiliriz? derseniz, onu da anlatayım:
Hükümet, bir senede, yalnız İstanbul'daki memurların maaşları için beş milyon lira kadar bir para veriyor. Hükümet hazinesinden çıkan bu paraya, birçok mal ve mülk sahiplerinin, hanlardan, mağazalardan, hamamlardan, vesaireden aldıkları kiraları ve diğer tüccarların kazançlarını da ilave ediniz. Bütün İstanbul'da; bir sene zarfında, elden ele geçen paranın yekunu sekiz on milyon lirayı bulur. Bu paranın, en aşağıdan yarısını, Müslümanların sarf ettikleri kabul edecek olursak, biz, Müslüman Türkler her sene dört beş milyon liralık alışveriş kuvvetiyle İstanbul'da, pek müthiş... pek zorlu bir iş yapabiliriz. Çünkü bu paraları sen, ben... bütün Müslümanlar sarf ediyor... biz; azmetsek de paramızı Müslümanlardan başkasına vermeyecek olsak bize kim ne der ve sırf Müslümanlar arasında dönecek bu büyük para ne büyük işler görür?
Şurasını da düşünmek lazım gelir ki, ilk senede yapılacak dört beş milyonluk bir muamele ikinci, üçüncü... beşinci senelerde, dev adımlarıyla yürüyecek yokuş aşağı yuvarlanan bir kar kümesi gibi her gün büyüyerek... gittikçe şişerek beş on sene içinde, İstanbul'umuzun civarını... yalnız İstanbul civarı değil, zavallı fakir ve yoksul Anadolu'muzun birçok yerlerini, kasabalarını fabrikalarla doldurur.
Ve o zaman, mesela... Meydancık'ta Orozdi Bak - Ömer Efendi ticarethanesinin yerine Hacı Ahmed Efendi ve Şürekası mağazasını ve bugün tekmil müşterileri hemen kamilen Müslümanlardan ibaret olan, Haçapulo... Yanko... vesairenin büyük mağazalarına karşı, tekmil adamları Türklerden ibaret olmak üzere Kahyaoğulları'nın Karaosman çocuklarının, Uşakizadelerin, Hacı Muhiddin Efendi'nin... Mehmed Şakir ve Rüfekası'nın ticarethanelerini görmekle göğsümüz kabarır ve bu neticenin vücuda gelmesinde bizim de az çok hizmetimiz, imkanımız bulunduğunu düşünerek sevinç ve iftihar yaşlarıyla gözlerimiz yaşarır. Aman yarabbi, Türklerin, Müslümanların birbirleriyle alışveriş ettikleri, elden geldiği kadar yerli mallar kullanacakları vakit kim bilir nasıl şenlik, bayram yapacağız! İşte bu şerefli, bu hayırlı, peygamberimizin ruhunu şad edecek neticeye varmak için, ey Müslümanlar, Türkler... efendiler, hanımlar,

gençler, ihtiyarlar, hocalar... sizden istediğimiz şey, o kadar büyük fedakarlığa muhtaç değil. İbtidasından, biraz zahmetli gibi görünürse de, pek çabuk alışılacaktır. Asıl iş, bir kere tekmil size lazım olacak şeyleri satan Müslüman mağazalarının, Türk dükkanlarının yerlerini öğrenmekten ve sonra da mesela on paralık bir kibrit için bile üşenmeyerek oraya kadar gitmekten ibarettir. Uzakça dükkanlardan alınacak eşya için, her zaman yorulmamak üzere, biraz tedarikli bulunmak da mümkündür.

En büyük ve en mühim iş ise mümkün olduğu kadar yerli malı kullanmaktır.

Vakıa yerli mallarımız, Avrupa mallarına bakınca biraz fena... biraz pahalı gibi görünür.

O kalabalık, bizim şerefimiz.. bizim iftiharımız olmalı... O pahalılık; bize daha ucuz, daha faideli görünmelidir. Arkasındaki elbisenin, başındaki kordelanın şıklığı zarafeti ile iftihar eden boş kafalılar yerli fakat daha kaba, daha renksiz bir elbise içinde, ruhumuzun duyacağı zevki bir kere anlasalar... Bir kere "bunlar bizim yerli malımız... Bizim kendi tezgahımızın mahsulü..." diyebilmekten hissedilecek milli gururu takdir edebilseler... Türklük, Müslümanlık mahvedilmek istenirse şıklık yapacağız diye eldeki paraları da Frenklere, Yunanlılara kaptırmaktan ve bu suretle kendi ellerimizle kendi mezarımızı kazmaktan korksalar... Müslüman tüccar ve esnafımızın birçoğu, o süslü senyörler gibi "beyefendimiz... hanımefendimiz" lakırdılarını pek beceremezler... Hele bazıları, ticaret usulünü bilemediklerinden, müşteriye karşı (İstersen al!) gibi kaba muamelelerde birtakımı da, insanın sinirlerine dokunacak derecelerde sırnaşıklıklarda bulunur.

Evet; Müslümanlar ticaret aleminin henüz acemisi olduklarından, mallarında ve muamelelerinde arzu edilen incelik ve naziklik yoktur.

Fakat biz, ilk önce bu kusurlara biraz göz yumacak ve tatlı nasihatlarımızla tüccarımızın muamelelerini düzeltmeye çalışacak olursak emin olalım ki az; pek az bir zaman zarfında... hemen şu birkaç sene içinde hepsi yoluna girer.

(...)

Artık aklımızı başımıza alalım;

Kendi kendimizi aldatmayalım;

Biraz etrafımızı görelim ve düşünelim; düşünelim, düşünelim!!

Yoksa, vallahi ve billahi ve tallahi akıbetimiz fenadır. Hepimizi esir edecekler, memleketimizi elimizden alacaklar. Uyanalım, artık Türkten, Müslümandan alışveriş edelim. Bu surette harekete başlarsak mutlaka ve mutlaka kurtulacağız. Vatanımız ve milletimiz bahtiyar olacaktır!

Kaynak: Zafer Toprak, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi,** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s.170-180

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise "Milli İktisat Politikasının Ortaya Çıkması" bölümünün "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve II. Meşrutiyet'in İlanı" başlığını yeniden okuyunuz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise "Milli İktisat Politikasının Ortaya Çıkması" bölümünün "Milli İktisat Politikasının Ortaya Çıkması" başlığını yeniden okuyunuz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "Milli İktisat Politikasının Uygulanması" bölümünün "Milli Şirketlerin Kurulması" başlığını yeniden okuyunuz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise "Milli İktisat Politikasının Uygulanması" bölümünün "Milli Şirketlerin Kurulması" başlığını yeniden okuyunuz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise "Milli İktisat Politikasının Uygulanması" bölümünün "Dış Ticaret Politikası" başlığını yeniden okuyunuz.
6. b	Yanıtınız yanlış ise "Milli İktisat Politikasının Uygulanması" bölümünün "Bankacılık" başlığını yeniden okuyunuz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Alınan Bazı Ekonomik Önlemler" bölümünü yeniden okuyunuz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Milli Mücadele Döneminde Ekonomi" bölümünü yeniden okuyunuz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise "Milli Mücadele Döneminde Ekonomi" bölümünü yeniden okuyunuz.
10. c	Yanıtınız yanlış ise "Milli Mücadele Döneminde Ekonomi" bölümünün "Dış Yardımlar" başlığını yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Milli iktisat politikası Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarında gündeme gelmişti. Bu yönüyle de çeşitli nedenlerle bu politikaya yönelme ihtiyacı hissedilmişti. Bu politikanın oluşmasındaki nedenlerden biri, Birinci Dünya Savaşı'nın ekonomi üzerindeki olumsuz etkileridir. Milli iktisat politikasının ortaya çıkmasındaki diğer bir neden de İttihatçıların Almanya'nın devlet mekanizmasına duyduğu hayranlıktan ileri gelmişti. Zira İttihatçılara göre Alman modeli benimsenir ve uygulanırsa Türkler ulusal bir devlet oluşturabilir ve ekonomik olarak daha özgür olabilirlerdi. Milli iktisat politikasının benimsenmesi açısından diğer önemli etkileri de dış borçlar ve yabancı sermayeye duyulan tepki oluşturmuştu. Liberal iktisadi politikanın başarısızlığı ya da iflası da bu nedenler arasında sayılmalıdır.

Sıra Sizde 2

Milli çıkarlar doğrultusunda milli sermaye tarafından kurulmuş olan İtibâr-ı Milli Bankası çeşitli özellikleriyle II. Meşrutiyet döneminde kurulan diğer bankalardan belirgin olarak ayrılan bir bankaydı. Bu bankanın en önemli özelliği bir devlet bankasına duyulan ihtiyaç nedeniyle kurulmuş olmasıdır. Ancak yaşanan gelişmeler ve Osmanlı Bankası'nın devlet bankası imtiyazını 1925 yılına kadar koruması gibi nedenlerden dolayı banka kurulurken devlet bankası imtiyazına sahip olamamıştı. Bunun yanı sıra bankanın yapısından kaynaklı bazı ulusal özellikleri de vardı. Bu özelliklerden bir tanesi Türkçe'ye verdiği önemdi. Banka nizamnamesinin 10. maddesinde, banka hisse senetlerinde sadece Türkçe'nin kullanılacağı yer alıyordu. Banka hisse senetlerinde Türkçe kullanılmasından başka banka işlem ve yazışmalarında da Türkçe kullanılacaktı. Oysa aynı dönemde Osmanlı sınırları içinde kurulan yabancı bankaların çoğunda Türkçe yerine farklı diller kullanılmaktaydı. Ancak teknik yetersizliklerden ötürü ilk yıllarda bankanın yaptığı yazışmalarda Türkçe'nin kullanılması pek mümkün olamamış, fakat bu durum, Avusturya'ya bankacılık eğitimi için gönderilen öğrencilerin yurda dönmesiyle son bulmuştu. Bankanın bir başka millî niteliği ise banka hisse senetlerinin isme yazılacak olması ve banka hisse senetlerinin sadece Osmanlı vatandaşları tarafından satın alınabilmesiydi., 22 Temmuz 1924 yılında İtibâr-ı Milli Bankası ismini aldı ve 1927 yılında da İş Bankası ile birleşti.

Sıra Sizde 3

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ordu giderlerini karşılayabilmek için öncelikle enflasyonist bir politika izlemek zorunda kalmıştı. Bu dönemde ekonomide yaşanan sıkıntıların önüne geçmek ve savaşı finanse etmek için çok çeşitli önlemler alınmıştı. 2 Ağustos 1914 tarihli Tecil-i Düyun Kanun-u Muvakkatı ile bankalardaki vadeli, vadesiz mevduat dâhil olmak üzere, bütün borç ve taahhüt vadeleri bir ay süreyle geri bırakılmıştı. Bu karar dış borçlar için de uygulanmıştı. Bu karar ile alacaklıların ya da mevduat sahiplerinin bankalardan paralarını çekmeleri önlenmişti. Osmanlı Bankası'nın tedavül gücünü arttırmak için 10 Ağustos 1914 yılında bir irade yayınlanmış ve bankanın bir ve yarım liralık banknot çıkarmasını öngörülmüştü. Karşılığında, yüz ve elli liralık banknotlardan aynı değerde bir miktarının imha edilmesi kararlaştırılmıştı. Son olarak ise 5 Ekim 1914 tarihinde çıkarılan bir başka geçici yasayla altının ihracatı yasaklanmıştı.

Ayrıca bütçedeki yetersizlik nedeniyle de çeşitli önlemlere başvurulmuş ve bir dizi kaynak yaratılmıştı. Öncelikle aylıkların yarısı nakit, geri kalanı için memurlar alacaklı kılındı. Müteahhit ve diğer alacaklıların borçlarının ödemesi ertelendi, ordu için gerekli araç, gereç ve erzaka "tekalif-i harbiyye" adı altında bedeli kısmen ya da tümüyle ödenmek koşuluyla el konuldu. Ayrıca askerlik yaşı sınırında bulunan mükelleflere askerlikten bağışık olmalarına karşılık "muafiyet-i askeriyye" vergisi ödetildi. Bu önlemlerin dışında savaşın başlamasıyla birlikte tüketici ve işletmelerden alınan doğrudan ve dolaylı vergiler arttırıldı. 1915 yılında şeker, çay, kibrit, kahve, gazyağı, sigara ve alkollü içecekler gibi tüketim mallarına konulan vergilerin oranı arttırıldı. Ayrıca, tarım üreticilerinden alınan öşür vergisinin oranı arttırıldı. Bunların yanı sıra Almanya'nın hazine bonolarının Osmanlı vatandaşlarına satarak gelir elde etme amacı vatandaşların ilgisizliği nedeniyle başarılı olamamış ve iç borçlanma yoluna gidilmişti. Osmanlı Devleti, savaşın finansmanı amacıyla savaş malzemelerinin dışında Almanya'dan 56 milyon, Avusturya- Macaristan'dan 8.5 milyon Osmanlı lirası borç almıştı. Bu yöntemlerden istenilen ekonomik yeterliliğe ulaşmak mümkün olmayınca Osmanlı Devleti, piyasaya kaime adı verilen kâğıt paralar sürerek ek gelir sağlama yoluna gitti.

Sıra Sizde 4

Kurtuluş Savaşı sırasında sağlanan yardımların önemli bir kısmı Sovyetler Birliği'nden gelmişti. Bu yardımlar askeri malzeme ve nakit olarak alınmıştı. Kurtuluş Savaşı boyunca Sovyet yardımları 11 milyon altın rubleyi geçmişti. Ankara Hükümeti'ne savaş sırasında yardım edenler arasında Hint Müslümanları da yer almıştı. Hindistan Hilafet Komitesi'nin öncülüğünde Müslümanlar arasında düzenlenen yardım kampanyalarıyla, 12500 İngiliz lirası toplanmış ve Ankara'ya gönderilmişti. Bu paranın da büyük bir kısmı İş Bankası'nın kuruluş sermayesi olarak kullanılmıştı.

Bu yardımlar dışında savaş sırasında yardım alınan tek Batılı ülke ise Fransa olmuştu. Başlangıçta İtilaf Devletleri ile Anadolu'nun paylaşılmasına katılan Fransa, zamanla bu tür bir işgalin kendi çıkarlarına uygun olmadığını düşünmüştü. Nitekim Fransa, Ankara Hükümeti'ni resmen tanıyan ilk Batılı devlet olmuş ve 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da Türk-Fransız Antlaşmasını imzalamıştı. Antlaşma çerçevesinde Anadolu'yu terk edecek olan Fransa, elinde bulundurduğu silah ve cephanenin bir kısmını bağış olarak Ankara Hükümeti'ne bırakmıştı. Resmi belgelere göre Fransızlardan; 10089 adet piyade tüfeği, 1505 sandık cephane ve on uçak alınmıştı.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Ahmad, Feroz. (1984). **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, (Çev: Nuran Yavuz), İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmad, Feroz. (1986). **İttihatçılık'tan Kemalizm'e,** (Çev: Fatmagül Berktay), İstanbul: Kaynak Yayınları

Ahmad, Feroz. (2009), **Modern Türkiye'nin Oluşumu,** İstanbul: Kaynak Yayınları.

Arslan, Ozan. (2008). "I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihad Ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması Ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi,** Vol:10, Sayı:1 s.261-278.

Boratav, Korkut. (1982). **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985,** İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Çavdar, Tevfik. (2003). **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960,** İstanbul: İmge Kitabevi

Çavdar, Tevfik. (2001). **Milli Mücadeleye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm I, İstanbul:** Cumhuriyet Yayınları.

Çavdar, Tevfik. (2001). **Milli Mücadeleye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm II, İstanbul:** Cumhuriyet Yayınları.

Çolak, Filiz. (2005). **İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Batı Anadolu'da Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923),** İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Duru, Cihan - Turan, Kemal - Öngeoğlu, Abdurrahman. (1982). **Atatürk Dönemi Maliye Politikası,** Cilt:1, Ankara.

Eldem, Vedat (1994). **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Tetkik,** Ankara: TTK. Yayınları.

Eldem, Vedat (1994). **Harp ve Mütakere Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi,** Ankara: TTK Yayınları.

Elmacı, Mehmet Emin. (2005). **İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar,** İstanbul: Homer Kitabevi.

Gökbayır, Satılmış. (2012), "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programları", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Cilt: 3, Sayı:1, s. 61-96.

Karpat, H. Karpat. (2012). **Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi,** İstanbul: Timaş Yayınları.

Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, (1973) (Editör: Melek Düzgüneş), Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

Kurtoğlu, Ramazan. (2012). **Türkiye Ekonomisi (1838-2010),** Ankara: Sinemis Yayınları.

Mardin, Şerif (1983). **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908),** İstanbul: İletişim Yayınları.

Müderrisoğlu, Alptekin. (1974). **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları,** Ankara: Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları.

Oktar, Suat-Varlı, Arzu. (2009). "İttihat ve Terakki Dönemi'nin Ulusal Bankası: İtibar-ı Milli Bankası", **Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi,** Cilt: XXVII, Sayı:, S.1 dosya.marmara.edu.tr/ikf/iib-dergi/2009-2/oktar-varli.pdf

Ökçün, A. Gündüz. (1975). "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri,** (Derleyen: Osman Okyar), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Özdemir, Hikmet (2001). **Atatürk'ün Kriz Yönetimi: Tekalif-i Milliye,** İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

Pamuk, Şevket. (2008). **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme Seçme Eserleri II,** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pamuk, Şevket. (1998). **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914,** İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Sürmeli, Serpil (1998). **Milli Mücadele Tekalif-i Milliye Emirleri,** Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Şahinkaya, Serdar. (1999). **Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma-Yatırım Bankaları.** Ankara: Mülkiyeler Birliği Vakfı Yayınları.

Şener, Abdüllatif. (2007). **Sona Doğru Osmanlı,** Ankara: Birleşik Yayınevi.

Toprak, Zafer. (2012). **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918),** İstanbul: Doğan Kitap.

Toprak, Zafer. (2003). **İttihat - Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918,** İstanbul: Homer Kitabevi.

Tunaya, Tarık Zafer. (1984-1989). **Türkiye'de Siyasal Partiler,** C.1-3, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Üçüncü, Uğur. (2012). **Milli Mücadele Yıllarında Bir Yasak Denemesi: Men-i Müskirat (İçki Yasağı) Kanunu ve Toplumsal Hayata Yansımaları,** Konya: Çizgi Kitabevi.

Yılmaz, Naci. (2007). **1930-1946 Döneminde Bankacılık,** İstanbul: İsanbul Üniversitesi, Yayınlanmış Doktora Tezi.

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Yeni devletin ekonomi politikası arayışını ve İzmir İktisat Kongresi'ni açıklayabilecek,
- Tarım alanında izlenen politikaları ve atılan adımları sıralayabilecek,
- Sanayileşme hamlelerini ve bu doğrultuda atılan adımları açıklayabilecek,
- Bankacılık alanında gelinen aşamayı değerlendirebilecek,
- Dış ticareti açıklayabilecek,
- Ekonomi alanında oluşturulan yeni kurumları sıralayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- İzmir İktisat Kongresi
- Misak-ı İktisadi
- Aşar Vergisi
- Teşvik-i Sanayi Kanunu
- Sanayi ve Maadin Bankası
- İş Bankası
- Ziraat Bankası
- Alpullu Şeker Fabrikası
- Uşak Şeker Fabrikası
- Âli İktisat Meclisi

İçindekiler

Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi

Ekonomi Politikası Arayışları ve Yeniden İnşa (1923-1929)

- İZMİR İKTİSAT KONGRESİ
- TARIMSAL GELİŞME
- SANAYİLEŞME VE ULAŞTIRMA
- BANKACILIK
- DIŞ TİCARET
- EKONOMİDE YENİ KURUMLAR

Ekonomi Politikası Arayışları ve Yeniden İnşa (1923-1929)

İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

AMAÇ 1

Yeni devletin ekonomi politikası arayışını ve İzmir İktisat Kongresi'ni açıklayabilmek.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın sıcak savaş dönemi 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla sona erdikten sonra yeni devletin inşa süreci başlatıldı. Zaferin mimarları askeri ve siyasi zaferi "iktisadi zaferle taçlandırmak" istiyorlardı. Bu nedenle "iktisadi zafer" ya da ekonomik gelişme, savaş sonunda kazanılan zaferi "bütünleyecek ve pekiştirecekti (Kuruç, 2012: 243-263; Akgül, 2006: 17).

Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında belirttiği gibi artık sıra ekonomik bağımsızlığa ve kalkınmaya gelmişti (Ökçün, 1981: 243-257). Ancak 1911 yılından beri süren savaşlar halkı yorgun düşürmekle kalmamış, ülkeyi de adeta bir harabeye çevirmişti. Meslek sahibi pek çok insanın savaşlarda yaşamını kaybetmesi, ekonomiyi ellerinde bulunduran Ermeni ve Rumların tehcir ile mübadele sonucu ülkeden ayrılmak zorunda kalması, ekonomiyi iyice zayıflatmıştı.

Mahmut Esat (Bozkurt): 1892'de Kuşadası'nda doğdu. İlköğretimini Kuşadası'nda ve İzmir'deki Yusuf Rıza Mektebi'nde tamamladı. İzmir İdadisinden (lisesinden) mezun olduktan sonra 1908'de İstanbul Darülfünun Hukuk Mektebi'ne girdi ve 1912'de mezun oldu. İsviçre'de Fribourg'ta tekrar lisans eğitimi aldı. Aynı yerde doktorasını yaptı. Türk Kurtuluş Savaşı başladığında Kuşadası'nda Kuvay-ı Milliyeyi örgütledi ve 120 kişilik "milli müfrezenin" komutanlığını yaptı. Birinci TBMM'ne milletvekili seçildi. Ölüm tarihi olan 1943'e kadar milletvekilliği, İktisat ve Adliye Vekillikleri yaptı. Hukuk devriminin mimarı ve Kemalizm'in belli başlı idologlarından biri olarak bilinir.

KİTAP

Türk Kurtuluş Savaşı sona erdiğinde ekonominin genel durumu için şu kaynağa bakabilirsiniz. Alptekin Müderrisoğlu, *Cumhuriyet'in Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi,* Ankara: 1998.

DİKKAT

Tasarlanan kalkınma stratejisi her şeyden önce iki temele dayandırılacaktı. Birincisi, bağımsız ve ulusal bir ekonomi oluşturmak, ikincisi ise ekonomik kalkınmada Türk halkına öncelik vermekti.

Bununla birlikte Kongre'yle; bürokrasi toprak sahipleri, tüccarlar ve sanayici arasında bir uzlaşma da hedeflenmişti (Tezel, 1986: 131).

İktisat Vekili (Bakanı) Mahmut Esat (Bozkurt), bir strateji belirlemek amacıyla çalışmalara başladı. Mahmut Esat'a göre öncelikle atılması gereken adım, ülkenin ekonomik unsurlarının bir araya getirilmesi ve var olan koşulların belirlenmesiydi.

İktisat Vekili Mahmut Esat, 9 Ocak 1923'te gazetecilere verdiği demeçte İzmir'de "memleketin rençper, ticaret ve sanayi erbabı(nın)" katılacağı bir kongrenin toplanacağını açıkladı. Öte yandan da İstanbul'da Milli Türk Ticaret Birliği, Türk tüccarının doğrudan Batılı tüccarla iletişim kurmasını sağlayacak gerekli önlemlerin alınması için "Ticaret-i Hariciye Kongresi" düzenlenmesi çalışmalarını başlatmıştı. Mahmut Esat, İzmir'de toplanacak İktisat Kongresi'ne dikkat çekerek, Birliğin de bu kongreye katılmasını ve Birliğin tasarladığı kongrenin ise "üç ay kadar" ertelenmesini istedi. Bunun üzerine Milli Türk Ticaret Birliği kongresini erteleyerek İzmir'deki İktisat Kongresi'ne katılma kararı aldı (Ökçün, 1981: 2-87).

İzmir İktisat Kongresi için, İktisat Vekili Mahmut Esat tarafından yayınlanan genelgede şunlar belirtilmişti: *"Türkiye İktisat Kongresi, Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Paşa hazretlerinin açılış nutku ve fahri başkanlığında 15 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de toplanacaktır... Şüphesiz ki Türkiye İktisat Kongresi milli iktisat tarihimizin bir dönüm günü ve aziz Türkiye'mizin iktisat tarihinin yükselme dönemine bir başlangıç olacaktır"* (Çavdar, 2003: 148-149). Böylece Türkiye'nin siyasal seçkinleri, henüz Lozan Barış Konferansı devam ederken büyük çaplı bir kongre toplama kararı alarak ülkenin kalkınmasına ne denli önem verdiklerini göstermişlerdi.

Bu gelişmelerden sonra İktisat Vekâleti çalışmalarına başladı ve kongrenin düzen içerisinde yürütülmesi için "Heyet-i Faale" oluşturdu. Heyete; Ertuğrul/Bilecik Mebusu Osmanzade Hamdi Bey, İzmir Mebusu Enver Bey, Saruhan/Manisa Mebusu Necati Bey, Konya Mebusu Vehbi Bey, Posta ve Telgraf Müdür-ü Umumisi Sabri ve Tüccardan Ali İhsan Beyler seçilmişti. Diğer taraftan İzmir Belediyesi de kongreya katılacakların ihtiyaçlarını karşılamak için hazırlıklara girişmişti (Ökçün,, 1981: 65-66). "Heyet-i Faale" üyeleri kongrede ele alınması gereken konuları içeren rapor hazırlamıştı. Bu rapora göre başlıca konular şu şekilde belirlenmişti:

- Türkiye'de kredi sorunu
- Üretimin düzenlenmesi
- Gümrük sorunları
- Vergiler
- Ulaştırma araçları

Raporda ayrıca, yatırımlar için gerekli kredi ve sermayeyi Türkiye'nin kendi başına yaratamayacağı, bu nedenle de yabancı sermayeye ihtiyaç duyulduğu, ancak ülkenin ekonomik bağımsızlığını kısıtlayacak ayrıcalıkların verilmemesinin gerektiği açıklanmıştı. Öte yandan banknot ihracı ve kamu kredisini düzenleyecek bir Merkez Bankası'nın kurulması, köylüler tarafından büyük Tarımsal Üretim Kooperatiflerinin kurulması, kredi sağlanması için Ziraat Bankası'nın yeniden yapılandırılması, kredi kooperatiflerinin kurulması, el sanatları, tezgâhlar, sütçülük, değirmencilik gibi sanayi faaliyetlerinin modernleştirilmesi, maden kaynaklarının verimli kullanılması, adil bir vergi sisteminin getirilmesi, iyi bir ulaşım ağının kurulması gibi tespitlere de raporda yer verilmişti (Ökçün, 1981: 67-84).

İktisat Vekâlet'inin oluşturduğu "Heyet-i Faale"nin dışında kongreye katılacak olan birliklerin de bir takım çalışmaları vardı. Milli Türk Ticaret Birliği, kongre öncesi yoğun çalışmalarda bulunan ve sesini en fazla duyuran kuruluştu. Birlik, Refet Paşa'nın büyük desteğiyle İstanbul tüccarı tarafından Kurtuluş Savaşı'nın hemen sonrasında kurulmuştu. Milli Türk Ticaret Birliği bir tüccar kuruluşu olmasına rağmen esnafı ve işçileri de örgütlemiştir. Bu birlikler arasında esnaf birliği etkili olamamış, ancak Amele Birliği pek çok faaliyette bulunmuştu. Bunların yanısıra İstanbul Hamallar Cemiyeti, Umum Terziler Cemiyeti, Çiftçiler Derneği, İstanbul Hukuk Mektebi gibi örgütler de Kongre'ye katılmışlardı.

Milli Türk Ticaret Birliği, İzmir'de bir kongrenin toplanacağını haber alır almaz hazırlıklara başlamış ve ihtisas komisyonları kurmuştu. Ayrıca iki hazırlık kongresi de düzenlemişti. Aynı şekilde Türk Umum Amele Birliği de kongre için hazırlıklara başlamıştı.

İstanbul'da bulunan Aydınlık Grubu ise kongre ile yakından ilgili olmuş ve İzmir'e gidecek olan işçi ve köylülere Aydınlık dergisi aracılığıyla yol göstermeye çalışmıştır. Aydınlık dergisi, Amele Birliği'nin savunması için şu görüşleri ortaya atmıştı: tarım alanında devlet ve kooperatif çiftliklerinin kurulması, topraksız köylülere toprak dağıtılması ve ziraat komünalarının kurulması gibi. Milli Türk Ticaret Birliği'nin talepleri ise Amele Birliği'nin taleplerine göre daha belirgindi. Onların taleplerini şu şekilde sıralayabiliriz: gümrüklerin himayesi ve bağımsızlığı, yabancı sermayeye hiçbir şekilde tekel ve imtiyaz verilmemesi, milli bir emisyon bankasının kurulması, vergilerin ıslahı, yabancı sermayenin ülkeye zararsız bir şekilde gelmesi, işadamı ve bürolarda çalışacak elemanların yetiştirilmesi için okul ve kursların açılması, ekonomik ve mali konularda meslek ve ihtisas kuruluşlarının görüşlerinin alınması, dış ticaretin devletin de sermayesine katılacağı büyük Türk anonim şirketleri elinde örgütlenmesinin ve millileştirilmesinin sağlanması (Berberoğlu, 1976: 224-227).

İktisat Vekâleti hazırlık sürecinde yayımladığı bir genelgede kongreye katılacak üyelerin belirlenmesi esaslarını açıkladı. Buna göre her kazadan üçü çiftçi temsilcisi, diğer beşi ise amele, tüccar, zanaatkâr, şirket ve banka temsilcisi olmak üzere sekiz üye belirlenecekti. Üyelerin belirlenmesinde servetlere bakılmayacak ve muhtaç üyelere kalacak yer tahsis edilecekti.

Kongre, Hamparsomyan (Osmanlı Bankası) depolarında hazırlanan bir salonda toplandı. Salonun alt katı delegelere, üst kat, balkon ve localar da dinleyicilere ayrılmıştı. Binanın öteki bölümleri ise "iktisat sergisine" tahsis edilmişti. Sergide; el sanatları, sınai ve zirai ürünler, Eczacıbaşı ürünleri, Şems-i Akik kunduraları, havacılığa ait fotoğraflar ve daha pek çok ürün ve malzeme yer almıştı. Kongre'deki delegasyon düzeni ise şöyleydi: Başkanlık kürsüsüne göre sol yan amele, sağ yan tüccarlar, orta kısım çiftçiler, sanayiciler ise amele ve çiftçi grubunun arasına oturacaktı (Çavdar, 2003: 151).

Resim 2.1

İzmir İktisat Kongresi'nin Açılışında Atatürk ve Kadınlar Bölümünde Latife Hanım (17 Şubat 1923)

İzmir İktisat Kongresi, çiftçi, tüccar, sanayici ve işçileri temsil eden 1135 kişinin katılımıyla 17 Şubat 1923 tarihinde açıldı. Kongre'nin açılışı konuşmasını M. Kemal Atatürk yaptı. Konuşmasının tamamına ekonomik bağımsızlık ve kalkınma arzusu egemendi:

"Efendiler; Türkiye'mizin (iktisadi tealisi esbabını) iktisaden yükselmesini aramak ve bulmak gibi vatani, hayati ve (milli bir gaye-i mukaddese)milli kutsal amaç için bugün burada toplanmış olan sizlerin muhterem halk (mümessillerinin)temsilcilerinin huzurunda bulunmakla çok mesut ve bahtiyarım... "Efendiler... Bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla alakadar olan, o milletin iktisadiyatıdır... İtirafa mecburuz ki iktisadiyatımıza lüzumu kadar ehemmiyet verememiş bulunuyoruz... İstiklâl-i tâm için şu düstur var: Hâkimiyet-i milliye, hâkimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir... Siyasi ve askeri (muzafferiyetler)zaferler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zaferle (tetviç edilmezse) taçlandırılmazsa (semere-i netice payidar)sonuç sürekli olmaz... Bence halk devri, iktisat devri (mefhumu) kavramı ile ifade olunur. Öyle bir iktisat devri ki memleketimiz (mamur) bayındır milletimiz müreffeh ve zengin olsun... Efendiler; Türkiye İktisat Kongresi tarihte ilk defa (ihraz-ı mevki-i bülend) yüksek mevkiye ulaşacak bir kongredir... Arkadaşlar bence yeni Devletimizin, yeni Hükümetimizin bütün esasları, bütün programları iktisat programından çıkmalıdır. Çünkü demin dediğim gibi her şey bunun içinde (mündemiç) saklıdır... Efendiler; Heyet-i Aliyenizin bugün akdetmiş olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir... Bu kadar kıymetli ve tarihi Kongrenizi (küşad etmek) açmak şerefini bana bahşettiğinizden dolayı (hassaten arz-ı teşekkürat) özellikle teşekkürler ederim. Ve böyle bir kongreyi (akteden) gerçekleştiren sizlersiniz. Bundan dolayı sizi (şâyân-ı tebrik) tebriğe layık görür ve tebrik ederim. Kongre (küşad) açılmıştır efendim" (Ökçün, 1981: 243-256).

DİKKAT

Kongrede genel olarak milliyetçi bir hava vardı. Yabancı sermayeye karşı bir kuşku duyulmuşsa da, ekonomik kalkınmanın yabancı sermaye olmadan sağlanamayacağı görüşü benimsenmişti.

Toplantıda bulunan gruplar arasında sert tartışmalar yaşanmadı. Çiftçiler, aşar vergisinin kaldırılmasını ve daha adil bir vergilendirilmenin getirilmesini talep etmişti. Aşar'ın kaldırılmasıyla azalacak vergi gelirlerinin de tüm sınıflara dağıtılarak dengelenebileceğini belirtmişlerdi. Yerli kömürün himayesi konusu da tartışılmıştı. Maden ocağı işletenler, yüksek gümrük vergileriyle kömürün korunmasını talep ederken, sanayi grubu ise ithal kömürün ucuz olduğunu ve bu nedenle de ithalatın serbest olması gerektiğini savunmuşlardı. İşçi ve sanayiciler, tütün, pamuk, deri, incir, üzüm, tiftik, yün gibi maddelerin işlenmeden ihraç edilmesinin yasaklanmasını istemişler, ancak çiftçi ve tüccarlar buna karşı çıkmıştı.

Kongredeki çalışmalar sonucunda tüm gruplar için ayrı ayrı pek çok ekonomik esas kabul edilmiş ve Kongre Başkanı Kazım Karabekir Paşa'nın isteğiyle 12 maddeden oluşan bir Mıisak-ı İktisadi yayımlanmıştı. Bu maddeler şunlardı:

1. **Madde:** Türkiye, milli hudutları dâhilinde, lekesiz bir istiklal ile dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir.
2. **Madde:** Türkiye halkı, hâkimiyetini kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şeye feda etmez ve milli hâkimiyete müstenit olan (dayanan) Meclis ve hükümetine daima zahirdir (yardımcıdır).

3. Madde: Türkiye halkı tahribat yapmaz, imar eder. Bütün mesai, iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur.

4. Madde: Türkiye halkı sarfettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Çok çalışır: vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçar, milli istihsali (üretimi) temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır.

5. Madde: Türkiye halkı, servet itibariyle bir altın hazinesi üzerine oturduğuna vakıftır. Ormanlarını evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar; yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi milli istihsali için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımaya çalışır.

6. Madde: Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımız; taassuptan uzak dindarane bir salabet (sebat, manevi kuvvet) her şeyde esasımızdır. Her zaman faideli yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşman fesat propagandalarından nefret eder ve daima bunlarla mücadeleyi bir vazife bilir.

7. Madde: Türkler, irfan ve marifet aşığıdır. Türk, her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir; fakat, herşeyden evvel memleketinin malıdır. Maarife verdiği kutsiyet dolayısıyla Mevlüd-i Şerif, kandil gününü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak te'sid eder (kutlar).

8. Madde: Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir; bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever. Ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi bedeni terbiyenin yayılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve himmeti göstermekle beraber, cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

9. Madde: Türk; dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına (kurumlarına) düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak, kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk, ilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt (aracı) istemez.

10. Madde: Türk açık alın ile serbestçe çalışmayı sever, işlerde inhisar (tekel) istemez.

11. Madde: Türkler, hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek, zümre itibariyle elele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak, anlaşmak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar.

12. Madde: Türk kadını ve kocası, çocuklarını iktisadi misaka göre yetiştirir (Karabekir, 2001: 31-33; Ökçün 1981: 387-389).

1135 delegenin ittifakla kabul ettiği "iktisadi esaslar", "milli iktisat" görüşünü tüm dünyaya duyurmuştu. Bu esaslarla ekonomik kalkınma hedef alınmış, üretim özendirilmiş ve ekonomik hayatın "milli unsurlar" tarafından yönlendirilmesi öngörülmüştü. Ayrıca ulusal egemenliğe ve bağımsızlığa, meclise bağlılığa, ekonomik unsurlar arasındaki birlik ve beraberliğe yapılan vurgular da dikkat çekicidir (Kurtoğlu, 2012: 278).

Kongre'de yer alan işçi, tüccar, sanayici ve çiftçiler için kabul edilen esaslar, hükümeti bağlayıcı nitelikte olmasa da grupların görüş ve isteklerini göstermesi bakımından önemliydi.

Çiftçi Grubunun İstekleri

Çiftçi grubuyla ilgili esaslar on başlık altında doksan beş madde şeklinde sıralanmıştı. Bu başlıklar şu şekilde belirlenmişti: Reji, ziraat ve maarif, asayiş, aşar, Ziraat Bankası ve zirai, kredi, yollar, orman, hayvancılık, çiftçiliğe ve ziraatta makineleşmeye ait sorunlar.

Bu konular ile ilgili olarak ortaya atılan doksan beş maddeden bazıları şu şekilde sıralanmıştı:

1. Reji ve idare usulünün kaldırılması.
2. Tütün ziraat ve ticaretinin serbest olması.
3. Köylülere, çiftçilere ziraatın muhtelif şubelerini ameli olarak öğretecek surette yazılmış kitap ve mecmuaların bastırılarak bedava dağıtılması.
4. Aşarın kaldırılması.
5. Ziraat Bankası'nın geliştirilmesi ve köylüye daha yararlı hale getirilmesi.
6. Milli ürünler için asgari bir deniz ve kara taşıma ücretinin tespiti.
7. Ormanlarımızın muhafazası.
8. Ormanların çoğaltılması ve yeniden arazinin ormanlaştırılması.
9. Hayvancılığın geliştirilmesi için bazı tedbirlerin alınması.
10. Ziraatle makineleşmeyi sağlamak için tarım araç ve gereçlerinin gümrük muafiyeti (Ökçün, 1981: 390-405; Berberoğlu, 1976: 229).

Tüccar Grubunun İstekleri

Tüccar grubunun esasları ise yirmi başlık ve 119 madde ile belirlenmişti.

Önemlileri şunlardı:

1. Gümrük himayesi ve gümrük bağımsızlığının kayıtsız-şartsız olması.
2. Cuma günün bütün Türk halkı için resmi tatil günü olması.
3. Yabancı sermayeye, devletle ortak dahi olsa, hiçbir şekil ve surette inhisar ve imtiyazın verilmemesi.
4. Sahillerimizde kabotaj hakkının kullanılmasında ne devlete ne de şahıslara imtiyaz tanınmaması.
5. Milli bir emisyon bankasının kurulması.
6. Yabancı sermayenin ülkeye zarar vermeyecek şekilde girmesinin sağlanması.
7. Dış ticaretin, devletin de sermayesine katılacağı büyük Türk şirketleri elinde örgütlendirilmesi ve millileştirilmesi.
8. Temettü vergisinin değiştirilmesi.
9. Kambiyo meselesinin düzeltilmesi için bu konuda ihtisas yapmış bir komisyonun kurulması.
10. Madenlerimizin kıymeti ve istihsalatı hakkında toplanılan malumat ve istatistiklerin muntazaman neşri.
11. Ticaret ve sanayi odalarının yeniden düzenlenmesi.
12. Ekonomik ve mali kararlarda meslek ve ihtisas kuruluşlarının görüşlerinin alınması.
13. İş adamı ve işgören yetiştirilmesi amacı ile yeni okul ve kursların açılması (Ökçün, 1981: 406-425; Berberoğlu, 1976: 229-230).

Sanayi Grubunun İstekleri

Sanayi grubunun esasları 6 başlıkta belirlenmişti.

Önemlileri şunlardı:

1. Gümrüklerde himaye usulü
2. Teşvik-i Sanayi Kanunu hakkında

3. Yollar ve vesait-i nakliyede hususi tarife
4. Sanayi bankaları
5. Tedrisat-ı sınaiye
6. Sanayi odaları (Ökçün, 1981: 426-429; İnan, 1982: 48-50).

Bu konular içerisinde öne çıkan hususlar şunlardı:

1. Gümrüklerde Türk sanayicilerine gerekli himayenin sağlanması.
2. Sanayi bankalarının kurulması.
3. Sanayiye eleman yetiştirecek okulların açılması.
4. Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun tadil edilmesi.

İşçi Grubunun İstekleri

Kongre'de işçi grubu için ekonomik esaslar başlığı altında 34 madde halinde tespit edilmişti.

Önemlileri şunlardı:

1. Amele yerine işçi denilmesi.
2. Belediye ve milletvekili seçimlerinde mesleki temsil usulünün kabul edilmesi.
3. Tarım dışında günlük çalışma süresinin sekiz saat olması.
4. Sendika kurma hakkının tanınması.
5. Grev Kanunu'nun işçiler lehine yeniden düzenlenmesi.
6. Asgari ücretlerin sendikalar kuruluna denk belediye meclislerince saptanması.
7. 1 Mayıs'ın işçi bayramı olması.
8. İşçi ücretlerinin muntazaman ve nakit olarak ödenmesi.
9. Haftada bir günün tatil olması.
10. Büyük iş yerlerinde işçilerin kaza ve ihtiyarlık sigortalarına bağlanması.
11. İşyerlerinin sağlık açısından denetimi.
12. İşçi çocuklarının şehir çocuklarından öncelikle yatılı sanat okullarına ücretsiz kabulü.
13. Ülkede tüm işgücü açıklarının Türk işçilerince doldurulması (Ökçün, 1981: 426-435; Berberoğlu, 1976: 230-231).

Milli Türk Ticaret Birliği'nin İstekleri

Grupların sunduğu bu esaslar dışında Milli Türk Ticaret Birliği tarafından Kongreye yabancı sermaye ile ilgili olarak bir takım öneriler sunulmuştu. Bu öneriler Kongre'de okunmuş ve aynen hükümete iletilmişti.

Önemli olanlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Yabancı sermayenin memleket için zararlı olmayacak şekilde yurda girmesinin temini.
2. Tamamen yerli sermayeye bırakılacak işlerin belirlenmesi ve muvazaa yoluyla bile yabancı sermayenin bu sektörlere sokulmaması.
3. Yasal olarak Türk kabul edilmeyen şirketlere işletme imtiyazı ve özel imtiyazlar verilmemesi, bu şirketlerin Türk vatandaşlarına ait muafiyetlerden yararlanmaması.
4. Kanunen Türk kabul edilmeyen şirketlerin hükümete ait arttırma ve eksiltmelere katılmamaları ve hükümetle hiçbir mukavele yapmamaları.
5. Aşağıda sayılan sektörlerde Türklere ayrılacak sermaye oranı şöyle olacaktır.
   a. Ulaşım, Sanayi ve İmtiyazlı Bankacılığa ait işlerde tediye edilmiş sermayenin %75'i.
   b. Ormancılık, 1 milyon lirayı aşan sanayi şirketlerinde ödenmiş sermayenin %51'i.

c. Madencilik, demiryolu vb. şirketlerde ödenmiş sermayesi 5 milyon lirayı geçen şirketlerde sermayenin %41'i.
d. Umumi sermayesi 100 milyon lirayı aşan şirketlerde ödenmiş sermayenin %31'i.

6. Bu oranlardaki hisselerin Türk vatandaşları tarafından alınmaması halinde Hükümet'in bunları alması ve ileride talip olacak Türk vatandaşlarına devretmesi.
7. Merkezleri dışarıda olup şubeleri yurtiçinde olan şirketlerin bağlı olacağı koşulların milli yararlar doğrultusunda yeniden düzenlenmesi.

Bir çeşit kamu yoklaması niteliğinde olan İzmir İktisat Kongresi'nde, ülkenin yönetici kadroları bir taraftan ülkenin üretken kesiminin ve toplumsal tabakaların beklentilerini öğrenmiş, diğer taraftan da Lozan'daki muhataplarına aşağıdaki mesajları göndermişlerdir.

- Sosyalist bir ekonomik modelin izlenmemesi,
- "Serbest-i Ticaret" (liberalizm) temel ekonomik ilke olarak benimsenmesi,
- Yabancı sermaye düşmanlığının güdülmemesi, temel amacın yabancı sermaye ile milli çıkarlar arasında bir uzlaşmanın sağlanması,
- Ticaret ve borçlar gibi şirketleri yakından ilgilendiren yasaların Batı yasaları çerçevesinde düzenlenmesi,
- Uluslararası ölçü ve saat gibi standartlara uygun dönüşümlerin gerçekleştirilmesi, kısaca Türk hukuk yapısının kapitalist hukuk ana ilkelerine uyumlu hale getirilmesi (Çavdar, 2003: 162-163).

17 Şubat 1923 tarihinden toplanan İzmir İktisat Kongresi çalışmalarını 4 Mart 1923'te tamamlamıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Kongre'de yer alan grupların benimsediği ekonomik esasların hükümeti bağlayıcı bir tarafı yoktu. Ancak ilerleyen süreçte bu grupların benimsediği ekonomik esasların pek çoğu uygulamaya yansıdı. Bu nedenle Türkiye'nin ilk on yılına damgasını vuran ekonomik politikaların bir bakıma İzmir İktisat Kongresi'nde saptandığı söylenebilir. Türk iktisat tarihi ile ilgili yapılan çalışmalarda, bu politikalar genel olarak "liberal" diye nitelendirilmektedir. Ayrıca özel girişim, sanayileşme yoluyla kalkınma modelinin merkezine oturtulmaktadır.

KİTAP

Lozan Antlaşması'nı çeşitli yönlerden incelemek için şu kaynağı önerebiliriz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler* (İki Takım, 8 Kitap), (Çev: Seha L. Meray), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Bu noktada Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi de Türkiye'yi ekonomi alanında liberal politikalar izlemeye yönlendirdiğini söyleyebiliriz. Beş yıl süreyle yürürlükte kalması planlanan bu sözleşmenin birinci maddesine göre Türkiye, 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı gümrük tarifesini uygulayacak ve bu konuda bir değişiklik yapmayacaktı. Bu tarife, tarımsal tüketim mallarına %30-40 oranında vergi koyan ve sanayi kesimini koruma gibi bir amacı olmayan, seçici bir tarifeydi. Sözleşmenin üçüncü maddesi ise Türkiye'nin beş yıl boyunca dışalım ve dışsatım yasaklarını kaldırmasını ve yenilerini koymamasını öngörmüştü. Böylece, Ticaret Sözleşmesi ile Türkiye'nin beş yıl süreyle gümrük gelirlerini arttırmasının önüne geçilmiş ve sanayisini dış rekabetten korumaya yönelik etkili bir politika izlemesi engellemişti.

DİKKAT

Türkiye'nin sermaye ve teknolojik bakımdan yetersiz oluşu liberal ekonomi politikasının izlenmesinin en önemli nedenlerinden biridir.

Ancak 1923-1929 yıllarını kapsayan devletçilik öncesi bu dönem ekonomik anlamda tam olarak liberal bir dönem değildir. Devlet az da olsa ekonomik hayatın içerisinde olmuştur (Akgül, 2006: 36-38). Cumhuriyet'in siyasal seçkinleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uygulamaya koyduğu devlet eliyle Türk-Müslüman burjuvazisi yaratma ya da yerli girişimci sınıf oluşturma politikasını devam ettirmişlerdir.

İzmir İktisat Kongresi'nin toplanma nedenleri nelerdir? Araştırınız.

SIRA SİZDE 1

TARIMSAL GELİŞME

AMAÇ 2 ***Tarım alanında izlenen politikaları ve atılan adımları sıralayabilmek.***

1923-1929 döneminde tarımsal alanda izlenen politikalar genel olarak İzmir İktisat Kongresi'ne katılan gruplarca tespit edilen ilkelere dayandırılmıştı (Kayıran, 1988: 47). Osmanlı'dan alınan miras 1920'li yılların Türkiye tarımını ve üretim ilişkilerinin niteliğini belirlemişti. Bu mirasın belirgin özelliği tarımın bölgeler arasında farklılık göstermesidir. Örneğin, bazı bölgelerde pazar ekonomisi koşulları oluşmuş iken, birçok bölgede bunun olmaması gibi. Cumhuriyetin kurulmasından sonra, Türkiye tarımına genelde küçük köylü işletmeler egemendi. Aile emeği ile üretim yapılan bu yapıdaki işletmeler "geçimlik" işletme niteliğine sahipti. Kıyı bölgelerinin dışında ise "kapalı köy ekonomisi" vardı. Büyük toprak mülkiyeti ise "küçük köylü ekonomisi"nden ayrı ve adeta sorunlu bir unsurmuş gibi değerlendirilmekteydi (Silier, 1981: 9-12).

Dönemin Türkiye'sinde, tarımdaki mülkiyet ilişkileri ve işletme dağılımı, yüksek bir toprak merkezileşmesini göstermişti. 1920'li yıllarda kırsal kesimde topraksız köylünün oranı %50'ye yaklaşmıştı. Ayrıca bu dönem, "geçimlik kesim" ya da "küçük çiftçi" olarak anılan kalabalık bir kitlenin de kendi geçimlerini bile karşılayacak gelir elde edemediği bir dönemdi. 1927 yılında köylünün %76'sının işe yarar toprakların ancak %7.3'ne sahip olduğu ve tüm köylülerin %20'sinin tarım araçlarından yoksun olduğuna yönelik istatistikler de bu durumu vurgulamaktadır.

Resim 2.2

Pamuk Toplayan Kadınlar

Kendi topraklarından geçinecek geliri elde edemeyen köylüler, "ortakçılık" ve "kiracılık" ilişkileri içinde bulunmak zorunda kalmışlardı. Bu şekilde, kendi üretim araçlarını kullanmakta ve vergi ile masrafları da kendi üzerlerine alarak mahsulü, yarı yarıya büyük toprak sahipleriyle paylaşmışlardı. "Ortakçılık" ve "kiracılık" koşulları, üretimin maliyetini arttırmış ve bu da büyük toprak sahipleri lehine yaratılan rantın varlığına işaret etmişti. Buna karşılık Adana ve çevresindeki büyük toprak sahiplerinin yoğun bir şekilde tarımsal makineye sahip olması ve sayıları 70 bini bulan ücretli tarım işçisi kullanmaları yapının çarpıklığına işaret etmektedir. Büyük toprak sahipleri ile küçük üreticiler arasındaki bu ilişkinin diğer bir boyutu ise büyük toprak sahiplerinin kazandıkları gelirleri tekrar yüksek faizli kredilerle köylüye vermeleridir. Tüm bunlar, küçük üreticileri yoksullaştırırken, büyük toprak sahiplerinin servetlerini arttırmıştı.

Ayrıca büyük toprak sahiplerinin ellerinde en verimli araziler bulunmasına rağmen bu toprakların sadece %5 ila %10'u arasındaki kısmı geri teknik koşullarda işlenmişti. Bundan çıkarılan anlam ise toplam tarıma elverişli 22-23 milyon hektar araziden yalnızca 4-5 milyonun ekildiğiydi. Ayrıca büyük toprak sahiplerinin pek çok akarsu kaynağını kendi malı görerek istediklerine parayla satmaları, küçük üreticiler açısından bir başka sıkıntılı durumu oluşturmuştu.

KİTAP

Cumhuriyet döneminde tarımsal yapının farklı açılardan incelenmesi için şu kaynağa bakabilirsiniz. *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, (Derleyenler: Şevket Pamuk-Zafer Toprak), Ankara: Yurt Yayınları, 1988.

Dönemin toprak ve tarım politikaları konusunda çıkarılan özel ve genel kanunlarla toprakta özel mülkiyet pekiştirilmişti. 1924 Anayasası'nın kamulaştırmalarda değer pahasının peşin ödenmesi koşulunu getirmesi "o dönemler için kamulaştırmayı imkânsız kılacak bir hüküm olarak kabul edilmelidir." 1925 tarihli Kadastro Yasası, toprakta özel mülkiyeti sağlamlaştıran maddeler getirirken, 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun'da kişilerin tasarruflarında bulunan topraklara tam mülkiyet hakkı tanınmıştı. Ancak bu dönemde özel mülkiyete ilişkin haklar, yasalar ile sağlamlaştırılırken topraksız olanlara yönelik tedbirler oldukça sınırlı düzeyde kalmıştı. Köylünün topraklandırılması konusu ancak 1930'ların sonlarına doğru gündeme gelebilmiş ve 1945'te kanun (Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu) şekline getirilmişti (Silier, 1981: s.15-17).

1920'lerde toprak mülkiyeti incelendiğinde üç konunun önem kazandığı görülmektedir. Birincisi, hiç toprağı olmayan köylülerin büyük bir sayıyı oluşturması; ikincisi, büyük topraklara sahip olanların ekilebilir toprakların önemli bir miktarına sahip olması; üçüncüsü ise Türkiye'deki tarım işletmelerinin oldukça fazla parçalanmış olmasıdır. Bu koşullar tarımsal üretimi engelleyici en önemli noktalardır. Öte yandan önemli bir diğer konu da, 1927 tarım sayımı sonuçlarına göre 43.637.724 dönüm olan ekilen toprakların oransal karşılığının Türkiye'nin yüzölçümüne oranının %4.86 olmasıdır (Kayıran, 1988: 76).

Aşar Vergisi

Cumhuriyet rejiminin Osmanlı'dan miras aldığı aşar vergisi, tarımsal gelir üzerinden alınmıştı. "Dime" ve "öşür" olarak da anılan bu vergi, ilk bakışta şer'i bir vergi olarak gözükmekle birlikte, çok önceden uygulama alanı bulmuş ve Osmanlı döneminde de ekonomik kaygılar nedeniyle korunmuştu. Matrahı gayrisafi ürün olan aşar vergisi, çiftçinin hasat sonu elde ettiği hasılatın üzerinden hesaplanmıştı. Vergi oranı esas olarak 1/10'du.

Aşar, aynî denilen, yani tarımsal faaliyetlerle uğraşanların vergiyi mal olarak ödedikleri bir vergi türüydü. Bu verginin tahsili de mültezimler tarafından yapılmıştı. İltizam adı verilen bu sistemde mültezimler, devlet ile vergi yükümlüleri arasında vergi toplayıcısı görevi görmüş ve bu işten para kazanmışlardı. Verginin en dikkat çekici özelliği, zamanla bir tür dağıtma vergisi şeklini almasıydı. Bu özellik, aşarın teorik yapısından kaynaklanmamıştı. Verginin aynî olarak tahsil edilmesi ve verginin tahsilinde iltizam usulünün takip edilmesi, merkezi idareyi mültezimler arasında görev ihalesi yaparken, potansiyel vergi gelirlerini arttırmaya yöneltti. Böylece merkezi idare, her yöreye ait vergi toplama işini en yüksek geliri hazineye ödeyecek mültezime vererek maksimum gelir elde etmeyi amaçlamıştır (Önder, 1988: 118).

DİKKAT

Bu sistem mültezimin kendi kârını da düşünerek hareket etmesine ve zamanla tarımsal kesim üzerinde bir mültezim baskısının ve zulmünün oluşmasına neden olmuştu. Bu nedenlerle Cumhuriyetin tarımsal alanda atmış olduğu en önemli adımlardan biri aşar vergisinin kaldırılmasıdır.

Hatırlanacağı gibi İzmir İktisat Kongresi'nde aşar vergisinin kaldırılması gündeme getirilmişti. Konu 1923'ün sonlarına doğru TBMM'ne taşınmıştır. Diyarbakır Mebusu Zülfü Bey, Kasım 1923'te aşarın kaldırılması için Meclis'e teklif sunmuştur. Yasa teklifinin gerekçesinde; (1) içinde bulunulan düzende topraksız köylünün hiçbir zaman toprak sahibi olamayacağı, (2) mültezimlerin uygulamada halka zulmettikleri, (3) aşarın hükümete gelir nispetinde yarar sağlamadığı belirtmişti. Zülfü Bey, aşarın yerine de arazi vergisi konmasını, hayatını tarımla kazanan, fakat toprağı olmayan köylüyü toprak sahibi yapmak için; vergisini verdiği arazide üç yıl fiilen çiftçilik yapmayan arazi sahiplerinin topraklarının kamulaştırılarak topraksız köylüye yedi senede ödenmek koşuluyla taksitli satışını önermişti. Aşarın kaldırılmasını ve köy dışında yaşayan toprak sahiplerinin gücünün kırılmasını hedef alan bu yasa teklifi, Maliye Encümeni'nde görüşülürken, teklifin özü bir kenara bırakılarak sadece teknik düzeyde ele alınmıştır. Örnek olarak, ihraç edildiği zaman öşrü alınan, üzüm, incir, fındık gibi portakal, fasulye ve pamuğun da benzer uygulamaya tabi kılınması gibi. Ayrıca Maliye Encümen'in de hububat aşarının yerine en iyi usulün araştırılmasının Maliye Vekiline bırakılmasınada karar verilmiştir.

Konu uzun bir aradan sonra Ekim 1924'te Meclis'te tekrar ele alınmıştır. Tartışmaların sonunda 17 Şubat 1925'de 552 sayılı yasa ile aşar yürürlükten kaldırılmıştı. Yasanın, tamamen hayata geçmesi ise Şubat 1926'da mümkün olmuştu. Aşarın kaldırılmasının "görünen nedeni" bu verginin Osmanlı'dan kalmış çağdışı bir yükümlülük olması ve iltizam usulünün çiftçi üzerindeki kötü uygulamalarıydı. Aşar vergisi kaldırılmadan önce bütçe gelirlerinin %28,6'sını oluşturulmuştu.Kaldırıldığı için 1925 yılı bütçesi eskiye oranla üç kat açık verdi. (Önder; 1988: 119; Silier, 1981, 36). Türkiye için oldukça önemli bir gelir kaynağının kaldırılması, yeni rejimin köylülere verdiği önemi göstermesi açısından oldukça anlamlıydı

İcra Vekilleri Heyeti, aşar vergisi kaldırılmadan önce 1924 Ekimi'nde aşarın yerine getirilecek vergi hakkında (arazi vergisi) Başbakanlıkça bir yasa tasarısı hazırlanmıştır. Tasarıda, %12.5 olan aşar vergisi oranı %10'a indirilmekte ve yeni verginin nakden yalnız "pazara satış için taşınılan" tarımsal ürünlerden alınması öngörüldü. Kapsamın bu şekilde tutulmasından ötürü de 12-15 milyon lira civarında bir vergi kaybı yaşanacağı tahmin edilmiş ve telafisinin ancak arazi vergi oranlarının artmasıyla sağlanabileceği öne sürülmüştü. Teklife göre bu vergi oranının önce 6

daha sonra 8 defa arttırılması, daha önceden kaydedilmemiş arazilerin o günkü değerleri üzerinden binde altı oranında vergi alınması öngörülmüştü. Böylece arazi vergisinden 8 milyon lira gelir beklenmişti. Ayrıca yasanın 7. maddesine göre, bahçe, avlu ve tarımda kullanılmayan arazilerde de eski vergi oranlarının geçerli olacağı açıklanmıştı.

Arazi Vergisi Yasası, pazarlanan ürünlerin vergilendirilmesi ve arazi vergilerindeki değişikliği içermişti. Bu yasaya göre pazarlanan hububat değerinin %10'u, ticari ürünlerin ise %8'i vergiye tabi tutulmuştu. Yapılan tahminlere göre 10 milyonu hububat, 6 milyonu ise ticari ürünlerden olmak üzere 16 milyon lira vergi geliri beklenmişti. Ancak verginin tahsil edilebilmesi için 5000 memur gibi oldukça büyük bir memur kadrosu, aşar mültezimleri ve emanet usulü gibi farklı tip tahsil mekanizmalarından oluşan karmaşık bir yapı meydana getirilmişti. Ayrıca, aşarın kaldırılmasından sonra oluşacak gelir açığını kapatmaya yönelik olarak çıkarılan arazi vergisi (8 kat arttırılmasına rağmen) açığı kapatamamış, bunun üzerine tuz, pul, pamuklu ve yünlü dokumalardan alınan tüketim vergileri de ciddi oranda arttırılmıştı.

Aşarın kaldırılması ve tarım kesiminden alınan vergilerin nakdî vergi şekline çevrilmesi, tarımda pazar ilişkilerini geliştirmiştir. Bu düzenleme, hem dolaylı vergilerin, dolayısıyla da sabit ve dar gelirlilerin yükünü arttırmış, hem de kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesinin önündeki engellerden birinin kaldırılmasına olanak sağlamıştı.

Aşar vergisinin kaldırılmasının tarımsal gelişme üzerindeki etkilerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Aşarın tahsil edilmesi sırasında çiftçilerin gördüğü zararlar ortadan kaldırılmış, mültezimlerin baskıları son bulmuş ve köylüye ürettiği ürünlerde tasarruf edebilme şansı tanınmıştır.
2. Çiftçinin vergi mükellefiyeti hafiflemiş ve köylünün refah seviyesini yükseltmek amaçlanmıştır.
3. Aşarın kaldırılmasıyla hem küçük çiftçiler hem de büyük toprak sahibi çiftçiler üretimi arttırma yönünde teşvik edilmişlerdir.
4. Aşarın kaldırılmasıyla mültezimlerin köylü üzerinden kazandıkları haksız kazançlara son verilmiş, böylece çiftçiye ve tarımsal gelişmeye yönelik önemli bir kaynak daha aktarılmıştır (Kayıran, 1988, s.58-65; Silier, 1981: 34-40).

SIRA SİZDE 2

Aşar Vergisinin kaldırılma nedenleri nelerdi?

Tarım Kesiminden Alınan Diğer Vergiler

1923-1929 yılları arasında tarım kesiminden alınan vergilerden birisi de *Ağnam Vergisi*'dir. Aşar gibi gayrisafi gelirden alınan bu vergi, koyun sayısı başına hesaplanmıştı. Kitabımızın 1. Ünitesinde belirttiğimiz gibi TBMM 23 Nisan 1920'de açıldıktan sonra çıkardığı ilk kanun Ağnam Vergisi Kanunu'ydu ve TMMM bu kanunla vergiyi dört katına yükseltmişti. 12 Şubat 1924 tarihli 410 numaralı bir başka kanunla verginin tahsiline yönelik esaslar yeniden düzenlenmiştir. Aşarın kaldırılmasından sonra ise ağnam vergisinin kapsamı genişletilerek büyük baş hayvanlar da kapsama dâhil edilmiştir. Bunun sonucunda 1924 yılında toplanan vergi miktarının iki katına ulaşılmıştır. Bu vergi 1929'a kadar toplam vergi gelirlerinin %6-7'sini oluşturmuştur. 1929'da arazi ve ağnam vergilerinden elde edilen gelir, toplam devlet gelirleri içindeki payı %12'ye ulaşmıştır. Bu oran iki verginin 1925 öncesi getirisinden %7 daha fazlaydı.

Bir diğer vergi ise *Arazi Vergisî*dir. Bu verginin, aşarın kaldırılmasından sonra doğacak açığı kapatmak için arttırıldığını daha önce belirtmiştik. Arazi üzerinden alınan vergi 1926-1929 yılları arasında toplam devlet gelirlerinin %5-6'nı oluşturmuştu. 1929 yılında ise vergi oranı tekrar %4.8'den %6.5'e çıkarılmıştı.

Nüfusunun büyük bölümünün tarım kesiminde çalıştığı ve ekonomisinin tarıma dayalı olduğu bir ülkede hükümetin tarım kesiminden dolaylı ya da doğrudan çeşitli vergiler alarak kaynak sağladığını görmekteyiz. Bu dönemde alınan vergilerden biri de "Yol Mükellefiyeti Kanunu" ile alınmıştır. Kısaca Yol Vergisi olarak adlandırılan bu uygulama, ilk kez 1866'da başlatılmıştı. Birçok değişikliğe uğratılarak Cumhuriyet'e kadar uygulanmıştır. Bu vergi, 1925 ve 1929 yıllarında bir kez daha değiştirildi. 18-60 yaşları arasındaki tüm erkek nüfusun (sakatlığı tespit edilen fakirler, askerler ve altı çocuklu olanlar hariç) vergi mükellefi olduğu bu vergiye göre, vergi yükü yılda 6 ila 12 günlük çalışma veya bunun nakdî karşılığı yılda 6 ila 12 lira olarak belirlenmiştir. Yine bu dönemde ödenen vergilerden bir diğeri *Maarif Vergisî*dir. Osmanlı'dan miras kalan eğitim vergisi, halkın eğitim masraflarına katılımı amaçlanmıştı.

Dolaylı ve dolaysız vergiler dışında, devlet gelirleri içinde üçüncü büyük kalemi inhisar gelirleri oluşturmuştu. 1924 yılında toplam gelirlerin %12,4'ünü, 1929'da %27,8'ni oluşturmuştu. İnhisar gelirleri, gelir düzeyi ne olursa olsun nüfusun tamamının satın aldığı tütün, şeker, tuz ve kibrit üzerinden alınmıştı. Bu vergi kalemleri de köylüyü sıkıntıya sokan unsurlardan biriydi (Kayıran, 198: .66-71).

Yıllar	Aşar Vergisi Lira	Arazi ve Bina Vergisi Lira (sadece köyde yaşayanlarca ödenen miktar)	Ağnam-Sayım Vergisi Lira	Toplam Lira	Genel Bütçe Gelirine Oranı %
1924	27.500.000	2.270.000	4.700.000	34.770.000	27
1925	15.350.000	5.600.000	5.700.000	26.650.000	14
1926	----------	6.840.000	9.450.000	16.290.000	8
1927	----------	7.500.000	12.541.000	20.041.000	10
1928	----------	6.400.000	13.000.000	19.400.000	9
1929	----------	8.000.000	15.500.000	23.500.000	10
1930	----------	8.155.000	15.250.000	23.405.000	10

Tablo 2.1 *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Köylünün Ödediği Bazı Tarımsal Vergiler*

Kaynak: *Kayıran, 1988: 70.*

Makinalı Tarımın Teşviki

Cumhuriyetin ilanından sonra makineli tarım daha çok Akdeniz ve Ege'nin belirli bölgelerinde yapılmıştı. Tarım makinelerinin toplam tarım aletleri içindeki payı %1 civarındaydı. Bunun yanında ülke, köylülerin %20'si üretim araçlarından yoksun olduğu ve diğer köylü ailelerine işleyecekleri topraklar için bir karasaban bile düşmediği bir yapıdaydı. Ancak 1923-1929 yılları arasında tarımsal üretiminin artışını destekleme adına makineli tarımın özendirilmesi amaçlanmış ve bir dizi muafiyet sağlanmıştır. Bunlar; büyük çiftçiler ve yardımcılarının askerlikten muaf tutulması, akaryakıt ve kimyevi maddelere gümrük muafiyeti sağlanması ve hükümetin elindeki traktörlerin üreticilere uygun şartlarda kiralanmasıdır. Ayrıca Cumhuriyetin ilk yıllarında Ziraat Bankası eliyle alınan 70 traktörden 40 tanesi çiftçilere dağıtılmıştı. Kalan 30 traktörü ise Bankanın kendisi işletmişti. 1924 yılına kadar Türkiye'de 486'sı "Hükümet malı" olmak üzere 501 traktör bulunmaktaydı. Bu yıllarda Türki-

ye'deki traktör sayısı ile ilgili olarak çok farklı tahminler yapılmışsa da DPT'nin yaptığı çalışmaya göre 1924-1929 yılları arasında ülkedeki traktör sayısı 220'den 1000'ne çıkarılmıştır.

Resim 2.3

Gazi Çiftliğinde Harman (1927)

Makineli tarımın özendirilmesine özel yabancı şirketler de katkı sağlamıştır. Örneğin, Anadolu Demir Yolu şirketi, rehin karşılığı köylülere her türlü makine ve alet satmaya çalışmıştı. 1926'dan sonra dünya ekonomik bunalımının hissedilmesiyle, makineli tarımı özendirme politikaları, tartışılmaya başlanmıştı. Özellikle Adanalı büyük çiftçiler, işleri için çalışacak "kol kuvveti"ni bulamadıkları ve makineli tarımın sağladığı verim artışını gerekçe göstererek özendirmelerin devam etmesini savunmuşlardı. Diğer yandan tanınan ayrıcalıkların getirildiği yıllarda az sayıda makina olduğu, ancak kısa sürede makina sayısının hızlı artışıyla hazinenin vergi kaybının büyümesi ve makineli tarımın 50-60 milyon dönümlük tarımsal alanın yalnızca 1,5 milyon dönümünde yapılması gibi nedenlerle tarımda makineleşmenin özendirilmesi konusu tekrar gözden geçirilmişti (Silier, 1981: 18-24). Dünyada yaşanan ekonomik krizin de etkisiyle hükümet, mali konularda oldukça sıkıntılı bir sürece girdi. 1930 yılında makine kullanan çiftçilere yapılan vergi iadesini, çiftçilerin de zararını göz önüne alarak kaldırdı ve çiftçilere traktör başına ciddi oranda tazminat ödemek zorunda kaldı (Tezel, 1986: 357).

Kredi Politikaları ve Kooperatifçilik

Ziraat Bankası

Bu dönemde tarımsal üretimi arttırmak için uygulanan destek politikalarından bir başkası da çiftçiye zirai kredi sağlanmasıydı. Cumhuriyet'in kuruluşu sırasında çiftçiye kredi veren tek kurum, iflasın eşiğinde olan Ziraat Bankası'ydı. Banka'nın kuruluşundan Milli Mücadele'nin başına kadarki 32 yıllık sürede köylüye verilen zirai kredi tutarı 22 milyon lira idi.

Ziraat Bankası, 19 Mart 1924 tarihli Bütçe Kanunu ile sadece tarımsal kredi veren bir kuruluş olmaktan çıkarılarak çok yönlü bir kredi kurumu haline getirilmiştir. Banka, hükümet denetiminden de çıkarılarak bir tür köylü bankasına dönüştürülmek istenmiş ve "30 milyon sermayeli 99 yıl süreli bir anonim şirkete" çevrilmişti. 1926'da ise "T.C. Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamname-i Esasisi" başlıklı ni-

Ziraat Bankası: Mithat Paşa, 1863'de çiftçileri tefecilerin elinden kurtarmak ve bu kesim arasında dayanışmayı sağlamak amacıyla 1863'te "Memleket Sandıkları" denilen organizasyonu başlattı. "Memleket Sandıkları" kısa sürede ülkede yaygınlaştırıldı. Ancak bir süre sonra işlevlerinde bozulmalar meydana geldi. 1883'te aynı amaçlar doğrultusunda "Menafi Sandıkları" oluşturuldu. Ardından 15 Ağustos 1888'de "Menafi Sandıkları" yerine modern bir finans kuruluşu olarak Ziraat Bankası kuruldu. Banka'nın ilk kuruluşunda, çiftçiye kredi kullandırmak, faiz karşılığında tevdiat kabul etmek ve ziraate ilişkin sarraflık ve aracılık yapmak gibi görevleri vardı.

zamnameyle zirai kredi alanında köylünün kredi almaya yönelik imkânları genişletilmişti (Kayıran, 1988: 98-99). Ancak Banka'nın yönetimi, 1920-1930 yılları arasında kâr oranını arttırmak için faiz oranlarının düşük tutulduğu tarım kredilerine ayrılan fonları sınırlayarak ticari kredilere yönelmişti. Bu yıllar arasında Ziraat Bankası'nın sağladığı kredilerin önemli bir bölümü ticari kredilere ayrılmıştı. Banka hesaplarında tarımsal kredi olarak gösterilen kredilerin ciddi bir kısmı da aslında ticaretle uğraşan büyük toprak sahiplerine, mal karşılığında karşılanan ve ticari işlerini finanse eden kredilerdi. Ziraat Bankası'nın aracılara sağladığı bu krediler, daha sonra kredi almaya gücü yetmeyen küçük üreticilere "tefeci faiz oranları"yla borç olarak verilerek haksız kazançlar elde edilmişti. Siyasi kadroların bazılarının bu durumdan duyduğu rahatsızlığın artması sonucunda da çiftçinin kredi ihtiyacını karşılamak için farklı yollar denendi (Tezel, 1981: 349).

Resim 2.4

Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü, Ankara (1929)

Yıllar	Ziraat Bankası Kredileri	Yıllık Artış %	Z. B. Kredileri Toplam Krediler Oranı %
1923	3.774.000	-------	-------
1924	16.401.000	112.0	61.1
1925	15.457.000	17.0	31.4
1926	16.294.000	2.8	37.7
1927	17.125.000	0.6	21.4
1928	29.046.000	31.6	25.5
1929	25.881.000	1.4	21.1

Tablo 2.2 *Ziraat Bankası Tarafından Çiftçiye Verilen Krediler*

Kaynak: *Kayıran, 1988: 100.*

İtibari Zirai Birlikleri

Yeni devletin politikalarına yön verenler, 1920'li yılların başında tarım sektörünü geliştirmek üzere kooperatifçilik alanında çalışmalar başlatmışlardır. Bu bağlamda kooperatifçiliği özendirme ve kurulmasını kolaylaştırmaya yönelik ilk uygulama 1923'te gerçekleştirirmiştir. "İstihsal, Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizam-

namesi" ismiyle 97 maddeden oluşan hükümlere dayanılarak çoğu tarımsal nitelikte kooperatifler kurulmuştu. Bunların sayısı 1928 yılında 48'e ulaşmıştı. 1923 tarihli nizamnameye göre kurulan kooperatifler şunlardır:

1. Ödemiş Tütün Müstahsilleri Kooperatifi (1924)
2. Bursa Halk Tütünleri Kooperatifi (1925)
3. Hendek Tütün Kooperatifi (1925)
4. İzmit Tütüncülük Kooperatifi (1925)

Cumhuriyet hükümetlerinin tarımsal kalkınmayı sağlamak için yaptıkları çalışmalardan birisi de "İtibari Zirai Birlikleri"ni kurmalarıdır. Türk köylüsünün durumunu iyileştirmek, kolay kredi sağlamak amacıyla bir taraftan Ziraat Bankası'nı geliştirmeye yönelik adımlar atarlarken, diğer taraftan da 1924 yılında kooperatifleşme hareketine hız vermişlerdir. "İtibari Zirai Birlikleri"nin kurulması ile ilgili 10 Ocak 1924'te Meclis'e bir kanun tasarısı sunulmuş ve yapılan görüşmelerden sonra 21 Nisan 1924'te kabul edilmişti. Kooperatifleşme konusunda atılmış önemli adımlardan biri olan bu düzenleme, çiftçilerin tefecilerden kurtarılması amaçlanmıştı.

1926'da kabul edilen "Türk Ticaret Kanunu"nda yer alan dört ticaret şirketi arasına beşinci şirket türü olarak "Kooperatif Şirketi" de ilave edilmiştir.

"İtibari Zirai Birlikleri" nüfusun yetersizliği, köylerin dağınıklığı ve ekonomik koşulların yetersizliği gibi nedenlerden dolayı istenilen ölçüde gelişememiş ve hatta bir bölümü kuruluş aşamasında kalmıştır (Kayıran, 1988: 104-109).

Kooperatifleşme konusunda istenilen ivmenin sağlanamamasından ötürü tarım kooperatif ve kuruluşlarının işleyişini bir düzene sokmak üzere 1 Haziran 1929'da yeni bir kanun çıkarılmıştır. Bu düzenleme sonucu "İtibarı Zirai Birlikleri"nin bir bölümü çalışmalarını "Tarım Kredi Kooperatifi" adı altında sürdürmüştür. Tarımsal alandaki kooperatifleşmenin yaygınlaşması ise ancak 1930'lu yıllarda mümkün olmuştu (Tezel, 1986: 350).

Türk Köylüsünün Sosyo-Ekonomik Durumunu Yükseltmek İçin Alınan Diğer Önlemler

Kuşkusuz yeni rejimin kurucularının tarımı geliştirmek için aldığı önlemler sadece tarımsal uygulamalar ve teşviklerden ibaret değildi. Bunların dışında pek çok hukuki ve fiili çalışmalar da yapılmıştı. Bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. 1920'lerde İstanbul, Yeşilköy, Eskişehir-Sazova, Adapazarı ve Ankara'da tohum ıslah ve deneme istasyonlarının kurulması.
2. Tarım alanında birçok yasa ve yönetmelik hayata geçirildi. Bunlardan bazıları:
   - 22 Nisan 1924 tarihli ve 514 numaralı, Türkiye'ye İthal Edilecek Buğday ve Un Mamulatından 12 Katı Gümrük Alınması Hakkındaki Kanun.
   - 12 Aralık 1925 tarihli ve 541 numaralı, Pamuk Tohumlarının Islahı ve Pamuk Zararlıları ve Hastalıkları ile Mücadele Hakkındaki Kanun.
   - 26 Mayıs 1926 tarihli ve 858 numaralı, Çekirge Mücadelesi Kanunu.
   - 26 Mayıs 1926 tarihli, İpek Böceği Yetiştirilmesi ve Satılması İşlerinin Ziraat Vekaleti'nin Denetimine Verilmesi Hakkındaki Kanun.
   - 7 Haziran 1926 tarihli ve 904 numaralı, hayvanların ıslahına yönelik "Islah-ı Hayvanat Kanunu".
   - 8 Haziran 1926 tarihli ve 913 numaralı, Suni İpekten Mensucat Yapılmasının Men'i Hakkındaki Kanun.
   - 20 Haziran 1927 tarihli ve 927 numaralı, Ziraat ve Baytar Enstitüleri Kurulması Hakkındaki Kanun.

- 9 Mayıs 1928 tarihli ve 1324 numaralı, Hayvan Sağlık Zabıtası Hakkındaki Kanun.
- 23 Nisan 1923 tarihli ve 1984 numaralı kanun ile 17 Haziran 1929 tarihli ve 1423 numaralı ağıllar ile ilgili kanunlar.

Bunların yanı sıra 1920'lerde tarıma dayalı sanayi (özellikle şeker fabrikalarının açılması) tarımsal üretimin artmasını sağlamıştır. 18 Mart 1924 tarihinde "Köy Kanunu" ile köyler ile ilgili pek çok sorunun düzenlenmesine yönelik bir adım daha atılmıştır. 1925 yılında Reji İdaresi (Tütün Şirketi) 400.000 liraya alınarak millileştirildi ve 26 Şubat 1925'te hükümete, tütün alımı, işletilmesi, sigara imal ve satış yetkisi verildi. 8 Şubat 1926'da çıkarılan bir başka kanunla da bu yetki 1930'a kadar uzatıldı. 1926'da ispirto ve alkollü içkiler tekeli kuruldu (Kayıran, 1988: 121-128).

Ekonomik kalkınmayı hızlandırmak için 25 Haziran 1927 tarihinde kurulan ve 1935'te kaldırılan Âli İktisat Meclisi de çalışmalarıyla tarımın gelişmesine katkı sağlamıştı. 1926 yılında içme ve sulama amaçlı ilk hidroelektrik santrali de kurulmuştur. 1924 yılında Ziraat Vekaleti tarafından Meteroloji Enstitüsü'nün çekirdeğini oluşturan "Rasadat-ı Cevriye Müessesesi" Ankara'da çalışmalarına başladı. 1927 yılında çıkarılan bir kanunla da nüfus, tarım ve sanayi sayımı yapıldı (Kayıran, 1988: 121-128).

SANAYİLEŞME VE ULAŞTIRMA

AMAÇ 3 ***Sanayileşme hamlelerini ve bu doğrultuda atılan adımları açıklayabilmek.***

Türkiye'nin 1923'te 10 milyon nüfusa sahip olduğu tahmin edilmektedir. Aynı yıl mevcut sanayi tesisleri ve tahmini işçi sayısı ise şöyledir:

Konusu	İş Yeri Sayısı	İşçi Sayısı
Tekstil	20.057	35.316
Deri	5.347	17.964
Metalurji	3.272	8.021
Ağaç ve marangozluk işleri	2.067	6.007
Gıda	1.274	4.491
Çömlek vb	704	3.613
Toplam	32.721	75.411

Tablo 2.3

Kaynak: *Özsoğuk, 1992:44.*

Tablodaki bilgilerden anlaşılacağı gibi her işyerinde toplamda ortalama en fazla 3 kişi çalışmaktadır. Bu da 1923'te sanayi işyerlerinin genellikle küçük atölyelerden ibaret olduğunu göstermektedir (Özsoğuk, 1992: 44).

Böyle bir tablo karşısında, Cumhuriyet yönetiminin başlıca ekonomi hedeflerinden biri hızla sanayileşme olmalıydı. Türkiye'nin, sanayiyi hızlandırmak için henüz Kurtuluş Savaşı yıllarında özel birikime destek vereceği de belli olmuştu. Nitekim Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması ve Yeni Devlet'in de resmen kurulmasıyla sanayileşme adına bir takım çalışmalar yapılmaya başlanmıştı. Öncelikle 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu, yenisi çıkarılıncaya kadar yürürlükte bırakıldı. 1924 yılında sanayi işletmelerinin kullandığı hammaddelerin dışalımına yönelik gümrük muafiyetleri tanındı. 9 Aralık 1925 yılında çıkarılan "Yerli Kumaştan Elbi-

se Giyilmesine Dair Kanun"la genel ve katma bütçeden, il özel idareleri ve belediyelerden harcama yapılarak memur ve müstahdemlere dağıtılacak ayakkabı, kumaş, elbise ve yatak levazımının yerli ürünlerle karşılanması zorunlu hale getirilmişti. Yine aynı yıl, devletin özel sektör sanayisine yaptığı yardım ve teşviklerin yetersizliği ve sermaye sahiplerinin, yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmamalarından ötürü, yatırımcılara sermaye ve bilgi vermek, onlara rehberlik etmek amacıyla 19 Nisan 1925 tarihinde Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu (Tezel, 1986: 247-248; Özsoğuk, 1992: 51).

Kurulan Fabrikalar

Türkiye'nin hemen hemen bütün sanayi ürünlerini dışarıdan ithal etmesi yöneticilerini sanayileşmeye önem vermesini hızlandırmıştı. Sanayileşerek dış ülkelere olan bağımlılığın da azalacağı düşünülmüştü. Ülkenin sanayileşme hamleleri içerisinde kurulan şeker fabrikalarının Türk ekonomik tarihi içerisinde önemli bir yeri vardır. 5 Nisan 1925 tarihinde kısaca "Şeker Kanunu" olarak bilinen 601 sayılı "Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyazat ve Muafiyat Hakkında Kanun" kabul edildi. Böylece Türkiye'de şeker fabrikaları kuracak olan şirkete, üretim tekeli ve bazı ayrıcalıklar tanınarak sanayi alanında özel birikime doğrudan destek sağlamanın önü açıldı. Ayrıca pancar üretim bölgelerinde 25 yıl için şeker fabrikası kurma tekelini alan şirkete hükümet tarafından bedelsiz fabrika arsası verilecek ve 8 yıl üretim vergisinden muaf tutulacaktı.

Aynı yıl çıkarılan başka bir kanunla da şeker ithalatında bir devlet tekeli kuruldu. Bu tekel, iki fabrika inşa eden şeker şirketinin üretimini, ithal edilen şekerin maliyetine gümrük ve tüketim vergileri ve tekel resmi eklenmesiyle bulunacak fiyattan alacaktı. Şirketin en büyük hissedarı ise İş Bankası'ydı. Dönem içerisinde kurulan fabrikalar ise, Alpullu Şeker Fabrikası (1926) ve Uşak Şeker Fabrikası (1926)'dır (Altun, 2007: 114).

Resim 2.5

Uşak Şeker Fabrikası (Kuruluşu 17 Aralık 1926)

Devlet destek ve teşviklerinden faydalanan Alpullu Şeker Fabrikası'nda ilk Türk şekeri 26 Kasım 1926'da üretildi. İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları A.Ş. adıyla kurulan bu şirketin Alpullu'daki fabrikası, Hayri İpar, Şakir Kesebir ve Türkiye İş Bankası A.Ş., T.C. Ziraat Bankası ile Trakya İlleri Özel İdarelerinin ortaklığıyla kurulmuştu (Akgül, 2007: 116). Ancak, şeker işine giren ve bu alanda ilk şirketi kuran Mollazade Nuri Bey'di. 1923 yılında 51 kişilik ve 600 bin TL sermaye ile kurulmuş olan "Uşak Terakki Ziraat Türk Anonim Şirketi, Uşak Şeker Fabrikasının teme-

lini Alpullu'dan daha önce atmasına rağmen ilk şekeri 17 Aralık 1926'da üretebilmişti. Alpullu Şeker Fabrikası'nın ortakları, üretimi düşürüp ithalatı kontrol altına alarak ciddi kazançlar elde ederken Uşak Şeker Fabrikası ise sürekli zarar etmişti. Fabrikanın ihtiyacı olan su yataklarına uzak bir yerde kurulmuş olması zarar etmesinin en önemli nedenlerinden biridir. Sürekli zarar karşısında bu kuruluş önce Sanayi ve Maadin Bankası'na ardından da Sümerbank'a devredildi.

Cumhuriyet'ten önce ülkenin kiremit ihtiyacı genellikle Fransa'dan karşılanmıştı. Yeni dönemde de kiremit alanında da ciddi sıkıntılar yaşanmaya devam etmişti. İlk TBMM binasının çatısı da kiremit yokluğundan uzun süre tamir edilememişti. Bu alanda yaşanan sıkıntılar sonucunda Atatürk, "şu kiremit işini halledin, âleme rezil oluyoruz" demişti. Bu talimat üzerine toprağı da uygun görülen Eskişehir'de Deliorman'lı Sabri Kılıçoğlu tarafından 1927 yılında ilk kiremit fabrikası kurulmuştur. Kılıçoğlu Kiremit Fabrikası, Türkiye'ye 80 yıl boyunca 1 milyar 750 milyon adet kiremit üreterek hizmet vermiştir (Akgül, 2007: 116-119).

Teşvik-i Sanayi Kanunu

Bu kanunun amacı öncelikle, milli sanayinin özendirilmesi, yeni sanayi işletmelerinin açılması, yerli-yabancı büyük çaplı sanayi tesislerinin kurulması ve henüz parasını işletmeye alışmamış olan Türk halkını birleştirerek toplu girişimlerde bulunmasını sağlamak olarak özetlenebilir (Türkdoğan, 1981: 459). Zaten 1927 yılına gelindiğinde sanayi biraz gelişme kaydetmiş ve 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan kuruluş sayısı 1913'te 239 iken 1927'de 470'e yükselmişti. Bu gelişmeyi hızlandırmak için bahsettiğimiz 1055 sayılı yeni Teşvik-i Sanayi Kanunu 15 Mayıs 1927'de kabul edilmiştir. 15 yıl yürürlükte kalacağı belirtilen bu kanunla, imalat ve madencilik alanında sanayi kuruluşlarına şu kolaylıklar sağlanacaktı:

1. Belediye sınırları dışındaki hazine arazisinden 10 hektara kadar (şeker fabrikaları için 50 hektara kadar) büyüklükte arsalar bedelsiz, belediye sınırları içindeki hazine arsa ve binaları ise bedelleri 10 yılda ödenmek üzere, Bakanlar Kurulu kararı ile özel şirketlere verilebilecekti.
2. Şirketlerin özel telgraf ve telefon hatları yapmalarına resim alınmadan izin verilecek, bunlar ve elektrik enerjisi taşıyan hatlar için gerekli direkleri devlet bedava dikecekti.
3. Sanayi kuruluşları bina, arazi kazanç ve "maktu zam" vergilerinden, belediyelere ait olan inşaat, buhar kazanları, motor ve imbik ruhsat resimlerinden, pay senetleri ve tahviller üstündeki damga resminden muaf tutulacaktı.
4. Sanayi kuruluşlarının tesis, inşa ve büyütülmelerinde kullanılan her türlü yapı malzemesi (makine, alet ve bunların yedek ve yenileme parçaları), meydana getirilecek taşıma, yükleme ve boşaltma, itici güç üretim ve aktarma işlerinde kullanılan her türlü malzeme ile taşıt ve güç araçları, hammadde, ithalatta her türlü gümrük ve resimlerden muaf tutulacaktı.
5. Devlet demir ve deniz yolları kuruluşlara ait inşaat malzemesi, makine ve aletlerin taşınmasında %30 indirimli tarife uygulayacaktı; kuruluşların hammadde ve mamullerinin taşınmasında da, Bakanlar Kurulu kararı ile özel indirimli tarifeler uygulanabilecekti.
6. Ticaret Bakanlığı'nın teklifi ve Bakanlar Kurulu'nun kararıyla kanundan yararlanan şirketlere bir yıllık imalat değerlerinin %10'u kadar prim ödenebilecekti.
7. Tuz, alkol ve patlayıcı madde tekelleri, kanundan yararlanan şirketlere özel indirimli tarifeler uygulanacaktı.

8. Merkezi bütçeye bağlı bakanlık ve kuruluşlar, il özel idareleri, belediyeler ve bunlara bağlı kuruluşlar, ayrıcalıklı şirketler ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanacak sanayi şirketleri, ihtiyaçlarını karşılamak için yapacakları satın almalarda "memleket dâhilinde kafi miktarda istihsal veya imal olunup da mümasillerinin gördükleri işi görebileceği, fennen mütehakkik bulunanları, hariçten gelenlerden %10 pahalı da olsa tercihan dâhilden" satın almaya mecbur tutulacaklardı.
9. Belli koşullarda, Bakanlar Kurulu kararı ile sanayi şirketlerine 25 yıl kadar süreler ve en çok 8 illik bölgeler için üretim tekeli ayrıcalıkları verilebilecekti.

Kanun, özel girişim yoluyla hızlı sanayileşme beklentisini güçlendirmiş ve sermaye çevrelerinde bir sevinç yaratmıştı. Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kabul edilmesiyle birlikte kanundan yararlanan kuruluş sayısı da hızla artmıştır. (Tezel, 1986: 248-249)

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda teşvikten yararlanma konusunda sanayi işletmeleri 4 grupta belirlenmiştir:

1. En az 10 beygirlik çevirici güç kullanan ve yılda 1500 liradan çok gündelik ödeyen kuruluşlar 1. sınıf sanayi kurumu olarak teşvikten yararlanır.
2. 10'dan az beygir gücü fakat 1500 liradan çok gündelik ödeyen, ya da 10'dan çok beygir gücüne sahip fakat 1500 liradan az gündelik ödeyen veya çevirici güç kullanmamakla beraber 10'dan fazla işçi çalıştıran kuruluşlar, 2. sınıf.
3. 10 beygirden az çevirici güç kullanıp 750 liradan çok gündelik ödeyen kuruluşlar 3. sınıf.
4. Tezgâh ve el ile çalışan işçileri bir bina dâhilinde toplu halde çalıştıran kuruluşlar 4. sınıf sanayi kuruluşu olarak teşvikten yararlanırlar (Korum, 1982: 67).

SIRA SİZDE 3

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılma amacı ve sonuçları neler olmuştu? Araştırınız.

Tablo 2.4
1927 Sanayi Sayımı: İşletme Sayı ve Büyüklükleri

Kaynak: *Korum, 1982: 68.*

	Çalışan Kişi	İşletme Sayısı	10 kişiden az	11 kişi ve daha çok	"Büyük" işyeri oranı %
Maden çıkarma	18932	556	404	152	27.3
Tarım sanayii	110480	28439	27615	824	2.9
Dokuma	48025	9353	8918	435	4.7
Ağaç ürünleri	24264	7896	7686	210	2.7
Kâğıt	2792	348	279	69	19.8
Madeni eşya ve makine	33866	14752	14606	146	1.0
Ametaller	12345	2877	2752	125	4.3
Kimya	3107	697	643	54	7.7
Karma ve çeşitli	3044	327	292	35	10.7
Toplam	**256855**	**65245**	**63195**	**2050**	**3.1**

1927 yılında yapılan sanayi sayımında toplam işyeri sayısı, 65.245, işçi sayısı ise 256.855 olarak tespit edilmişti. Bu veriler ışığında, işyeri başına en fazla 4 işçi düşmektedir. Sayım sonuçları; mevcut işletmelerin daha çok küçük ölçekli olduğunu göstermişti (Kahraman, 2005: 6,7).

Ulaştırma Politikası

Türkiye coğrafyasının ulaştırma konusunda ortaya koyduğu doğal güçlükler, toplumsal ve iktisadi yapının şekillenmesinde etkili olmuştu. Arazinin genelde dağlık olması, taşımacılığa elverişli nehirlerin bulunmaması, ulaşımın oldukça pahalı olmasına yol açmıştı. Böylece Anadolu'daki toplumsal ve ekonomik olguların bütünleşmesi zora girmiştir. Cumhuriyet döneminde demiryolu yapımına ciddi biçimde önem verilmesinin ardında 'bütünleştirilmiş bir iç pazar yaratmak' ve ihraç kapasitesini arttırmak gibi temel ekonomik nedenler vardı (Tezel, 1986; 201). Ulaştırma hizmetlerinin arttırılması ve sanayileşme noktasında demiryolları oldukça önemliydi. Bu bağlamda İzmir İktisat Kongresi'nde gündeme getirilen konulardan biri de devletin yerli malların ucuza taşınmasını sağlaması isteğiydi. Bu amaçlar doğrultusunda öncelikle yukarıda da açıkladığımız gibi 19 Ocak 1925 tarihinde "Yol Mükellefiyeti Kanunu" kabul edildi. Kanun'a göre 18-60 yaş arasındaki bütün erkekler senede altı günden az ve on iki günden fazla olmamak şartıyla mükellefiyete tabi kılınmıştı.

Resim 2.6

Ankara-Kayseri Demiryolunun İşletmeye Açılması. Zafer takında "Memleketi demirle örmek arzumuzdur" yazıyor (29 Mayıs 1927).

Bu alanda atılan bir başka adım ise deniz ticaretinin serbest bırakılması ve teşviki olmuştu. 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe giren Kabotaj Kanunu'yla Türk yurttaşlarına mal ve yolcu taşıma hakkı tanınmıştır. Az önce de belirtiğimiz gibi Türkiye'nin en çok önem verdiği saha demiryolları olmuştu. Maddi imkânsızlıklardan ötürü henüz millileştirmeye girmeyen hükümet, kıt kaynaklara rağmen demiryolu inşaatına girişmişti. 1927 yılında 380 km'lik Ankara- Kayseri hattı, 1930 yılında ise 222 km uzunluğundaki Kayseri-Sivas hattı hizmete sokulmuştu (Özsoğuk, 1992: 56,57).

BANKACILIK

AMAÇ 4 ***Bankacılık alanında gelinen aşamayı değerlendirebilmek.***

Cumhuriyet rejiminin Osmanlı'dan devraldığı banka sistemi, dönemin ekonomik yapısının ve bunun dışa bağımlı kontrol biçiminin bütün özelliklerini yansıtmıştı. Türkiye'nin ekonomik yapısı, kredi ve para ihtiyacının şeklini de belirlemişti. Her

ne kadar Türk bankacılığı, Birinci Dünya Savaşı içerisinde bir gelişme göstermişse de 1923 yılı banka sistemi halen yabancı bankaların hâkimiyeti altındaydı (Tekeli-İlkin, 1983: 52,53).

Nitekim Cumhuriyetin ilanından sonra Türk banka sisteminde en dikkat çekici noktayı da banka-kredi sisteminin hala büyük oranda yabancı sermayenin denetimi altında olması oluşturmuştu. Cumhuriyetin ilk yıllarında ulusal bankalar varlıklarını çoğunlukla yabancı sermayeye bağımlı olarak yürütmüşlerdi (Artun, 1983: 41).

1923'te 18 ulusal, 13'de yabancı banka faaliyet içindeydi. 1924'ten itibaren sayısal denge ulusal bankalar lehine hızla değişmeye başlamıştı. Bu yıllarda faaliyet gösteren ulusal bankaların önemli bir kısmı yöresel nitelikteydi. Devlet güdüm ve desteğinde hızla gelişen ulusal bankacılık büyük bir serbestlik içerisinde işlevlerini sürdürmüştü. Ancak sistemin yönlendiricisi ve başı niteliğinde bir banka henüz yoktu. Para-kredi sistemine yön verecek bir banka kurulmasına yönelik öneri ve istekler de yaygınlaşmaya başlamıştı. 1924 yılında kurulan Türkiye İş Bankası ile aynı yıl anonim şirket şekline dönüştürülen Ziraat Bankası'ndan bu türden bir işlev beklenilmişse de sonuç alınamamıştı. Para-kredi sisteminin oluşumunda büyük bir aşama gösterilen T.C. Merkez Bankası'nın 1930 yılındaki kuruluşuna dek bankaların mevduatlara dayanarak yarattıkları "banka parası" dışında kâğıt para arzı sabit kalmıştı (Yüzgün, 1983: 155-156).

Diğer sektörlerde olduğu gibi bankacılık alanında da İzmir İktisat Kongresi'nde bankacılığa yönelik alınan kararlar kâğıt üzerinde kalmadı. Ziraat Bankası'nın sermayesi arttırıldı, kongrenin bir "ana ticaret bankası" kurulması isteğine yönelik 1924'te İş Bankası kuruldu. Sanayi alanında ise 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası faaliyete geçirildi. Böylece Cumhuriyetin ilanından sonra ulusal banka-kredi sisteminin gelişmesine büyük önem verilmişti. 1927 de de Emlak ve Eytam Bankası hizmete sokuldu. 1926 yılı sonunda bankacılığın ulaştığı durum; özel yasayla kurulmuş 3 banka, 3 ticaret bankası, 18 yerel banka ve 18 yabancı banka olmak üzere Türkiye'de bankası sayısı 42'ye, 1929 yılında ise 59'a ulaşmıştı (Artun, 1983: 42-44).

Tablo 2.5 *1923-1927 Yılları Arasında Devlet Öncülüğünde Kurulan ve Yeniden Yapılandırılan Bankalar*

Kaynak: *Altay, 2010: 334.*

Kuruluş Yılı	Banka Adı	Desteklenecek/ Geliştirilecek Sektör
1924	Türkiye İş Bankası (Özel sermayeli)	Ticaret
1924	T.C. Ziraat Bankası (Yeniden Yapılandırıldı) (Kamu sermayeli)	Tarım
1925	Türkiye Sînai ve Maadin Bankası (Kamu sermayeli)	Sanayi ve madencilik
1926	Emlak ve Eytam Bankası (Kamu sermayeli)	İnşaat ve konut

Türkiye İş Bankası

Atatürk önderliğinde 26 Ağustos 1924'te bir anonim şirket olarak kurulan İş Bankası'nın kurucuları arasında çok sayıda milletvekili, tüccar ve yüksek dereceli bürokrat vardı (Kocabaşoğlu, vd, 2001: 18). İlk kuruluş sermayesi olan 1 milyon liranın 250 bin lirası, Atatürk tarafından Kurtuluş Savaşı'na Hint Müslümanlarının gönderdiği yardımdan, bir kısmı da Cumhuriyet Halk Fırkası'nca, sekizde biri ise devlet hazinesince sağlandı. Hızla gelişen İş Bankası'nın sermayesi 1926 yılında 2 milyona, 1927 yılında ise Osmanlı'nın son yıllarında İttihatçıların kurduğu İtibar-ı Milli Bankası'yla birleşme sonucu 4 milyon liraya yükseldi. 1925-1929 arasında kendi öz kaynaklarına göre yılda ortalama %36 kar elde eden İş Bankası, bu dö-

nemde 28 şube açtı. Banka 1930 yılında Ziraat Bankası'ndan sonra ikinci büyük banka konumuna ulaşmıştı (Tezel, 1986: 199).

DİKKAT

1923-1929 yıllarında ekonominin yeniden inşasına yönelik politikalarda "milli iktisat" önemli bir yer tutmaktadır. "Milli iktisat", sermaye kazançlarının milli unsurlara aktarılması ve kazançların bir süreklilik kazanması için ekonominin özel girişim çerçevesinde örgütlenmesidir. Bu bağlamda ittihatçıların başlattıkları politika Cumhuriyet'in ilk yıllarında da sürdürüldü.

İş Bankası'nın kuruluş sözleşmesine göre:

- Her türlü banka işlemleri yapmak,
- Tarım, sanayi, madencilik, enerji üretimi ve dağıtımı, bayındırlık işleri, nakliyecilik, sigortacılık, turizm, ihracat alanlarında her türlü teşebbüsü kurmak ve iştirak etmek,
- Malların üretim ve tedariki için ortaklık kurmak veya bu maksatla kurulan ortaklıklara katılmak,
- Sınai ve ticari işlemleri gerek kendi nam ve hesabına, gerekse yerli ve yabancı kuruluşlarla birlikte veya bu kuruluşlar nam ve hesabına üstlenerek yapmak gibi.

Bankanın bu kadar geniş bir işleve sahip olmasının iki nedeni vardı. Biri, ülkede krediyi genişletmek, yani milli sanayi ve ticarete gerekli krediyi uygun koşullarda sağlamaktı. İkincisi ise bizzat teşebbüslere girişerek milli ekonomik kalkınmada öncülük etmekti. Banka, bir yandan sanayi ve ticaret sektörlerinin kredi gereksinimlerini karşılamak, öte yandan sınai ve ticari girişimlerde bulanarak ülkenin ekonomik kalkınmasında önayak olmak işlevlerini yerine getirebilmesi amacıyla, devlet tarafından önemli ölçüde desteklenmişti. Banka ticari firmaları da piyasadaki kredi yetersizliğinden yararlanarak çok yüksek faizle kredi veren tefecilerden kurtarmaya çalışmış, halkın tasarrufa teşviki, tasarrufların bankalara yatırılması yolunda çaba göstermişti.

İş Bankası ülke ekonomisine, hem doğrudan birçok ticari ve sanayi şirketleri kurmak ve hem de bunlardan birçoğuna iştirak etmek suretiyle önemli katkılar sağlamıştı. Örneğin, cam, şeker, kömür, bakır, tekstil, sigortacılık sektörlerine iştirak etmiş ve bu kapsamda, Anadolu Sigorta Şirketi, İş Ltd., Mısır İş Ltd. gibi ticari şirketler, İpekiş İpekli Mensucat Fabrikası, Yüniş Yünlü Mensucat Fabrikası gibi sanayi kuruluşları kurmuştu. Hatta bu son iki fabrikanın ürünlerini satmak için satış mağazaları açmıştı. Turhal, Alpullu ve Eskişehir şeker fabrikaları, Paşabahçe'de de bir cam ve şişe fabrikası kurmuştu (Yılmaz, 2007: 197-203). İş Bankası, gerçekleştirdiği pek çok yatırım ve desteklerle giderek büyümüş ve Türk ekonomisine önemli kazançlar sağlamıştı.

SIRA SİZDE 4

İş Bankası'nın kuruluşu ve çalışmaları nelerdi? Araştırınız.

Sanayi ve Maadin Bankası

19 Nisan 1925 tarihinde 633 sayılı kanunla kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasının; askeri fabrikalar dışında devlete ait fabrikaları işletmek, finanse etmek, yönetmek ve bunlarla ilgili her türlü ticari ve mali işlemleri yapmak ile özel sanayiyi teşvik etmek gibi amaçları vardır (Yılmaz, 2007: 1997: 155).

Banka'nın belli başlı görevleri ise şunlardı:

1. Kendisine devredilmiş sanayi kuruluşlarını, kurulacak şirketlere devir olana dek yönetmek.
2. İştirak suretiyle sınai kuruluşlar kurmak.
3. Yalnız kendisi tarafından kurulup yönetilecek sınai kuruluşlar kurmak.
4. Bizzat veya iştirak yoluyla maden imtiyazı almak ve işletmek.
5. Kuruluş amacına aykırı düşmeyen her çeşit banka muameleleri yapmak.
6. Türk sanayi ve maden sahiplerine, maden mültezim ve amillerine ikrazatta bulunmak (Özsoğuk, 1992: 47-48).

Bankanın sermayesi ise şöyle belirlenmişti:

a. Genel Bütçenin Ticaret Bakanlığı kısmında çeşitli giderlere ait üçüncü kısımda açılan Fasl-ı Mahsusu (Özel Bütçe) içine aktarılan mütehassıslara para ödemek üzere konulmuş ve konulacak ödenekler.
b. Devletin bu ödeneklerle kurulmasına katıldığı şirketlerleki hisse senetleri.
c. Milli Savunmaya ait olanlar dışında kalan Devlet Sınai Kuruluşları ve bunların döner sermayeleri.

Banka'nın sermayesinin ne kadar olacağı konusu kanunda belirtilmemişti. Ancak sermayesinin yarısına kadar tahvil çıkarabilme yetkisi tanınmıştı. Bankanın işlemleri Maliye müfettişlerine tabi olan Sanayi ve Maadin Bankası, Ticaret Bakanlığı'nın yönetimi altındaydı. Ayrıca Yönetim Kurulu'nca hazırlanacak kâr ve bilanço zarar cetvellerinin TBMM'nin Maliye ve Ticaret Komisyonları üyelerinden oluşacak bir Genel Kurula sunulup denetlenmesi esası kabul edilmişti.

Sanayi ve Maadin Bankası, Osmanlı'dan kalan Feshane, Bakırköy, Hereke ve Beykoz fabrikalarını devralmıştı. Ancak bankanın kendi eliyle sanayi tesisi kurmasına olanak tanınmamıştı. Devraldığı tesisleri de uygun şartlarda özel sektöre aktarması planlanmıştı. Bankanın, temel olarak özel sanayi ve maden işletmelerine kredi vermek ve bu teşebbüsleri desteklemesi öngörülmüştü. 1926 yılında ise Alpullu ve Uşak şeker fabrikalarına kredi açarak şeker sanayinin temelini atan bankalardan biri olmuştu. Özel sektöre sanayi ve madenciliğin gelişmesi noktasında bedelsiz arazi tahsis etmiş ve çeşitli vergilerden muafiyetler sağlamak gibi teşvikler sağlamıştı. 1932 yılına kadar 1473 teşebbüs kurularak 55.321 işçinin çalıştırılması sağlanmıştı (Yılmaz, 2007: 1997; 156).

DİKKAT

Sanayi ve Maadin Bankası, öz kaynaklarının sınırlı olması, tecrübe eksikliği yaşaması, Osmanlı'dan alınan fabrikaların işletilmesi ile ilgili sorumlulukların artması gibi nedenlerle özel sanayi işletmelerine kredi sağlama ve sermaye katılımı konularında kendisinden bekleneni verememişti.

Kuruluşunda devraldığı işletme ve sermayesine katılan iştirakler haricinde özel sanayi ve madencilik işletmelerine yeterince kaynak sağlayamamıştı. Banka, bir yatırım bankası vasfına sahip olamamış ve bir tür "sanayi holding şirketi" şeklinde faaliyet göstermek durumunda kalmıştı. 1929 dünya ekonomik bunalımının da etkisiyle bankanın işletmecilik fonksiyonu, 1932 yılında kurulan Devlet Sanayi Ofisine, bankacılık fonksiyonu ise 7 Temmuz 1932 tarih ve 2064 sayılı kanunla, kurulan Sanayi Kredi Bankası'na devredilmişti (Yılmaz, 2007: 1997; 157-158).

Emlak ve Eytam Bankası

Sermayesi 20 milyon lira idi. Yarısı devlet mülklerini devretmek suretiyle hükümet tarafından sağlanmıştı (İnan, 2010: 406).

DİKKAT

Millî bankacılığın gelişmeye başladığı bu dönemde, inşaat sektörüne kredi sağlamak ve ülkenin hızla imar edilmesi amacıyla 22 Mayıs 1926 tarihli, 844 sayılı yasa ile Emlak ve Eytam (Yetimler) Bankası kurulmuştu.

Emlak ve Eytam Bankası'nın kuruluş kanununa göre başlıca görevleri şunlardır:

- Belediye sınırları içindeki binaların ve üzerine bina inşa edilecek arsaların ipotek edilmesi karşılığında müşterilerine kredi vermek,
- Eytam paralarını mevduat olarak alıp bunlara açacağı cari hesaplara belli bir oranda faiz vermek,
- Belli bir tutara kadar (10 Milyon lira) tahvil çıkarabilmek,
- Her türlü bankacılık işlemlerini yapmak.

Osmanlı Devleti'nde Şer'iye Mahkemeleri'nin idaresinde bulunan ve Cumhuriyet döneminde Şer'iye Mahkemelerinin kaldırılmasıyla yetimler için Eytam Sandıkları'nda biriken tasarruflar devlet garantisi altına alınarak uzun vadeli mevduat olarak bankaya devredilmiş ve bu kaynaktan ülkenin imarı için yararlanılmıştı. Emlak ve Eytam Bankası, bir inşaat sektörü bankası niteliğiyle konut ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştı. Özellikle Cumhuriyet yönetiminin büyük önem verdiği Ankara'nın imarında büyük bir rol oynamıştı.

Banka, konut bedelinin yüzde 35-50'si oranında vatandaşlara kredi açmış, tamamlanmış konut satışı işlemlerine de aracılık etmişti. Bankanın hisse senetleri, kamu ihalelerinde devlet tarafından müteahhitlerden teminat olarak alınabilme değerine sahip ve aralarında İş Bankası'nın da bulunduğu altı ulusal şirketin hisse senedi arasında yer almıştı. Emlak ve Eytam Bankası 14 Haziran 1946 tarih ve 4947 sayılı yasayla bir iktisadi devlet teşekkülü olan Türkiye Emlak Kredi Bankası'na devredilmişti (Yılmaz, 2007: 177-180).

Ziraat Bankası

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Atatürk, Türk Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra bankacılık konusuyla yakından ilgilenmeye başlamıştı. Öncelikle Türkiye için çok önem taşıyan zirai kredi konusu ve Ziraat Bankası üzerinde durmuştu. 1923 yılında Meclisi açış konuşmasında, Ziraat Bankası'nın şube sayısındaki artış ile sağlanan sermayeyi açıkladıktan sonra kredilerin üretime ayrılması ve banka yönetiminin ıslah edilmesi için hazırlanan teklif kanunlaştığı takdirde bankanın ekonomik hayattaki etkisinin genişleyeceğini vurgulamıştı. Bunun üzerine 19 Mart 1924 tarihli Bütçe Kanunu'na Ziraat Bankası ile ilgili hükümler konulmuş ve banka yalnız zirai kredi dağıtan bir kurum olmaktan çıkarılarak çok yönlü bir kredi kurumu haline dönüştürülmüştü. Kanunla bankanın statüsü de değiştirilerek anonim şirket haline getirilerek sermayesi 15 milyondan 30 milyon liraya yükseltilmişti. Ödenmiş sermayesi 30 milyon liraya varıncaya kadar bankaya menafi hissesinden yararlanma hakkı verilmiş ve net kârın yüzde 75'nin sermayeye ilavesine devam edilmişti. Banka, anonim şirket haline dönüşmekle beraber hükümetin kontrolü devam etmiş, hükümete idare meclisi kararlarını inceleme yetkisi verilmişti. Ayrıca Ziraat Bankası, posta, telgraf ve telefon ücretlerinden muaf tutulmuştu. Bu kanuna göre, bankanın görevleri ve yapacağı işlemler ise şunlardır:

- Çiftçilere tek tek veya toplu kefaletle veya diğer teminatlarla kredi vermek,
- Tarımsal ürünleri kendi veya diğer şahıslar hesabına alıp satmak,
- Ayni suretle arazi kiralanması, imarı ve devri yapmak,

- Tarımsal sanayi veya sair zirai amaçlarla kurulmuş şirketlere iştirak etmek, kredi vermek vb. suretlerle yardım etmek,
- İdare meclisi kararı ile çıkarlarına ve kuruluş amacına uygun her türlü bankacılık işlemi yapmak,
- On beş milyon liraya kadar tahvil çıkarabilmek.

Bankanın esas nizamnamesi bu kanuna dayanılarak düzenlenmiş ve Bakanlar Kurulu'nca 28 Temmuz 1926 tarihinde onaylanmıştı (Yılmaz, 2007: 169-171).

DIŞ TİCARET

AMAÇ 5 ***Dış ticareti açıklayabilmek.***

1923-1929 döneminde gümrük politikası ekonominin temel sorunu haline gelmişti. Osmanlı zamanında kapitülasyonlardan kaynaklanan kısıtlamalar, gümrük üzerinde serbest hareket imkânını ortadan kaldırmıştı. İttihat ve Terakki Partisi Hükümeti Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra 7 Eylül 1914'te kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldıracağını ilan ederek korumacı politikanın ilk adımlarını atmıştı. Korumacı politikanın diğer bir adımı da 1916'da Gümrük Kanunu'nun kabul edilmesidir. Bu kanunla savaş süresince gümrük resimleri de belirli mallar açısından farklı oranlarda arttırılarak tespit edilmişti. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün limanlarının "abluka" altında olması ve tek ilişkinin demiryolları aracılığıyla Almanya ve Avusturya ile olması ve ithal olanaklarının bu iki ülkeyle sınırlı olması, yaratılan gümrük duvarının, ne korumacılık ne de kamu gelirleri bakımından yararlı olmamıştı. Nitekim 1918 Mondros Mütarekesi ile İstanbul Hükümeti yeniden savaş öncesi gümrük rejimine geri dönmek zorunda kalmıştı. Fakat Ankara'daki Hükümet, egemen olduğu Anadolu'da, 1916 gümrük oranlarını artırarak uygulamıştı. Hemen belirtilmelidir ki Ankara Hükümeti İzmir ve İstanbul limanlarından yoksundu. Ancak Mersin, Samsun, İnebolu ve Trabzon limanlarında sınırlı da olsa ithalat yapmıştı (Çavdar, 2003: 210-211).

Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'yla, imzacı devletler karşısında, daha önce 1916 tarifesinin on iki katına yükseltilen oranları bazı mallarda 1916 tarifesinin 9 katına indirmeyi ve yürürlükteki oranları 5 yıl değiştirmemeyi kabul etmişti. Ancak Türk Lirası'nın Sterlin karşısında %30'dan fazla değer kaybetmesi veya olağandışı ekonomik krizler karşısında Türkiye, istediği kararları alabilecekti.

Hükümet, 1925 yılından sonra yeni gümrük politikasının temel esaslarını korumacılık ekseninde oluşturdu (Çavdar, 2003: 210-211). Aynı yıl, 1916 tarifesinin beş katı olarak uygulanan gümrük resimleri Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamayan ülkeler için 1916 tarifesinin sekiz katına çıkartıldı (Tezel, 1986: 140). Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'ndaki beş yıllık sürenin bitmesiyle 1929 Ekim'inde yeni bir gümrük tarifesi uyguladı. Yeni spesifik tarifede bütün tarım makinaları, araç ve gereçleri gümrükten muaf tutuldu. Sanayi makinalarına 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile gümrük muafiyeti getirilmişti. Yeni tarifede ulaştırma araçları ve Türkiye'de üretilmeyen sanayi hammaddelerindeki spesifik oranlar, 1929 fiyatlarına göre fazlasıyla düşüktü. Bazı sanayi hammaddeleri, 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'na göre zaten gümrükten muaf tutulmuştu. Buna karşılık 1929 tarifesi özellikle iplik ve kumaş, şeker, un ve diğer gıda maddeleri ile deri, ağaç ürünleri, çimento gibi gelişmekte olan yerli sanayi alanlarındaki ithalata, yerli üretimi koruma adına hayli yüksek nominal vergi oranları uygulandı (Tezel, 1986: 141).

Türkiye'nin ekonomik canlanma döneminde bulunması nedeniyle 1925 yılına kadarki süreçte hem ihracat hem de ithalatta devamlı bir artış görülmüştü. Bu dönem sırasında dış ticaret açığı da yıllık yaklaşık 50 milyon TL civarındaydı. Ancak dış ticaret hacminin devamlı gelişme gösterdiği açığın zaman içerisinde göreli önemi azalmıştı. 1926 yılından itibaren dünyadaki ekonomik bunalıma paralel olarak Türkiye'nin de dış ticaret hacminde bir daralma ortaya çıkmıştı. ABD, 1926'da Türkiye'den gelen mallar için gümrüklerinde "muayene" şartı koydu. ABD, sadece kendi iç piyasasında koruyucu önlemler almamış, Türk ürünleri ile dış piyasada da yarışmıştı. Türk ürünleri İngiltere piyasasında Kaliforniya ürünleri ile yarışmakta zorluk çekmişti. Türkiye, ihracatının 3'te birini oluşturan tütün ihracatında ise 1926 yılından sonra bütün dünyada artan üretimle birlikte, bir düşme görüldü. İhracatta yaşanan bu daralma, yabancı bankaların ve Avrupa firmalarının dış ticaretle ilgili olarak açtıkları kredilerde ciddi bir azalma yarattı. Daha sonra bu kredi azalması Türkiye'de "para bunalımı" diye adlandırılacak olayın en önemli etkenlerinden biri oldu. Dış ticaret işlemlerinde kullanılan krediye bir teminat olarak gösterilen tütün, dış piyasada aranan mal olmaktan çıkınca bu işlevi de artık yerine getiremez oldu (Tekeli-İlkin, 1983: 41-42).

Resim 2.7

Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi'ne Ait Hisse Senedi

Türkiye ihracatının yaşadığı bu sıkıntılı durumun sonunda ortaya çıkan kredi sorunu da, ithalatın miktarında bir azalmaya neden olmuştu. Türk pazarını riskli bulan ve kredili mal satmayan ülkeler, Türk pazarındaki paylarını kaybetmeye başlamışlardı. İngilizler 1927'de hazırlanan bir rapora göre, İtalyanların ve Almanların bu risklere rağmen verdikleri kredilerden yakındıklarını ortaya çıkarmaktadır. Bu tür kredili ithalatın tüccar açısından da çok fazla riski vardı. Örneğin 1928 yılında İtalyan liretinin değerinin yükselmesi özellikle dokuma ithalatı yapan toptancı firmaların iflas etmesine neden olmuştu. 6 ya da 12 ay vadeli mal ithal eden top-

tancı, bu süre içinde getirdiği malı sattığı için vade sonuna yakın zamanlarda Türk parasının değerinin düşmesi halinde önemli zararlara uğramıştı. 1926 yılı sonrasında oluşan bu değişkenli dış piyasa ortamı içinde dış krediye dayanan ticaret kesimi büyük risklerle karşı karşıya kalmıştı.

Kredi mekanizmasının ithalat üzerine getirdiği bu türden sınırlamalar, dış ticaret açığını kapatmaya yetmemekteydi. Üretim seviyesindeki düşüklükler, hızlandırılmış olan demiryolu yatırımlarının zorunlu kıldığı dış malzeme ihtiyacı, ayrıca gümrük hadlerinin düşüklüğü gibi sebeplerden ötürü birim ithal fiyatlarındaki düşüklüğe rağmen ithalatı ihracat kalemlerinin seviyesine indirmek olanaklı olmamıştı (Tekeli-İlkin, 1983: 42,43).

1924-1928 yılları arasında milli üretimin ortalama %11'i ihraç ediliyordu. %11'lik ihracatın onda dokuzu tarım kökenli metalardı. Bu miktar tahıl dışı tarımsal üretimin yarısından fazlasının ihraç edildiğini gösteriyordu. Böylece tarım sektörünün geçimlik fazlası üretimi, büyük ölçüde, dış pazarların varlığıyla koşullanmıştı. 1925 yılında en yüksek noktasına ulaşan Türkiye'nin dış ticareti, 1927 yılında gerilemiş, 1928'de düzelerek 1929 yılında düzeyini korumuştu. Sonuç olarak Türkiye'nin dış ticaretinin dünya ticaret hacmine oranının en yüksek olduğu yıl 1925 olmuştu. 1927-1929 yılları arasında ise ülkenin dünya ticaretindeki payı %3'tü (Keyder, 1982: 100-101).

Tablo 2.6
1923-1929 Dönemi içinde Dış Ticaretin Görünümü

Kaynak: *Çavdar, 2003: 215.*

İhracat			İthalat	
Yıl	**Miktar (Ton)**	**Değer (1000 $)**	**Miktar (Ton)**	**Değer (1000 $)**
1923	368.098	50.790	496.753	86.872
1924	633.979	82.435	702.612	100.462
1925	668.005	102.700	731.858	128.953
1926	770.887	96.437	627.912	121.411
1927	696.974	80.749	642.768	107.752
1928	626.025	88.278	720.494	113.710
1929	669.436	74.827	965.833	123.558

Dış Ticaret ve Ülkelere Göre Yapısı

Türkiye'nin 1920'lerdeki dış ticaretinin ülkelere göre oranı, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemle karşılaştırıldığında, ülkelerin önem sırasının değiştiği, ancak ticaretin birkaç ülkede yoğunlaşmasında önemli bir değişim olmamıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye'nin 1929 yılına kadarki ticari ilişkilerinde İtalya ön plana çıkmıştı. Bunun nedenleri, öncelikle Türkiye'den ayrılan bazı Rum tüccarların Trieste'ye yerleşmeleri ve eskiden Türkiye'den başka devletlerle yaptıkları ticareti, Trieste'yi bir transit merkezi olarak kullanarak sürdürmeleridir. Ayrıca bu yıllarda İtalya'nın Çukurova'daki pamuk üretiminin ticari denetimini ele geçirmek ve Türkiye'nin pamuklu kumaş ithalatını kendine bağlamak için sürdürdüğü çabalarda İtalya'nın ticarette ön planda olmasına neden olmuştu.

Bu yıllar arasında Almanya ve ABD de Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir paya sahipti. Almanya'nın 1911-1913 yılları arasında Osmanlı ithalatındaki payı %11, ihracatındaki payı %6 iken, 1924-1929'da Türkiye'nin ithalatındaki payı %13'e, ihracatında payı ise %13'e ulaşmıştı. ABD'nin ithalattaki payı %3'den %6'ya, ihracattaki payı da %6'dan %13'e yükselmişti.

Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile ticaret hacmi ise fazla gelişmemişti. Sovyetler Birliği'nin 1924-1929 yılları arasında Türkiye'nin ithalatındaki payı%4, ihracatındaki payı ise %3'tü. 1911-1919 Çarlık Rusya'sının Osmanlı ithalatının %7'sini, ihracatının ise %4'ünü oluşturduğu düşünüldüğünde bu oranların fazla önemli olmadığı anlaşılmaktadır (Tezel, 1986: 143,144).

Almanya, Türk pazarının gereksinimlerini karşılayan önemli ülkelerden biri haline gelmişti. Makina ve elektrik teçhizatıyla ilgili pazarlarda ise konumunu daha fazla sağlamlaştırmıştı. Örneğin 1928 yılında buhar makinaları ticaretinde pazarın %90'nını elinde tutmuştu. Türk dış ticareti, ABD ve İtalya dışındaki bütün belli başlı ticari ortakları karşısında açık vermişti. Almanya ve İngiltere, ABD'nin satabileceği malları ulaşım ve haberleşmedeki avantajları ile daha düşük fiyatlarla sunabiliyordu. Ancak ABD'nin Türkiye'den tütün, incir, kuru üzüm ve halı talebi devam ediyordu. Diğer taraftan İtalya, aracı konumuyla Türkiye'den aldığı malları tekrar satarak üç yönlü bir ticaretten kar ediyordu. Bu yüzden bu iki ülke Türkiye'ye sattıklarından daha fazla malı ithal ediyordu. Türkiye'nin dış ticaret açığı özellikle Yunanistan, Suriye ve Mısır ile yaptığı ticaretle kapanıyordu. Yunanistan ve Mısır'a ihraç edilen başlıca ürün tütün, Suriye'ninki ise canlı koyundu. Dolayısıyla Türkiye, sanayileşmiş merkez ülkeleriyle ticaretinde açık vermiş, Türkiye'nin ürünleri pazarlayarak aracı rolünde olan İtalya'ya karşı ise ticaret fazlası elde etmişti. Tütün ve canlı hayvan sattığı üç ülkeye yapılan ihracat da ithalatından fazlaydı (Keyder, 1982: 110,114-115).

Tablo 2.7
Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi (Milyon TL), (------- İşareti İthalat Fazlasını Gösterir)

	1926	1928
SSCB dâhil, İtalya ve Yunanistan hariç Avrupa	-------76.1	-------73.8
ABD	15.6	17.4
İtalya	14.7	5.2
Yunanistan, Suriye, Mısır	14.2	19.6
Diğerleri	-------16.7	-------18.4
Toplam	-------48.3	-------50.0

Tablodan da anlaşıldığı üzere İtalya'ya karşı elde edilen ticaret fazlası özellikle İngiltere, Fransa ve Almanya ile yapılan ticarette meydana gelen açığı kapatmaktan uzaktır. ABD ile yapılan ticaretten elde edilen gelir, bu farkı bir ölçüde kapatmıştır. Yunanistan, Suriye ve Mısır ile yapılan ticaret ise, hemen hemen kendini dengelemiştir (Keyder, 1982: 115).

EKONOMİDE YENİ KURUMLAR

AMAÇ 6

Ekonomi alanında oluşturulan yeni kurumları sıralayabilecek bilgi ve becerilere sahip olabilmek.

Ekonomi politikaları oluşturulabilmek için belirli kurumlara ihtiyaç vardır. Bu bağlamda 1925-1928 döneminde yeniden yapılandırılan Ticaret ve Sanayi Odaları, Âli İktisat Meclisi, İstatistik Umum Müdürlüğü ve İktisat Vekaleti (Ekonomi Bakanlığı), ekonominin yönlendirilmesi ve sistemleştirilmesi noktasında oldukça anlamlı olmuştu. Böylece Türkiye, dünya ekonomik buhranına girerken, ekonomi politikalarını yönlendirmede gerekli kurumsallaşmayı gerçekleştirmek için önemli adımlar atmıştı.

Ticaret ve Sanayi Odaları

Bu yöndeki ilk büyük adım, TBMM'nin 22 Nisan 1925'de 12 maddelik Ticaret ve Sanayi Odası Kanun tasarısını kabul etmesiyle atılmıştı. Ticaret ve Sanayi Odaları bu kanunla yasal bir dayanağa sahip olmuştu. Yine bu yasa ile odalar kamu tüzel kişiliğine sahip olmuş ve odalara üyelik zorunlu hale getirilmişti (Tekeli- İlkin,1983: 58). Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ise 27 Eylül 1925'te TBMM genel kurulunda kabul edilerek yasalaşmış ve 21 Kasım 1925'te Resmi Ceride'de yayınlanarak yürürlüğe sokulmuştu. Nizamname, 7 bölüm, 137 maddeden oluşmuştur. Bu yasal düzenlemenin bir "inkılâp" olduğu ve bu yeniden yapılanma ile odaların "gayrı milli ellerden ve cereyanlardan kurtarılarak milli Türk iktisadiyatının canlı bir müessesesi haline" getirildiği vurgulanmıştır.

KİTAP

Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odalarının kurulması ve gelişmesi için şu kaynağı öneririz. Murat Koraltürk, Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952), İstanbul: Denizler Kitabevi, 2002.

Odaların bu şekilde örgütlenmesiyle, iş çevreleri ve siyasi karar organları arasında direk bir hat kurulmuştur. Önemli merkezlerde kurulan bu odalar bir üst birliğe sahip değildi. Ancak odalar, Türkiye'de bütün odaların katıldığı "Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları" kongresi 1927'de ve 1928'de toplanarak bütün olarak seslerini duyurmuşlardı. Bu odalarda genellikle ticaret grubu egemendi (Tekeli- İlkin,1983: 58).

İstatistik Umum Müdürlüğü

Uygulanacak ekonomik politikaların geliştirilebilmesi için yapılması gereken en önemli işlerden biri de ülkenin ekonomik yapısı hakkında güvenilir bilgilere sahip olmaktı. Esasen çağın gereklerine uygun bir istatistik kurumunun gerekliliği 19. yüzyıldan itibaren kendini hissettirmişti. 1920'li yıllara gelindiğinde Türkiye'nin ekonomik yapısı hakkındaki bilgiler daha çok ithalat ve ihracat verileri odaklıydı. Ülkenin ithalat ve ihracatı hakkında bilgiler olmasına karşın, nüfusun sayısı bile tam olarak bilinmiyordu (Çavdar, 2003: 185; Tekeli- İlkin, 1983: 58).

DİKKAT

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, kamu yönetimine, ekonomiye ve toplumsal yaşama ilişkin bilgilerin tek merkezde toplanması zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Bu zorunluluğun en önemli kısmını da ülkenin üretim yapısı hakkında birinci elden bilgi sağlamak oluşturmuştu.

Nitekim 1926 yılında başbakanlığa bağlı İstatistik Genel Müdürlüğü kurulmuştu. Başkanlığını, Belçikalı Dr. Camille Jacquard'ın yaptığı kurum kısa zamanda gelişmeye başlamıştı. 2 Haziran 1927 tarihli ve 893 sayılı nüfus sayımı kanunu ve ardından 2 Haziran 1927 tarihli İstatistik Kanunu gereğince aynı yıl nüfus, sanayi ve tarım alanında sayımlar yapıldı.

Bu sayımlar sadece ekonomi politikalarına ışık tutacak bilgileri sağlama açısından önem taşımamıştı. Bunun yanı sıra yapılan güvenilir sayımların siyasal sonuçları da oldukça önemliydi. Örneğin sayım yapılana kadar 8-10 milyon civarında olduğu tahmin edilen Türkiye nüfusunun 14 milyona yakın çıkması, dış politikada Türkiye ile ilgili yapılan hesap ve politikalarda önemli değişiklikleri gündeme getirmişti (Tekeli- İlkin, 1983: 58-59).

Âli İktisat Meclisi

Âli İktisat Meclisi, bir tür danışma ve araştırma organı olarak oluşturulmuştu. Âli İktisat Meclisi, 25 Haziran 1927 tarih ve 1170 sayılı kanunla kurulmuştu. Kuruluş kanunu 14 maddeden ibaretti. Bu kanunun 1. maddesinde, kurumun Başbakanlığa bağlı olacağı, 24 üye ve üyelik sıfatını haiz bir katibi umumi ve üç yardımcıdan oluşacağı belirtilmişti. Kanun'da Meclis'in amaçları ise dört başlık altında sıralanmıştı:

1. Memleketin iktisadiyatı ile alakadar olmak üzere hükümetçe tanzim kılınacak kanun ve nizamname layihaları ve hükümetten tevdi olunacak iktisadi mesail hakkında beyan-ı mütalaa etmek.
2. İktisatla alakadar kanun ve nizamnamelerin memleket ihtiyacatına derece-i tevafukunu ve bunlar arasındaki ahenk ve irtibatı tetkik ve lüzum görülecek tadilatı esbabı mucibesiyle hükümete teklif eylemek.
3. İktisadi ihtiyaçlarımızın usul ve sistemler hakkında tetkikat icra etmek.
4. Umumi iktisat cereyanlarını takip ve memleket iktisadiyatına derece-i tesir ve alakalarını tetkik ve bu husustaki mesaisinin netayicini hükümete arz etmek (md:4) (Akın-Bayraktar, 2011: 117).

Âli İktisat Meclisi, yukarıda belirlenen görevleri gerçekleştirmekten çok araştırmaya dönük kalmıştı. Kurulduğu ilk yıllarda, hayat pahalılığı ve para ile gümrük politikasına önem vermiş, daha sonraki yıllar ise ödemeler dengesi konusuna ağırlık vermişti. Milletler Cemiyeti'nin yöntemlerine uygun biçimde ülkenin ilk dış ödemeler tablosu da bu meclis tarafından hazırlanmışı. Ancak, Âli İktisat Meclisi, Avrupa'daki benzerleri gibi ekonomi politikasını etkileyici aktif bir rol oynayamamıştı (Tekeli- İlkin, 1983: 62). Meclis, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanması ve uygulamaya girmesinden sonra işlevini kaybetmişti. Hükümetin izleyeceği ekonomi politikaları, yani devletçilik belirgin hale geldikten sonra, 1935 yılı bütçe kanununun 25. maddesi ile kaldırılmıştı (Akın-Bayraktar, 2011: 120).

İktisat Vekâleti

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra 25 Mart 1924'de yürürlüğe giren 432 sayılı "Ziraat ve Ticaret Vekâletleri Teşkili Hakkında Kanun"un 1. maddesi ile İktisat Vekâleti kaldırılarak yerine Ziraat ve Ticaret Vekâletleri kurulmuştu. Ancak, ekonominin tüm faaliyetleri kapsaması ve daha sistemli bir hale getirilmesi amacıyla 16 Ocak 1928 tarih ve 1200 sayılı "Ticaret ve Ziraat Vekâletlerinin Tevhidi (Birleştirilmesi) ile İktisat Vekâleti Teşkili Hakkında Kanun" kabul edilmiş ve Ticaret ve Sanayi Bakanlıkları birleştirilerek İktisat Vekâleti kurulmuştu. İlk iktisat vekilliğini de İzmir Milletvekili Rahmi Köken yapmıştı. İktisat Vekâleti'nin kurulmasıyla birlikte ekonomi politikalarını yönlendirici karar mekanizmasının en üst kısmı da dönüşüm geçirmişti (Tekeli- İlkin, 1983: 62).

Özet

AMAÇ 1

Yeni devletin ekonomi politikası arayışını ve İzmir İktisat Kongresi'ni açıklamak

M. Kemal Atatürk önderliğinde başlatılan Türk Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra sıra ekonomik alanda kalkınmaya gelmişti. Uzun süren savaşlar sonucunda ülke adeta bir harabeye dönmüştü. Bu noktada Yeni Devlet'in kurucuları kazanılan askeri başarının anlamlı olabilmesi için ekonomik alanda da mutlak bir başarı gerektiğinin farkındaydılar. Bu nedenle henüz Lozan Barış Konferansı sürerken İzmir'de bütün ekonomik grupların katılımıyla İzmir İktisat Kongresi toplandı. Toplantıda, sanayi, işçi, tüccar ve çiftçileri temsil eden gruplar çeşitli fikir alışverişlerinde bulundu ve "iktisadi milli" alanında bazı prensip kararları alındı. Ülkenin ekonomik alanda nasıl bir yol izlemesi gerektiğine yönelik; tarım, sanayi, banka, ticaret başta olmak üzere çalışmalar yapıldı. İzmir İktisat Kongresi'nden sonra da ekonomik alanda hızla kalkınabilmek için adımlar atılmaya başlandı.

AMAÇ 2

Tarım alanında izlenen politikaları ve atılan adımları sıralamak

Türkiye'de, nüfusun büyük bölümünün tarımla uğraşarak geçimlerini sağladıkları ve ülkenin henüz sanayileşme adına yeterli düzeye gelmediği düşünüldüğünde, Cumhuriyeti'n kurucularının tarım alanına hassasiyetle eğilmesinin nedenleri daha kolay anlaşılabilir. Öncelikle çiftçinin yükünü oldukça arttıran Aşar vergisi kaldırıldı. Devlet bütçesinin önemli bir kısmını karşılayan Aşar vergisinin kaldırılması, üretici açısından oldukça önemli bir adımdı. Ülkenin yöneticileri açısından atılan bu adım, tarımsal gelişmeye verilen önemin bir göstergesiydi. Ancak Aşar'ın kaldırılması devlet bütçesinde ciddi bir gelir kaybına yol açtı. Bu nedenle de diğer vergi oranları arttırılarak bu kaybın giderilmesine çalışıldı. Ayrıca küçük üreticilerin tefecilerin elinden kurtarmak ve üretimi arttırmak için devlet çeşitli yollardan kredi sağlamaya çalışmıştı. Bu amaçla Ziraat Bankası tarafından köylüye kredi verme noktasında kolaylıklar sağlanmıştı.

1920'li yıllarda Cumhuriyet hükümetlerinin tarımsal kalkınmayı sağlama çalışmalarından birisi de "İtibarı Zirai Birlikleri"nin kurulmasıdır. Türk köylüsünün durumunu iyileştirme, kolay kredi sağlama amacıyla bir taraftan Ziraat Bankası'nın geliştirilmesine yönelik çabalar sürerken diğer taraftan 1924 yılında kooperatifleşme hareketi başlatılmıştır. 10 Ocak 1924'te Meclis'e konuyla ilgili bir kanun tasarısı sunulmuş ve yapılan görüşmelerden sonra 21 Nisan 1924'te kabul edilmiştir. Kooperatifleşme konusunda atılmış önemli adımlardan biri olan bu kanunla çiftçilerin tefecilerden kurtarılması amaçlanmıştır. Yine tarımda üretimi arttırmak amacıyla bu dönemde makinalı tarımın teşvik edilmesine çalışılmış ve bu amaçla; büyük çiftçiler ve yardımcılarının askerlikten muaf tutulması, akaryakıt ve kimyevi maddelere gümrük muafiyeti sağlanması ve hükümetin elindeki traktörlerin üreticilere uygun şartlarda kiralanması gibi bir dizi muafiyet sağlanmıştı.

AMAÇ 3

Sanayileşme hamlelerini ve bu doğrultuda atılan adımları açıklamak

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra ekonomi alanında hızla kalkınma temel hedef olarak belirlenmişti. Bu amaçla sanayileşmeye ağırlık verildi. Öncelikle 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu, yenisi çıkarılıncaya kadar yürürlükte bırakıldı. 1924 yılında, sanayi işletmelerinin kullandığı hammaddelerin dışalımına yönelik gümrük muafiyetleri tanındı. 9 Aralık 1925 yılında çıkarılan "Yerli Kumaştan Elbise Giyilmesine Dair Kanun"la genel ve katma bütçeden, il özel idareleri ve belediyelerden harcama yapılarak memur ve müstahdemlere dağıtılan ayakkabı, kumaş, elbise ve yatak levazımının yerli ürünlerle karşılanması zorunlu hale getirilmişti. Yine aynı yıl Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kuruldu. 1926 yılında, Alpullu ve Uşak şeker fabrikaları açıldı. 1927 yılında ise milli sanayinin özendirilmesi, yeni sanayi işletmelerinin açılması, yerli-yabancı büyük çaplı sanayi tesislerinin kurulması, Türk halkını birleştirerek toplu girişimlerde bulunmasını sağlamak amacıyla yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanunu Kabul çıkarıldı.

AMAÇ 4

Bankacılık alanında gelinen aşamayı değerlendirmek

Cumhuriyet rejiminin Osmanlı'dan devraldığı banka sistemi, dönemin ekonomik yapısının ve bunun dışa bağımlı kontrol biçiminin bütün özelliklerini yansıtmıştı. Türkiye'nin ekonomik yapısı, kredi ve para ihtiyacının şeklini de belirlemişti. Her ne kadar Türk bankacılığı, Birinci Dünya Savaşı içerisinde bir gelişme göstermişse de 1923 yılı banka sistemi halen yabancı bankaların hâkimiyeti altındaydı Nitekim Cumhuriyetin ilanından sonra Türk banka sisteminde en dikkat çekici noktayı da banka-kredi sisteminin hala büyük oranda yabancı sermayenin denetimi altında olması oluşturmuştu. Cumhuriyetin ilk yıllarında ulusal bankalar varlıklarını çoğunlukla yabancı sermayeye bağımlı olarak yürütmüşlerdi.

1926'dan sonra ise sayıları artan ulusal bankaların önemli bir kısmı yöresel nitelikteydi. Para-kredi sistemine yön verecek bir banka kurulmasına yönelik öneri ve istekler de yaygınlaşınca 1924 yılında bir "ana ticaret bankası" niteliğinde Türkiye İş Bankası kuruldu. Aynı yıl, Ziraat Bankası anonim şirket şekline dönüştürüldü. Bankası sermayesi arttırıldı. 1925 yılında, sanayi alanında faaliyetlerde bulunması için Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. 1927 de ise hem inşaat sektörünün gelişmesine yardımcı olmak hem de yetimlerin hakkını korumak için Emlak ve Eytam Bankası kuruldu. 1926 yılı sonunda bankacılığın ulaştığı durum; özel yasayla kurulmuş 3 banka, 3 ticaret bankası, 18 yerel banka ve 18 yabancı banka olmak üzere Türkiye'de bankası sayısı 42'ye, 1929 yılında ise 59'a ulaşmıştı.

AMAÇ 5

Dış ticareti açıklamak

Türkiye'nin 1920'lerdeki dış ticaretinin ülkelere göre yapısı, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemle karşılaştırıldığında, ülkelerin önem sırasının değiştiği, ancak ticaretin birkaç ülkeye göre yoğunlaşmasında önemli bir değişim olmadığı anlaşılmaktadır. 1924-1928 yılları arasında Türkiye'de milli üretimin ortalama %11'i ihraç ediliyordu. %11'lik ihracatın onda dokuzu tarım kökenli metalardı. Bu miktar tahıl dışı tarımsal üretimin yarısından fazlasının ihraç edildiğini gösteriyordu. Genel görünüm itibariyle, Türkiye'nin dış ticareti 1925 yılında en yüksek noktasına ulaşmış, 1927 yılında ise gerilemişti. 1928'de düzelerek 1929 yılında düzeyini korumuştu.

1923-1929 yılları arasında Türkiye'nin ticari ilişkilerinde İtalya ön plana çıkmıştı. Bu yıllar arasında Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya ve A.B.D. de önemli bir paya sahipti. Her iki ülkeyle de dış ticaret hacminde artış yaşanmıştı. Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile ticaret hacmi ise fazla gelişmemişti. Sovyetler Birliği'nin 1924-1929 yılları arasında Türkiye'nin ithalatındaki payı %4, ihracatındaki payı ise %3'tü. 1911-1919 Çarlık Rusya'sının Osmanlı ithalatının %7'sini, ihracatının ise %4'ünü oluşturduğu düşünüldüğünde bu oranların fazla önemli olmadığı anlaşılmaktadır. Türkiye'nin dış ticaret açığı ise Yunanistan, Suriye ve Mısır ile yaptığı ticaretle kapanıyordu. Yunanistan ve Mısır'a ihraç edilen başlıca ürün tütün, Suriye'ninki ise canlı koyundu.

AMAÇ 6

Ekonomi alanında oluşturulan yeni kurumları sıralamak

Ticaret ve Sanayi Odaları, Âli İktisat Meclisi, İstatistik Umum Müdürlüğü ve İktisat Vekâleti ekonominin yönlendirilmesi ve sistemleştirilmesinde belirleyici bir rol oynamışlardı.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasından önce çalışmalarıyla sesini **en fazla** duyuran örgüttür?

a. Milli Talebe Birliği
b. Milli Türk Ticaret Birliği
c. Milli Çiftçi Birliği
d. Milli Köylü Birliği
e. Milli Sanayi Birliği

2. Aşağıdakilerden hangisi, İzmir İktisat Kongresi'nde ele alınması gereken konular ile ilgili Heyet-i Faale'nin yazdığı raporda yer alan konulardan biri **değildir?**

a. Türkiye'de kredi sorunu
b. Gümrük sorunları
c. Ulaştırma araçları
d. Halk Bankası'nın kurulması
e. Vergiler

3. Tarımsal gelir üzerinden alınan ve 17 Şubat 1925 tarihinde kaldırılan vergi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Ağnam vergisi
b. Maarif vergisi
c. Arazi vergisi
d. Yol vergisi
e. Aşar vergisi

4. Aşağıdakilerden hangisi İzmir İktisat Kongresi'ne katılan gruplardan biri **değildir?**

a. İşçiler
b. Memurlar
c. Tüccarlar
d. Sanayiciler
e. Çiftçiler

5. 1926 yılında kurulan şeker fabrikaları eşleştirmesi aşağıdakilerden hangisinde doğru verilmiştir?

a. Alpullu- Eskişehir
b. Alpullu-Afyon
c. Uşak-Afyon
d. Alpullu-Uşak
e. Uşak-Eskişehir

6. Sermayesinin bir bölümü Hint Müslümanlarının Kurtuluş Savaşı sırasında gönderdikleri yardımdan karşılanan ve ilk kuruluş sermayesi 1 milyon lira olan banka aşağıdakilerden hangisidir?

a. Ziraat Bankası
b. Halk Bankası
c. Sümer Bank
d. İş Bankası
e. Sanayi ve Maadin Bankası

7. Aşağıdakilerden hangisi Sanayi ve Maadin Bankasının kuruluş amaçlarından biri **değildir?**

a. Kendisine devredilmiş sanayi kuruluşlarını, kurulacak şirketlere devir olana dek yönetmek
b. Yalnız kendisi tarafından kurulup yönetilecek sınai kuruluşlar kurmak
c. Bizzat veya iştirak yoluyla maden imtiyazı almak ve işletmek
d. Kuruluş amacına aykırı düşmeyen her çeşit banka muameleleri yapmak
e. Ülkenin kâğıt para ihtiyacını karşılamak için para basmak

8. İnşaat sektörüne kredi sağlamak amacıyla 22 Mayıs 1926 tarihinde kurulan banka aşağıdakilerden hangisidir?

a. Sanayi ve Maadin Bankası
b. Halk Bankası
c. Emlak ve Eytam Bankası
d. İş Bankası
e. Sümerbank

9. Cumhuriyetin ilanından 1929 yılına kadarki süreçte Türkiye'nin dış ticaretinde ön planda olan ülke aşağıdakilerden hangisidir?

a. İtalya
b. Almanya
c. Amerika Birleşik Devletleri
d. Sovyetler Birliği
e. İran

10. Türkiye'nin dış ticaretinin dünya ticaret hacmine oranının en yüksek olduğu yıl aşağıdakilerden hangisidir?

a. 1926
b. 1923
c. 1924
d. 1925
e. 1922

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız yanlış ise "İzmir İktisat Kongresi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise "İzmir İktisat Kongresi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise "Tarımsal Gelişme" bölümünün "Aşar Vergisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise "İzmir İktisat Kongresi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "Sanayileşme" bölümünün "Kurulan Fabrikalar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise "Bankacılık" bölümünün "İş Bankası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e	Yanıtınız yanlış ise "Sanayileşme" bölümünün "Sanayi ve Maadin Bankası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise "Bankacılık" bölümünün "Emlak ve Eytam" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a	Yanıtınız yanlış ise "Dış Ticaret" bölümünün "Dış Ticaret ve Ülkelere Göre Yapısı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise "Dış Ticaret" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Türk Kurtuluş Savaşı'nın sürdüğü dönemde dile getirilen ekonomik bağımsızlık ve hızla kalkınma arzusu, savaşın sona ermesiyle birlikte en önemli ve birincil hedef olarak belirlendi. Bu amaçla Lozan görüşmelerinin kesildiği bir sırada ekonominin alacağı yön ve hedefleri belirlemek amacıyla yapılan hazırlıkların ardından İzmir İktisat Kongresi, çiftçi tüccar, sanayici ve işçileri temsil eden 1135 kişinin katılımıyla 17 Şubat 1923 tarihinde açıldı. Kongre'nin en önemli amacı; tüccar, işçi, sanayici, çiftçi gruplarının sorun ve isteklerini öğrenmek, bir ekonomi stratejisi belirlemek ve tüm dünyaya ekonomik amaçları duyurmaktı.

Sıra Sizde 2

Aşar Vergisi, Osmanlı'dan devralınan ve tarımsal gelir üzerinden alınan, yani tarımsal faaliyetlerle uğraşanların vergiyi aynî olarak ödedikleri bir vergi türüydü. Yeni kurulan devletin önemli bir gelir kaynağı olan Aşar, ekonomik olarak hızla kalkınmak isteyen, köylü ve küçük üreticiyi de korumak isteyen yöneticiler açısından çağ dışı bir vergi olarak görülmüştü. Aşar vergisinin kaldırılmasıyla mültezimlerin köylü üzerindeki baskısına son verilmek istenmişti.

Sıra Sizde 3

Türkiye'nin hızlı kalkınmasında sanayi önemli bir yer tutmuştu. Sanayileşme açısından atılan önemli adımlardan biri ise 28 Mayıs 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'dur. Bu kanunun amaçları; milli sanayiyi özendirmek, yeni sanayi işletmelerinin açılmasını sağlamak, yerli-yabancı büyük çaplı sanayi tesislerinin kurulmasını sağlamak ve Türk halkını birleştirerek toplu girişimlerde bulunmasını sağlamaktır. Bu nedenle de Kanun'da, parasız arazi temini, hammadde, makine ve teçhizata gümrük muafiyeti, çeşitli belediye vergi ve borçlarından muafiyet sağlanması gibi teşvikler getirilmesi öngörülmüştü. Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra, özel girişim yoluyla hızlı sanayileşme konusundaki iyimser beklenti oldukça yükselmiş, sermaye çevrelerinde bir sevinç ve olumlu bir hava yaratmıştı. Nitekim Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra kanundan yararlanan kuruluş sayısında da hızlı bir artış görülmüştü.

Sıra Sizde 4

İş Bankası, 26 Ağustos 1924 yılında Atatürk önderliğinde özel hukuk alanında bir anonim şirket olarak kurulmuştu. İlk kuruluş sermayesi olan 1 milyon liranın 250 bin lirası, Atatürk tarafından Kurtuluş Savaşı'na Hint Müslümanlarının gönderdiği yardımdan, bir kısmı da Cumhuriyet Halk Fırkası'nca, sekizde biri devlet hazinesince sağlandı. Hızla gelişen İş Bankası'nın sermayesi de aynı oranda arttı ve 1925-1929 arasında kendi öz kaynaklarına göre yılda ortalama %36 kar elde etmeye başladı. Banka 1930 yılında Ziraat Bankası'ndan sonra ikinci büyük banka konumuna ulaşmıştı. İş Bankası'nın kuruluş sözleşmesine göre şu işlemleri yapacaktı: her türlü banka işlemleri yapmak, tarım, sanayi, madencilik, enerji üretimi ve dağıtımı, bayındırlık işleri, nakliyecilik, sigortacılık, turizm, ihracat alanlarında her türlü teşebbüsü kurmak ve iştirak etmek, malların üretim ve tedariki için ortaklık kurmak veya bu maksatla kurulan ortaklıklara katılmak, sınai ve ticari işlemleri gerek kendi nam ve hesabına, gerekse yerli ve yabancı kuruluşlarla birlikte veya bu kuruluşlar nam ve hesabına üstlenerek yapmak gibi.

Bankanın bu kadar geniş görev alanı iki amaca hizmet etmekteydi. Biri, ülkede krediyi genişletmek, yani milli sanayi ve ticarete gerekli krediyi uygun koşullarda sağlamaktı. İkincisi ise bizzat teşebbüslere girişerek milli ekonomik kalkınmada öncülük etmekti. İş Bankası, ülke ekonomisine; hem doğrudan birçok ticari ve sanayi şirketleri kurmak ve hem de bunlardan birçoğuna iştirak etmek suretiyle önemli katkı sağlamıştı. Örneğin, cam, şeker, kömür, bakır, tekstil, sigortacılık sektörlerine iştirak etmiş ve bu kapsamda, Anadolu Sigorta Şirketi, İş Ltd., Mısır İş Ltd. gibi ticari şirketler, İpekiş İpekli Mensucat Fabrikası, Yüniş Yünlü Mensucat Fabrikası gibi sanayi kuruluşları kurmuştu. Hatta bu son iki fabrikanın ürünlerini satmak için satış mağazaları açmıştı. Turhal, Alpullu ve Eskişehir şeker fabrikaları, Paşabahçe'de de bir cam ve şişe fabrikası kurmuştu.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Akgül, L. Hilal. (2006). **Ekonomide Kurtuluş Savaşımı,** İstanbul: Altın Kitaplar.

Akın, Fehmi- Bayraktar, Serkan. (Nisan 2011). "Erken Cumhuriyetin İktisadi Kurumlarından Biri: Âli İktisat Meclisi, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı:29, s.115-122.

Aktar, Ayhan (2006). **Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm,** İstanbul: İletişim Yayınları.

Altay, Oğuzhan. (2010). "Türkiye'de Liberal Politikaların Bankacılık Sektörüne Etkileri (1847-1979)", **Ege Akademik Bakış,** 10(1), s.319-350.

Altun, Şafak. (2007). **İlk Hedef Akdeniz'di İkinci Hedef İktisat,** İstanbul: Platin, (Bilge Yayıncılık).

Arslan, Yüzgün. (1983). "Türk Bankacılığının Tarihsel Gelişimi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt: 1, İletişim Yayınları, s.155-170.

Artun, Tuncay. (1983). **Türkiye'de Bankacılık,** Tekin Yayınevi.

Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-1938), (1977), İstanbul: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği.

Berberoğlu, C. Nejat. (Ocak 1976), **İzmir İktisat Kongresi,** Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, Cilt:12, Sayı:1, s.222-232.

Çavdar Tevfik. (Eylül 2003). **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960,** Ankara: İmge Kitabevi.

İnan A. Afet. (2010). **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları,** (Sadeleştirerek Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim, Azmi Süslü, M. Akif Tural), Atatürk Araştırma Merkezi.

İnan, A. Afet. (1982). **İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat-4 Mart 1923,** Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kahraman, Serpil. (2005). **İktisadi Devletçilik ve Sanayileşme Politikaları (1929-1939),** İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Karabekir Kazım. (2001). **Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi: İktisat Esaslarımız,** (Yayına Haz: Ömer Hülagü- Ömer Hakan Özalp), İstanbul: Emre Yayınları.

Kayıran, Mehmet. (1988). **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Tarımı (1923-1929),** Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Keyder, Çağlar. (1982). **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929),** Ankara: Yurt Yayınları.

Kocabaşoğlu, Uygur. (2001). **Türkiye İş Bankası Tarihi,** İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Koraltürk, Murat. (2011). **Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi,** İstanbul: İletişim Yayınları.

Korum, Uğur. (1982). "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi,** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomik Kurumu.

Kuruç, Bilsay. (2012). **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi. Büyük Devletler ve Türkiye,** İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kurtoğlu, Ramazan. (2012). **Türkiye Ekonomisi (1838-2010),** Ankara: Sinemis Yayınları.

Ökçün, A. Gündüz. (1981), **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar,** Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Önder, İzzettin. (1988). "Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000),** (Der: Şevket Pamuk, Zafer Toprak), Ankara: Yurt Yayınları, s.113-133.

Özsoğuk, Reşat Nadir. (1992). **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Sanayileşme Teşebbüsleri,** İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Silier, Oya. (1981). **Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1929),** İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Tekeli, İlhan- İlkin, Selim. (1983). **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları,** C.2, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Tezel Yahya S. (1986). **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950),** Ankara: Yurt Yayınları.

Türkdoğan, Orhan. (1981). **Sanayi Sosyolojisi Türkiye'nin Sanayileşmesi Dün-Bugün-Yarın,** Ankara: Töre Devlet Yayınları.

Yılmaz, Naci. (2007). **1930-1946 Döneminde Bankacılık,** İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Dönemin ekonomi politikalarını açıklayabilecek,
- Tarım alanında izlenen politikaları ve atılan adımları sıralayabilecek,
- Sanayileşme politikalarını ve bu doğrultuda atılan adımları açıklayabilecek,
- Bankacılık alanındaki açıklayabilecek,
- Dış ticareti açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Devletçilik
- Liberalizm
- Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
- İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
- Sümerbank
- T.C. Merkez Bankası
- Ziraat Bankası
- Devlet Sanayi Ofisi

İçindekiler

Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi

Korumacı-Devletçi Kalkınma Modeline Geçiş (1929-1939)

- DÖNEMİN EKONOMİ POLİTİKASI (1929-1939)
- TARIMSAL GELİŞME
- SANAYİLEŞME VE ULAŞTIRMA
- BANKACILIK
- DIŞ TİCARET

Korumacı-Devletçi Kalkınma Modeline Geçiş (1929-1939)

DÖNEMİN EKONOMİ POLİTİKASI (1929-1939)

AMAÇ 1 *Dönemin ekonomi politikaları hakkında bilgi sahibi olabilmek.*

Yeni Devlet'in ekonomi alanındaki ilk hedefi, ulusal ve bağımsız bir ekonomik yapıya sahip olmak ve bunu da özellikle sanayi yoluyla gerçekleştirmekti. Ancak pek de başarılı olunamadı. Bu başarısızlığın en önemli nedeni, Osmanlı sanayisinin yapısal özelliklerinin korunmasıdır. Söz konusu dönemde yaşanılan ekonomik durgunluk ve bu durgunluğun rejimi tehdit edecek geniş bir toplumsal muhalefete neden olması, ekonomi politikalarının köklü bir şekilde gözden geçirilmesine yol açtı.

Fethi Okyar, Atatürk'ün isteğiyle 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Partisi'ni kurmuştur. Yeni partinin kuruluş amaçlarından biri, yükselen siyasal ve toplumsal muhalefeti kontrol altına almaktı.

Ekonomik durgunluğun nedenlerinden biri olumsuz iklim koşullarından kaynaklanmıştı. Kötü hava koşulları tahıl dışalımını arttırmıştı. Ayrıca gümrük vergilerinin artırılacağı beklentisi ve uygulanan demiryolu politikası da benzer biçimde dışalımı yükseltmişti. Hiç kuşkusuz söz konusu ekonomik durgunluğa 1929 dünya ekonomik bunalımının da etki yaptığını belirtmemiz gerekir. Bunalımın Türkiye üzerindeki ilk olumsuz etkisi; Türk Lirasının İngiliz Sterlini karşısında ciddi bir değer kaybı yaşamasıdır. Ayrıca Türkiye'nin tarımsal mallardan oluşan dışsatımının önemli oranda azalması, dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine dönmesi gibi nedenler ile fiyatların ve ulusal gelirin hızlı bir şekilde düşmesi, Türkiye'nin ekonomik durgunluğunun belli başlı nedenlerini oluşturmuştu (Akgül, 2006: 41-45).

KİTAP

Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen siyasi ve toplumsal dönüşümlerin ve olayların bir Anadolu kasabasındaki yansımasını ve kuraklığın halk üzerindeki izini okumak için şu romanı önerebiliriz. Tarık Buğra, *Yağmur Beklerken,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Hatırlanacağı gibi, Türkiye'nin bağımsız bir gümrük politikası izlemesi, Lozan Barış Antlaşması'nın ilgili hükümleri uyarınca 1929 yılına kadar ertelenmişti. Lozan'daki bu kısıtlayıcı hükümlerin 1929'da yürürlükten kaldırılmasıyla birlikte gümrük tarifeleri kontrol altına alınmış ve ardından kamu gelirlerinde ciddi bir artış sağlanmıştı. Artan gümrük gelirleriyle birlikte kamu maliyesinin ekonomiye müdahale olanakları da artmıştı. Serbest piyasa ekonomisinin yürütüldüğü bir dönemde krizin ortaya çıkması ve etkilerinin Türkiye'de hızla hissedilmesi, devletçi politikalara geçişi hızlandırmıştı (Acar, 2006: 36).

Görüldüğü gibi Türkiye'de devletçiliğe doğru giden süreçte; Lozan'da benimsenmek zorunda kalınan kısıtlayıcı hükümlerin yürürlükten kalkması, devletin ekonomik etkinliğinin artması, özel sermaye birikiminin yetersizliği ve bu sermayenin millilikle bağdaşmayan yapısı oldukça etkili olmuştu. Ve böylece liberal politikalara son verilmişti. Bu duruma, 1929 krizinin etkileri de eklenince, devletin ekonomiye müdahalesi kaçınılmaz hale gelmişti. Başbakan İsmet İnönü, 12 Şubat 1929'da yerli malları haftasının açılışı dolayısıyla yaptığı konuşmada, devletin, iktisadi hayata müdahalesinin gerekliliğinden bahsetmişti. İsmet İnönü, devletçilik kavramını da resmi anlamda ilk kez 30 Temmuz 1930'da Sivas nutkunda kullanmıştı. O, liberalizmi ülke insanının güçlükle anlayacağı bir kavram olarak yorumlamış ve "biz iktisadiyatta hakikaten mutedil (ılımlı) devletçiyiz" demişti.

Türkiye'nin devletçiliğe geçişinde, M. Kemal Atatürk'ün 1930 Kasım'ında başlayan yurt gezisinin de önemli rolü vardır. Atatürk, gezisi boyunca, ekonomik sorunlardan bunalan özellikle köylü ve esnafla karşı karşıya kalmıştı. Gezinin sonunda sanayileşme için ülkede girişimci sınıfının olmaması nedeniyle bu görevin devlet tarafından üstlenilmesi gereği açıkça ortaya çıkmıştı. Nitekim 1931 yılı Ocak ayında, Atatürk, İzmir'de, "Fırkamızın takip ettiği program... iktisadi noktai nazardan devletçidir..." sözleriyle ilk kez Halk Fırkası programının bir bileşeni olarak devletçiliğe vurgu yapmıştı. Böylece devletçilik biçimsel anlamda da fırka programına girmişti. Devletçiliğin habercisi olarak, 1930 yılı içinde, bazı dış ekonomik kontrollere başvurulmuş ve yine aynı yıl içinde, Serbest Cumhuriyet Partisi-Halk Partisi tartışmaları sırasında devletçilik bir ilke olarak benimsenmişti. 1931 yılında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına eklenen devletçilik ilkesine göre, devletin ülke çıkarları doğrultusunda ekonomiye müdahalesi ile ekonomik faaliyetlerde bulunabileceği belirtilmişti.

KİTAP

Cumhuriyet döneminin ünlü aydınlarından olan Şevket Süreyya Aydemir ile Hüseyin Cahit Yalçın'ın arasında devletçilik ve liberalizm odaklı tartışma için şu kaynağa bakabilirsiniz. Temuçin Faik Ertan, Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları, Şevket Süreyya (Aydemir)-Hüseyin Cahit (Yalçın) Polemiği, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010.

Atatürk, devletçiliği belirlerken devlet tekelini gerektiren yatırımlar hariç iktisadi devlet teşebbüslerinin özel teşebbüslere devredilebileceğini önemle belirtmişti. Sanayileşme çabasında; devletin öncülük ederek doğrudan yatırımlar yapması ve devlet teşekküllerinin kurulması ile ilgili konular, ayrıca 1938 yılı İktisadi Devlet Teşekkülleri Kanunu'nda belirtilmişti. Kanunda, devletin yatırım yapacağı alanların aynı zamanda özel teşebbüse de açık olduğu ifade edilmişti.

DİKKAT

Türkiye'de devletçilik uygulamaları, en belirgin şekliyle 1932 yılında başlamıştı.

1932 Temmuz'unda devlete iktisadî konularda müdahale yetkisi veren sekiz kanun tasarısının Meclis'e sunulması devletçi iktisat politikaların başlangıcı kabul edilmektedir. 1935 yılında ise, CHP programında, devletçilik yeniden tanımlanmış ve kamu düzeninin gerektirdiği hallerde özel sektörün denetlenebileceği açıklanmıştı. 1937'ye gelindiğinde; devletçilik ilkesinin, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel özelliklerinden biri olduğu kabul edilmişti (Tanör, 1996: 248; Kahraman, 2005: 30-32).

Türkiye'nin ekonomik alanda yaşadığı sıkıntılar nedeniyle devletçiliğe geçilmesi, ekonominin her alanına müdahaleyi gerekli kılmıştı. Devlet, sanayi, ticaret, tarım alanında işletmeler kurmaktan yatırımlar yapmaya ve ekonomik piyasaya karışmaktan denetlemeye kadar uzanan bir faaliyet sahası belirlemişti. Dev-

letçiliğin belirgin olarak başladığı 1932 yılı bu konuda farklı tartışmaların yaşandığı bir dönem olmuştu (Çavdar, 2003: 246-247

Bir grup aydının iktisadi modeller üzerine tartışması için şu kaynağı öneriyoruz. Mustafa Türkeş, *Kadro Hareketi ulusçu Sol Bir Akım,* Ankara: İmge yayınevi, 1999.

KİTAP

1929 ekonomik bunalımından sonra devletçiliğin benimsenmesi, Türkiye'nin ekonomi politikasında köklü değişiklikler meydana getirmişti. Öncelikle bu evrede bir takım önlemler alınmıştı. Gümrük duvarları yükseltilerek ithalat kısılmış ve ihracat arttırılmaya çalışılmıştı. Öte yandan Türkiye'nin bu dönemde temel ekonomi politika kaygısını, dış ödemeler dengesinin düzeltilmesi ve paranın da dışa karşı değerinin istikrara kavuşturulması oluşturmuştu. Yine bu dönemde pek çok millileştirme faaliyeti de gerçekleştirilmişti. Hükümet, 25 Şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı "Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında Kanun"la, Türk parasının kıymetinin korunması hakkında önlemler alma yetkisi almış, dış borçların ödenmesini ertelemiş ve ithalatı kısmıştı (Acar, 2006: 31-32). Millileştirme ise 1933 yılından itibaren büyük bir ivme kazanmıştı. Maddi imkânsızlıklara rağmen millileştirmeler; demiryolları, limanlar, elektrik, havagazı, su ve telefon hizmetleri gibi belediye hizmetlerini içeren stratejik alanlarda yoğunlaşmıştı (Kahraman, 2005: 42).

Yıl	Nominal GSMH (₺milyon)	Reel GSMH (₺milyon)	Fiyat Düzeyi (GSMH Def.)	Enflasyon Oranı (%)	İhracat (milyon US)	İthalat (milyon US)
1929	2 073,1	5 278,2	100,0	5,22	75	124
1930	1 580,5	5 393,9	74,4	-25,62	71	70
1931	1 391,6	5 865,7	60,3	-18,89	60	60
1932	1 171,2	5 235,2	57,0	- 5,48	48	41
1933	1 141,4	6 063,9	47,9	-15,94	58	45
1934	1 216,1	6 429,6	47,9	0,00	73	69
1935	1 310,0	6 233,8	52,9	10,34	76	71
1936	1 695,0	7 679,8	56,2	6,25	94	74
1937	1 806,5	7 798,2	58,7	4,41	109	91
1938	1 895,7	8 537,5	56,2	-4,23	115	119
1939	2 063,1	9 127,8	57,9	2,94	100	93

Tablo 3.1
Dünya Ekonomik Bunalımı Yıllarında Türkiye Ekonomisi (Reel GSMH 1948 fiyatlarıyla ölçülmüştür)

Kaynak: *(Acar, 2006: 29)*

Türkiye'nin ekonomide devletçiliğe geçiş nedenleri nelerdir? Araştırınız.

SIRA SİZDE 1

TARIMSAL GELİŞME

AMAÇ 2 ***Tarım alanında izlenen politikaları ve atılan adımları sıralayabilmek.***

Türkiye'de 1930'larda ulusal gelirin büyük bir bölümü tarımdan elde edilmişti. Emek ve istihdam da tarım alanında yoğunlaşmıştı. Dolayısıyla nüfusun da büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşamıştı. Bu dönemde her ne kadar ilgi sanayileşme üzerine yoğunlaşmışsa da, tarım ekonomik politikaların önemli bir ayağını oluşturmaya devam etmişti (Tekeli- İlkin, 1988: 38).

Nitekim Türkiye'nin ekonomik yaşama müdahalesinin yoğunlaştığı bu dönemde, devlet, tarım alanında önemli düzenlemeler yapmıştı. Ancak, devletin bu dönemde genel bir tarımsal kalkınma stratejisi izlediğini söylemek oldukça zordur. (Tekeli-İlkin, 2009; 107). 1929 yılında yaşanan ekonomik bunalım, kuşkusuz bir tarım ülkesi olan Türkiye'yi oldukça etkilemişti. Bu yıllardaki en önemli gelişme dünya piyasalarındaki fiyat hareketlerine bağlı olarak tütün, incir, pamuk, üzüm, fındık gibi Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin fiyatlarının hızla düşmesidir (Pamuk, 1988:91-92).

Ekonomik bunalım sırasında fiyatı en çok düşen tarım ürünü ise buğday olmuştu. Bir kilo buğdayın yıllık ortalama fiyatı, 1929'da 12,6 kuruş iken 1931'de 4 kuruşa düşmüştü. Kırsal kesimdeki küçük üretici ailelerin, vergilerini ödeme, bez, tuz, gazyağı gibi ihtiyaçlarını buğday satarak karşıladıkları düşünüldüğünde, bu kitlenin ne kadar zor durumda kaldığı anlaşılmaktadır.

Ziraat Bankası 1931 yılında, köylüden buğday alarak fiyatlardaki düşüşü önlemeye çalışmıştı. Alımlar ise köylünün borcunu ödeyememesi nedeniyle borca karşılık yapılacaktı. Bankanın bu işten doğabilecek zararı ise devletçe karşılanacaktı. Ziraat Bankası kanalıyla piyasaya müdahale, alım fiyatlarının düşük tutulması nedeniyle yeterli olamamıştı. Hükümet de 3 Temmuz 1932 tarihinde 2056 sayılı "Buğday Koruma Kanunu"nu çıkarmıştı. Kanunla buğday fiyatlarındaki kısa dönemli dalgalanmaların önlenmesine çalışılmıştı.

DİKKAT

Ziraat Bankası, köylünün ürününü elinden çıkarmak istediği durumlarda, güçlü bir alıcı olarak piyasaya girecek ve fiyatlardaki aşırı düşüşü önleyecekti. Banka, daha sonra ise elindeki buğdayı piyasaya sürerek fiyat yükselmelerinin önüne geçecekti.

Bankanın bu işten doğacak zararının 1.000.000 liralık kısmı ise devletçe karşılanacaktı. Buğday Koruma Kanunu'nun, örgütlenmenin yetersiz olması ve alımlarda kalite farkı gözetilmemesi nedeniyle etkisi sınırlı kalmıştı. Bu nedenle buğdayı uzak köylerden toplayıp Ziraat Bankası'na yüksek fiyattan satan tüccarlar büyük kârlar elde etmişti. Ayrıca, alım esnasında kalite farkı gözetilmemesi, kaliteli buğdayın tüccarın eline geçmesi, kalitesiz ürünün ise Ziraat Bankası'nda kalması sonucunu doğurmuştu.

Resim 3.1

Eskişehir Zahire Pazarı

1933 yılında 20'ye çıkarılan sayım merkezlerinin sayısı da 1935 yılında 65'e yükselmişti. Satın alınan buğday miktarında ise önemli artış olmuştu. 1932 yılında 23.000 ton, 1936'da ise 111.000 tona yakın buğday satın alınmıştı. Yeni kaynak sağlamak ve altyapı çalışmalarına kaynak aktarmak amacıyla 1934 yılında 2466 sayılı ikinci bir Buğday Koruma Kanunu çıkarılmış, un ve un mamulleri üzerine vergi konulmuştu. Vergiyle gerek yurt içinde üretilen, gerekse yurtdışından getirilen buğday unlarına çuval başına vergi konulmuştu. Vergiden elde edilecek gelirle Ziraat Bankası'nın yapacağı alımların desteklenmesi planlanmıştı. Böylece 1938 yılına kadar buğday piyasasına Ziraat Bankası'nı kullanarak müdahale eden devlet, o tarihte taban fiyatlarını ilan etmek ve stok biriktirerek tarımsal ürünlere destekleyicilik yapmakla görevli Toprak Mahsulleri Ofisi'ni kurmuştu. İktisadi devlet girişimi statüsü verilen Ofis, buğdayla ilgili fiyat ve stok politikasını uygulamakla görevlendirilmişti. Ziraat Bankası'nın buğdayla ilgili işlemlerinden doğan bütün alacak ve borçları, 45.000 ton kapasiteli silo ile ambarları Ofis'e devredilmişti. Kurulduğunda buğday piyasasına müdahale etmekle görevli olan Ofisin yetkileri zamanla genişletilmişti. Ofis, İkinci Dünya Savaşı yıllarında buğdaya ek olarak arpa, mısır, kuşyemi ve susamda da piyasa işlemlerini yürütmekle görevlendirilmişti (Batur, 2008: 145-147, 150).

Tarımsal ürünler ile ilgili çıkarılan bir başka kanun ise 3 Temmuz 1932 tarihli ve 2061 sayılı "Türkiye'de Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği" kurulması hakkında ki düzenlemedir. Kanun'un kabul edilmesinde; Avrupa'daki ilaç firmalarının aralarında anlaşarak bir kartel kurması, afyon alım fiyatlarının hızla düşmesi, kaçakçılığın önlenmesi, afyon alım ve satımının tek elde toplanmasının kolaylaştırılması gibi etkenler söz konusuydu. Bu yasa ile afyon satılması işlemi, bu birliğe verilmiş oldu. Birlik, hem Türkiye içine hem de dışarıya satılacak olan afyonda denetim sağlayacaktı. Böylece devlet, afyon üzerinde kendi denetim mekanizmasını kurmuştur.

Bu dönem içerisinde 1-5 Şubat 1932 tarihleri arasında Ankara'da Birinci Tütün Kongresi düzenlenmişti. İkincisi ise 15 Nisan 1934 yılında yine Ankara'da düzenlenmiş ve yine tütün üretimi ve tütün ile ilgili yaşanan sorunlar ele alınmıştı. Kongrelerde tütün üreticileri ile alıcı arasındaki alım-satımlarda sadece kongrede ele alınan sözleşmenin geçerli olacağı gibi esaslar kabul edilmiş, üreticinin sorunları çözülmeye çalışılmıştı. Bu kongrelerde alınan kararlar büyük oranda 1934 yılından sonra uygulanmaya başlanmıştı. Bu toplantıların yanı sıra yumurta ihracatı konusundaki sorunları tartışmak üzere 12 Şubat 1934 tarihinde Samsun'da Yumurtacılık Kongresi toplanmıştı. Kongre'de daha çok ihracatın daha iyi örgütlenmesine yönelik sorunlar tartışılmıştı. Ayrıca, yumurtaların ambalajı, korunması, muayenesi ve tek elden ihracı için kooperatif kurulması kararları da alınmıştı. İlerleyen yıllarda bu kararların pek çoğu bir nizamname ile uygulamaya konulmuştu. (Tekeli-İlkin, 2009; 115-122).

Dikkati çeken bir başka faaliyet de kooperatifleşmenin teşvik edilmesidir. Bu bağlamda 1935 tarih ve 2834 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri Kanunu" çıkarıtıldı. Kanun'un temel amacı, küçük üreticiyi örgütlemek ve bu kesimi özel girişimciliğin güçlü bir bileşeni olarak ekonomik yaşama sokabilmekti. Böylece üreticilerle tüketiciler arasındaki aracılar ortadan kaldırılarak piyasalara toplu bir şekilde mal verilmesi sağlanacaktı. Tarım Satış Kooperatifleri, kurulmalarından itibaren, iyi bir örgütlenme sürecine girmişlerdi. Örneğin; Ege Bölgesi'nde üzüm,

incir, pamuk ve zeytinle ilgili olarak Tariş; Bursa'da Zeytin Birliği ve ipek böreKçiliğiyle ilgili Koza Birlik; Marmara ve Trakya'da ayçiçeği ekimini geliştirmek ve pazarlamak üzere Trakya Birlik; Güney'de önemli bir sanayi ürünü olan pamuğu korumak ve kollamak amacıyla Antalya'da Antbirlik ve Adana'da Çukobirlik; Güneydoğu'da bakliyat, biber, antepfıstığı ve üzümü değerlendirecek Güneydoğu Birlikleri; İç Anadolu'da yetişen üzümleri üzüm suyu ve şarap olarak değerlendirecek Tasko Birlik kurulmuştu. Bu birlikler, sadece kendi ürün alanlarına giren ürünlerin satımıyla ilgilenmemiş, takip eden yıllarda bu ürünleri daha iyi değerlendirebilmek için tarımsal sanayiler de kurmuşlardır (Batur, 2008: 148-149).

KİTAP

Türkiye'de kooperatifçiliğin doğuşu, gelişmesi ve konuyla ilgili tartışmalar için şu kaynak yararlı olabilir. Özlem Yıldırır Kocabaş, *Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi,* İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2010.

1930'lu yıllarda tarımsal üretimin ağırlıklı olarak karasabanla yapılması, ülkedeki pulluk sayısının artırılması yolundaki görüşleri kuvvetlendirmiş ve bu amaçla 2 Haziran 1930'da, "Pulluk Kullanımı İçin Bir Sermaye Oluşturulmasına Dair Kanun" çıkarılmıştı. Kanun ile Ziraat Bankası'na her yıl 400 bin Türk lirası verilecekti. Böylece 5 yıl içinde 2 milyon liralık bir fonun oluşturulması sağlanacaktı. Bu sayede hem pulluk kullanan çiftçi sayısı artırılacak hem de pulluk üretimi teşvik edilecekti. Bu yıldan itibaren, yerli pulluk ve basit ziraat makineleri yapabilen imalathanelerin sayısı çoğalmaya başlamıştı. Ayrıca yerli imalatı korumak için bir önlem daha alınmıştı. 2255 sayılı "Gümrük Tarife Kanunu" ile yabancı pullukların ithaline 10 lira gümrük resmi konulmuştu. Bu faaliyetler sonunda 1927 yılında 210.000 olan pulluk sayısı, 1936'da ise 410.000'e yükselmişti.

Bu dönemde tarımı geliştirmek, nitelikli tohum, fide ve fidan yetiştirmek üzere devlet sermayesiyle örnek çiftlikler kurulması da gündeme gelmişti. Atatürk Orman Çiftliği uygulamasının başarısı da göz önüne alındığında bu konuda karar alma süreci daha da hızlandırılmıştı. Ziraat Vekâleti tarafından Ankara, Eskişehir, Erzurum ve Yeşilköy'de hububat ıslah istasyonları; Adana ve Nazilli'de pamuk ıslah istasyonları; Eskişehir Drayfarming İstasyonu; Bursa, Antalya, Diyarbakır, Edirne ve Denizli ipek böcekçiliği istasyonları; Kayseri Yonca İstasyonu; Antalya Sıcak İklim Nebatları Islah İstasyonu kurulmuştu. Aynı bakanlık tarafından; Kemalpaşa dut fidanlığı; Antep fıstık fidanlığı; Bilecik, Kırklareli, Manisa, Tekirdağ, Ankara ve Erenköy asma fidanlığı; Rize çay fidanlığı; Kastamonu, Kocaeli ve Niğde elma fidanlığı; Giresun fındık fidanlığı; Antalya, Alanya ve Mersin narenciye fidanlığı; Kütahya vişne fidanlığı; İzmir zeytin fidanlığı, Aydın incir fidanlığı gibi fidanlıklar da oluşturulmuştu.

Tarımı geliştirmek için teknik personelin eğitimine ve tekniğin yayılmasına yönelik çalışmalara da ivme kazandırılmıştı. Öncelikle 1933 yılında Yüksek Ziraat Enstitüleri kurulmaya başlanmış ve ilk enstitü Ankara'da açılmıştı. Ayrıca Hitler yönetiminden kaçan pek çok Alman bilim adamının bu kuruluşta görev alması sağlanmıştı. Kurulan diğer enstitülerle beraber, bu iş için yapılan harcama miktarı 3 milyon liraya ulaşmıştı. Enstitülerin yaygınlaşmasıyla 1929-1930 öğretim yılında 39 olan öğrenci sayısı, 1937-1938 döneminde 609'a çıkmıştır.

Resim 3.2

Modern Tarımın Örnek İşletmesi Gazi Çiftliği'nde (4 Mayıs 1935).

Atatürk, 1937 yılında, başta Ankara'daki Gazi Çiftliği olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde kurmuş olduğu özel çiftliklerini, teknik yayma çabalarında kullanılmak üzere hazineye bağışlamıştı. 1938 yılına gelindiğinde bu çiftlikleri devralmak üzere, bir iktisadi devlet girişimi olarak Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu kurulmuştu. Kurum'un başlıca görevi, tarımda çağdaş bilgi ve becerileri yaymak olarak tespit edilmişti. Sermayesi 15 bin lira olan kurumun görevleri arasında; kendisine verilen ve verilecek zirai ve sınai tesisleri işletmek ve bunların ziraat ve ziraat sanatları sahasındaki işletme ve yetiştirme hizmetlerini yapmak, bölgelerine göre gerekli ziraat çeşitlerini, usullerini ve sanatlarını gösterip yapmakta örnek ve rehber olacak yeni ziraat işletme merkezleri, fabrika ve atölyeler kurmak ve işletmek yer almıştı.

1937'de Ziraat Vekâleti'ne bağlı olarak makine kombinaları kurulmuş ve bunların özel çiftliklere makine ve araç kiralamaları kararlaştırılmıştı. Devletçe ithal edilen traktör ve tarım makineleri birkaç noktada kurulan makine parklarına tahsis edilerek çiftliklerin bu araçları kiralamaları sağlanmıştı.

1930'larda Türkiye topraklarının % 10.9'unda tarım yapılırken, % 15 oranında da tarıma elverişli (yedek) arazi vardı. Asıl darlık topraktan ziyade, emek ve sermaye konusunda yaşanmıştı. Çalışabilir nüfus çok azdı. Köylü, sermaye sahibi olmak bir yana borçlu durumdaydı. Büyük toprak sahipleri ise en verimli topraklara sahip olmasına rağmen, topraklarının ancak %5-10 kadarını işletmişlerdi. Bunun en önemli nedenlerinden biri kuşkusuz ağalık düzeniydi. Ağalar, topraklarını ortakçı ve maraba statüsündeki köylülere işlettirmişlerdi. Geri teknikler ve yetersiz araç gereçle sürdürülen bu üretimden elde ettikleri rantları da üretken olmayan bir şekilde kullanmışlardı. Bu durum toprak reformunu gündeme getirmişti (Batur, 2008: 150-154). Atatürk, 1936 yılında Meclis'e hitaben "*Toprak Kanunu'nun bir neticeye ulaşmasını Kamutay'ın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması behemehal lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır*" diyerek toprak reformuna verdiği önemi göstermişti. Ancak bu isteğe rağmen

toprak reformu gerçekleştirilememişti (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.1, 1981:389).

1929-1939 yılları arasında gerçekleştirilen faaliyetler arasında; dağınık köylerin birleştirilmesi, bine yakın zirai kombinanın inşaası, Anadolu'nun on iki su bölgesine ayrılarak merkezi bir sulama sisteminin oluşturulması ve tarıma yönelik Devlet İktisadi Teşekkülleri'nin kurulmasının hızlandırılması gibi çabalar da yer almıştı. Bu kuruluşların belli başlı olanları ise; Zirai Kombinalar (1937), Ziraat Bankası, Tekel, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (1935), Toprak Mahsülleri Ofisi (1938), Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (1935) dir (Çavdar, 2003:265).

Dönem içinde devletin tarımsal alana müdahalesinin en temel nedeni ihracata ilişkin kaygılardan ileri gelmişti. Devlet, tarımsal hammadde kullanan sektörler kurarak tarımsal ürünlere talep oluşturmuş ve böylece tarım alanını etkilemişti. Bu dönemde kurulan ve kurulması tasarlanan sanayilerden tarımsal üretimde en etkili olanlar şeker sanayi ile pamuklu dokuma sanayiidir. 1926 yılında Uşak ve Alpullu'da kurulan şeker fabrikalarından sonra 5 Aralık 1933 tarihinde Eskişehir ve 19 Ekim 1934 tarihinde Turhal'da iki yeni şeker fabrikası faaliyete geçirilmişti. Bu fabrikaların büyük hisseleri de İş Bankası ve Ziraat Bankası'na aitti. Bu fabrikaların açılmasıyla 1934 yılında 64.700 çiftçi, 32.500 hektarlık alanda pancar üretimi yapmaya başlamıştı. Şeker pancarı üretimi çiftçilerin geleneksel tarımsal üretim alışkanlıkları nedeniyle çok zor gerçekleşmişti. Bu nedenle çiftçinin pulluk kullanmaya, tarımsal mücadeleye ve gübre kullanmaya alıştırılması gerekmişti. Bu nedenle de şeker fabrikaları, tarımsal üretim tekniklerinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştı. Örneğin, Turhal Şeker Fabrikasının üretime geçeceği yıl, pancar ekecek köylüye ait olmak üzere ziraat aletleri dağıtılmıştı. Aynı şekilde dekar başına 6-10 lira avans verilmişti. Bu teşvikler dışında pancar alım fiyatları da göreli olarak yüksek tutulmuştu.

Pamuk üretiminde ise Türkiye'nin öncelikli iki amacı vardı. İlki, yeni kurulması planlanan dokuma fabrikalarının ihtiyaç duyacakları pamuğu Türkiye'den temin etmek, ikincisi ise ihracatta pamuğun önemini kaybetmemesini sağlamaktı. Türkiye, kaliteli pamuk üretebilmek için öncelikle Profesör Clark'a, Türkiye pamuklarının ıslahı konusunda bir rapor hazırlatmıştı. Büyük oranda bu rapora dayanılarak, Ziraat Vekâleti tarafından "pamuk yetiştirme planı" isimli bir rapor oluşturulmuş ve 1934 yılında uygulamaya konulmuştu. Bu rapor doğrultusunda çeşitli kanunlar da kabul edilmişti. TBMM, 5 Temmuz 1934'te "Merinos Koyunları Yetiştirilmesi ve Islah Edilmiş Pamuk Tohumları Üretilmesi" hakkındaki 2582 sayılı bir kanun çıkarmıştı. Kanun'da, çiftliklerin giderlerini karşılamak için Ziraat Vekâleti bütçesinden çeşitli maddi yardımlar yapılması kararlaştırılmıştı. Böylece Türkiye'de 1935 yılından sonra kaliteli açık koza ekim alanları hızla artmaya başlamıştı (Tekeli-İlkin, 2009:127-132; Erdal, 2005: 15).

SANAYİLEŞME VE ULAŞTIRMA

AMAÇ 3 ***Sanayileşme politikalarını ve bu doğrultuda atılan adımları açıklayabilmek.***

Sanayileşme, Cumhuriyetin ilk on yılında da bütün teşviklere rağmen istenilen düzeye ulaştırılamamıştı. Yeni Devlet, ekonomik bunalımın etkisinin yoğun olarak hissedildiği 1931 ve 1932 yıllarında daha köklü bir sanayileşme niyeti ortaya koydu. Öncelikle sanayi politikasının devletçi ilkeye dayanacağı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mayıs 1931 tarihli 3. Kurultayı'nda kabul edilmişti (Çavdar, 2003: 257).

Bu döneme ait sanayi verileri, 1932 yılından sonra yayımlanmaya başlanan "Teşvik-i Sanayi İstatistikleri"nden yer almaktadır. Buna göre sanayi alanındaki işletme sayıları 1932 yılında 1473 iken 1941'de savaş nedeniyle 1.052'e düşmüştür. 1932 yılında 31 olan kamu işletmesi sayısı 1939'da 111'e yükselmişti. Tek kişilik işletme sayısı 1932'de 831'dir. 1939 yılında da 522' olmuştur. Ayrıca firma başına sabit sermaye, firma başına beygir gücü, firmaların kullandığı yerli-yabancı hammadde miktarı ve işçi ücretlerinde ciddi artışlar olmuştu (Çavdar, 2003: 279-280).

Aslında Yeni Devlet'in kurucusu M. Kemal Atatürk'ün sanayileşme konusundaki fikri oldukça netti. O'nun ve devletin diğer yöneticileri için sanayileşme zorunluluğu "tam bağımsızlık" sorunuydu. Döneme hâkim olan korumacı-devletçi politikaların temeli, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti"nin kurulması ve 1930'da Sanayi Kongresinin düzenlenmesiyle atılmaya başlanmıştı. 1929 Aralık'ında, Atatürk'ün himayesinde kurulan "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti"nin yarı resmi bir nitelik taşıdığını belirtmek gerekir. Cemiyet'in kurucuları, TBMM Başkanı Kazım Özalp, TBMM Başkan Vekili Hasan Saka, Yusuf Kemal Tengirşenk, Saffet Arıkan, Mahmut Soydan, Celal Bayar, Fuat Umay, Reşit Saffet Ataman ve Emlak Bankası Genel Müdürü Hakkı Saffet Tan'dı. Bu Cemiyet günümüzde Türkiye Ekonomi Kurumu ismiyle çalışmalarını sürdürmektedir. Cemiyet, tasarruf alışkanlığının geliştirilmesi için "yerli malı" kullanma kampanyaları, tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi ve çeşitlendirilmesi ve milli kaynakların daha verimli kullanılmasına yönelik çaba göstermişti.

Sanayi Kongresi, 22-23 Nisan 1930 tarihleri arasında "gayemiz: Türkiye, Türkiye devleti gibi yeni ve ileri olmalıdır" parolasıyla toplanmıştı. Kongre'nin duyurusunda temel amaç, "Sanayimizin milli ve çağdaş gereklere uygun bir tarzda gelişmesini sağlayacak yolları aramak" şeklinde belirtilmişti. Kongre gündemi ise, hammadde, sermaye ve kredi, vergi ve rüsum, Teşvik-i Sanayi Kanunu ve uygulanması, "standart" meseleleri, rasyonalizasyon meseleleri, Ticaret ve Sanayi Odaları'nda sanayicilerin temsili, sanayi eğitimi, nakliyat meseleleri, olmak üzere dokuz ana başlık olarak sayılmıştı. Sanayi Kongresi bu başlıklar etrafında bir dizi çalışma yaparak, milli sanayinin kurulması ve Müslüman Türk merkezli sermaye birikiminin sağlanması için gerekli yolları arama adına önemli bir misyon yüklenmişti (Kurt, 2012: 402-408).

Resim 3.3

Yerli Malı Kullanımını Teşvik İle İlgili Afiş, 1930'lu Yıllar.

Mustafa Şeref Özkan, 1885 Haziran'ında Burdur'da doğmuş ve ilköğrenimini de aynı yerde yapmıştı. Eylül 1898'de girdiği İzmir İdadisini 1903 yılında tamamlamıştı. 1909 yılında Paris Hukuk Fakültesi'ne girmiş ve yükseköğretimini 1912 yılında bitirip yurda dönmüştür. Bir müddet Konya Hukuk Mektebi'nde müdür olarak çalışmış ve ardından aynı şehrin milletvekilliğine seçilmişti. O sıralarda İstanbul Üniversitesi'nde idare hukuk kürsüsüne getirilmiş ve amme hukuku profesörü olmuştu. Çeşitli görevlerin ardından Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın kuruluşuna önemli katkılar sağlamıştı. 1917 yılında Ticaret ve Ziraat Nazırlığına getirilmiştir. Bu görevinden ayrıldıktan sonra bir süre Rodos ve Berlin'de kalmıştır. Ardından Milli Mücadele'ye destek vererek Anadolu'ya geçmiştir. 1923 yılında Burdur Milletvekili seçilmiştir. Meclis içerisinde farklı görevlerde bulunduktan sonra 27 Eylül 1930 tarihinde İktisat Vekili olmuştur. İsmet İnönü ve çevresinin savunduğu devletçiliğin teorisyenlerinden ve uygulayıcılarından biri olmuştur. 10 Eylül 1938 tarihinde vefat etmiştir.

Söz konusu yıllarda sanayileşme doğrultusunda atılan önemli adımlardan biri de Devlet Sanayi Ofisi'nin kurulmasıdır. Dönemin yöneticileri planlı ve devlet eliyle sanayileşme ilkesini benimsemek zorunda kalmışlardı. Sanayi Genel Müdürü Şerif Önay, Sanayi ve Maadin Bankası'nın yeterli olamaması üzerine sanayi işletmeciliğini, sanayi bankacılığından ayırmak için "Sanayi Ofisi" ve "Türkiye Sanayi Kredi Bankası" adıyla iki kurumun oluşturulmasını önermişti. Bunun üzerine konuyla ilgili kanun tasarısı hazırlanmıştı. 2058 sayılı Devlet Sanayi Ofisi kanunu 3 Temmuz 1932'de, 2064 sayılı Türkiye Sanai Kredi Bankası Kanunu ise 7 Temmuz 1932 tarihinde TBMM'den geçti. Devlet Sanayi Ofisi'nin ilk görevi, devlet teşebbüsü halinde kurulması planlanan fabrikaların yapımını sağlamaktı. Ayrıca Ofis'e, yerli hammaddelerin üretimde kullanım şekilleri ve tüketimlerini arttırıcı araştırmalar yapmak, Ofis'e gönderilecek teknik sorunları çözmek ve üretim tesisleriyle ilgili projeleri değerlendirmek gibi görevler de yüklenmişti (Tekeli-İlkin, 2009: 149-151).

Bu kanunun kabul edilmesiyle kurulan Devlet Sanayi Ofisi özel teşebbüs tarafından kuşkuyla karşılanmıştı. Özel sanayi temsilcilerinin bu kurumdan rahatsız olmaları üzerine dönemin İktisat Vekili Mustafa Şeref Özkan, Devlet Sanayi Ofisi'nin önemini, ülkede uyandırması beklenen sanayi merakıyla açıklamıştı. Özkan, hükümetin devletçilik siyasetine yönelmesinin kendi başına sanayi yapacağı anlamına gelmediğini, halk sanayisine önem verildiğini ve vatandaşların kendi teşebbüsleriyle yapmaya cesaret edemeyeceği sanayiyi devlet teşebbüs ve sanayisiyle yapmak için bu kanunu kabul ettiklerini söylemişti (Şabudak, 2009: 103).

Sanayi ve Kredi Bankası Kanunu'nda ise bankanın faaliyet alanları ve görevleri ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştı: sanayi işletmelerinin kredi ihtiyaçlarını karşılama, milli sanayinin hammadde teminine yardımcı olma, küçük sanayicilere kredi sağlama, sanayi teşvik primlerine aracılık etmek ve bu işlerle ilgili her türlü bankacılık faaliyetini yürütmek (Şabudak, 2009: 105).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Cumhuriyet döneminin ilk büyük sanayi atılımıdır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, ekonomik kaynakların düzene sokulması ve devletçilik ilkesinin uygulanması bakımından da oldukça önemlidir (İnan, 1972; Kahraman, 2005: 56). Çalışmalarını 1929 yılına kadar götürebileceğimiz Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlıkları 1933 yılında tamamlanmış ve 1934 tarihinde yürürlüğe girmişti (İnan, 1972: Kurt, 2012:409).

Birinci Beş Yıllık Sanayi doğru giden süreç; 1929 Haziran'ında Âli İktisat Meclisi'ne, ödemeler dengesi açığını kapatmaya ve sanayileşmeyi hızlandırmaya yönelik bir "iktisadi rapor" hazırlama görevinin verilmesiyle başlamıştı. İktisat Vekili'nin başkanlığında kurulan özel bir komisyonun yürüttüğü incelemeleri, Aralık ayında İktisat Vekâleti tamamen üzerine almıştı. "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor" isimli çalışma 1930'un Mart ayında, Vekil Şakir Bey'in imzası ile Başvekalet'e sunulmuştu. Raporda, ihracatın geliştirilmesi ve özellikle ithalatın yerli üretimle ikamesi imkânları mal grupları bazında tek tek ele alınmış ve bazı endüstrilerin geliştirilmesi önerilmişti (Tezel, 1986: 251). Raporda, özellikle pamuk ipliği ve pamuklu dokuma üzerinde önemle durulmuş ve pamuklu ithalatta ithal ikamesi yoluna gidilebileceği vurgulanmıştı. Yine raporda, yatırım yapılması planlanan sanayi sektörleri ayrıntılı olarak ele alınarak incelenmiş ve kurulması planlanan sanayi tesislerinde ihtiyaç duyulan mühendis ve teknik elemanların yetiştirilmesi için Avrupa'ya gönderilmeleri önerilmiştir (Kahraman, 2005: 56).

Sovyetler Birliği'nin 1928'de "Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı"nı uygulamaya koyması, dünya ekonomik krizinden fazla etkilenmemesi ve plan uygulamasında başarılar sağlaması Türkiye'de ilgiyle karşılanmıştı. 1930'larda Hükümet ekonomi alanında araştırmalar yapmak ve planlama konusunda bu ülkeden yararlanmak içini incelemelere başlamıştı. Başbakan İsmet İnönü de Sovyet kalkınma modelini incelemek amacıyla 1932 Nisan ayı sonunda ve Mayıs ayı başında Moskova'da bulunmuştu. İnönü tarafından Moskova'ya yapılan bu resmi ziyaret sonunda, iki ülke arasında kapsamlı bir ekonomik anlaşma imzalanmıştı. Soyvetler Birliği, Türkiye'ye faizsiz 8 milyon dolar kredi verecekti, sanayileşme programında ihtiyaç duyulan malzeme ve makineleri temin edecekti. Antlaşmanın en önemli kısmı ise, Sovyetlerin, Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı gerçekleştirmesine yardım edecek olmasıydı (Soylu-Yaktı, 2012: 371).

Ziyaretten sonra Türkiye'ye gelen Sovyet uzmanları hazırladıkları raporda tekstil sanayisine ağırlık vermişlerdi. Toplam 168.000 iğli ve 3900 tezgahlı 3 adet kombina inşa edilmesini ve bu kombinaların Kayseri, Malatya, Denizli, Eskişehir, Sarayköy ve Nazilli'de kurulmasını önermişlerdi. Ayrıca kimya ve demir-çelik sanayi üzerinde de durarak, kimya sanayi kurulması ve işletilmesini gündeme getirmişlerdi. Bu alanın özel sektöre bırakılması halinde uzun yıllar zarfında yaşama geçemeyeceğini, bu işin bizzat devlet tarafından üstlenilmesi gerektiğini belirtmişlerdi. Demir-çelik sanayisinin de, yakınında herhangi bir demir fabrikası kurulabilecek bir demir madeni olmamasından ötürü (Divriği madeni o dönemde bilinmemekteydi), kömür olan yerlerin yakınına kurulması ve böylece madenden fabrikaya ve fabrikadan tüketim merkezlerine nakliyatın en az masrafla yapılması önerilmişti. Prof. Orlof başkanlığındaki Sovyet heyetinin hazırladığı rapor, 1933 yılı sonuna doğru hükümete sunulmuştu. Hükümet ve Atatürk, rapor üzerinde gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra planı kesinleştirmişlerdi. Plan, "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" olarak 17 Nisan 1934'te yürürlüğe konulmuştur (İnan, 1972; Batur, 2008: 110)

"Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı"; 15 üretim kolunun geçmişini değerlendirdikten sonra, bu üretim kollarının karşılaştıkları sorunları ele almıştı. Ardından da 1938'e kadar kurulması öngörülen işletmelerin yatırım tahminleri ile kuruluş yerlerini içermişti. Son bölümleri ise "jeoloji enstitüsü", "mesleki tedrisat" ve programın finansman konularını ele almıştı (Boratav, 1982: 111-112).

Bu aşamada plan'ın tüm sektörleri içeren bir kalkınma planı olmadığını belirtmekte yarar vardır. Sadece devletin dar anlamda sınai yatırımlarını içermektedir. Özel girişim yatırımları gibi, merkezi devlet dışında kalan kamu otoritelerinin sınai yatırımları da plan dışında bırakılmıştır. Ayrıca, merkezi devletin, altyapı yatırımları, sağlık, eğitim yatırımları ve tarım sektörü ve insan kaynakları yatırımları da konusuna girmemişti. Bu nedenle plan, devletin bir sanayi yatırımları listesinden ibarettir (Batur, 2008: 111).

Sanayi planının birinci kısmı yirmi alt başlıktan oluşmuştu. Birinci başlık 'Umumi Kısım' adını taşımakta ve böyle bir plana neden ihtiyaç duyulduğu açıklanmıştı. Sonuncu başlık ise "Yapılması teklif olunan işlerin mali portresi" adını taşımakta olup planlanan yatırımların maliyetini ve bu maliyetin finansman yollarını göstermişti. Diğer başlıklar, sanayi ve madencilik konularında yatırımların gerekçelerini ve uygulama esaslarını açıklamıştı. Planda adı geçen sanayi ve maden kollarındaki o günkü mevcut durum da değerlendirilmektedir. Bu başlıklar şu şekilde sıralanmıştır: "Sanayi kuruluşunda tesis yerlerinin intihabı (seçimi), Mensucat sanayii, Kendir sanayii, Kamgarn (iplik) Fabrikası, Demir sanayii, Sömikok (sun'i antrasit), Bakır, Kükürt, Selüloz ve kağıt sanayii, Suni ipek sanayii, Seramik sanayii,

Kimya Sanayi, Sünger, Gül yağı, Elektrifikasyon meselesi ve enerji teşkilatı, Altın ve Petrol, Jeoloji Enstitüsü, Mesleki tedrisat (İnan, 1972: 213; Batur, 2008:111).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, ön görülen beş yılın sonuna gelindiğinde büyük oranda uygulanmıştı. Bu tarihte Bakırköy pamuklu fabrikasına yapılan ekleme, Kayseri, Nazilli ve Konya Ereğlisi'nde kurulan pamuk ipliği ve kumaşı fabrikaları bitmiş ve üretime geçmişti. 1939'da yapımı biten Malatya pamuklu kombinasıyla birlikte bu fabrikalarda 110.000 bin iğ ve 2.900 otomatik tezgâhlık üretim kapasitesine ulaşılmıştı. 7.000 bin iğlik Bursa Merinos Yün İpliği Fabrikası ve yıllık 300 ton kapasiteli Gemlik Suni İpek Fabrikası tamamlanmıştı. Ayrıca tekstil sektörü dışındaki projelerden biri olan İzmit'te 9.500 ton kapasiteli kağıt fabrikası, İstanbul Paşabahçe'de şişe ve cam eşya fabrikası, Isparta gülyağı fabrikası, Keçiborlu kükürt madeni ve saflaştırma tesisleri ve Zonguldak'ta semikok fabrikaları tamamlanmıştı. Yine programda öngörülen süngercilik şirketi de kurulmuştu. Projelerin çoğunu Sümerbank; şişe, cam ürünleri ile semikok fabrikasını ise İş Bankası gerçekleştirmişti (Tezel, 1986: 259-260).

DİKKAT

Birinci Beş Yıllık Sanayi Plan'ının uygulamalarına bakıldığında küçümsenmeyecek derecede başarılı olduğu görülecektir. Hem imalat kesiminde meydana getirilen milli ürün, hem de bu grupta çalışan iş gücü sayısı % 100'den fazla bir artış göstermiş, sanayide sağlanan değerin ortalama artış hızı da yılda % 10'nu bulmuştu.

Planda yer alan projelerin finansmanı 44 milyon liraya ulaşacağı tahmin edilmişse de harcamalar 100 milyon liranın üzerinde gerçekleşmişti. Yatırımların %36'sı dokuma, %23'ü demir-çelik sanayine ayırılmıştı. (Kurt, 2012:410).

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarıyla uygulanmasından kısa bir süre sonra İkinci Beş Yıllık Sanayi Plan'ının hazırlıklarına başlanılmıştı. Bu amaçla Ocak 1936'da İkinci Planı görüşmek için Ankara'da bir Sanayi Kongresi toplanmıştı. Genellikle kamu kuruluşlarında çalışan teknik personel ve yöneticilerin katıldığı kongrede, uzmanların verdikleri etüt raporları İktisat Vekâleti tarafından incelenmişti. İktisat Vekili Celal Bey, Kasım 1936'da İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı Başbakanlığa sunmuştu. Yeni plan birincinin aksine, tüketim malları üretimi üzerinde çok daha az durmuştu. Ayrıca, birinci plana göre daha ayrıntılı bir biçimde mühendislik, maliyet ve piyasa araştırmaları açıklanmıştı (Tezel, 1986: 260-261).

İkinci Beş yıllık Sanayi Planı'yla madencilik, maden kömürü ocakları, elektrik santralları, ev yakacakları sanayi ve ticareti, toprak sanayi, gıda maddeleri sanayi ve ticareti, kimya sanayi, makine sanayi ve deniz ulaşımı şeklinde dokuz alanda yatırımlar yapılarak işletmeler kurulmasını hedeflenmişti (İnan, 1989: 5). Projede, söz konusu yatırımların 110 milyon liraya mal olacağı, bunun 45 milyon liralık bölümünün de döviz harcaması gerektireceği tahmin edilmişti. Plan'da Türkiye'deki elektrik üretiminin iki katına çıkarılması, ülkedeki kömür, linyit ve diğer madencilik sektörlerinin geliştirilmesi, demiryolu ve deniz taşımacılığına olan iç talebin artırılması gereğide ifade edilmişti (Tezel, 1986: 261).

Bunların dışında, Plan'da modern makine sanayine geçilmesi için ziraat makineleri ve makine parçaları üretecek bir makine fabrikasının kurulması, bir madeni eşya fabrikasının inşa edilmesi gerekliliği üzerinde de durulmuştu. Plan'da, denizcilik açısından da bir takım öneriler getirilmişti. Buna göre; İzmir ve İstanbul limanlarının ıslah edilmesi ve konserve balık sanayi için tesisler

kurulması önerilmişti. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanma aşamasında İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'ndan farklı olarak dış kredi kullanımı yoluna gidilemedi. 1936'da yayınlanan ve 1938-1943 yıllarını kapsayan İkinci Beş yıllık Sanayi Planı, birincisine göre daha kapsamlı olmasına rağmen İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle uygulanamamıştı (Kahraman, 2005: 67).

1937'de beşer yıllık mevcut iki sanayi planı dışında, üç yıllık bir maden programı da uygulamaya konulmuştu. İkinci Plan döneminde özellikle madencilik alanında gelişmeler gözlenmişti. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın sonucunda, özel teşebbüsün yatırım yapmadığı Anadolu'da sanayi tesisleri kurulmuştu. Her iki plan için toplam 145 milyon lira harcanmış, ayrıca yatırımlar için Sovyetler Birliği'nden 10 milyon dolarlık faizsiz bir kredi temin edilmişti. Bu iki planla birlikte sanayi yatırımlarında önemli ölçüde artış kaydedilmişti (Boratav, 1982: 113; Kahraman, 2005: 68).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanışı başarılı kabul edilebilir mi? Araştırınız.

SIRA SİZDE 2

Enerji

Sanayi planlarının hazırlık aşamasında kurulması tasarlanan fabrikaların enerji ihtiyacının olabildiğince yerli kaynaklardan karşılanması gerektiği üzerinde durulmuş ve olası talep ihtiyacının hangi kaynaklardan temin edileceğinin tespitine çalışılmıştı. Çünkü sanayileşmeyle birlikte enerji talebi de artacaktı. Ülkenin bilinen en önemli enerji kaynağının taş kömürü olduğu kabul edildiği için taşkömürü üreten yabancı şirketlerin millileştirilmesi yoluna gidilmişti. 1933'de İktisat Vekâleti tarafından enerji ihtiyacının karşılanması konusunda "Sömikok (sunî antrasit) Raporu" ile "Elektrifikasyon Meselesi ve Enerji Teşkilâtı Raporları" hazırlanmıştı. 1935'de elektrik ihtiyacının tespit edilmesi, elektrik üretimine elverişli su kaynaklarının ve üretim potansiyellerinin belirlenmesi için "Elektrik İşleri Etüd İdaresi" kurulmuştur. Çubuk Barajı 1936'da Avrupalı şirketler tarafından inşa edilmiş ve işletmeye açılmıştı. Sanayileşme açısından enerji ihtiyacının artması nedeniyle Ereğli-Zonguldak'ta taşkömürü ve Kütahya'da linyit yakacak elektrik santrallerinin kurulması planlanmıştı. Bu doğrultuda da özellikle elektrik enerjisi üretiminde gelişme sağlanmıştı. Buna göre 1923 yılında jenaratörlerle 50 kwh olan enerji üretimi, 1930 yılında 106 milyon kwh ve 1940 yılında ise 383 milyon kwh olarak kaydedilmiştir. Ancak tüm bu çabalara rağmen 1930-1939 döneminde enerji üretimi konusunda yeterli bir gelişme sağlanamamıştı (Kahraman, 2005: 70).

Bir saat boyunca, bir kilowatt güç harcanarak elde edilen enerji birimine kilowattsaat denir.

Resim 3.4

Çubuk Barajı'nın Açılışı (3 Kasım 1936)

Madencilik

Sanayileşmeyi gerçekleştirebilmek için maden ve yeraltı kaynaklarından etkin bir şekilde yararlanılması oldukça önemlidir. Cumhuriyet döneminde bu kaynakları kullanacak yeterli sermaye, altyapı ve bilgi olmadığından mevcut işletmelerin büyük kısmı yabancıların elindeydi. Daha önce belirttiğimiz gibi Sanayi ve Maadin Bankası 19 Nisan 1925 tarihinde, sanayi ve madencilik alanında gerekli finansman ve ticari faaliyeti yürütme amacıyla kurulmuştu. Ancak bu banka yeterli sermayeye ulaşamadığından başarılı olamamıştı.

Madenlerin idaresi konusu Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı gereğince 1935'te kurulan Etibank'a bırakılmıştı. Bu banka, maden kaynaklarının üretim ve işletmesiyle ilgili işlemlerin yapılması amacıyla kurulmuştu. Zonguldak-Ereğli kömür havzasının kamulaştırılarak işletmesi Etibank'a devredilmişti. Bankanın da çabalarıyla üretimde önemli artış sağlanmıştı. Ayrıca petrol bulmak ve üretime geçirmek için 1933 yılında İktisat Vekâleti'ne bağlı "Petrol Arama ve İşletme İdaresi" kurulmuştu. Aynı şekilde altın için de "Altın Arama ve İşletme İdaresi" faaliyete geçirilmişti. Bu işletmelerin yeterli katkı ve başarıyı sağlayamaması üzerine ise 2804 sayılı kanunla 14 Haziran 1935'de "Maden Tetkik Arama Enstitüsü" kurulmuştur (Kahraman, 2005: 71-72).

2804 sayılı Maden Tetkik Arama Enstitüsü Kanunu'nun gerekçesinde, Türkiye'de maden araştırmaları yapılamadığı için madencilik alanında büyük ve ciddi sermayenin oluşmadığı belirtilmişti. Bu nedenle devletin maden arama riskini üzerine alması gerektiği açıklanmıştı. Enstitünün başlıca görevleri ise: işletmeye elverişli madenleri araştırmak, işletilmekte olanların daha rasyonel yöntemler ile üretime yöneltilmesi için rehberlik etmek, madencilik alanında çalışacak teknik eleman yetiştirmek olarak belirtilmişti (Boratav, 1982: 211).

Tablo 3.2
Kömür ve Maden Üretimi (Ton)

Kaynak: *Çavdar, 2003:283*

Yıllar	Taş Kömürü	Linyit	Krom	Civa (Kg)	Manganez	Kurşun	Çinko
1930	1.137.852	9.389	28.195	18.803	900	15.580	9.645
1931	1.115.877	7.775	25.388	8.246	1000	2.767	1.477
1932	1.178.255	13.560	55.216	-	2.800	-	3.250
1933	1.323.222	29.561	75.379	794	7.700	3.036	6.943
1934	1.652.428	52.777	119.844	1.449	13	7.158	14.393
1935	1.733.119	73.355	150.472	863	9.200	4.410	14.645
1936	1.538.649	95.234	160.399	28.118	4.600	7.094	16.170
1937	1.504.991	116.397	192.508	16.664	510	7.984	17.143
1938	1.605.095	145.706	213.831	20.597	2.180	6.285	18.243
1939	1.723.528	160.763	183.284	13.628	518	9.824	13.616

Ulaştırma Politikası

Ekonomide hissedilen devlet ağırlığı, ulaşımın her alanında da kendini göstermişti. 1930'lu yıllarda Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları yönetiminde demiryolu yapımı hızlı bir şekilde devam ettirilmişti. Ankara- Karabük - Zonguldak, Sivas-Samsun, Sivas-Çetinkaya-Erzincan- Erzurum, Çetinkaya- Elazığ- Malatya- Palu- Tatvan, Elazığ-Maden-Diyarbakır- Kurtalan, Fevzipaşa-Malatya-Elazığ hatları bu dönemde büyük oranda bitirilmiş, 1940'a gelindiğinde Türkiye'deki demiryolu uzunluğu 7.000 km'ye yaklaşmıştı (Çavdar, 2003: 266-267). Türkiye bir yandan demir-

yolu yatırımlarını sürdürmüş, diğer taraftan da bu alanda millileştirmeler gerçekleştirmişti. Mersin-Tarsus-Adana işletmesi (1929), Bursa-Mudanya işletmesi (1931), İzmir-Afyon ve Manisa-Bandırma işletmesi (1934), Aydın demiryolu işletmesi (1935), Şark demiryolları işletmeleri (1937) millileştirilen başlıca demiryolları olmuştu (Yıldırım, 2001:29 vd; Batur, 2008: 154).

Bu dönemde demiryollarını inşa etme ve işletme anlayışı değişime uğramıştı. Demiryollarının ülkenin savunulmasında ve ekonominin canlandırılmasında vazgeçilmez bir araç olduğu her fırsatta vurgulanmıştır. 1934 yılının ikinci yarısında tarife siyaseti değiştirilmeye başlandı. Öncelikle maden taşıma tarifesinde %50 indirim yapılmıştı. 1 Temmuz 1934'de geçerli olmak üzere yolcu taşıma tarifesinde, 20 Ağustos 1934 tarihinde ise yük tarifelerinde ciddi indirimler yapıldı. Demiryollarının tarife siyaseti başarılı sonuç vermişti. 1933-1934 yıllarında bir kilometre hattan sağlanan gelir 3.713 liradan 4.431 liraya yükselmişti (Tekeli-İlkin, 2009: 256-259).

Yıllar	Demiryolu Uzunluğu (km)	Tren Kilometre (000)
1930	5. 632	5.196
1931	5.767	4.912
1932	6.040	4.270
1933	6.102	5.483
1934	6.192	7.820
1935	6.669	9.698
1936	6.849	11.979
1937	6.992	14.012
1938	7.148	15.598
1939	7.324	17.797

Tablo 3.3 *1930-1939 yılları arasında Demiryollarına ilişkin sayısal veriler*

Kaynak: *Çavdar, 2003:283*

Ulaşımda denizyolları ve limanlarla ilgili olarak da mevzuat değişiklikleri oldukça yoğun bir şekilde yapılmıştır. Bu alanda kabul edilen ilk kanun 9 Temmuz 1932 tarih ve 2068 sayılı "Türkiye İskele ve Limanları Arasında Posta Seferleri Hizmetinin Devlet İdaresi Altına Alınmasına Dair Kanun"dur. Bu kanunla, Türk limanları arasındaki posta seferleri devlet tekeline alınmıştır (Tekeli-İlkin, 2009:155).

Denizyollarıyla ilgili çıkarılan bir diğer kanun ise, 29 Mayıs 1933 tarihli "Denizyolları İşletme Kanunu"dur. Özel girişimciler, Cumhuriyet'in ilanından sonra devletle hem yük hem de yolcu taşımacılığı alanında bir rekabete girişmişlerdi. Şüphesiz özel girişimcilerin bu alanda kâr amacı gütmeleri, bu kanunun çıkarılmasında önemli rol oynamıştı. Nitekim Kanun'un gerekçesinde, mevcut rekabet yüzünden güney sahillerinde bazı nakliyat işlerinin tamamen durduğu ve gemilerin onarımının ihmal edildiği belirtilmişti. Kanun'un yürürlüğe girmesinden en fazla 6 ay içinde kurulacak bir anonim şirketin Denizyolları İşletme Müdürlüğü ile birlikte posta seferleri alanında çalışmaya hakkı olduğu vurgulanmıştı. Kanun'la özel kesime daha geniş bir çalışma alanının açılması amaçlanmış ve armatörlerin kurulacak bu anonim şirket çatısı altında birleşerek bu alanda faaliyet göstermesine izin verilmişti. Ayrıca, İktisat Vekâleti, posta seferleri yapmaya yetkili kılınan kurumlara ait gemilerin hükümetçe belirlenen özelliklere uygunluklarını denetlemeye, uygun olmayan gemileri seferden men etmeye de yetkili kılınmıştı.

Denizyollarıyla ilgili diğer bir düzenleme de, 31 Mayıs 1933 tarihli ve 2248 sayılı "Denizyolları ve Akay İşletmeleri ile Fabrika ve Havuzlar Hakkında Kanun"dur.

Bu kanunla birlikte Seyrisefain Müdüriyeti kaldırılarak, bu idarenin sorumluluğu altındaki farklı işler, ayrı ve yeni idarelere bağlanmıştı. Seyrisefain'ce idare edilen Marmara, Karadeniz ve Akdeniz hatları, Denizyolları İşletmesine; İstanbul ve civarı hatlarıyla Yalova hattı, Akay adı verilen işletmeye; fabrika ve havuzlar ise Fabrika ve Havuzlar Müdürlüğü'ne devredilmişti. 18 Mayıs 1934 tarih ve 2521 sayılı "Liman İşlerinin Hükümetçe İdaresine Dair Kanun"a göre de, Maliye Bakanı, sermayesinin 3/4'ü ya da daha fazlası hazineye geçmiş bulunanların tasfiyesi için karar almaya yetkili kılınmıştı. Kanun'un kabulüyle, liman şirketleri dönemi bitmişti. Limanlarla ilgili olarak 10 Haziran 1936 tarihli ve 3025 sayılı "İstanbul ve İzmir Limanlarının Sureti İdaresi Hakkında Kanun" ismiyle bir kanun daha çıkarılmıştı. Bu kanunla, İstanbul ve İzmir limanlarının yönetim biçimi yeniden düzenlenmiş, bu iki limanın yönetimi İstanbul ve İzmir Liman İşletmeleri İdaresi adıyla İktisat Vekâlet'ine bağlanmıştır.

10 Haziran 1936 tarihli ve 3025 sayılı "Van Gölü İşletmesi Kanunu"na göre, Van Gölü'nde 5 veya daha küçük tonluk araçlarla yapılan nakliyat hariç, nakliye işleri, iskele, rıhtım ve depo inşası ve işletilmesi devlet tekeline alınmıştı. Bu tekelin idaresi ise, İktisat Vekâletine bağlı, tüzel kişiliği bulunan Van Gölü İşletme İdaresi'ne devredilmişti

Ülke içinde yolcu taşımacılığının tamamen devlet tekeline alınması deniz ticaretinde yeni bir safhaya geçişi hızlandırmış ve Denizbank 1938 yılında faaliyete geçirilmişti. 27 Aralık 1937 tarihli ve 3295 sayılı kanun kapsamında Denizbank; Denizyolları İşletmesi'ni, Akay İşletmesi'ni, Fabrika ve Havuzlar Müdürlüğü'nü, İstanbul, İzmir ve Trabzon Limanlarının İşletme Müdürlüklerini, Van Gölü İşletmesi'ni ve bunların varlıklarını devralmıştı. 1932-1939 yılları arasında demiryolları, denizyolları, liman ve rıhtım işletmeleri tamamen devletleştirilmiştir (Batur, 2008: 154-157; Boratav, 1982: 199-208).

BANKACILIK

AMAÇ 4 ***Bankacılık alanında gelinen aşama hakkında bilgi sahibi olabilmek.***

Cumhuriyet'in ilk yılında saptanabildiği kadarıyla 18'i milli 13'ü yabancı banka olmak üzere toplam 31 banka vardı. Bu sayı 1932'de -T.C. Merkez Bankası dâhil olmak üzere- 45'i milli, 15'i yabancı olmak üzere 60'a yükselmişti. Cumhuriyet döneminde 1931 yılı, 1958 yılı ile birlikte Türkiye'de banka sayısının en yüksek düzeye ulaştığı yıl olmuştu. Banka şube sayısı ise 1924 yılında -tek şubeli bankalar da dâhil olmak üzere- 439 iken 1932 yılı sonunda 483'e ulaşmıştı.

1933-1938 yılları arasında art arda önemli devlet bankaları kurulmuştu. Bu yoğunluğun Birinci Beş Yıllık Sanayi Plan'ı ile doğrudan bir ilgisi vardır. Bilindiği gibi bu Plan'a, devletçilik kalkınma modeli egemendi (Akgüç,1975: 22-23). Dönem boyunca bankacılık alanında çeşitli yasal düzenlemelere gidilmişti. Öncelikle 30 Mayıs 1933 tarih ve 2243 sayılı "Mevduatı Koruma Kanunu" bankalara devlet müdahalesini ayrıntılı şekilde düzenleyen ilk kanundu. Kanun; koruma işlevinin yanı sıra bankaları düzenleyen, bankaları çeşitli yönlerden sınırlayan, onlara görev ve sorumluluklar yükleyen hükümler de getirmişti. Ayrıca Kanun'la, Maliye ve İktisat Vekâletleri tarafından müştereken atanacak "Bankalar Yeminli Murakıpları" örgütü de kurulmuştur. 8 Haziran 1933 tarih ve 2279 sayılı "Ödünç Para Verme İşleri Kanunu" ise tefecilikle mücadele etmek, serbest kredi piyasasını düzenlemek ve faiz

hadlerini tespit etmek amacıyla çıkarılmıştı. Kanun uyarınca -bankalar ve özel kanunla kurulan teşebbüsler istisna olmak üzere- faizden para kazanmak suretiyle borç para verme işleriyle uğraşan kişi ve kurumlar hükümetten izin almak zorunda bırakılmıştı. Faizle borç para alışverişinde bulunacaklar, her yıl bir beyanname ile uygulayacakları en yüksek faiz haddini, borçluların yerine getirmek zorunda kalacağı şartları ve bu işlere ayıracakları sermayeyi bildirmek durumundaydılar. Komisyon ve diğer giderler de dâhil olmak üzere uygulanacak en yüksek faiz haddi %12 olarak açıklanmıştı. 1936 yılında, Mevduatı Koruma Kanunu hükümlerinden ve yabancı ülke deneyimlerinden yararlanılarak çıkarılan bir diğer kanun da 2999 sayılı ve 1 Haziran1936 tarihli "Bankalar Kanunu"dur.

Bu devirde özel sektörün öncülüğünde gerçekleştirilmesi arzulanan kalkınma modeli terk edilmiş, yerine "devlet işletmeciliği" kavramı getirilmişti. Bu durum da büyük sermayeli devlet bankalarının kurulmasını gerektirmiştir. Bu amaçla Sümerbank, Etibank, Denizbank, Halk Bankası ve İller Bankası kurulmuştur (Batur, 2008: 93-94).

T.C. Merkez Bankası

Bir merkez bankasının kurulması isteği İzmir İktisat Kongresi'nde dile getirilmişti. İzmir İktisat Kongresi'nde ele alınacak konuları belirlemek için hazırlanan raporda, milli bir devlet bankasının kurulmasının zorunlu olduğu, bu bankanın devletin bankacılık politikasını belirleme, banknot ihraç etme ve kredi dağılımının düzenlenmesi için gerekli olduğu önemle vurgulanmıştı. Türkiye'de, milli bir merkez bankası kurulmasına karar verilmesinden sonra yabancı uzmanlardan görüş istenmişti. Görüşü istenen Dr. Schacht ve Müller, Ocak 1930'da olumsuz rapor vermişlerdi. Fakat Atatürk, Merkez Bankası kurulması konusunda ısrarlı olmuştur (Yılmaz, 2007: 145).

T.C. Merkez Bankası'nın kuruluşuna ilişkin hazırlıklar bir yıldan fazla sürmüştür. İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) bankanın ana nizamnamesini 1 Eylül 1931'de onaylamıştı. Banka, 3 Ekim 1931'de resmen açılmıştı. Bankanın kuruluş kanununda temel amacın, "memleketin iktisadi inkişafına yardım" etmek olduğu belirtilmişti.

Bankanın belli başlı amaçları şu şekilde sıralanmıştı:

- İskonto fiyatını tespit ve para piyasasını ve tedavülünü düzenlemek,
- Hazine işlemlerini yapmak,
- Hükümetle birlikte Türk evrak-ı nakdiyesinin (banknot) müstakbel istikrarına matuf tüm önlemleri almak.

Banknot ihracı imtiyazına sahip bir anonim şirket olarak kurulan T.C. Merkez Bankası'nın sermayesi ise 15 milyon liraydı (Tekeli-İlkin, 2009: 293-294).

Sümerbank

Sümerbank'ın çekirdeğini Sanayi ve Maadin Bankası oluşturmuştu. Kitabımızın 2. Ünitesinde açıkladığımız gibi Sanayi ve Maadin Bankası, 19 Nisan 1925 tarihli 633 sayılı kanunla kurulmuş ve 1932 yılında Sanayi ve Kredi Bankası'na dönüştürülmüştü. Böylece sanayi kredisi verme işlevi bu yeni bankaya verilmişti. Ayrıca işlettiği devlet fabrikaları da Devlet Sanayi Ofisi'ne bağlanmıştı. 3 Haziran 1933 tarihli ve 2262 sayılı kanunla bu iki kuruluş birleştirilerek 20 milyon lira sermayeli Sümerbank kurulmuştu (Yılmaz, 2007: 155, 160).

Bankanın kuruluş kanunun gerekçesinde, 1923-1930 döneminde sanayileşmenin milli ihtiyaç ve çıkarların gerektirdiği oranda yapılamadığı, bu nedenle milli kaynaklardan yararlanarak sanayileşmenin daha verimli ve planlı yürütülebilmesi için güçlü bir kuruluşa ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştı.

Sümerbank'ın başlıca görevleri şunlardı:

- Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletmek,
- Özel sanayi kuruluşlarındaki devlet iştiraklerini yönetmek,
- Özel kanunlara göre kurulacak fabrikalar dışındaki devlete ait bütün sınai kurumlarının etüt ve projelerini hazırlamak, bunları kurmak ve yönetmek,
- Sermayesi ölçüsünde ülkenin kalkınması için gerekli sınai kuruluşlarına katılmak,
- Ülkeye ve kendi fabrikalarına gerekli iş gücünü yetiştirmek,
- Sınai kurumlara kredi vermek ve her türlü bankacılık işlemleri yapmak.
- Ulusal sanayiin gelişmesi için gerekli önlemleri araştırmak. (Akgüç, 1987: 29-30).

Halk Bankası

Halk Bankası, küçük esnaf ve sanatkârın kredi ihtiyacını karşılamak için 8 Haziran 1933'de kurulmuştur. Ancak Halk Bankası, yeterli sermayenin sağlanamaması nedeniyle 1938 yılına kadar faaliyete geçememişti. Anonim şirket statüsüne sahip ve 3 milyon lira sermayeli bankanın başlarda, ödenmiş sermayesi 1.2 milyon lira olup, bunun 1 milyon lirası Hazine'nin katkısıyla sağlanmıştı.

Kuruluş kanunu uyarınca bankanın görevleri ise şu şekilde belirlenmişti:

- Gerekli yerlerde Halk Sandıkları adı ile ve anonim şirket halinde küçük kredi kurumları kurmak ve bunlara yardımda bulunmak,
- Halk Sandıkları'nın gelişip ilerlemesi için gerekli işlemleri yapmak ve uygun tedbirleri almak,
- Mevduat kabul etmek (Yılmaz, 2007: 181-182).

Sanayi ve Kredi Bankası

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Sanayi ve Maadin Bankası, 7 Temmuz 1932'de Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi ve Kredi Bankası şeklinde ikiye ayrılmıştı. Bankanın faaliyet alanları ve görevleri şu şekilde belirlenmişti: sanayi işletmelerinin kredi ihtiyaçlarını karşılamak, ulusal sanayinin hammadde temin etmesine yardım etmek, küçük sanayicilere kredi vermek, sanayi teşvik primlerine yardımcı olmak ve her türlü banka işlemlerini gerçekleştirmek. Ayrıca daha önceki olumsuz deneyimler dolayısıyla Sanayi ve Kredi Bankasına, özel sermayelerin iştirak etmesine izin verilmemiş, 30 kişilik banka genel kurulunda özel teşebbüsü sadece sanayi odasından atanan bir üye temsil edebilmiştir.

Hükümetin, mutlak devletçiliğe geçişi olarak algılanan Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi ve Kredi Bankası, özel teşebbüs tarafından benimsenmemişti. Zaten bu banka, mali imkânlardan yoksun olarak doğmuştu. Sanayi ve Maadin Bankası'ndan devralacağı bir sermaye bulunmaması ve bu bankanın memurlarının neredeyse tamamının Devlet Sanayi Ofisi'ne geçmesi, Sanayi ve Kredi Bankası'nın sonunu getirmişti. Nitekim Banka ve Devlet Sanayi Ofisi kısa bir süre sonra bir çatı altında toplanarak Sümerbank oluşturulacaktır (Şabudak, 2009: 105-106).

Ziraat Bankası

Ziraat Bankası'nın adı 1937'de T.C. Ziraat Bankası'na dönüştürülmüştü. Devletçilik politikası doğrultusunda bir İktisadi Devlet Teşekkülü şekline sokularak, dönemin değerleriyle uyumlulaştırılmıştı. Bu yeni şekil, bankanın gelişmesine önemli katkı sağlamıştı. 1937'de yürürlüğe giren 3202 sayılı Türkiye Cumhuriyet Ziraat Bankası Kanunu'yla bankaya, modern bir kredi kurumunun sahip olması gereken

olanaklar ve yetkiler tanınmıştı. Bu kanunun temel amaçlarından biri, ülkenin önemli bir kesimini oluşturan gerçek çiftçilerin, kredi ve kaynak olanaklarından yararlandırılmasıydı. Ayrıca kanunun gerekçesinde, Banka, kooperatifçiliğin ana öğesi olarak sayılmıştı. Bu bağlamda, Tarım Satış Kooperatifleri'nin kurulması, geliştirilmesi ve çoğaltılmasında, Ziraat Bankası'nın rol oynayacağı belirtilmişti (Akgüç, 1987: 34-35).

Belediyeler (İller) Bankası

Belediyeler Bankası, 11 Haziran 1933 tarih ve 2301 sayılı kanunla kurulmuştu. Sermayesi 1.5 milyon liraydı. Adı 1945 yılında İller Bankası olarak değiştirilecek olan bu banka; şehirlerin kalkınması ve gelişmesine hizmet etmek, imar planları oluşturmak, elektrik, havagazı, kanalizasyon ve su gibi kamu hizmetlerinin yapılması için belediyelere gerekli olan orta ve uzun vadeli kredi ile teknik yardım sağlamak üzere kurulmuştu (Yılmaz, 2007: 185).

Özel amaçlı bir ihtisas bankası niteliğinde kurulan Banka'nın kayda değer bir gelişme gösterdiği söylenemez. 1938 yılı sonuna dek bankanın ödenmiş sermayesinin 8 milyon liraya, mevduatının 2.6 milyon liraya ve kredilerinin de ancak 3.7 milyon liraya yükselmiş olması bu durumu göstermektedir. Adının değiştirildiği 1945 yılında 4759 sayılı kanun ile bankanın faaliyet alanı, belediyelerin yanı sıra il ve köy idareleri ve bu idarelere bağlı kurumların bayındırlık işlerini de kapsayacak şekilde genişletilmişti (Akgüç, 1987: 32).

Etibank

Etibank, ülkenin yeraltı servetlerini rasyonel bir şekilde işleterek değerlendirmek, devletin madencilik ve elektrifikasyon alanındaki faaliyetlerini kurmak, işletmek, finanse etmek ve her türlü bankacılık işlemlerini gerçekleştirmek üzere 14 Haziran 1935 tarihli ve 2805 sayılı kanunla 20 lira milyon sermayeyle kurulmuştur (Yılmaz, 2007: 188-189).

Kuruluş yasasına göre Etibank'ın görevleri şu şekilde belirlenmişti:

- Türkiye'de elektrik üretimi ve dağıtımı imtiyazlarını almak ve işletmek, elektrik santralleri kurmak, enerji dağıtım hatları yapmak, elektrik enerjisi dağıtmak, her türlü elektrik malzemesi, araçları ve makinesi üretecek fabrikalar kurmak ve elektrik malzemesi araçları veya makineleri alım-satımını yapmak,
- Bu işler için gereken ticari teşebbüs ve işletmeleri kurmak, bu tür teşebbüslere iştirak etmek,
- Maden ve enerji üretiminin gerektirdiği malzemelerin alım-satımına aracı olmak (Akgüç, 1987; 30-31).

Denizbank

Denizbank, denizyolları işletmelerini yönetmek, işletmek ve finanse etmek amacıyla 30 Kasım 1937 tarih ve 3295 sayılı yasayla 50 milyon lira. itibari sermayeli olarak kurulmuştur.

Denizbank'ın kuruluş kanununun gerekçesinde, Etibank ve Sümerbank gibi bankaların başarılı olduğu ve bunun bir güven ortamı oluşturduğu belirtilmişti. Öte yandan aynı metinde iç ve dış ticaretimizle beslenmeyip kendisinin de bunlara aracı olamayan bir denizciliğin gelişemeyeceği vurgulanmıştı. Hükümetin denizcilik işlerinde izleyeceği yolun, mevcut deniz kurumlarını bir elde toplamak ve bir plan etrafında çalışmaya sevk etmek olması gerektiği açıklanmıştı.

Denizbank'ın kurulmasından sonra işlettiği kurumlar ise şunlardı:

- Denizyolları ve Akay İşletmeleri ile Fabrika ve Havuzlar İdaresi,
- İstanbul, İzmir, Trabzon Liman İşletme İdareleri,
- Kılavuzluk ve Romorkörcülük İdaresi,
- Tahlisiye Umum Müdürlüğü ve Van Gölü İşletmesi.

Her türlü bankacılık işlemini yürütme yetkisiyle donatılmış olan banka, 1938 yılında faaliyete geçmiş olmasına rağmen istenilen verimi sağlayamamış ve 1940 yılında faaliyetine son verilmişti (Yılmaz, 2007: 193-194; Akgüç, 1987; 31-32).

Ulusal bankaların yanında 1933'de Zonguldak Yardım Bankası ve Kayseri Milli İktisat Bankası gibi yerel bankalar da kurulmuştu. Zonguldak Yardım Bankası, 1937'de faaliyetini Efes Bank ismiyle sürdürmeye devam etti. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte bankacılık sektörü durgunluğa girmiştir. Söz konusu yıllarda yeni bir kuruluş görülmemişti (Akgüç, 1975: 27).

SIRA SİZDE 3

Sümerbank'ın kuruluş nedeni ve görevleri nelerdi? Araştırınız.

DIŞ TİCARET

AMAÇ 5 ***Dış ticareti açıklayabilmek.***

Yeni Devlet'in ilk yıllarında ekonomi oldukça dışa açıktı. Hatta bağımlı bir hammadde ekonomisinin bütün özelliklerini taşımıştı. Ekonominin tarıma dayalı yapısında bir değişiklik yapılamamış, sanayi henüz kurulamamıştı. Türkiye'nin dış ticaret hacmindeki daralma 1929 ekonomik bunalımıyla birlikte ivme kazanmıştı. Kapitalist Batı ülkelerindeki ekonomik bunalım, Türkiye'yi de, ihraç malları fiyatlarında ve paranın değerinde meydana gelen düşmeler nedeniyle etkilemişti. Dönem içinde ihracat miktar olarak artmasına rağmen, fiyatların düşmesi ihracat değerlerinin düşmesine yol açmıştı. Bu daralma hükümeti, ithalatı miktar olarak sınırlamak zorunda bırakmış ve Hükümet, ihracat gelirleriyle finanse edebileceği kadar ithalata izin vermişti (Şabudak, 2009: 106-109).

Türkiye'nin 1930'lardaki dış ticaret politikası, 1920'li yıllara göre büyük farklılıklar göstermişti. Öncelikle 1920'li yılların serbestisinden eser yoktu. Himayeci bir gümrük sistemi egemendi. Türkiye'nin dış ticaret dengesi de 1938 yılı dışında daima fazla vermişti (Çavdar, 2003:285)

Türkiye 1933 yılına gelindiğinde, dış ticarette önemli ülkelerin hemen hemen hepsiyle ikili ticaret antlaşmaları yapmıştı. Söz konusu antlaşmalar karşılıklı olarak gümrük resmi indirimlerini de içermişti. Ülkelere ve mallara göre indirim oranları da değişmişti. Ayrıca 1932'de ithalatın önemli bir kısmına kota ve döviz tahsis sınırlamaları uygulanmıştı. Bu sayede genel gümrük tarifesi, ithalatın hacmi ve yapısını belirlemede etkili bir politika aracı olma niteliğini önemli oranda kaybetmişti. 1937 yılında gümrük tarifesinde genel bir düzenlemeye daha gidilmişti. Böylece tüketim malları üzerindeki resimler yükseltilirken, ara mallarına uygulanan resimler azaltıldı. Bu düzenleme, büyük ihtimalle Türk imalat sanayiinin korunmasını sağlamıştı. Bu genel düzenlemelerin dışında 1936 ve 1939 yıllarında bazı mallar için tarife değişikliklerine de gidilmişti. 1930'lar ithalatın hacmi ve yapısında görülen değişimlerde, gümrük politikasının etkileri, dünya ekonomik bunalımının etkileri, para kuru politikası, kota sınırlamaları ve

ikili antlaşmaların etkilerini göz önüne almak gereklidir. Yine de 1930'lardaki gümrük tarifesi uygulamalarının devletin ithal ikamesine yönelik sanayileşme politikasıyla uyumlu olduğu söylenebilir (Tezel, 1986:146-147)

Resim 3.5

İzmir Kordon'da İhraç Ürünleri, 1930'lu Yıllar

Türkiye, dış ticaret açığı vermemek için kambiyo kontrolünün yanı sıra, ithalat yasaklama ve kontenjanları, takas ve kliring gibi yolları da denemişti. 22 Temmuz 1931 tarihli kanunla, Bakanlar Kurulu, belirli malların ithalatını kontenjan ile sınırlamak yetkisi almış ve bu yönteme sık sık başvurmuştu. İlk kliring anlaşması 27 Haziran 1933'te Fransa'yla ardından da Almanya'yla yapılmıştı. Bu dönemde dış ticaretin yaklaşık % 85'i ikili anlaşmalarla %15'i ise serbest olarak yapılmıştı. Bu alandaki düzenlemeler 1934 yılında kurulan Dış Ticaret Ofisi aracılığıyla yürütülmüştü. Ayrıca 1936'dan sonra dış ticaret bütçeleri hazırlanması yoluna gidilmişti. Bu düzenlemeler, dış ticaret alanındaki kararlı tutumun bir göstergesiydi. Nitekim dış ticaretin 1937'de kliring anlaşmalarından kurtarılarak daha serbest olması yönündeki girişimler sonucu, 1938 yılında dış ticaret dengesi açık vermiş, bunun üzerine yeniden çeşitli sınırlamalar getirilmiştir.

Kliring, İkili ticaret anlaşması çerçevesinde ülkeler arasında dışalım ve dışsatımdan doğan alacak ve borçların döviz kullanılmadan karşılıklı olarak denkleştirilmesine dayalı dış ticaret biçimidir.

Kliring sisteminin bir sonucu olarak, ihracat fiyatları dünya fiyatlarından sapma göstermişti. Böylece Türkiye'nin yüksek maliyetli ve fiyatlı ürünleri ihraç olanağı bulmuştu. Ayrıca, ithalat yasakları çerçevesinde, zorunlu ihtiyaç maddeleri ve sanayileşme için gerekli hammaddeler dışında kalan tüm ithalat yasaklanmıştı. Hükümet, 1929 yılında Lozan Antlaşması'ndaki beş yıllık sürenin bitmesiyle Ekim 1929'da 1499 sayılı kanun ile yeni bir spesifik tarife kabul etmişti. Yeni tarifede, Teşviki Sanayi Kanunu'yla sanayi makinelerine getirilen gümrük vergisi istisnasına ek olarak tarım makineleri araç ve gereçleri de gümrük vergisinden muaf tutulmuştu. Yine, sanayi hammaddelerindeki spesifik oranlar da düşürülmüştü. Buna karşılık, yerli üretimi korumak adına iplik, kumaş, şeker, un, diğer gıda maddeleri, çimento, deri ve ağaç ürünleri ithalatına yüksek gümrük vergileri getirilmişti. 1499 sayılı kanunda öngörülen bu oranlar uzun süre değiştirilmemişti.

Dönemin önemli kanunlardan biri de, 2 Temmuz 1932 tarihli ve 2054 sayılı "Çay, Şeker ve Kahve İthalatının Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun"dur. Buna göre, çay, şeker ve kahvenin ithalini tek elden idare etme yetkisi Hükümete bırakılmıştır (Boratav, 1982: 181-182).

Dış ticaretle ilgili olarak yapılmış düzenlemelerden biri 10 Haziran 1930 tarihli ve 1705 sayılı "Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun"dur. Kanunun en öncelikli amacı ihracatı artırmaktır. Kanun'un gerekçesinde de, tarımsal ihraç ürünlerinin hiçbir kontrole tabi tutulmadan üretilmesinin hileye yol açtığı, bunun da ihracatı olumsuz yönde etkilediği belirtilmişti. Bu olumsuz durumu gidermek için de bitkisel, hayvansal, madeni maddelerle bunların bileşiminden oluşan maddelerin üretilmesine, hazırlanmasına, sınıflanmasına ve ambalajlanmasına, alım satım, taşıma ve muhafazalarına, bu hususlarda tabi olacakları usul ve şartlara ve bunlar için alamet ve açıklama kullanılması zorunluluğu ile ilgili tedbirleri almaya hükümet yetkili kılınmıştı. Kanun'da ihracatın yanında "iç ticaret" de denetlenecek bir alan olarak sayılmıştı (Batur, 2008: 91,92).

1705 sayılı bu kanun, 9 Haziran 1936 tarih ve 3018 sayılı "Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkındaki 1705 Sayılı Kanuna Ek Kanun"la değiştirilmişti. Kanun ile ihracat alanında uğraşmak isteyenlere İktisat Vekâlet'inden ruhsat alma zorunluluğu getirilmişti. İktisat Vekâlet'inin ruhsat verme yetkisi de bazı kurallara bağlanmıştı. İhracat yapacakların 3 yıl geçerli olacak ruhsatlara sahip olabilmek şu şartları taşıması gerekmişti:

- Ticaret yapabilecek ehliyete sahip olmak.
- Türk Ceza Kanunu'nun ve Türk Ticaret Kanunu'nda belirtilen maddelerine göre mahkûm edilmemiş olmak.
- Bağlı olduğu ticaret odasından ihraç edeceği mallar ve ihracatçılık konusunda yetkin olduğuna dair onaylı belgeye sahip olmak.
- Hileli ve taksiratlı iflas etmemiş ve konkordato yapmamış olmak (Boratav, 1982: 182-183).

Bu dönemde, yüksek gümrük duvarlarının kötüye kullanılmasını önlemek için de bir takım önlemler alınmıştır. Bu önlemlerin başında 8 Haziran 1936 tarih ve 3003 sayılı "Endüstriyel Mamulatın Maliyet ve Satış Fiyatlarının Kontrolü ve Tespiti Hakkında Kanun" gelmektedir. Kanuna göre, İktisat Vekâleti gerekli gördüğü sanayi ürünlerinin maliyetlerini ve toptan satış fiyatlarını, girişimlerin işletme ve idare koşullarını denetlemeye, vardığı sonuçlara göre de toptan satış fiyatlarını tespit etmeye yetkili kılınmıştı. Kanunun amacı, yerli sanayi kuruluşlarının iç piyasaya sürdükleri malların fiyatlarını, gümrük duvarlarının sağladığı ayrıcalıklı durumdan faydalanarak, tüketiciyi sömürecek düzeyde belirlemelerini önlemek ve maliyetlerin dış rekabeti sağlayacak şekilde düşürülmesini sağlamaktı (Batur, 2008: 93).

Tablo 3.4
1930-1939 yılları arasında dış tcaret verileri (Çavdar, 2003: 285).

Yıl	İthalat Değeri (000 Dolar)	İhracat Değeri (000 Dolar)	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1930	69.540	71.380	1.840	102.6
1931	59.935	60.226	291	100.5
1932	40.718	47.972	7.254	117.8
1933	45.091	58.065	12.974	128.8
1934	68.761	73.007	4.246	106.2
1935	70.635	76.232	5.597	107.9
1936	73.629	93.670	20.031	127.2
1937	90.540	109.225	18.685	120.6
1938	118.899	115.019	-3.880	96.7
1939	92.498	99.647	7.149	107.7

Dış ticaret dengesi 1938 yılı dışında daima fazla vermiştir.

Dış Ticaretin Ülkelere Göre Durumu

Bu dönemde Türkiye'nin dış ticaretinde Nazi Almanyası başı çekmiştir. Türkiye'nin ihracatının cari değerindeki payı, 1932'de %15 iken 1934'te %39'a çıkmıştı. 1935-1938 ortalaması %44'ü bulmuştu. Türkiye'nin Almanya'ya olan ticari bağımlılığının artmasında liranın değiştirebilir paralar karşısında resmi kambiyo kurunun fazla değerli tutulması da rol oynamıştı. Almanya'ya olan bağımlılık zaman zaman Hükümeti rahatsız etmişti. Bu rahatsızlık 1937 yılında yerini paniğe bırakmıştı. İngiltere'nin de bu durumdan rahatsız olması üzerine Türkiye ile İngiltere arasında ekonomik bir yakınlaşma başlatılmıştı. İngiltere, 1936-38 Antlaşmalarıyla, Türkiye'ye kendisinden yapılacak, sanayi makine araç-gereci ile silah ithalatında kullanılmak ve karşılığı Türk ihraç mallarıyla ödenmek üzere o zamanki resmi kura göre 118 milyon lira tutarında kredi açtı. Ancak Türkiye'nin Almanya'ya dış ticaretindeki bağımlılığı İkinci Dünya Savaşı başladığında da devam etmişti. 1939 yılında Almanya'nın Türkiye'nin ithalatındaki cari değer payı %51, ihracatındaki cari değerindeki payı %37'ydi.

1930-1938 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretindeki en önemli dört alıcısı sırasıyla, Almanya, İtalya, Amerika ve İngiltere'ydi. İngiltere, İtalya ve Fransa'nın 1930'larda Türkiye ile dış ticaretindeki payı 1924-1929 yıllarına göre önemli ölçüde azalmıştı. İtalya'nın 1924-1929 aralığında %19 olan payı 1930-1939'da % 10'a, İngiltere'nin, % 13'ten, %8'e, Fransa'nın %12'den % 5'e düşmüştü. Amerika'nın dış ticaretteki payı ise her iki dönemde de % 9 civarında kalmıştı. Sovyetler Birliği'nin ise 1924-1929 yılları arasında % 3 civarındaki payı % 5'e yükselmişti. Bunun en önemli nedeni de, devletçi sanayi programlarının dış finansmanın önemli ölçüde Sovyet kredilerine dayanması ve Sovyetlerden yapılan makine ve araç-gereç ithalatı ve borcun Türk ihraç malları ile geri ödenmesiydi (Tezel, 1986: 154-155).

1929-1939 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretinin ülkelere göre yapısı nasıldı? Araştırınız.

SIRA SİZDE 4

Özet

AMAÇ 1

Dönemin ekonomi politikalarını açıklamak

Yeni Devlet'in 1923-1929 yılları arasında ekonomi alanında ulusal ve bağımsız bir ekonomik yapıya sahip olma ve hızla sanayileşme amacı başarıya ulaşmamıştı. Bu dönemde Türkiye'nin yaşadığı ekonomik durgunluk ve bu durgunluğun rejimi tehdit edecek geniş bir toplumsal muhalefete neden olması, ekonomi politikalarının köklü bir şekilde değiştirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştı. Kötü hava koşulları ile 1929 dünya ekonomik bunalımının yarattığı etkiler, Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemişti. Ayrıca ülkede sermaye birikiminin olmaması, köylü ve esnafın ekonomik açıdan oldukça zor zamanlar geçirmesi, ekonomide devletçiliğe geçişi bir anlamda zorunlu kılmıştı. Türkiye'nin yöneticilerinin devletçiliğe olumlu yaklaşımı sonucunda devletçilik bir ilke olarak benimsenmişti. 1931 yılında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına aldığı devletçilik ilkesine göre, ülke çıkarları doğrultusunda devletin ekonomiye müdahalesi ile ekonomik faaliyetlerde bulunabileceği belirtilmişti. 1935 yılında ise, C.H.P. programında, devletçilik yeniden tanımlanmış ve kamu düzeninin gerektirdiği hallerde özel sektörün denetlenebileceği açıklanmıştı. 1937'de de devletçilik ilkesi Türkiye Cumhuriyeti'nin temel nitelikleri arasında sayılmıştı.

Türkiye'nin ekonomik alanda yaşadığı sıkıntılar nedeniyle geçilen devletçilik, ekonominin her alanına müdahaleyi gerekli kılmıştı. Hükümet, sanayi, ticaret, tarım alanında işletmeler kurmaktan, yatırımlar yapmaya ve ekonomik piyasaya karışmaktan denetlemeye kadar uzanan bir faaliyet sahası belirlemiş ve uygulamaya geçmişti.

AMAÇ 2

Tarım alanında izlenen politikaları ve atılan adımları sıralamak.

Devletin ekonomik yaşama müdahalesinin incelendiği bu dönemde, devlet, tarım alanında önemli düzenlemeler yapmıştı. Ancak, devletin bu dönemde genel bir tarımsal kalkınma stratejisi izlediğini söylemek oldukça zordur. 1929 yılında yaşanan ekonomik bunalım, kuşkusuz bir tarım ülkesi olan Türkiye'yi oldukça etkilemişti. Bu yıllardaki en önemli gelişme dünya piyasalarındaki fiyat hareketlerine bağlı olarak tütün, incir, pamuk, üzüm, fındık gibi Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin fiyatlarının hızla düşmesidir. Ekonomik bunalım sırasında fiyatı en çok düşen tarım ürünü ise buğday olmuştu. Bu düşüşler karşısında devlet, tarımsal alana birtakım müdahaleler yapmak durumunda kalmıştı. 3 Temmuz 1932 tarihinde 2056 sayılı "Buğday Koruma Kanunu"nu çıkarmıştı. Kanun ile buğday fiyatlarındaki kısa dönemli dalgalanmaların önlenmesi hedeflenmişti. Ardından 1934 yılında 2466 sayılı ikinci bir Buğday Koruma Kanunu çıkarılmış, un ve un mamulleri üzerine vergi konulmuştu. 1938 yılına değin buğday piyasasına Ziraat Bankası'nı kullanarak müdahale eden devlet, bu tarihte taban fiyatlarını ilan etmek ve stok biriktirerek tarımsal ürünlere destekleyicilik yapmakla görevli Toprak Mahsulleri Ofisi'ni (TMO) kurmuş ve ofis, buğdayla ilgili fiyat ve stok politikasını uygulamakla görevlendirilmişti. 3 Temmuz 1932 tarihli ve 2061 sayılı "Türkiye'de Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği Kanunu"n kabul edilmesiyle de afyon satılması işlemi, bu birliğe verilmiş oldu. Birlik, hem Türkiye içinde hem de dışarıya satılacak olan afyonda denetim sağlayacaktı. Böylece afyon üzerinde devlet kendi denetim mekanizmasını oluşturmuş oluyordu. Dönem içerisinde dikkati çeken bir başka faaliyet de kooperatifleşmeyi teşvik etmeyi amaçlayan 1935 tarih ve 2834 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri Kanunu"nun çıkarılmasıdır. Kanun ile güdülen amaç; küçük üreticiyi örgütlemek ve onu özel girişimciliğin güçlü bir unsuru olarak ekonomik yaşama sokabilmekti. Bu dönemler içerisinde çiftçiler için pulluk kullanımını arttıracak bir dizi teşvik faaliyeti de gerçekleştirilmişti. Nitekim bu faaliyetler sonunda 1927 yılında 210.000 olan pulluk sayısı, 1936'da ise 410.000'e yükselmişti.

Aynı şekilde tarımı geliştirmek, nitelikli tohum, fide ve fidan yetiştirmek üzere devlet sermayesiyle örnek çiftlikler kurulmuştu. Atatürk Orman Çiftliği uygulamasının başarısından sonra, Ziraat Vekâleti tarafından; Ankara, Eskişehir, Erzurum ve Yeşilköy hububat ıslah istasyonları, Adana ve Nazilli pamuk ıslah istasyonları; Eskişehir Dray-

farming istasyonu; Bursa, Antalya, Diyarbakır, Edirne ve Denizli ipek böcekçiliği istasyonları; Kayseri yonca istasyonu; Antalya Sıcak İklim Nebatları Islah İstasyonu kurulmuştu. Tarımı geliştirmek için bu alan ile ilgili teknik personelin eğitimine ve teknik yayma çalışmalarına da ivme kazandırılmıştı. Öncelikle 1933 yılında Yüksek Ziraat Enstitüleri kurulmaya başlanmış ve ilk enstitü Ankara'da kurulmuştu. Ayrıca Hitler yönetiminden kaçan pek çok Alman bilim adamı bu kuruluşta görev alması sağlanmıştı. Bu dönemde pamuklu dokuma ve şeker sanayi ile ilgilide çalışmalar yapılmış ve bu alanda gelişmeler kaydedilmiştir.

AMAÇ 3

Sanayileşme politikalarını ve bu doğrultuda atılan adımları açıklamak.

19. yüzyıldan itibaren en önemli sorun olan sanayileşme konusu Yeni Devlet'in kurulmasından sonra da oldukça önemsenmişti. 1931 ve 1932 yılları Türkiye'nin sanayi politikasını oluşturduğu dönemdi. Öncelikle sanayi politikasının devletçi ilkeye dayanacağı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mayıs 1931 tarihli 3. Kurultayı'nda kabul edilmişti. Sanayileşmeyi bir plan ve program bağlamında yürütebilmek için öncelikle Sanayi Kongresi 22-23 Nisan 1930 tarihinde düzenlendi. Kongre'nin temel işlevinin "sanayimizin milli ve çağdaş gereklere uygun bir tarzda gelişmesini sağlayacak yolları aramak" olduğu vurgulandı. Yine bu dönemde, Sanayi ve Maadin Bankası'nın başarısızlığı üzerine Sanayi Genel Müdürü Şerif Önay, sanayi işletmeciliği ile sanayi bankacılığının ayrılmasını önerdi. "Sanayi Ofisi" ve "Türkiye Sanayi Kredi Bankası"nın kurulmasına yönelik yasa tasarıları hazırlandı. 2058 sayılı Devlet Sanayi Ofisi yasası 3 Temmuz 1932'de, 2064 sayılı Türkiye Sanai Kredi Bankası yasası ise 7 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçti. Devlet Sanayi Ofisi'nin ilk görevi, devlet teşebbüsü halinde kurulması planlanan fabrikaların yapımını sağlamaktı. Ayrıca Ofise, yerli hammaddelerin üretimde kullanım şekilleri ve tüketimlerini arttırıcı araştırmalar yapmak, ofise gönderilecek teknik sorunları çözmek ve üretim tesisleriyle ilgili projeleri değerlendirmek gibi oldukça geniş bir görev alanı verilmişti. Sanayi ve Kredi Bankası Kanunu'nda ise sanayi işletmelerinin kredi ihtiyaçlarını karşılama, milli sanayinin hammadde teminine yardımcı olma, küçük sanayicilere kredi sağlama, sanayi teşvik primlerine aracılık etmek ve bu işlerle ilgili her türlü bankacılık faaliyetini yürütmek görevleri verilmişti.

Bu dönemde sanayileşme yönünde atılan en önemli adımlardan biri de, Sovyet uzmanlarının da yardımıyla oluşturulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'dır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, ekonomik kaynakların düzene sokulması ve devletçilik ilkesinin uygulanması açısından oldukça önemlidir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uzun bir hazırlık evresinden sonra 17 Nisan 1934'te yürürlüğe girmiş ve büyük oranda başarıyla yürütülmüştü. Plandan sonra Türkiye'de pek çok fabrika açılmıştı. Bu başarının ardından da İkinci Beş Yıllık Sanayi Plan'ı hazırlamak için girişimler başlatılmıştı. Bu amaçla Ocak 1936'da İkinci Planı görüşmek için Ankara'da bir Sanayi Kongresi toplandı. Genellikle kamu kuruluşlarında çalışan teknik personel ve yöneticilerinin katıldığı kongrede seçilen uzmanların verdikleri etüt raporları, İktisat Vekâleti tarafından incelenmişti. Kasım 1936 tarihinde ise İktisat Vekili Celal Bey, "İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı"nı Başbakanlığa sunmuştu. Yeni plan birincinin aksine, tüketim malları üretimi üzerinde çok daha az durmaktaydı. Ayrıca, Birinci plan'a göre daha ayrıntılı olarak mühendislik, maliyet ve piyasa araştırmalarına dayanmaktaydı. Ancak bu Plan İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla uygulamaya geçirilememişti.

AMAÇ 4

Bankacılık alanındaki gelişmeleri açıklamak.

Türkiye'de 1933-1938 yılları arasında önemli devlet bankaları ard arda kurulmuştu. Merkez Bankası başta olmak üzere, Sümerbank, Etibank, Belediyeler (İller) Bankası, Halk Bankası, Sanayi ve Kredi Bankası, Denizbank gibi önemli bankalar kurulmuş ve yatırımcılara kredi temini, yatırım yapma ve yatırımlar konusunda rehberlik sağlama gibi hizmetler sunulmuştu.

AMAÇ 5

Dış ticareti açıklamak.

Türkiye'nin dış ticaret hacmi 1929 ekonomik bunalımıyla birlikte daralmaya başlamıştı. Kapitalist Batı ülkelerindeki ekonomik bunalım, Türkiye'yi de, ihraç malları fiyatlarında ve paranın değerinde meydana gelen düşmeler nedeniyle etkilemişti. Dönem içinde ihracat miktar olarak artmasına rağmen, fiyatların düşmesi ihracat değerlerinin düşmesine yol açmıştı. Bu daralma hükümeti, ithalatı miktar olarak sınırlamak zorunda bırakmış ve hükümet, ihracat gelirleriyle finanse edebileceği kadar ithalata izin vermişti.

Türkiye'nin bu dönemki dış ticaret politikası 1920'li yıllara göre büyük farklılıklar göstermişti. Öncelikle 1920'li yılların serbestisinden eser yoktur. Himayeci bir gümrük sistemi egemendi. Türkiye'nin dış ticaret dengesi de 1938 yılı dışında daima fazla vermişti. Türkiye, çeşitli yasal düzenlemeler ve yabancı ülkelerle ikili antlaşmalar yaparak dış ticarette bir denge sağlamaya çalışmıştı. 1930-1938 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretindeki en önemli dört müşterisi sırasıyla, Almanya, İtalya, Amerika ve İngiltere olmuştu. İngiltere, İtalya ve Fransa'nın 1930'larda Türkiye ile dış ticaretindeki payı 1924-1929 yıllarına göre önemli ölçüde azalmış, Sovyetler Birliği ile ise bir miktar artış gözlenmişti.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi ekonomide devletçiliğe geçişin nedenleri arasında **yer almaz?**

a. Sanayileşmenin gerçekleştirilememiş olması
b. Özellikle köylü ve esnafın ekonomik sorunlardan bunalması
c. Sümerbank'ın istenilen başarıyı gösterememesi
d. 1929 dünya ekonomik bunalımının etkileri
e. Sanayileşme için girişimci bir sınıfın bulunmaması

2. 1929 dünya ekonomik bunalımının etkilerinin sürdüğü dönemde fiyatında **en fazla** düşüş görülen tarımsal ürün aşağıdakilerden hangisidir?

a. Yulaf
b. Mısır
c. Un
d. Buğday
e. Susam

3. 22-23 Nisan 1930 tarihinde "gayemiz Türkiye, Türkiye devleti gibi yeni ve ileri olmalıdır" parolasıyla toplanan kongre aşağıdakilerden hangisidir?

a. İzmir İktisat Kongresi
b. Sanayi Kongresi
c. Tarım Kongresi
d. Tütün Kongresi
e. Ulaştırma Kongresi

4. Aşağıdakilerden hangisi 1929-1939 yılları arasında sanayileşme amacıyla atılan adımlardan biri **değildir?**

a. Devlet Sanayi Ofisi'nin kurulması
b. Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın kurulması
c. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanması
d. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanması
e. Sanayi ve Maadin Bankası'nın açılması

5. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hangi yıl yürürlüğe girmiştir?

a. 1934
b. 1929
c. 1933
d. 1937
e. 1936

6. 14 Haziran 1935 tarihinde madencilik alanında faaliyette bulunması amacıyla açılan kuruluş aşağıdakilerden hangisidir?

a. Etibank
b. Maden Tetkik Arama Enstitüsü
c. Altın Arama ve İşletme İdaresi
d. Petrol Arama ve İşletme İdaresi
e. Sanayi ve Maadin Bankası

7. Aşağıdakilerden hangisi Etibank'ın görevleri arasında **yer almaz?**

a. Türkiye'nin toprakaltı servetlerini rasyonel bir biçimde değerlendirmek
b. Her türlü bankacılık hizmetleri yapmak
c. Türkiye'de elektrik üretimi ve dağıtımı imtiyazlarını almak
d. Maden ve enerji üretiminin gerektirdiği malzemelerin alım-satımına aracı olmak
e. İstanbul, İzmir ve Trabzon limanlarını işletmek

8. Yüksek gümrük duvarlarının kötüye kullanılmasını önlemek için 8 Haziran 1936 tarihinde kabul edilen kanun aşağıdakilerden hangisidir?

a. Çay, Şeker ve Kahve İthalatının Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun Halk Bankası
b. Endüstriyel Mamulatın Maliyet ve Satış Fiyatlarının Kontrolü ve Tespiti Hakkında Kanun
c. Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun
d. Denizyolları İşletme Kanunu
e. Bankacılık Kanunu

9. Türkiye'nin 1932-1938 yılları arasındaki dış ticaretinde en önemli ülke aşağıdakilerden hangisidir?

a. İtalya
b. Almanya
c. Amerika Birleşik Devletleri
d. Sovyetler Birliği
e. İngiltere

10. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile ilgili olarak aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır?**

a. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanması kapsamında Ocak 1936'da Ankara'da Sanayi Kongresi toplanmıştı
b. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, birincisine göre daha ayrıntılı hazırlanmıştı
c. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle uygulanamamıştı
d. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda İzmir ve İstanbul limanlarının ıslahı ile taze ve konserve balık sanayi için tesisler kurulması önerilmişti
e. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1938 yılında yayınlanmıştı

Okuma Parçası

"Fırkamızın Devletçilik Vasfı"*
Başvekil İsmet (İnönü)

İktisatta devletçilik siyaseti, bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi. Asırların ihmalini telafi edecek, haksız tahripleri imar edecek, yeni zamanın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam devlet bünyesi kurabilmek için, her şeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu. Demek ki, iktisatta devletçiliği, biz inkişaf (gelişme) yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir azimet noktası, bir temel addetmeğe mecbur bulunuyorduk.

Devletçilik'in müdafaa vasıtası olup olmadığı, yedi sekiz seneden beri münakaşa olunmuştur. Fakat son seneler artık bu münakaşa, manasız ve bedihi bir mahiyet aldı. En kuvvetli, en zengin devletler, tasavvur olunamıyacak devlet tedbirleri ile iktisatlarını müdafaaya ve kurtarmağa çalışıyorlar. Demek ki, bizim, devletçilikte müdafaa kuvvetini görmüş olmamız, Fıkramız, Cumhuriyet Halk Fırkası için ancak övünülecek bir isabet ve doğru bir karar cümlesinden sayılmak icap eder.

Biz, iktisatta devletçiliği inkişaf için ve yeni düzeni kurmak için de feyizli ve müspet bir yol sayıyoruz. Demek istiyorum ki, yalnız müdafaa gibi muhafazakâr bir noktai nazardan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika için de müspet ve en müessir vasıta sayıyoruz. Memleketin muhtaç olduğu sanayii, teşkilatı, vasaiti, devletin yardımcı nazariyeti ve hatta doğrudan doğruya teşebbüsü olmaksızın kurabilmeyi, safdil olanlar düşünebilir. Asır, çok amansızdır. Ve seneler geçtikçe, zamanın insafsızlığı azalmıyor; her hududu aşacak kadar azgınlaşıyor. Geri ve eksik vasait içinde bırakılmış olan kahraman ve büyük bir milletin sanayiini ve iktisadi düzenlerini, devletin bütün vasıtalarını ve imkânları ile bir an evvel vücüda getirmek, taşıdığımız vazifelerin en ağırı ve en mühimidir.

Bu kısa hulasalarım, iktisatta devletçilik siyasetini, ne kadar inanarak takip ettiğimizi ifade eder ümidindeyim. Devletçilik'in memleket iktisadiyatı üzerindeki faydalı tesirlerinin ekseriya kâfi derecede fark edilmediğini görüyoruz. En serbest zannolunan bir sanat veya ticaret, müreffeh olabilmek için, mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir.

Su başında olduğumuz için, bu ihtiyacı her gün görüyorum ve sonra "serbest meslek" in "devletçilik"e rücham için aynı mevzuların delil olarak zikrolunmasına, şaşıyorum.

Dikkatle vazettiğim gümrük himayeleri veya diğer tedbirlerin mevcut olmadığını, bir an için, tasavvur edebilir misiniz? En kârlı ve verimli bir sanat ve ziraat, bir tek müşteri bulamayacak kadar, rekabet karşısında perişan olur. Yediğimiz ekmeğin ununu dahi memleket dâhilinden alamayız. Osmanlı İmparatorluğu gibi bir misal, henüz hatırlarımızda pek yakındır.

Türlü krizlerde dolayı, en serbest nice müesseseleri, senelerden beri, sert fırtınalara karşı tutunduran DEVLET'tir. Ticaret gibi en serbest sahada, dar vaziyete düşen tüccarları (mesela tütün tüccarlarını) korumak için, hükümet, geçen senelerde hususi tedbirler almıştır. İnhisarlar, her sene hasat zamanında, piyasaya müdahale ederler. Ve bir sene, "devlet inhisarı" ve "devletçilik" aleyhinde hayalat kuran nice müteşebbis görmüşümdür ki, mevsiminde inhisarların piyasaya müdahale etmesi için, bütün idraklerini sarf ederler.

Devlet şimendiferi, bazı yerlerde ve bazı mahsuller için, yaktığı kömür parasını çıkarmayacak kadar ucuz tarife ile nakleder. Devlet elinde olmayan bir şimendiferin böyle bir tedbir almasına imkan var mıdır?

Bu misallerle, devletçilik aleyhindeki en büyük iddiayı izah etmiş oluyorum. Hususi müesseseler daima karlı çalışırlar ve devlet müesseseleri daima masraflı ve zararlı olur, iddiası. Bütün memleketin menfaatına tedbir alırken bazen yaktığı kömürün bedelini veya inhisarın varidatını düşünmemek vaziyetinde kalan Devlet, elbette serbest bir bezirgân gibi, birçok ahvalde kar etmeyecektir. Bundan daha tabii ne vardır? Ve zaten devletçilik'in memleket için en büyük bir faydası da, ancak bazı ahvalde bu kadar cesurane tedbirler almasının mümkün olması ile izah edilebilir.

Devlet, ancak ferdin yapamayacağı şeyleri yapmağa çalışmalıdır, nazariyesi basiretle mütalaa olunmalıdır. Bir defa, efradın yapabileceği bir şeyi Devletin, bahusus bizim devletimizin yapmaması, şayanı arzudan da fazla bir şey, lazım bir şeydir. Çünkü her şeyden sarfınazar, yalnız maddi vasıta bakımından, yapacağımız işler o kadar çok ve o kadar mühimdir ki, bunlardan, efradın yapabileceği kısmına vesaitimizi dağıtmamak, elbette en makul şeydir. Maahaza, benim kanaatimce, bir işin efrada veya devlete ait olması, o işin talep ettiğini vesaitle ölçülemez. Meselenin bütün memlekete alakası veya hususi menfaatlere terk edilebilmesi ihtimalidir ki, bu hususta karar vermeğe esas olacaktır.

Geçen on senede hissi selim ile temiz vatanperverlik, iktisadi hayatta devletçilik siyasetini, bize kendiliğinden

yerleştirdi. Biz bu yolda, İmparatorluğun çok zamanda yapamadığından fazlasını yaptık. Milletin yüz milyonlarca liralık işleri ve iş şeklinde hazineleri, her nokta-i nazardan müdafaa ve inkişaf vasıtaları kuruldu, birikti. Artık tecrübe edilmiş bir yolun şuur ve sebat ile yolcusuyuz.

Gelecek on sene nihayetinde, ümit ederim ki, TÜRK DEVLETÇİLİĞİ, memleketteki eserleri ve beynelmilel tesirleriyle, "iktisadiyatta devletçilik anlayışı"nın en mütekâmil ilmi ve şaheseri olarak zikrolunacaktır.

*Bu makaleyi Başvekil İsmet Paşa Hz. Mecmuamız için lütuf buyurmuşlardır.

Kaynak: Kadro Aylık Fikir Mecmuası, Sayı: 22, (Ekim 1933), s.4-6

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise "Dönemin Ekonomi Politikası (1929-1939)" bölümünü yeniden okuyunuz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise "Tarımsal Gelişme" bölümünü yeniden okuyunuz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise "Sanayileşme" bölümünü yeniden okuyunuz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise "Sanayileşme" bölümünü yeniden okuyunuz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise "Sanayileşme" bölümünün "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" başlığını yeniden okuyunuz.
6. b	Yanıtınız yanlış ise "Sanayileşme" bölümünün "Madencilik" başlığını yeniden okuyunuz.
7. e	Yanıtınız yanlış ise "Bankacılık" bölümünün "Etibank" başlığını yeniden okuyunuz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Dış Ticaret" bölümünü yeniden okuyunuz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise "Dış Ticaret" bölümünün "Dış Ticaretin Ülkelere Göre Yapısı" başlığını yeniden okuyunuz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise "Sanayileşme" bölümünün "İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı" başlığını yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

1930'lu yıllarda izlenen ekonomi politikası Cumhuriyetin ilk yıllarındakinden önemli farklılıklar göstermişti. Özel girişime verilen önceliğin yerini 1932'de devletçilik politikası almıştır. Ekonomide devletçiliğe geçişin nedenleri arasında Türkiye'de ekonominin kötü gidişinin yanı sıra tüm dünyayı sarsan 1929 dünya ekonomik bunalımının önemli etkisi vardır. Türk Lirası'nın değer kaybetmesi, tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki ciddi düşüş yaşanması, dış ticarette büyük açıklar verilmesi, Türkiye'nin yeterli bilgi, tecrübe ve sermaye birikimine sahip olmaması devletçiliğe geçişin önemli etkenlerindendir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1930 yılında çıktığı yurt gezisinde köylü ve esnafın ekonomik zorluklarla karşılaştığını görmesi, ekonomiye müdahalesi edilmesi gerekliliğini açıkça ortaya koymuştu. Bu nedenlerden dolayı devletin ekonomiye aktif olarak müdahale etmesi kaçınılmaz olmuştu.

Sıra Sizde 2

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, ön görülen beş yılın sonunda, büyük oranda uygulanmıştı. Bakırköy pamuklu fabrikasına ekleme yapılmış, Kayseri, Nazilli ve Konya Ereğlisi'nde pamuk ipliği ve kumaşı fabrikaları tamamlanarak üretime geçilmişti. 1939'da yapımı biten Malatya pamuklu kombinasıyla birlikte bu fabrikalarda 110 bin iğ ve 2.900 otomatik tezgâhlı üretim kapasitesine ulaşılmıştı. 7 bin iğlik Bursa merinos yün ipliği fabrikası ve yıllık 300 ton kapasiteli Gemlik suni ipek fabrikası tamamlanmıştı. Ayrıca tekstil sektörü dışındaki projelerden biri olan İzmit'te 9.500 ton kapasiteli kağıt fabrikası, İstanbul Paşabahçe'de şişe ve cam eşya fabrikası, Isparta gülyağı fabrikası, Keçiborlu kükürt madeni ve saflaştırma tesisleri ve Zonguldak'ta semikok fabrikaları açılmıştı. Yine programda öngörülen süngercilik şirketi de kurulmuştu. Plan'ının uygulanış safhasına bakıldığında da başarılı olduğu söylenebilir. Hem imalat kesiminde meydana getirilen milli ürün, hem de bu grupta çalışan iş gücü sayısı % 100'den fazla bir artış göstermiş, sanayide sağlanan değerin ortalama artış hızı da yılda % 10'nu bulmuştu. Planda yer alan projelerin finansmanı için 44 milyon liraya ulaşacağı tahmin edilmişse de harcamalar 100 milyon liranın üzerinde gerçekleşmişti. Yatırımların %36'sı dokuma, %23'ü demir-çelik sanayine ayırılmıştı. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarıyla uygulanmasından sonra 1935 yılından sonra İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlıklarına geçilmişti.

Sıra Sizde 3

3 Haziran 1933 tarihli ve 2262 sayılı kanunla Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi ve Kredi Bankası'nın birleşmesiyle, 20 milyon lira sermayeli Sümerbank kurulmuştu. Bankanın 2262 sayılı kuruluş kanunun gerekçesinde, 1923-1930 döneminde sanayileşmenin milli ihtiyaç ve çıkarların gerektirdiği oranda yapılamadığı, 1923-1932 dönemi deneyi ile anlaşıldığı ve milli kaynaklardan yararlanarak sanayileşmenin daha verimli ve planlı yürütülebilmesi için güçlü bir kuruluşa ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştı. Bu amaçla oluşturulan bankanın en önemli görevleri; Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletmek, özel sanayi kuruluşlarındaki devlet iştiraklerini yönetmek, özel yasalara göre kurulacak fabrikalar dışındaki devlete ait bütün sanayi kurumlarının etüt ve projelerini hazırlamak, bunları kurmak, yönetmek, sermayesinin yettiği ölçüde ülkenin kalkınması için gerekli sınai kuruluşlara katılmak, ülke ve kendi fabrikalarına gerekli teknik eleman ve uzmanları yetiştirmek, sanayi kurumlarına kredi vermek, gelişmelerine yardımcı olmak ve her türlü bankacılık işlemleri yapmak.

Sıra Sizde 4

Türkiye'nin dış ticaret yapısında, Nazi Almanya'sının önemli bir etkisi söz konusu olmuştu. Almanya'nın Türkiye'nin ihracatının cari değerindeki payı, 1932'de %15'ten 1934'te %39'a çıkmıştı. 1935-1938 ortalaması %44'ü bulmuştu. Türkiye'nin Almanya'ya olan bağımlığının artması bir süre sonra Ankara Hükümetinin rahatsızlığını arttırdı. İngiltere'nin de bu durumdan rahatsız olması üzerine Türkiye ile İngiltere arasında ekonomik bir yakınlaşma başladı. İngiltere, 1936-38 Antlaşmalarıyla, Türkiye'ye kendisinden yapılacak, sanayi makine ve araçgereci ile silah ithalatında kullanılmak ve karşılığı Türk ihraç mallarıyla ödenmek üzere o zamanki resmi kura göre 118 milyon lira tutarında kredi açtı. Ancak Türkiye'nin Almanya'ya dış ticaretindeki bağımlılığı İkinci Dünya Savaşı başladığında da devam etmişti. 1939 yılında Almanya'nın Türkiye'nin ithalatındaki cari değer payı %51, ihracatındaki cari değerindeki payı %37'ydi.

Bu dönemlerde Türkiye'nin dış ticaretindeki en önemli dört müşterisi sırasıyla, Almanya, İtalya, Amerika ve İngiltere'ydi. İngiltere, İtalya ve Fransa'nın 1930'larda Türkiye ile dış ticaretindeki payı, önceki yıllara göre azalmıştı. İtalya'nın 1924-1929 aralığında %19 olan payı 1930-1939'da % 10'a, İngiltere'nin, % 13'ten, %8'e, Fransa'nın %12'den % 5'e düşmüştü. Amerika'nın dış ticaretteki payı ise her iki dönemde de % 9 civarında kalmıştı. Sovyetler Birliği'nin ise 1924-1929 yılları arasında % 3 civarındaki payı % 5'e yükselmişti.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Acar, Dilek. (2006). **Ekonomi Politikası Açısından Devletçilik ve Cumhuriyet Döneminde Devletçilik Uygulamaları,** İstanbul: Maltepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Akgüç, Öztin. (1975). **Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler,** Ankara: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.

Akgüç, Öztin. (1987). **100 Soruda Türkiye'de Bankacılık,** İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Akgül, L. Hilal. (2006). **Ekonomide Kurtuluş Savaşımı,** İstanbul: Altın Kitaplar.

Artun, Tuncay. (1983). **Türkiye'de Bankacılık,** Tekin Yayınevi.

Atalay, Mustafa. (1954). **Türk Milli Bankacılığı,** Ankara: Yıldız Matbaası.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1981), (1906-1938), C.1, Ankara: Türk İnkılâp Enstitüsü Yayınları.

Başar, Ahmet Hamdi (1945). **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan sonra Türkiye,** İstanbul: Tan Matbaası.

Batur, Nusret Ece. (2008). **Türkiye'de Devletçilik Uygulamaları (1929-1939),** Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Boratav, Korkut (1982), **Türkiye'de Devletçilik,** Ankara: Savaş Yayınevi.

Çavdar, Tevfik. (Eylül 2003). **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960,** Ankara: İmge Kitabevi.

Erdal, Hilmi. (2005). **Türkiye'de Şeker Sanayinin Yapısı ve 4634 Sayılı Şeker Kanununun Değerlendirilmesi,** Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Ertan, Temuçin Faik (1994). Kadrocular ve Kadro Hareketi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnan, A. Afet. (1989). **Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936,** Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İnan, A. Afet. (1972). **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933,** Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kahraman, Serpil. (2005). **(1929-1939) İktisadi Devletçilik ve Sanayileşme Politikaları,** İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kuruç, Bilsay. (2012). **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi. Büyük Devletler ve Türkiye,** İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kurtoğlu, Ramazan. (Ocak 2012). **Türkiye Ekonomisi (1838-2010),** Ankara: Sinemis Yayınları.

Pamuk, Şevket. (1988). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Dönüşüm", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000),** (Der., Şevket Pamuk, Zafer Toprak),Ankara: Yurt Yayınları, s.91-108.

Soylu, Perihan Ünlü - Yaktı Özlem. (2012). "Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı", **History Studies** (Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı), s.365-379.

Şabudak, Özcan. (2009). **Unutulmuş Bir Devletçi İktisat Vekili: Mustafa Şeref Özkan,** İstanbul: Libra Yayıncılık.

Tanör, Bülent (1996). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), İstanbul: Alfa yayınları.

Tekeli, İlhan- İlkin, Selim. (1983). **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları,** Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Tekeli, İlhan- İlkin, Selim. (2009). **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu,** İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Tekeli, İlhan- İlkin, Selim. (1988). "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000),** (Der., Şevket Pamuk, Zafer Toprak),Ankara: Yurt Yayınları, s.37-89.

Tezel, Yahya S. (1986). **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950),** Ankara: Yurt Yayınları.

Yıldırım, İsmail. (2001). **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950),** Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Yılmaz, Naci. (2007). **1930-1946 Döneminde Bankacılık,** İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Türkiye'nin savaş yıllarında izlediği iç ve dış politikayı açıklayabilecek,
- Hükümetlerin savaş sırasında geliştirdikleri ekonomi politikalarını analiz edebilecek,
- Savaş sırasında alınan ekonomik önlemleri sıralayabilecek,
- Savaş yıllarında Türkiye'deki sektörel gelişmeleri açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- İsmet İnönü
- Milli Şef
- Refik Saydam
- Şükrü Saraçoğlu
- İkinci Dünya Savaşı
- Denge Politikası
- Savaş Ekonomisi
- Devlet Müdahalesi
- Varlık Vergisi
- Milli Korunma Kanunu
- Toprak Mahsulleri Kanunu

İçindekiler

Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi

İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Ekonomisi

- İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İZLENEN İÇ VE DIŞ POLİTİKA
- HÜKÜMETLER VE EKONOMİK POLİTİKANIN BELİRLENMESİ
- SAVAŞ SIRASINDA ALINAN EKONOMİK ÖNLEMLER
- SAVAŞ SIRASINDA SEKTÖREL FAALİYET

İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Ekonomisi

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İZLENEN İÇ VE DIŞ POLİTİKA

AMAÇ 1 ***Türkiye'nin savaş yıllarında izlediği iç ve dış politikayı açıklayabilmek.***

İç Politika

Milli Şef İsmet İnönü, savaş yıllarında Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasını belirleyen en önemli siyasal aktör olmuştur. İsmet İnönü, Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü üzerine Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın (dolayısıyla ordunun) da desteğini alarak Cumhurbaşkanı seçilmiş ve yeni bir yapı tesis etmeye çalışmıştı. Başbakan Celal Bayar yeni Cumhurbaşkanına istifasını sunmuş ise de, hükümeti tekrar kurmakla görevlendirilmişti. Bu süreç CHP içindeki liberallerin gücünü azaltmıştı. CHP'nin 26 Aralık 1938 tarihli I. Olağanüstü Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliğiyle Mustafa Kemal Atatürk'e "ebedi başkan", İsmet İnönü'ye de "değişmez genel başkan" unvanları verilmişti. Kongre'den sonra da Mustafa Kemal Atatürk'e "ebedi şef", İsmet İnönü'ye de yaygın bir şekilde "milli şef" denilmeye başlanmıştı.

Milli şef sözcüğü, 1926-27'den sonra Atatürk, Fevzi Çakmak, İnönü ve bazen de CHP Genel Sekreteri için kullanılmıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra ise Ali Naci Karacan, Bugün gazetesindeki yazısında TBMM'nin İsmet İnönü'yü "milli şef" tayin ettiğini belirtti.

DİKKAT

İsmet İnönü'nün "değişmez genel başkanlık" ve "milli şef" sıfatlarını üstlenmesinin altında, hem parti ve devlet mekanizması üzerinde otorite kurma hem de Avrupa'daki tek partili şef düzenlerinden etkilenmiş olması düşüncesi vardır (Koçak, 1996a: 154-173).

Olağanüstü kurultayda yapılan tüzük değişikliğinde, CHP'nin bütün bir milletin partisi olduğu düşüncesi tahkim edilmiş ve parti başkanının da milletin şefi pozisyonunda bulunduğu belirtilmişti. CHP'nin sağ kanadında yer alan Reşat Şemsettin Sirer, milli şefi halka yol gösteren ve eğiten, iradesi sarsılmayan bir kişi olarak değerlendirmişti (Akandere, 1998: 52).

İsmet İnönü, iç barışı sağlamak üzere Atatürk'e ve kendisine muhalif olanlarla barışma yoluna git-

Resim 4.1

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü

Dr. Refik Saydam 8 Eylül 1881 tarihinde dünyaya gelmiştir. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda ordu bünyesinde tifo, dizanteri, veba ve kolera hastalıklarıyla savaşmış ve tifüse karşı geliştirdiği aşıyla tıp literatürüne girmiştir. 1919 yılında 9. Kolordu Sağlık Müfettişi Muavinliği görevi ile Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında Samsun'a çıkmıştır. Erzurum ve Sivas Kongrelerine katılmıştır. Birinci TBMM'ne Doğubayazıt milletvekili olarak girmiş, 1923 seçimlerinde de İstanbul milletvekili olarak üyeliğini sürdürmüştür. Cumhuriyet döneminde sağlık alanında birçok çalışma yapmıştır. 1938 yılından sonra İçişleri Bakanlığı, CHP Genel Sekreterliği ve Kızılay Başkanlığı görevlerini yerine getirmiştir. 1939-1942 yılları arasında Başbakanlık yapmıştır. 8 Temmuz 1942 tarihinde bir inceleme gezisi sırasında kalp krizi geçirerek hayatını kaybetmiştir.

miş ve başta Kazım Karabekir olmak üzere bazı kişilerin de 31 Aralık 1938 ara seçimlerinde milletvekili olmalarını sağlamıştı (Koçak, 1996a:173-182). İzmir Suikastı davası nedeniyle gözden düşmüş olan Dr. Rıza Nur, Rauf Orbay, Adnan Adıvar, Halide Edip Adıvar gibi ünlü isimler de, sürgünde bulundukları ülkelerden Türkiye'ye dönme olanağına kavuşmuşlardı.

Celal Bayar, 25 Ocak 1939'da Atatürk'ün ölümünden sonra da sürdürdüğü başbakanlıktan istifa etti. CHP, bu tarihte seçimlerin yenilenmesi kararını da almıştı. Bu istifanın altında Celal Bayar'ın liberal mali ve iktisadi politikaları savunması nedeniyle Cumhurbaşkanı İnönü ile ters düşmesi vardı. Cumhurbaşkanı İnönü, aynı gün İçişleri Bakanı Dr. Refik Saydamı hükümeti kurmakla görevlendirmişti. Yeni Başbakan Refik Saydam, Bayar'ın bakanlarının büyük kısmını yerinde bırakmıştı. Hükümet programında iktisadi alandaki çalışmaların devletçilik ilkesine dayandırılarak sürdürüleceğini belirtmişti.

Cumhurbaşkanı İnönü, Hükümet ve Parti üzerinde otoritesini sağlamlaştırmıştı. 26 Mart 1939'da yapılan genel seçimden sonra Meclis'e de hâkim olmuştu. Seçimler iki dereceli seçim esasına göre uygulanmış, 62 ilden 424 milletvekili seçilmişti. Bu rakamın 420'si CHP tarafından partililere danışılarak elde edilmiş isimlerdi. Bunlardan 4'ü müstakil, 14'ü kadın ve 4'ü de gayr-i müslimdi (Koçak, 1996b:30-35). Milletvekillerinin meslekleri ise diş hekimliğinden gazeteciliğe geniş bir alana yayılmıştı. Seçimler aynı zamanda eski muhaliflerle barışılması açısından da önemli olmuştu. Yukarıda da açıkladığımız gibi İnönü'nün bu stratejisi bir "barış hamlesi" idi. Ünlü tarihçi Şerafettin Turan bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Avrupa devletlerine karşı önemli anlaşmazlıklardan ve bloklaşmalardan kaygı duymakta olan İnönü de, yurtta iç barışı ve birlikteliği sağlamayı gerekli görüyordu" (Turan, 1999: 23). Eski Sadrazam Salih Paşa yurda dönmüş, aynı zamanda Enver Paşa'nın beş çocuğunun Türkiye'ye dönmesi konusunda da tek maddelik bir yasa Meclis'te oybirliğiyle kabul edilmişti. Adnan Adıvar genel seçimlerde, Rauf Orbay ise Ekim ayındaki ara seçimlerde milletvekili seçilmişlerdi.

Seçimlerden sonra Dr. Refik Saydam Hükümeti istifa etti. Cumhurbaşkanı İnönü hükümeti kurmak için yakın arkadaşını tekrar görevlendirdi. CHP, 29 Mayıs-3 Haziran 1939 tarihleri arasında V. Olağan Kurultayı'nı toplayarak tüzüğünde önemli değişiklikler yaptı. Başbakan'ın Parti Genel Başkan Vekili, İçişleri Bakanının da Parti Genel Sekreteri olması zorunluluğunun kaldırılması, illerde valilerin il başkanı olması sistemine son verilmesi, parti müfettişliklerinin oluşturulması ve TBMM'nde denetimi sağlamak amacıyla parti içinde "Müstakil Grup" kurulması gibi ilkeler kabul edildi. Müstakil Grubun kurulmasıyla otoriter rejimin yumuşatılması hedeflenmişti (Uyar, 1998: 84-85). Bu aynı zamanda parti-devlet bütünleşmesinin hafifletilmesi anlamına da gelmişti.

DİKKAT

Türkiye, bu hamle ile dış politikada görüleceği gibi, iç politikada da Batılı demokratik değerlere ulaşmayı amaçlamıştı. Böylece şartlar elverdiğince demokrasinin gerekliliklerini uygulamaya çalışacaktı. Ancak başarılı olduğu söylenemez.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında otoritesini tahkim ettiği bir sırada ülkenin kültürel modernleşmesine de katkı sağlayacak hamlelerde bulunmuştu. Halkevlerinin işlevlerini daha geniş bir tabana yaymak, Cumhuriyet ideolojisini köylere ulaştırmak amacıyla Halkodalarının oluşturulmasını teşvik etti. Hiç kuşkusuz bu dönemin en ünlü ve en tartışmalı hamlelerinden biri Köy Enstitüleri'nin kurulmasıdır. Köy Enstitüleri, köy kökenli çocukların öğretmen olarak

yetiştirilip, kırsal kesimde ilköğretim sorununu çözmek üzere oluşturulmuştu. Ancak bunun kadar Cumhuriyet'in değerlerini köye götürmek de bu kurumun temel işlevlerinden biri olarak düşünülmüştü. Doğu ve Batı klasiklerinin Türkça'ye çevrilmeside dönemin üzerinde durulması kültürel çalışmaları arasında yer almıştı.

Dr. Refik Saydam'ın 7 Temmuz 1942'de ani ölümü üzerine iki gün sonra Şükrü Saraçoğlu Başbakanlığa getirilmişti. Saraçoğlu, Dışişleri Bakanlığını da üzerine almakla beraber, 13 Ağustos 1943'te bu görevi Numan Menemencioğlu'na devretmişti. Bu ikili İsmet İnönü'nün politikalarını yürüteceklerdir. TBMM, Şubat 1943'te seçimlerin yapılmasından sonra yedinci dönem çalışmalarına 8 Mart 1943'te başlamıştı. 9 Mart'ta İkinci Saraçoğlu Hükümeti kurulmuştu. Bu siyasal gelişmelerden kısa bir süre sonra CHP'nin VI. Büyük Kongresi yapılarak program ve nizamnamesinde değişiklikler yapılmıştı. Ne var ki bu değişiklikler demokrasi alanını fazla genişletmemişti.

1944 yılı iç politikada hızlı gelişmelerin olduğu bir yıldır. Mart 1944'te CHP Meclis Grubu'nda Saraçoğlu Hükümeti için güven oylaması yapılmış ve 251'e karşı 57 red oyu kullanılmıştı. Red oylarının yüksek çıkması hükümetin yıprandığını ve savaş yıllarında izlenen iktisadi politikaların hoşnutsuzluk yarattığını göstermişti. Mayıs ayı içerisinde "Irkçılık-Turancılık" davası açılmıştı. Savaşın başlarında hükümete yakın odaklarca desteklenmiş ve Almanya ile yakın ilişkiler kurmuş bulunan Turancılar, hükümete karşı komplo kurdukları gerekçesiyle tutuklandılar. Yayın organları kapatıldı.

Numan Menemencioğlu: 1893 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Yükseköğrenimini Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yapmıştır. Cumhuriyet döneminde çeşitli ülkelerde diplomat olarak görevlerde bulunmuştur. 1937 yılında da milletvekili seçilmiştir. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nde Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında dış politikanın yürütülmesinde kritik sorumluluklar üstlenmiştir. Bakanlık görevinin ardından Paris ve Lizbon elçilikleri görevlerini yerine getirmiştir. 1956 yılında emekliye ayrılan Menemencioğlu, 15 Şubat 1958'de vefat etmiştir.

KİTAP

Bu süreçte geliştirilen milliyetçi hareketler için şu iki kaynak yararlı olabilir. Mithat Atabay, *İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Milliyetçi Akımlar*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005; Günay Göksu Özdoğan, "Turan'dan Bozkurt". Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Diğer yanda sol görüşleriyle tanınan Adımlar, Yurt ve Dünya, Yürüyüş ve Barış Dünyası'nın yayınına son verilmişti. Basın üzerindeki baskı Tan ve Vatan gazetelerinin kapatılmasıyla devam etmişti.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında seferberlik halinde bulunulması ve bir milyona yakın kişinin askere alınması nedeniyle ciddi bir finansman ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bunu karşılamak için "Savaş Sırasında Alınan Ekonomik Önlemler" başlığı altında açıkladığımız düzenlemeler gerçekleştirildi. Savaş boyunca izlenen sosyo-ekonomik politikalar CHP iktidarına karşı hoşnutsuzluk yaratmıştı. 1945 yılında savaş bittiğinde "milli şef" dönemi aşamalı bir şekilde sona erdirilecekti.

SIRA SİZDE 1

Türkiye'nin savaş döneminde izlediği iç politika esasları nelerdir? Düşününüz.

Dış Politika

Türkiye, 1930'larda yeni bir dünya savaşının ufukta belirdiği bir sırada, ittifaklara katılmama politikasını gözden geçirerek, bölgesel ittifaklar içinde yer almaya başlamıştı. Balkan ve Sadabad Paktları bunun somut örnekleriydi. Özellikle İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi (8 Nisan 1939) ve Almanya'nın Orta Avrupa'da irredentist politikalara yönelmesi Türkiye'yi bir hayli kaygılandırmıştı. Bunun üzerine Türkiye, 12 Mayıs'ta İngiltere ve 23 Haziran'da da Fransa ile iki ayrı deklarasyon imzalamıştı. İki deklarasyonda öne çıkan hüküm şuydu: *"Bu kesin anlaşmanın yapılmasına değin, Türkiye Hükümeti ve Büyük Britanya Hükümeti (ve Fransa Hükümeti) Akdeniz bölgesinde savaşa yol açacak bir saldırı ortaya çıktığında, edim-*

İrredantizm: İtalyanca irredantia (kayıp topraklar) kökünden gelen bu kavram, ilk olarak 19. yüzyıl İtalyan ulusal hareketi sırasında kullanılmaya başlandı. Bir devletin kendi sınırlarına yakın soydaşlarının bulunduğu bölgeleri ilhak etmesidir.

sel işbirliği yapmaya ve birbirlerine ellerinden gelen tüm yardım ve kolaylığı göstermeye hazır bulunduklarını açıklarlar" (Soysal, 1983:592). Böylece Türkiye, Batılı demokrasilere yanaşmış ve dış politika anlayışında önemli değişikliklere gitmişti. Türk Dış Politikasının Batı'ya yönelmesinde 23 Ağustos 1939'da Sovyetlerin Nazi Almanya'sı ile yaptığı saldırmazlık antlaşmasının yarattığı kuşku da büyük rol oynamıştı.

Bu dönemde, Türkiye, hem İngiltere hem de Almanya için stratejik önemde bir ülkedir. İngiltere, Mısır'ı, Ortadoğu'yu ve dolayısıyla Hindistan ikmal yolunu koruma arzusuyla Türkiye'ye ihtiyaç duymuştu. Almanya da, Arap petrollerine ve bölgedeki Nazi yanlısı güçlere ulaşmanın bir yolu olarak Türkiye'yi yanında görmek istemişti. Bu bağlamda Türkiye ise, Birinci Dünya Savaşı'nda alınan dersler sonucu savaşın dışında kalma ve Müttefiklerden (özellikle İngiltere ve ABD) yardım alma niyetiyle hareket etmişti. Tarihçi Selim Deringil'e göre Türkiye, her iki tarafın da kendisine ihtiyacı olduğunu bilmekte olduğunu ve pazarlık gücünü artırmayı hedeflediğini öne sürmektedir. Bu dönemde Müttefiklerden istenen ekonomik talebin toplam değeri ise 52 milyon sterlin tutarındadır (Deringil, 1994:83).

Bu aşamada Türk Dışişlerinin temel amacı, Türk-İngiliz-Fransız ittifakı ile Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri süregelen Türk-Sovyet dostluğunu bağdaştırmaktı. Oysa Mihver devletleri (Almanya, İtalya ve sonradan da Japonya) Sovyetler vasıtasıyla Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'dan uzaklaştırma çabası içine girmişlerdi. Bunun üzerine Müttefikler, Türkiye'yi yanlarında gösterecek somut bir antlaşma yapmaya yönelmişlerdir. Süreci hızlandıran gelişme, Başbakan Saracoğlu'nun 25 Eylül 1939'da başlayan Moskova ziyareti olmuştu. Burada Saraçoğlu, yukarıda sözünü ettiğimiz üzere Türk-İngiliz-Fransız İttifakı ile Türk-Sovyet dostluğunu ortak bir potada birleştirmeyi ve Alman-Sovyet yakınlaşmasının altında yatan temel dinamikleri öğrenmeyi hedeflemişti. Ancak Sovyetler 1 Ekim'de Stalin'in de katıldığı görüşmelerde, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilerek Boğazların ortak savunulması, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişlerinin engellenmesi ve Türk-İngiliz-Fransız İttifak antlaşması taslağında birtakım değişiklikler yapılması koşullarını gündeme getirmeleri süreci başarısızlığa uğrattı. Şu da ilave edilmelidir ki, Sovyetler, bazı Alman taleplerini de masaya getirmişlerdi. Sovyetler, Almanların Türkiye'ye saldırması halinde yardım yükümlülüklerini yerine getirmeme çekincesini antlaşmaya konulmasını istemişlerdi (Aydın, 2009:418-422).

DİKKAT

Sovyetlerle yapılan görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında 19 Ekim 1939'da Üçlü İttifak Antlaşması imzalanmıştır.

Antlaşma'nın en önemli hükmü şöyleydi:

Madde 1. "Türkiye'ye karşı bir Avrupa Devletince girişilecek bir saldırı sonucunda, Türkiye bu Devletle savaş durumuna girdiği taktirde, Fransa ve Birleşik Krallık, edimsel (fiili) olarak, Türkiye ile işbirliği yapacaklar ve ona ellerinden gelen tüm yardım ve desteği göstereceklerdir"

Antlaşmanın diğer hükümlerinde ise, Akdeniz'de, İngiltere ve Fransa'ya bir saldırı olması halinde Türkiye edimsel olarak bu iki ülkeye elinden gelen tüm yardımları yapacaktı. Aynı şekilde Akdeniz'de Türkiye'ye saldırılması halinde bu iki ülke Türkiye'ye her türlü yardımda bulunacaktı. Balkanlarda Romanya ve Yunanis-

tan'a saldırılması durumunda (13 Nisan 1939'da İngiltere ve Fransa'nın bu iki ülkeye verdiği güvence uyarınca) Türkiye, Fransa ve İngiltere ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen yardımı yapacaktı. Antlaşma, Türkiye'yi Sovyetlerle savaşa sokacak durumlarda uygulanmayacaktı. Ekonomik yükümlülük anlamında Türkiye'ye savaş malzemesi kredisi olarak 25 milyon sterlin, 16 milyon sterlin değerinde külçe altın ve 3,5 milyon sterlinlik bir kredi transferi sağlanacaktı (Soysal, 1983:600-609; Deringil, 1994:95). Bu anlaşma İkinci Dünya Savaşı boyunca sürekli Türkiye'nin önüne sürülecektir.

İngiltere, İtalya'nın 10 Haziran 1940'ta savaşa girdiğini ilan etmesi sonucu Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda baskı yapmaya başlamıştır. Öte yandan daha sonraları Fransa'nın Almanya karşısında kolayca yenilmesi, İngiltere'nin bu düşünceyi askıya almasına yol açmıştı. Türkiye bu olayla savaşa girmeme konusunda haklı olduğunu ifade etmiştir. Almanya, Müttefikler zor durumda iken bile Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşmasını bir tehdit unsuru olarak görmüş ve 14 Mart 1940 tarihinde Türkiye'ye tarafsızlığını her daim koruması ve tarafsızlık içinde dahi Müttefiklere yardım etmemesi hususlarını içeren bir antlaşma önermiştir. Öte yandan Türkiye, İngiltere'nin savaşa girilmesi konusundaki ısrarına karşılık, yeterli hazırlığın tamamlanamamış olmasını ve Sovyet tehdidini gerekçe göstererek uymamıştı.

Almanya'nın Fransa'yı kısa sürede yenilgiye uğratması, Türkiye'de bazı siyasal seçkinler ile yazarların Nazilere hayranlık duymasına zemin hazırlamıştı. Türkiye'nin savaşa çekilmesi art niyetli bir girişim olarak yorumlanmıştı. TBMM'nin bazı üyeleri, Akdeniz'de bulunan Fransız donanmasının önemli bir kısmının İtalyanların eline geçmesi ve Sovyet tehdidinin her geçen gün kendini hissettirmesi üzerine Almanya'nın yanında yer alınması gerektiğini öne sürmeye başlamışlardır. Ancak Türk Dışişleri, önce 26 Haziran 1940'da geçiciliği belirtilmeyen taraf olmama bildirisi yayınlamış, 1 Kasım'da da kara ve hava sahasını taraflara kapattığını belirterek resmen savaş dışı halini ilan etmişti. Türk Dışişleri, bu hamlesine gerekçe olarak savaşı Doğu Akdeniz'e taşımama ve İngiltere'yi rahatlatmak olarak göstermişti.

İngiltere, 28 Ekim 1940'da Yunanistan'a yapılan İtalyan saldırısı üzerine, Türkiye'den herhangi bir yardım talebinde bulunmamıştı. İngiltere, Türkiye'nin savunmasını zayıflatmasını istememişti. Zaten 20 Ağustos'taki Hugessen-Saracoğlu görüşmesinde Türkiye, Sovyetleri zorlamak istemediğini yinelemişti. Yine de Türkiye, Almanya'nın Romanya'yı ve Yunanistan'ı işgali sonrası, Yunanistan'a saldırıldığı takdirde Bulgaristan'a savaş ilan edeceğini duyurmuştu. Böylece Bulgaristan, İtalyan desteğinden yoksun bırakılırken, İngiltere de Türkiye'yi rahat bırakmıştı. İngiltere, Alman işgaline karşı Yunanlıların direniş göstermeleri üzerine ümitlenmiş ve bunun üzerine Türkiye sadece Bulgaristan'a savaş ilan edeceğini açıklamıştır.

1941 yılına gelindiğinde Türkiye bir dizi siyasal belgeler (antlaşma ve deklarasyon gibi) imzalayarak kendini güvenceye almaya çalışmıştır. Önce 17 Şubat 1941'de Bulgarlarla, daha sonra da 25 Mart 1941'de Sovyetlerle deklarasyonlar imzalamıştır. Öte yandan Almanya, Balkanlardaki işgallerinin Türkiye ile ilgili olmadığını belirterek yakınlaşmıştır. Hatta bu dönemde Almanlar, Sovyetlerin Boğazlarda emelleri olduğunu dahi Ankara'ya açıklamıştır (Aydın, 2009:434). Almanya, Sovyetlere saldırmadan önce güney kanadını güvenceye almak için etrafını kuşattığı Türkiye'ye bir antlaşma önermiştir. Böylece 18 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Türkiye ve Almanya, toprak dokunulmazlığına karşılıklı olarak saygı göstermeyi ve birbirlerine karşı her türlü hareketten kaçınmayı yükümlenmişlerdir. Ayrıca antlaşmanın, Türk, İngiliz, Fransız Üç-

lü Antlaşması'na aykırı olamayacağı da taahhüt edilmiştir (Soysal, 1983:637-638). Sürecin devamında Almanların Sovyetlere saldırmasıyla Türkiye, Boğazları Müttefiklere açma baskısını hissetmiş, buna karşılık savaşta tarafsız kalacağını tekrarlamıştır. İngiltere ve Sovyetler, Türkiye'nin kaygılarını giderebilmek için 10 Ağustos 1941'de Montrö'ye bağlılık ve saldırıya uğraması halinde Türkiye'ye yardım etme taahhüdünde bulunmuşlardır.

Ödünç Verme ve Kiralama Yasası (Lend-Lease): ABD'nin Mihver devletlerine karşı 1941-1945 yılları arasında Müttefik ülkelere savaş malzemesi sağlamak için geliştirdiği destek programıdır. ABD Başkanı Roosevelt tarafından sunulan ve 11 Mart 1941 tarihinde ABD Senatosunca kabul edilen yasa, stratejik açıdan Mihver devletlerine karşı savaşan Müttefikleri desteklemeyi ve ABD'nin savunmasını güçlendirmeyi amaçlamıştır. ABD Başkanı bu yasayla, silah, hammadde, yedek parça ve teçhizat gibi stratejik malzemenin Müttefik ülkelere satışı, ödünç verilmesi, kiralanması ya da transferi konusunda yetkilendirilmiştir. Bu dönemde yasa kapsamında Türkiye'ye 95 milyon dolarlık savaş malzemesi verilmiştir.

Almanlarla yapılan saldırmazlık ve krom satışı antlaşmalarının ardından Türk-Amerikan ilişkilerinde gerginlik yaşanmıştır. ABD, yapılan antlaşmaların Türk politikasının dengeli olmadığını gösterdiğini düşünerek Türkiye'ye ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. Pearl Harbor baskınından sonra İngiltere'nin arabuluculuğuyla ABD, ılımlı bir tavır takınmış ve "Ödünç Verme ve Kiralama Yasası"ndan yararlanma hakkını Türkiye'ye tekrar sunmuştur.

Almanya, ABD'nin savaşa girmesinden sonra Sovyetlerin Türkler için bir tehdit olmaktan çıkacağını varsayarak Türkiye'deki milliyetçi akımları teşvik etmiştir. Bunun için Berlin'den Ankara'daki Alman büyükelçisine 5 milyon altın mark gönderilmiştir. 24 Şubat 1942'de Ankara'da Alman büyükelçisine düzenlenen suikast girişiminin iki Sovyet vatandaşı tarafından yapıldığının anlaşılması üzerine Sovyetler Ankara büyükelçisini geri çekmiştir. Ancak, Turancılık düşüncesinin ülke içinde Sovyet karşıtlığını körüklemesine rağmen Türk dış politikası bu atmosferden etkilenmemiştir. Bir süre sonra Almanlar, bu çalışmaları rafa kaldırmıştır.

Müttefikler, Kuzey Afrika'daki Alman cephesinin kapanması ve Almanların Stalingrad'daki başarısızlığı neticesinde Türkiye'yi savaşa sokmak için yoğun çaba harcamışlardır. Baskı neticesinde Türkiye, savaşa girmeyi ilke olarak kabul etmekle birlikte, askeri yetersizliklerini öne sürmüştür. 14 Ocak 1943 tarihli Casablanca Konferansı'nda Türkiye'nin savaşa sokulması adına gerekli baskının yapılması kararı, Cumhurbaşkanı İnönü ile Churchill'in 30 Ocak-1 Şubat 1943'te (Deringil'e göre 30-31 Ocak) Adana'da yapacakları etkilemiştir. Türkiye burada Almanya'nın Sovyetlere karşı bir denge unsuru olduğunu ve Sovyetlerin savaş sonunda kazandıklarıyla yayılmacı bir politika izleyeceğini öngörmüştür. Bunun üzerine İngilizler, kurulacak güçlü bir uluslararası örgütle Sovyetlerin olası tutumunun engelleneceğini vaat etmişlerdir. Ayrıca Türkiye'ye bir yıllık savaş malzemesi, uçaksavar ve tanksavar birliklerinin verilmesi de kararlaştırılmıştır (Aydın, 2009:452) Almanya bu konferansa tepki göstermiştir. Sovyetler de Türkiye'nin Almanya ile yaptığı antlaşmaları Müttefiklerin aleyhine bulmuştur. Bu yaklaşım üzerine Türkiye ile Sovyetler arasında çeşitli görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde Türkiye işbirliğinden yana olduğunu belirtirken, Sovyetlerin tutumu Türkiye'nin savaşa girmesi yönünde olmuştur.

İngiltere ve ABD, Kuzey Afrika'daki Müttefik zaferinin ardından, 12-16 Mayıs 1943'te Washington'da bir araya gelerek, Türkiye'yi savaşa sokma ve Romanya'daki Alman petrol tesislerine Türkiye üzerinden saldırı düzenleme planlarını görüşmüşlerdir. 11-24 Ağustos 1943'te düzenlenen Quebec Konferansı'nda da Türkiye'nin hava sahasını Müttefiklere açması ve Alman ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişinin engellenmesi istekleri kararlaştırılmıştır (Aydın, 2009:455) Mihver devletlerinin art arda yenilgilere uğratıldığı bir dönemde Türkiye, savaşta taraf olmanın ötesinde, Sovyetlerin savaş sonrası tutumunu tahmin etmeye çalışmıştır. Nitekim 19 Ekim 1943'te yapılan Moskova Konferansı ile birlikte İngiltere, taahhüt ettiği yardımda tasarruf etme düşüncesiyle artık Türkiye'nin savaşa kendiliğinden girmesini istemiştir (Deringil, 1994:206). İngiltere ve SSCB arasında 1 Kasım'da imzalanan protokole göre, Türkiye'nin savaşa girmesi ve hava üsleri-

ni açması için bir çağrıda bulunulacaktı. Bu dönemde özellikle Sovyetlerin kullandığı dil, Türkiye'nin savaş sonunda masaya oturabilmesi için savaşa girmesi gerektiği şeklindedir.

Resim 4.2

Roosevelt, İnönü ve Churchill Kahire Konferansı'nda

Bu çağrı 5 Kasım 1943'te I. Kahire Konferansı'nda da yapılmıştır. (Deringil, 1994:210) Türkiye çağrıya, savaşa girmeyi ilke olarak kabul ettiğini belirterek yanıt vermiş ve artık tarafsızlık diplomasisini askıya alıp, güçsüz durumunu anlatmaya çalışmıştır. 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında gerçekleştirilen Tahran Konferansı'nda sadece 17 filoluk bir İngiliz yardımının taahhüt edilmesiyle, Müttefiklerin Türkiye'ye ekonomik ve askeri yardım yapma konusunda niyetlerinin olmadığı ortaya çıkmıştır (Aydın, 2009:461) Müttefiklere göre bu konferans, Türkiye'nin savaştan sonra yapılacak görüşmelere katılabilmesi için son fırsattır. Bununla birlikte 4-8 Aralık tarihlerinde gerçekleştirilen II. Kahire Konferansı'nda da Müttefiklerin Türkiye'yi savaşa çekme ısrarcılığı doruk noktasına ulaşmış, savaşa katılmaması halinde Türkiye'nin yalnızlaşacağı fikri yinelenmiştir (Aydın, 2009:462) Türkiye buna, savunmasının güçlendirilmesi gerektiğini belirterek cevap vermiş, ayrıca konferansta ortak bir harekât planı öneren İngiltere'nin sadece uçak göndermesini yardım olarak görmediğini belirtmiştir. Sovyetler ise bu tarihten itibaren Türkiye'yi artık görmezden gelmeye başlamıştır.

Bununla birlikte mevcut harekât planının görüşülmesi için 1 Ocak 1944 tarihinde Türkiye'ye gelen Müttefik askeri heyetinin bir ay zarfında sonuç alamayıp aniden geri dönmesiyle İngiliz-Türk ilişkileri gerginleşmiştir. Bunun üzerine İngiltere ve ABD, Türkiye ile ilişkilerin dondurulduğunu ve yapılan malzeme yardımının da durdurulduğunu açıklamışlardır. Bu dönemde Almanlarla yapılan krom satışı anlaşmasının yenilenmesi, bozulan ilişkileri daha da germiştir. Bu gelişme üzerine Müttefikler, 4 Nisan'da stratejik hammaddelerinin satışının sürmesi halinde Türkiye için abluka tedbirlerinin alınacağını bildirmişlerdir. Bu tehditten sonra Türkiye 21 Nisan'da krom satışını tamamen durdurduğunu açıklamıştır. Bu açıklamayı, tüm ticaret potansiyelinin engellenmesi talebi izlemiştir. Görüşmeler neticesinde Türki-

ye, oluşacak hacimsel gerilemeyi Müttefiklerin doldurmaları taahhüdü karşılığında, Mihver devletleriyle olan ticaret hacmini azaltmayı kabul etmiştir. Sürecin devamında Müttefik protestolarının oluşmasıyla birlikte Türkiye, Alman ticaret gemilerinin tamamının geçişini engelleyeceğini bildirmiştir. Aldığı bu önlemlerle, İngiltere ile ilişkilerinde canlanma sağlayan Türkiye, Sovyetlerle de arasını düzeltmek için içerideki Turancılara karşı bir operasyon düzenlemiş ve Mayıs ayında 23 Turancıyı tutuklamıştır. Ancak Sovyetler, Türkiye'nin Almanlara hala savaş ilan etmemesi nedeniyle Turancı tutuklamaları yetersiz görmüştür.

Türkiye süreçten endişe duymuştur. Savaşa girmek için Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'ndan yeniden yararlanma, savaş sonrası Müttefik karar alma mekanizmasına katılma hakkı elde etme, savunma için savaş malzemesi ve uçak alma, ve savaş şartlarından doğacak mali ihtiyaçları karşılama gibi şartlar öne sürmüştür. İngiltere teklifi kabul ederek bu durumun Türklerle ittifakın teyidi olduğunu ilan etmiştir. Bunun üzerine Türkiye, Almanya ile bütün ilişkilerini keseceğini bildirmiştir.

Ancak 1945 yılına gelindiğinde İngiltere, Türkiye'nin savaşa katılmasının bir etki yaratmayacağını düşünmeye başlamıştır. Yalta Konferansı'nda (4-11 Şubat 1945) alınan "Birleşmiş Milletler Konferansı'na 1 Mart 1945 tarihi itibariyle Almanya ve Japonya ile savaşta olmayan devletlerin kurucu üye olarak katılamayacakları" kararı sonrası Türkiye, 23 Şubat'ta mevcut koşulu yerine getirmek adına bu iki devlete savaş ilan etmiştir. Sovyetler bu durumu yine de yetersiz bulmuş ve Türkiye ile yaptığı Dostluk ve Tarafsız Antlaşması'nı yenilemeyeceğini bildirmiştir. 7 Mayıs 1945'te Almanya'nın ve 14 Ağustos'ta da Japonya'nın teslim olmasıyla II. Dünya Savaşı resmen sona ermiştir. Türkiye bu büyük savaşın dışında kalmayı başararak süreci atlatabilmiştir. Ancak izlediği "denge oyunu" (Deringil, 1994) savaş sonrasında çeşitli sıkıntılarla yüz yüze kalmasında da büyük rol oynayacaktır.

SIRA SİZDE 2

İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin izlediği dış politika esaslarının neler olduğunu açıklayınız.

HÜKÜMETLER VE EKONOMİK POLİTİKANIN BELİRLENMESİ

AMAÇ 2

Hükümetlerin savaş sırasında geliştirdikleri ekonomi politikalarını analiz edebilmek.

Türkiye, İkinci. Dünya Savaşı'na katılmamakla birlikte, 1939-1945 yılları arasında savaş ekonomisi sorunlarıyla uğraşmak durumunda kalmıştır. Buna göre, bu dönemde Türkiye'nin içine girdiği seferberlik havası, üretim kapasitesi yüksek faal nüfusun silâhaltına alınmasına yol açmış, böylece ordudaki asker sayısı artmış ve bütçeler de savunma masraflarına tahsis edilmiştir. 1940 yılında savunma harcamaları genel bütçenin %53'ünü oluştururken, 1941 yılında bu oran %55'e çıkmış, ardından her yıl %1'lik indirim uygulanarak 1944 yılında %51 seviyesine inmiştir (Akar, 1999: 28) Böylece ülkenin sınırlarına dayanmış olan savaş nedeniyle, hazır bir ordu elde tutulmak istenmiş, genç ve dinamik bir kuşak silah altına alındığından üretim oranı da düşmüştür. Örneğin 1938 yılında buğday üretimi 4.279.000 ton iken, bu rakam 1945 yılına gelindiğinde 2.189.000 tona gerilemiştir (Türk Ekonomisinin 50 Yılı, 1973:59) Üretimdeki bu düşüşe kırsalda üretilen malın kente aktarılamaması da eklenince kentli nüfusun beslenmesi sorunu da ortaya çıkmıştır.

Bu durumun en bilinen sonucu ise büyük kentlerde uygulanan ekmek karnesi (yani ekmeği karne karşılığında ve kısıtlı adetlerle kişilere vermek) uygulaması olmuştur.

Resim 4.3

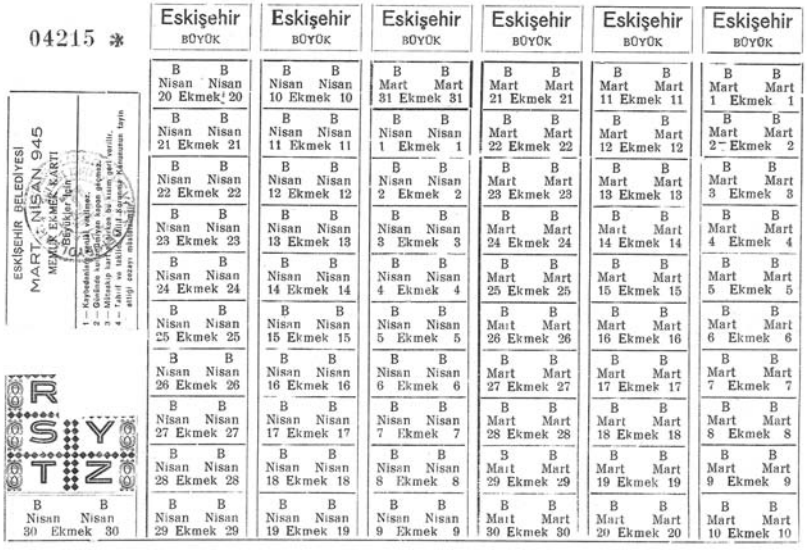

Savaş Yıllarında Eskişehir Belediyesi'nin Memurlara Dağıttığı Ekmek Karnesi

Bunun yanında dışarıda süren savaş, ülkelerin kaynaklarını savaşa aktarmasından dolayı ithalat olanaklarını da kısıtlamıştır. 1938 yılında 118.899.100 dolar olan Türkiye'nin ithalat hacmi süreç içerisinde 50.034.600 dolar seviyesine kadar inmiş, 1945 yılında ise 96.969.000 dolar seviyesinde tutunmuştur. Böylelikle ithalattan alınan vergi gelirleri önemli derecede düşmüş, bu daralmayla birlikte kamu giderlerinin finansmanı da karşılanamamıştır (Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, 1973:326). Böylece devlet, mevcut seferberlik halinden dolayı oldukça artmış olan masraflarını vergiler yerine para basarak karşılamaya çalışmış, bu da para tedavülünü yani ülke içinde dolaşan para miktarını genişletmiştir. Örneğin 1938 yılında tedavülde olan para miktarı 219.000.000 lira iken 1946'da bu miktar 975.000. 000 liraya ulaşmıştır. (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980:87, 112) İthalattaki bu gerileme ile birlikte malın dışarıdan bir alternatifi olmadığından ülke içindeki stokların değeri de yükselmiştir.

DİKKAT

İthalatla harcanamayan para ve ihraç fazlası ürünler içeride birikmiş, altın ve döviz rezervleri kabarmış, üstelik devlet, gelirlerini karşılamak için para basmış, bu birikmeyle de paranın değeri düşmüş ve ürünlerin fiyatları da böylece artmıştır.

Korkut Boratav'a göre bu tablo bir enflasyon tablosu ortaya çıkarmıştı. Dolayısıyla bu enflasyonist gelişim tablosunu kontrol etmek için de ülkede polis denetimli ekonomik kontroller uygulanmıştı (Boratav, 1982:218). Ekonomik tedbirler ise spekülasyonu (vurgunculuğu), karaborsayı ve soygunu beraberinde getirmiştir. Savaş ekonomisinin olası her türlü ağır koşulları halka yüklenmişken, hükümetlerin aldığı polis denetimli tedbirler üst sınıfa uygulanamamış, spekülatif ortamı kullanan bazı tüccar ve çiftçiler dönem içinde yüksek servet sahibi olmuşlardır. Bununla birlikte yönetici kadroların bir kısmı da ellerindeki bürokratik gücü bu kişi-

lere yardım amaçlı kullanarak mevcut servet transferlerine ortak olmuştu. Dolayısıyla burjuvazi ile yüksek bürokrasi birleşmişti.

İktisat tarihi çalışmalarında bu bunalımlı tablonun ya da en azından vurgunların temel nedeni olarak, savaştan iki yıl önce işbaşında bulunan Celal Bayar Hükümeti'nin ılımlı ekonomi politikalar izlemesi ve ardından gelen Refik Saydam ile Şükrü Saraçoğlu Hükümetlerinin savaşa hazırlıksız yakalanmaları gösterilmektedir. Bu noktada genel kanı, Türkiye'de 1930'lu yıllarda uygulanan devletçi ilkelerin devamı getirilmiş olsaydı, savaş döneminde durumun daha farklı olacağı şeklindedir. En azından Boratav'ın değerlendirmesine göre, varlıklı tabakaların iktisadi kontrol ve müdahaleleri etkisiz kılmaları ihtimali azalırdı. (Boratav, 1982:220) Zaten her iki hükümet de bu görüşe yakın tedbirler alma uğraşı içine girmiş ve bu dönemde devlet müdahalesinin uygulandığı iki farklı iktisat politikası izlenmiştir. Nitekim her iki hükümet de "azalan üretim ve ithalat koşullarında oluşan darlıkların ve önlenemeyen enflasyonist baskıların halk yığınlarının tahammül sınırını aşmasını önlemek ve büyük kentlerin beslenmesini, ısınmasını ve giyimini sağlamak" ya da en azından oluşan sonuçları hafifletmeye çalışmak (Boratav, 2004: 83) şeklindeki bir ortak görevle karşı karşıya gelmişlerdir. Böylece bu dönemde hükümetlerin iktisat politikaları ekonomik büyüme ve gelişmeleri hızlandırmaktan ziyade, ürün fiyatlarında oluşan artışları önlemek, patlak veren karaborsa ile mücadele etmek ve vurguncu zenginliklerle birlikte ortaya çıkan sosyal adaletsizlikleri çözmek yönündedir (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980: 88).

Refik Saydam Hükümeti

Celal Bayar'ın görevinden istifa etmesinden sonra 25 Ocak 1939 tarihinde başbakanlığa getirilen Refik Saydam, savaşın başlarında izleyebileceği iki farklı politika ile karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan ilki, mevcut bütçe imkânları ile ordunun ve kentli nüfusun temel beslenme ihtiyacını karşılama için ticareti devlet denetimi altına almak ve sıkı polis denetimli bir fiyat sınırlaması uygulamaktı. İkinci ise, iç ve dış piyasalarda savaş kıtlıklarından doğan talep artışlarının çiftçi ve sanayici için yaratacağı kamçılayıcı etkisinden yararlanmak amacıyla fiyatlar ve piyasa şartları üzerindeki kontrollerden olabildiğince kaçınmaktı. Ve üretimi teşvik edecek açık enflasyonist artışa da büyük ölçüde katlanmaktı (Boratav, 1982:221) Refik Saydam Hükümeti bu iki politikadan ilkini izlemiş, onun ardından gelen Saraçoğlu Hükümeti ise ikinci politika yönünde adım atmıştır.

Resim 4.4

Başbakan Refik Saydam

Birinci politikanın benimsenmesine karar verilmesinden sonra ekonominin devlet tarafından geniş boyutlu kontrolü için zorunlu hukuki düzenlemeler yapılması ve devletin iktisadi sahaya yani piyasalara inmesini sağlayacak bir takım idari örgütlenmeler oluşturulması gerekmiştir. 18 Ocak 1940'ta devlete bu amaçla geniş yetkiler vermek için "Milli Korunma Kanunu" çıkartılmıştır. Bu kanun olağanüstü bir kanundu. Kanun'un çıkmasından bir ay sonra da idari örgütlenmeye gidilmiş, devletin iç ve dış ticarette fiilen yer alarak piyasalara inmesini sağlamak amacıyla 5.000.000 lira sermaye ile İstanbul'da "Ticaret Ofisi" kurulmuştur. Bu kuruluş, piyasada her türlü yiyecek maddesi satın

almak, satmak, dağıtmak, stoklamak, depolamak, piyasadaki fiyatları denetlemek ve bu amaçla örgütler kurabilmek yetkileriyle donatılmıştır (Boratav, 1982:254-255) Bununla birlikte dış ticaretle uğraşan ihracatçı ve ithalatçı girişimcilerin kendi alanlarında birlikler şeklinde örgütlenmesine olanak sağlanması ve girişimcilerin bir araya getirilmesi istenmiştir. Öte yandan devletin özel girişim üzerinde denetimini sağlamak üzere Ticaret Vekaleti'ne bağlı olarak çalışacak "İaşe Müsteşarlığı" da kurulmuştur. Müsteşarlığın kurulmasındaki temel amaç, metayı üreticiden düşük fiyatlarla almak ve aldığı bu ürünü tüketiciye aynı düşük fiyat oranıyla satmaktır (Kayra, 2011:40). Müsteşarlığa Şükrü Sökmensüer, yardımcılığına da eski Kadro dergisinin kurucularından Şevket Süreyya Aydemir getirilmiştir.

Kendi ifadesiyle bu ülkede "A'dan Z'ye kadar her şeyi(n) değiştirilmesi gerektiğini" düşünen Saydam'ın izlediği politika, önde gelen tarım ürünlerinin cari piyasa fiyatlarının oldukça altında fiyatlarla devletçe satın alınmasıdır. Satın alınan bu ürünlerin yeni satış fiyatları ise yine devlet tarafından belirlen iş olmakla birlikte, o anın koşullarına göre ayarlanmıştı. Örneğin kent nüfusunun beslenmesi ve ısınması için hayati bir öneme sahip olan iki ürün, buğday ve kömür karneye bağlanarak ucuza dağıtılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında pasta ve benzeri unlu mamullerin yapımı devlet tarafından yasaklanmıştı. Bu dönemde ekmeğin miktarı çocuklar için 175gr., büyükler için 375gr. ve ağır şartlarda çalışan işçiler için ise 750gr. olarak hesaplanmıştı (Turan, 1999:157) Yine giyinme ve beslenme ihtiyacına yönelik ürünlerden devletin stokladığı pamuklu dokuma ve şekerin fiyatları, belirli bölgelerdeki karneli dağıtımlar haricinde, genel olarak serbest piyasa fiyatlarına yakın tutulmuştu. Pamuk fiyatları düşük olarak tespit edildiğinden devlet, ortaya çıkan yüksek tekstil kârlarından önemli bir gelir kaynağı elde etmişti. Pamuğun düşük fiyatı tekstil alanında üretim yapan özel girişimin de aynı şekilde kazanç elde etmesini sağlıyordu. Buna karşılık o dönem TBMM'nde, sektörlerin devletleştirilmesi sürecinde aynı sektördeki özel girişimin devletin yanında (yani devlet o sektöre girdiğinde) var edilmemesi gerektiğine yönelik görüş ve önerilerde de bulunulmuştur (Boratav, 1982:222). Yine de Saydam Hükümeti döneminde temel ve ara malların dağıtımının devlet tarafından yapıldığı, özel girişime bırakılan alanda ise Milli Korunma Kanunu'nun polis tedbirleriyle fiyat kontrollerinin uygulandığı bir sistem vardı. Ancak bu sistemin işleyiş kapasitesi ise sürüncemede kalmıştır. Çünkü savaş nedeniyle hazır tutulan ordunun beslenmesi ve diğer yaşamsal ihtiyaç malzemelerinin karşılanması ucuza getirilmiş ve bununla birlikte kentlilere gelir sınırları zorlanmadan kömür ve ekmek sağlanmışken, bir takım sorunlar da ortaya çıkmıştır. Her alanda sıkı kontrol karaborsa oluşumunu da tetiklemiş, sektörler içinde hava parası, rüşvet, sahte fatura ve güç ilişkileri gibi kavramlar olağanlaşmıştır. Başbakan Refik Saydam, bu aksaklıkları düzeltmeye vakit bulamadan 1942 yılı Temmuz ayında kalp krizinden vefat etmiştir. Saydam döneminde ayrıca, bazı yabancı şirketler millileştirilmiş, özel girişimcilerin elindeki bazı işletmeler de devletleştirilmiştir. Bunlardan İstanbul Tramvay ve Tünel Şirketi satın alınmış ve belediyeye devredilmiştir. Ayrıca Adana, Bursa ve Mersin elektrik işletmeleri ile Ankara Elektrik ve Havagazı Şirketi de devletleştirilmiştir (Turan, 1999:30).

Refik Saydam Hükümeti dönemi ekonomi politikaları nelerdir? Açıklayınız.

SIRA SİZDE 3

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti

Refik Saydam'ın ölümünün ardından 9 Temmuz 1942'de Şükrü Saraçoğlu başbakanlığa atanmıştır. Bir önceki bölümde bahsedildiği gibi fiyatlar ve piyasa şartları

Şükrü Saracoğlu 1887 yılında Ödemiş'te doğmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında Cenevre Siyasi İlimler Akademisi'ne gitmiştir. Cenevre Türk Yurdu Derneği'ne üye olmuştur. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa kamuoyunda Türklerin haklarını savunmuştur. İzmir'in işgali ile birlikte Türkiye'ye dönmüştür ve Ege yöresinde Kuvay-i Milliye hareketinin örgütlenmesinde çalışmıştır. 1923 yılında İzmir milletvekili olarak TBMM'ne girmiştir. Birçok hükümette bakanlık yapmıştır. Refik Saydam'ın ölümü üzerine başbakanlığa geliştirilmiş ve hükumeti kurmakla görevlendirilmiştir. 1946 seçimlerinden sonra İsmet İnönü'nün isteği ve yaşadığı sağlık sorunları nedeniyle başbakanlığı Recep Peker'e bırakan Saracoğlu, 1950 yılına kadar Meclis Başkanlığı görevini yerine getirmiştir. 1950 genel seçimleri sonrası siyaseti bırakmış, 27 Aralık 1953 tarihinde, 66 yaşında yaşamını kaybetmiştir.

üzerindeki kontrollerden olabildiğince kaçınmayı amaçlayan bir politika seçen Saraçoğlu Hükümeti, ekonomi üzerindeki sıkı kontrol politikalarını gevşetmeye başlamıştır. Bu uğurda ilk iş olarak piyasadaki özel girişim üzerinde devlet denetimini yerleştirme hedefiyle kurulmuş olan İaşe Müsteşarlığını kaldırmıştır. Görevi sona eren Şevket Süreyya Aydemir, Saraçoğlu Hükümeti'nin, ziraat ve ticaret alanlarında hemen hemen bütün kontrol ve dağıtma kayıtlarını kaldırdığını öne sürmüştür. Aydemir'in belirttiğine göre Hükümet, ziraat ve ticaret madrabazlarına vatanın namuslu insanları gibi hitap ederek onları yardıma çağırmıştır. Hatta yeni Ticaret Vekili Behçet Uz, İzmir'de seçmenlerine yeni bir hürriyet ilanı gösterilerinde bulunmuştur. (Çavdar, 2003:312)

Saraçoğlu Hükümeti 1942 yılının iyi bir mahsul getireceğini öngörmüş ve bundan dolayı hububat fiyatlarının serbest bırakılması halinde bile fazla artmayacağını ifade etmiştir. Böylece Hükümet, "%25 kararı" olarak bilinen ve iktisatçı Tevfik Çavdar'ın ifadesiyle tarım ve ticaret kesimindeki bezirgânları sevindiren bir karar almıştır (Çavdar, 2003: 312). Bu karara göre; üretim miktarı 50 tona kadar olan üreticilerden bu cins hububatın her birinden %25'inin, üretim miktarı 100 tona kadar olan üreticilerden bu cins hububatın her birinden %35'inin, üretim miktarı 100 tonu geçenlerden, 50 tona kadar olanlardan %25'inin, 50-100 ton arasındakilerden %35'inin, 100 tondan fazlasının %50'sinin bedeli peşin ödenerek devlet tarafından satın alınacaktı. Ayrıca Hükümet, bu yüzdelerle resmi kuruluşların ve büyük kentlerin beslenmesi meselesini üzerine alacak; üretici borcunu ödedikten sonra elinde kalan bütün hububatı, iaşesi hükümetçe yapılan kentler dışında satmakta serbest olacaktır (Boratav, 1982:223).

Görüldüğü gibi bu kararla birlikte hububat ticareti %25-50'lik kalan dışında serbest bırakılmıştır. Yüzdelik kısım ile de ordunun ve büyük kentlerin beslenmesi sağlanmak istenmiştir. Ancak Refik Saydam Hükümeti'nde olduğu gibi umulan başarı sağlanamamıştır. Üreticilerin yüzdelikten kalan ürünlerini tüccarlara satabilmesi serbestliği getirilince ve tüccarlar da üreticilere devletin verdiğinden daha yüksek fiyatlar verince bu umulan %25-50'lik oranlar devlete ulaşmamaya başlamıştır. Yani devlete satılması gereken belirlenmiş yüzdeler satılmamış, bununla birlikte ürünlerin fiyatları da piyasa içinde yukarı çekilmiştir. Örneğin 1943 Kasımı'nda buğday Konya'da 30 kuruşa satılırken, İstanbul'da bu ürün 200 kuruşa, o da kaçak olarak satılmıştır. Şevket Süreyya Aydemir ise, %25 kararından önce serbest piyasa fiyatı 13,5 kuruş olan buğdayın, bu karardan sonra 100 kuruştan satılmaya başlandığını belirtmiştir (Akar, 1999:31). Bu rakamlar buğday fiyatlarının %120-200 artış gösterdiği anlamına gelmektedir. Aynı şekilde Refik Saydam Hükümeti zamanında 85 kuruş (Çavdar'a göre bu rakam 80 kuruş) olan zeytinyağı fiyatları Saraçoğlu Hükümeti döneminde 350 kuruşa kadar çıkmıştır. Bu dönemde daha önceden 85 kuruştan stoklanmış olan 16.000 tonluk zeytinyağı stokunun yeni fiyatlandırmalarla satışının serbest bırakıldığı da belirtilmiştir. (Boratav, 1982:224) Böylece Saraçoğlu Hükümeti döneminde tarım ürünleri üzerinde toptan ticaret yapabilen tüccar kesimi bu tip vurgunlarla çok büyük oranlarda kârlar elde etmişlerdir.

Başbakan Saraçoğlu ise mevcut vurgun durumunun farkındadır ve bunun sebebinin Saydam Hükümeti döneminde alınan sert ekonomik tedbirlerin yarattığı atmosferden kaynaklandığını öne sürmüştür. Saraçoğlu 1942 Kasım'ında şöyle diyordu: *"Alınan müdahale kararları yenilerini davet etti. Yeni kararlar daha sıkı, daha sert kararları zaruri kıldı. Böylece karardan karara geçilerek, memleket dâhilinde birçok mallara el konulmaya kadar ileri gidildi. Bu kararlar herkesin beklediği istenilen neticeyi vermedi. Az bir zaman içinde memleket dâhilinde resmi fi-*

yatlarla bazı malları bulmak imkânsız hale geldi ve memleket dâhilinde kara pazar gelişti" (Akar, 1999:31). Bununla birlikte o dönemde, oluşan hayat pahalılığını ve ortaya çıkan vurgunculuğu araştırmakla görevlendirilen özel bir komisyon da şu sonuca varmıştı: *"Harp içinde bulunan birçok memleketlerde bile hayat pahalılığı %20-25'i aşmamışken bizde %500'ü bulmuştur. Toptan tüccarlar ve memlekete yalnız midesiyle bağlı olanlar eşya fiyatlarını yükseltmektedirler. Böylece servet mahdut ellerde toplanmakta, sefalet ve sefahat artmaktadır"* (Boratav, 1982:224).

Aslında 16.000 tonluk zeytinyağı stokunun satışının serbest bırakılmasında olduğu gibi bu tip yollardan elde edilen gelir artışları devlet tarafından bilinmekteydi. Ancak bundan daha önemlisi bu tip yeni yollar meşrulaştırılmışken bunları vergileyecek etkin bir vergi sistemi de devreye sokulamamıştır. Bununla birlikte piyasada oluşan bu artışlar ordunun ve büyük kentlerin beslenmesinde ve ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmak üzere devlet tarafından satın alınan malın da fiyatlarını yükselttiğinden devletin üzerindeki maliyet yükü de artmıştır. Böylece tarım alanındaki üreticilerin üzerine yüklenmeden ve üreticideki malı devletin belirlediğinden daha yüksek fiyatlarla satın alarak piyasadan ürünleri toplayan belirli tüccar kesimini hedef alacak olağanüstü bir verginin yürürlüğe konulması düşünülmeye başlanmıştır. Ayrıca bu tip bir vergiden enflasyonist gelişmeleri frenlemesi de umulmaktadır. İşte 1942 yılı Kasım ayında "Varlık Vergisi Kanunu" böyle bir düşünsel altyapı ile doğmuştur. Kanunla birlikte bürokrasinin eline sınırsız yetkilerin verilmesiyle ve bazı bürokratların da çeşitli burjuva unsurlarla ortak olmasıyla Varlık Vergisi Kanunu istenilen yararı sağlamamıştı. Yine de 1944 yılında yürürlükten kaldırılana kadar Varlık Vergisi ile 114.368 mükelleften yaklaşık 315.000.000 liralık vergi tahsil edilmiştir. Elde edilen bu gelir ise 1943 yılına ait devlet harcamalarının %38'ini oluşturmuştur (Boratav, 2004:85)

İstanbul defterdarının varlık vergisinin nasıl uygulandığına ilişkin tespitlerini şu kaynaktan okuyabiliriz. Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, ty.

KİTAP

Savaş koşullarında hızla artan tarımsal kazançlar ise nispeten Varlık Vergisi Kanunu'nun dışında tutulmuştur. Nitekim 1944 yılında "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu" ile de bu tarımsal kazançlara el atılmaya çalışılmıştır. Tarımsal üretimden %10 vergi tahsil eden bu kanun ile, 1946 yılında kaldırılana kadar 167.000.000 liralık vergi tahsil edilmiştir (Boratav, 2004:85). Ancak kanunun piyasa için üretim yapmayan küçük köylünün üzerinde bir yük getirdiği açıktır.

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti döneminde izlenen ekonomik politikayı değerlendiriniz.

SIRA SİZDE 4

SAVAŞ SIRASINDA ALINAN EKONOMİK TEDBİRLER

AMAÇ 3 ***Savaş sırasında alınan ekonomik önlemleri sıralayabilmek.***

Türkiye, ikinci Dünya Savaşı sırasında bu yılların özel ihtiyaçlarına cevap vermek için bazı yeni iktisadi önlemlere ihtiyaç duymuştur. Bu önlemlerden biri olan Milli Korunma Kanunu için, savaş döneminin en önemli düzenlemesi denilebilir. Ona bu derece önem atfedilmesinin nedeni ise, bu dönemde alınan bütün kararların bu kanuna dayanılarak çıkarılmasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla kanunun uygulanmasını incelemek, başlı başına dönemin iktisat politikalarını anlamak demektir.

Bununla birlikte Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Kanunları ise, dönemin olağanüstü şartlarına müdahale etme ve denge oluşturma amacıyla çıkarılmıştır. Böylece bu vergi kanunları, bize dönemin karmaşık şartları hakkında bize ipuçları verecektir. Kısacası dönemin ana iktisat politikasını belirleyen ya da anlatan metinler işte bu üç temel kanundur.

Milli Korunma Kanunu

Refik Saydam Hükümeti, ikinci. Dünya Savaşı başlamadan önce savaşın yaratacağı olası ekonomik tahribatı önlemek ve dengeleri korumak için bir takım hazırlıklara başlamıştı. Bu amaçla Hükümet, aralarında eski Kadro Dergisi üyelerinin de bulunduğu Sanayi Tetkik Heyeti'ne bir rapor hazırlatmıştır. Bu rapor "Müdafaa Ekonomisi" adını taşımıştır. Uzmanlar grubu tarafından hazırlanan bu rapor 1939 yılı sonunda Başbakanlık makamına sunulmuştur. Saydam Hükümeti, raporun sunulmasından sonra mevcut rapora dayanılarak Meclis'ten bir yasa tasarısı hazırlanmasını istemiştir. Aynı zamanda "Milli İktisat Kanunu" adlı bir tasarıyı da Meclis'e göndermiştir. Meclis'e gönderilen bu tasarı, emek, tasarruf, mülk edinme ve şirket kurma özgürlüklerinin kısıtlanması yetkilerini Hükümet'e vermekteydi. Özgürlüklerin kısıtlanması söz konusu olduğundan metnin anayasaya aykırı olup olmadığı tartışılmıştır. Hal böyle olunca Meclis içinde tasarıya karşı bir muhalefet de doğmuştur. Oluşan direnci kırmak için Recep Peker'in başkanlığında bir komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır. Peker'in başkanlığındaki bu komisyon, bir metin hazırlayarak "Milli Korunma Kanunu" başlığıyla Meclis'e sunmuştur. Kanun tasarısı üzerinde yapılan tartışmalardan sonra, 18 Ocak 1940 tarihinde kanunlaşmıştır (Çavdar, 2003:314).

Kanunun gerekçesinde; Avrupa'da oluşan gerginliğin bir savaşa dönüşmesiyle birlikte hemen her yerde Hükümetler tarafından olağanüstü ekonomik tedbirlerin alındığı belirtilmiştir. Böylece ülkemizde de bu durumun olası etkilerini önlemek için ekonomik bakımdan koruyucu ve savunucu tedbirler alma zorunluluğu olduğu açıklanmıştır. Esas gerekçe ise şu şekilde ifade edilmişti: *"Bu zorunluluklardan ötürü Milli Korunma Kanunu adı altında hazırlanan bu kanun tasarısı Yüksek Meclis'e sunulmuştur. Bu tasarı ile Cumhuriyet Hükümeti, Yüksek Meclis'ten durumun gerektirdiği yetkilerin verilmesini istemektedir. Eğer Avrupa'nın bugün içinde bulunduğu durum, koşullar ve bunların ülkemizdeki yansımaları, gereken her durumda Yüksek Meclis'e ayrı bir kanun tasarısıyla başvurmak imkânını verecek durumda olsa idi, hükümetin bu yolu izleyeceği kuşkusuzdu. Fakat olaylar öylesine hızlı ilerlemekte ve değişmektedir ki, bu durum ancak ivedilikle günü gününe ve özellikle zamanında alınacak karar ve tedbirlere ihtiyaç göstermektedir."* (Çavdar, 2003:315) Görüldüğü gibi kanunun esas gerekçesi, dünyadaki olağanüstü şartlar karşısında Türk Hükümeti'nin hızlı karar alma yetkisini elinde bulundurma isteği önemli bir yer tutmuştur. Bu yaklaşımla da kanun, ekonominin düzenlemesi için Bakanlar Kurulu'na oldukça geniş yetkiler vermektedir.

Kanun'un getirdiği hükümlere göre; Hükümet ihtiyaçlarını karşılamak için, üretimlerin niteliklerini belirlemek amacıyla sanayi ve maden işletmelerini denetleyebilecek, bu işletmelere üretim programı verebilecek ve işletmelerde üretilecek malın üretim hacmini, ürünün miktarını ve türünü saptayabilecektir. Aynı zamanda hükümet, bu işletmelerdeki çalışma sürelerini belirleme hakkına da sahip olacaktır. Bununla birlikte sanayi, maden ve diğer işletmelerdeki işçiler ve diğer teknik elemanlar, geçerli bir mazeretleri olmaksızın ve bunu da bildirmeksizin çalıştıkları yerlerden ayrılamayacaklardır. Çalışma yükümlülüğü olanlara da emeklerine karşı-

lık olarak normal ödeme yapılacaktır. Kanunla birlikte Hükümet'e mal ve yardımcı malzeme stoklama hakkı verilmiştir. Böylece Hükümet bazı ürünlerin yurtdışına çıkışını yasaklayarak ihracata el koyabilecekti, ithal edilecek ürünlerin de belirlemesini yapabilecekti. Ayrıca Hükümet, piyasa değer fiyatlarından bu ürünlere el koyabilecek ve ihtiyacı olan kuruluşlara el koyduğu bu ürünleri üzerine kâr koymadan verebilecekti. Kanuna göre, mesai saatleri her gün üç saat uzatılabilecek, iş yasasının çocukların ve kadınların lehindeki hükümleri de uygulanmayabilecekti. Bununla birlikte Hafta Tatili Kanunu da, yasanın yürürlükte olduğu süre zarfında uygulanmayacaktı. Gerekli malların tüketimi Hükümet tarafından sınırlanabilecek ve yasaklanabilecekti. Kanun'un yürürlükte kaldığı sürece emlak kiraları 1939 yılındaki fiyat seviyesinden daha yüksek olamayacaktır. Hükümet, tarımsal alanda çalışmaya elverişli her kadın ve erkeği, kişinin kendi işi engellenmemek üzere bulunduğu yerin 15 km. içindeki devlete ya da özel girişime ait olan tarımsal alanlarda ücret karşılığında çalıştırabilecektir. Ayrıca Hükümet, şayet o bölgede girişimciye ait olan ve girişimci tarafından da kullanılmayan tarımsal aletler varsa bu aletlerden kira karşılığında yararlanabilecekti. Bununla birlikte gerekli görülen bölgelerde ve durumlarda tarımsal ürünün tür ve miktarı Hükümet tarafından saptanabilecek, üzerinde tarımsal faaliyette bulunulmayan 500 hektardan büyük araziler bedeli ödenmek karşılığında yine Hükümet tarafından işletebilecekti. Ayrıca ekilen her dört hektar için bir çift büyükbaş hayvan Milli Müdafaa yükümlülüğünden muaf tutulacaktı. Hükümet, gerekli gördüğü kuruluşlara kredi temin edebilecekti. Bunun yanında ihracatı yasaklanan ürünlerin iç piyasadaki fiyatları düşerse, hükümet üreticiyi doğacak zarara karşı himaye edecekti.(Boratav, 1982:245-255; Çavdar, 2003:316).

DİKKAT

Görüldüğü gibi Milli Korunma Kanunu, devlete piyasanın her sahasına tam anlamıyla müdahale etme yetkisi vermektedir. Milli Korunma Kanunu'nun öngördüğü sıkı denetim karaborsayı da beraberinde getirmiştir.

Resim 4.5

ULUS
ADIMIZ ANDIMIZDIR
MİLLİ DİYANGO 1941 YILBAŞI 100000
CUMARTESİ 20
Ekkânun 1941
5 Kuruş
Telefon

Ekmek işinde karne tatbik edilecek

Lûzum olduğu takdirde

İhtiyaç maddelerini aramak, bunlara elkoymak için hükümete selâhiyet verildi

Milli Korunma kanunundaki değişgeler ve eklentiler dün Meclîste kabul edildi

GİZLİ STOKLAR meydana çıkarılacak

Ticaret Vekilimizin sözleri

Ticaret Vekilimiz E. Müntaz Ökmen

Japonlar HONGKONG'A çıktılar

Tokyo "Hongkong'a filen hâkimiz" diyor

Londra'ya göre durum vahim

Şiddetli çarpışmalar olayor

Japonların üç noktada karaya çıktıkları Hong-Kong'un umumî görünüşü

İngilizler Derne hava meydanını zaptettiler

Çekilen mihverciler gittikçe artan ölçüde

D.N.B. ye göre M. Çörçil ortadan kayboldu

Müttefikler Vaşington veya Moskova'da

Mr. Çörçil ve Mr. Roosvelt'in Atlantik görüşmesi

Milli Korunma Kanunu'nun Uygulanmasına İlişkin Gazete Haberi

Bununla birlikte, en büyük yükü işçiler ve tarımsal üretim yapanlar çekmiştir. Kanun'da öngörülen zorunlu çalışma yükümlülüğü iş kazalarını arttırmıştır. Bu dönemde mevcut iş kazalarının yarısı ise Zonguldak bölgesinde meydana gelmiştir. Kanun çeşitli değişikliklerle 15 Haziran 1960 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Bu süre boyunca Hükümetler ekonomik yaşamı etkileyen birçok karar almıştır. Bunlar; çeşitli el koyma kararları, fiyat takip komisyonlarının kurulması, fiyat ayarlama/belirleme uygulamalarına yönelik kararlar, İaşe Müsteşarlığının ve Petrol Ofisinin kurulması, ücretli iş yükümlülüğüyle ilgili kararlar, özel girişimde uygulanan fazla mesai kararları, yine özel girişime ait üretim araçlarına el konulması kararları, devletin üretim, tüketim, dağıtım ve stoklama ile ilgili olarak aldığı kararlar, karne uygulamaları ve emlak kiralarının artırılmasının engellenmesine yönelik kararlardır (Çavdar, 2003:317).

SIRA SİZDE 5

Milli Korunma Kanunu'nun gerekçelerini ve içeriğini düşününüz.

Varlık Vergisi Kanunu

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin kurulmasıyla birlikte (Milli Korunma Kanunu ile getirilen) İaşe Müsteşarlığı kaldırılarak denetimler gevşetilmiştir. "%25 kararı" ile de o döneme kadar baskılanan enflasyon açığa çıkmış, tüccarların üreticilere daha fazla fiyat vermesinden dolayı da ürünün devletin eline geçmemesi söz konusu olmuştur. Ürün devletin eline geçmeyince büyük kentlerin ve hazırda bekletilen ordunun beslenmesi de garantiye alınamamıştır. Böylece devlet tarafından karşılanan bu beslenmenin hazineye maliyeti artık vergi ve diğer kamu gelirleri ile karşılanamayacak kadar artmıştır. 1942 yılında ise vergi gelirlerinin neredeyse tamamı kentli ve köylü çalışanlardan karşılanmıştır. Göreve gelirken her iki hükümetin de ortak amaçlarından biri "tırmanan enflasyonist baskının halk yığınlarının tahammül sınırını aşmasını önlemek" olduğundan, kamu giderlerini karşılamak için vergi oranlarını yükselterek halkın üzerindeki yükü daha fazla arttırmak artık imkânsızdı. Bununla birlikte "%25 kararı" ile piyasadaki ürünlerin fiyatını arttırarak ve savaş ekonomisinin çeşitli vurgun yollarından yararlanarak önemli miktarda kazançlar elde etmeye başlayan burjuvazinin bu yeni gelirlerine de mevcut vergi sistemi ile dokunulamamıştır. Diğer bir anlatımla vergilendirilememiştir. Böylece devlet harcamalarını karşılamak için yeni bir yol aradığında gözlerini burjuvazinin bu yeni kazançlarına çevirmiştir. İşte Varlık Vergisi Kanunu da bu süreçte telaffuz edilmeye başlanmıştır.

FİLM

Yılmaz Karakoyunlu'nun "Salkım Hanımın Taneleri" adlı romanından uyarlanmış, Tomris Giritlioğlu'nun yönettiği "Salkım Hanımın Taneleri" adlı film, Varlık Vergisi ve Aşkale toplama kampını konu edinmesi bakımından izlenebilir.

Nitekim Maliye Bakanlığı, 1941 yılının sonlarında olağanüstü savaş kazançlarının beyanname esasıyla tespit edilerek bir vergi reformu yapılması çalışmalarına başlamıştır (Ökte, 1951:44-45). Ancak buradan çıkan öneriler klasik maliye anlayışının sınırlarını aşamamış ve bu nedenle Meclis'ten geçemeyeceği ifade edilmiştir. Bunun üzerine Şükrü Saraçoğlu, bir kerede alınacak, itiraz edilemeyecek, ödeme süresi oldukça kısa tutulacak, ve büyük kentlerin ticaret çevrelerine -özellikle de azınlıklara- yöneltilecek bir olağanüstü vergi tasarlamıştır. Böylece arzulanan vergi kanunu metni, Başbakan Saraçoğlu'nun talimatlarından hareketle Müsteşar Mahmut Esat Tekeli tarafından hazırlanmıştır. Hazırlanan tasarı önce CHP grubunda

görüşülerek Meclis'e sunulmuş, 12 Kasım 1942 tarihinde 4305 sayılı ile kanunlaşmıştır. Bununla birlikte mevcut kanuna 17 Ağustos 1943 ve 15 Mart 1944 tarihlerinde eklemeler yapılmıştır (Ökte, 1951:54).

Kanunun gerekçesi ve kapsamı, Kasım 1942'te Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından Meclis'te şu şekilde anlatılmıştır: *"Eşya fiyatlarının bugünkü delice artışında bir vakıa vardır ki, o da tedavüldeki Türk parasının mütemadiyen artması ve 700 milyona çok yaklaşmış olmasıdır. Tek yol tedavüle çıkan paranın bir kısmını vergi olarak geri çekmekten ibarettir. Ve bu geri alış başlıca harp yıllarında çok para kazanmış olanlardan yapılmaktadır ve yalnız bir defaya mahsus olarak alınmalıdır. Başlıca üç matrahtan para toplayacaktır. Ehemmiyet sırasıyla: Tüccarlar, emlak ve akar sahipleri, büyük çiftçilerdir. Harp yıllarında en çok parayı tüccarlar kazandığı için bu varlık vergisinin en büyük yükünü bittabi onlar taşıyacaktır"* (Boratav, 1982:256-257; Akar, 1999: 66). Görüldüğü gibi kanunun gerekçesi savaş yıllarında ortaya çıkan ekonomik adaletsizliklerin önlenerek halktaki tepkiyi azaltmak olarak takdim edilmiştir. Bunun yanında kanunun teknik amacı ise, Türk lirasının düşen değerini yükseltmektir. Yani piyasada bol miktarda bulunan banknot, liranın değerini düşürürken, Varlık Vergisi üzerinden oldukça kısa bir süre içinde ve büyük miktarlarda banknotun piyasadan çekilerek, liranın değerinin yeniden arttırılması sağlanacaktı.

İktisadi Buhran Vergisi: 1929 dünya ekonomik krizinin etkilerini azaltmak, azalan vergileri arttırmak için 1931 yılında yürürlüğe konulmuştur. Geçici bir vergi olan İktisadi Buhran Vergisi, çalışanların maaşlarından kesilmiştir. Kazanç vergisi mükellefleri, ayda 30 lira ve altında maaş alanlardır. Ziraatta çalışan işçiler bu vergiden muaf tutulmuştur.

Kanun'un 1. Maddesi, ticaret ve tarım burjuvazisinin servetleri ve olağanüstü kazançları üzerinden vergi alınmasını ve her kişiden bir defaya mahsus olmak üzere mükellefiyet gruplarının oluşturması hükmü vardı. 2. Maddede de, "mükellefiyet tesis edilenlerin" 4 grupta toplandığı açıklanmıştır.

Buna göre vergi şu mükelleflerden alınacaktı:

- Kazanç ve buhran vergisi mükellefleri, (kapsamında ticaret erbabı, maaşlı hizmetli, küçük ve seyyar esnaf da bulunmaktadır.)
- İşine zarar vermeden vergi mükellefi olabileceği komisyonlarca belirlenmiş (büyük) çiftçiler, (vergi borç miktarlarının düşüklüğü sebebiyle çiftçilerin borçları kanunun yürürlükte kaldığı sürece boyunca pek dikkate alınmamıştır.)
- Sahip oldukları binaların veya bina hisselerinin yıllık gayrisafi gelir toplamı 2.500 liradan ve arsalarının vergide kayıtlı kıymetleri 5.000 liradan yukarı olup bu miktar çıkarıldıktan sonra geri kalan gelir ve kazançlarla vergiyi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar,
- 1939 yılından beri kazanç ve buhran vergilerine bağlı bir işle uğraştığı halde kanunun yayını tarihinde işini terk, devir ve tasfiye etmiş olanlar,
- Meslekleri tüccarlık, komisyonculuk, aracılık olmadığı halde 1939 yılından beri bir defaya mahsus bile olsa ticari alışverişe aracılık ederek para veya ürün almış olanlar (Akar, 1999: 68-70; Çavdar, 2003:321).

Yukarıda bahsedilen mükellef gruplarından birden fazlasına dâhil olanlar, ait oldukları her grup için ayrıca vergiye tabi tutulmuşlardır. Tüzel kişiler de vergiye tabi olmuşlar ve onların vergisi, şirketlerin gayrimenkul varlıklarının tamamı üzerinden hesaplanmıştır. Bunun yanında kamu kuruluşlarında çalışan memurlar vergiden muaf tutulmuştur. Mükelleflerin ödeyecekleri vergi miktarı ise il ve ilçelerde oluşturulan komisyonlar tarafından belirlenecekti. Bu komisyonlar, vali (illerde) ya da kaymakam (ilçelerde) başkanlığında, defterdar (illerde) ya da mal müdürü (ilçelerde), belediye ve ticaret odalarının kendi içlerinden seçeceği iki kişi olmak üzere toplamda 6 kişiden oluşacaktı. Şayet o bölgede bir ticaret odası yoksa belediye tarafından seçilen ticaretten ve tarımdan anlayan iki kişi ticaret odasına seçilecek üyelerin yerine geçeceklerdi. Ayrıca büyük çiftçilerin vergi yükümlülükleri-

Salma Yöntemi: Kavram olarak salma, köy ihtiyar heyetince salınan bir aile vergisidir. Salma, köy mahallî hizmetlerini karşılamak üzere köyde oturan veya oturmamakla birlikte köyle maddi ilgisi bulunanlardan alınan dağıtmalı bir çeşit genel gelir vergisi niteliğindedir. Ve herkesin ödeme gücüne göre aile itibariyle koyulan bir vergidir. Burada alınacak vergi miktarını belirleyecek kişi köyün muhtarıdır. Böylece kavram vergi belirleyiciliğinde kanaat yetkisini öne çıkarmaktadır.

nin saptanacağı durumlarda komisyona ziraat odasından da iki kişi seçilecekti. Komisyon vergi tespit işlemlerini salma yöntemiyle yani, kendi edinecekleri kanaate göre yapacaklardı. Bununla birlikte komisyonun vergi tespit işleminde aldığı kararlar nihai olduğu için, bu kararlara itiraz hakkı da yoktu. İtiraz hakkı ancak bir mükellefe aynı konudan iki kere vergi tespiti yapılmış ise mevcuttu. Komisyonlar kuruldukları günden itibaren 15 gün içinde yetkili oldukları bölgedeki mevcut grupların mükellefiyetlerini belirleyemezlerse üyelerini değiştireceklerdi. Bunun yanında mükellefler de vergi borçlarının tebliğinden itibaren 15 gün içinde borçlarını yatırmak zorunda olacaklardı. Borçlu kişi vergisini belirtilen süre zarfında ödemezse ihtiyati hacze gidilebilecek ve sürenin bitiminden sonraki ilk hafta içinde %1, ikinci hafta içinde %2 zam uygulanarak kişinin borçları tahsil edilecekti. Vergi borcunu bir ay içinde ödeyemeyenler ise, borçlarını tamamen ödeyinceye kadar bedeni kabiliyetlerine göre genel hizmetlerde çalıştırılacaklardı. Şayet borç herhangi bir şirketin ise, bunu ödeyememeleri halinde şirketin bütün ortakları çalışma mükellefiyeti kapsamına gireceklerdi. Kadınlar ve 55 yaşını geçmiş erkekler ise mevcut çalışma mükellefiyeti kapsamından muaf tutulacaklardı. Ancak 2 Şubat 1943 tarihinde kanunda yapılan bir değişiklik ile 55 yaşını geçmiş erkeklerin çalışma mükellefiyetinden muaf tutulmaları kaldırılmıştır. Çalışma mükellefiyetinin esasları ise 7 Ocak 1943 tarihli talimatname ile belirlenmiştir. Bu talimatnameye göre; çalışma mükellefi olanlar işyerlerinin ya da ikametgâhlarının bulunduğu ilin dışında olması öngörülen çalışma yerlerine sırasıyla, hiç vergi ödememişler, vergiyi kısmen ödemiş olmakla birlikte haczedilebilecek mallarını kaçırmış olanlar, taşınabilir malını kaçırmadığı ve borcunu ödemede iyi niyet gösterdiği anlaşılanlar, sadece taşınmaz mallardan mükellef tutulmuş olanlar şeklinde sevk edileceklerdi. Ayrıca talimatnamede, çalışma mükellefleri çalışma yerlerine gönderilene kadar "Toplantı Yeri" denilen kamplarda zabıta denetimi altında alıkonulacaklardı. Bununla birlikte, mükellefler çalışmaya başladıklarında onlara bu çalışmaları karşılığında bir ücret ödenecekti. Bu ücretin yarısı bakım masrafları için kesilecekti. Çalışma mükellefleri kalan ücret üzerinden vergi borçlarının tamamını ödediklerinde çalışma yerinden ayrılacaklardı. Bunun yanında mükelleflerin kendilerinin ya da akrabalarının eşya ve gayrimenkulleri Varlık Vergisi'nin kanuni teminatlarını oluşturacaktı (Boratav, 1982:259- 261; Çavdar, 2003:322).

Maliye Bakanlığı, Varlık Vergisi Kanun tasarısı kanunlaşmadan birkaç ay önce defterdarlıklara gelir tahminlerini içeren bir hazırlığın yapılması yönünde direktif vermişti. Bu hazırlık, M, G, D, E gruplarına ayrılan mükelleflerle ilgili servet ve gelir tahminlerini içeren cetvellerin hazırlanması biçiminde gerçekleşmişti. Bu harfler Müslüman, Gayrimüslim, Dönmeler ve Ecnebiler şeklindeki bir cetvel ayrımını temsil etmişti. Her ne kadar kanun metninde her hangi bir ayırım söz konusu olmasa da kanunla birlikte, önceden gelen bu ayırım vergi belirleme esası olarak kullanıldı. Verginin uygulanması sırasında, M, G, D, E grupları arasındaki farklı uygulama ise vergi oranlarında her grup için farklılaştırma yapılarak gerçekleşti. Buna göre kişilerin vergilendirilmesi, savaş yıllarında elde ettikleri "tahmini" kazançları üzerinden gerçekleşti. Böylece Müslümanların ve Ecnebilerin kazanç miktarının 1/8'ini, Dönmeler yani sonradan Müslüman olanların 1/4'ünü, Gayrimüslimlerin ise 1/2'sini vergi olarak ödemesi kararlaştırıldı (Boratav, 1982:261).

Böylece tahsilât sürecinde Gayrimüslimler (Azınlıklar), Müslümanlara göre (Türkler) 4 katı daha fazla borçlandırıldılar. Ancak yüklenen borcun sadece %60-65'ini ödeyebildiler (Boratav, 1982:262). Bununla birlikte uygulama aşamasında bir başka ayrım da mükellefiyet listesinin ilk grubunda ortaya çıkmıştır. Bu listede kü-

çük ve seyyar esnafın da yer almasına rağmen, bu gruptan vergi tahsilâtı sadece azınlık olanlara uygulanmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bu duruma müdahale etmesiyle birlikte ise erken bir tarihte bu gruptaki kişilerin borçları silinmiştir. Vergi kanunu yürürlükteyken sevk için kampa alınanların sayısı 2057'dir. Bunların vergi yükümlülükleri ise 65.464.236 liradır. Bu sayının 579'u kamp yerinde, 57'si ise çalışma yerinde vergi borcunu ödemiştir. 21 kişi ise çalışma yerine sevk işleminden sonra yaşamını yitirmiştir. 1400 kişinin vergi borcu ise silinmiştir. Sadece İstanbul'dan kampa alınanların sayısı ise 1869'dur (Ökte, 1951:157-158) Dolayısıyla verginin İstanbullu gayrimüslim ticaret burjuvazisinin hedef aldığı ortadadır. Diğer bir anlatımla bu kesimin çok etkilendiği açıktır.

Resim 4.6

Cumhuriyet

Varlık vergisini vermiyenler

On yedi kişiden mürekkeb ilk kafile dün gece toplama kampına sevkedildi

Haciz muamelelerine de dün başlandı

8 inci ordu dün Homs ve Tarhunayı zaptetti

Rommel ordusu Tunus hududuna doğru çekiliyor · Tunustaki Mihver ordusu da Rommel'in ric'at yolunu açmağa çalışıyor

Saraçoğlunun bir demeci

Milli Şef İnönü

Dün 16 da Mühendisler Birliğinin bir konferansında hazır bulundular

Başvekilin Dil Kurumunda tetkikleri

İngilizlerin sol kanadı

Akdenizde şiddetli denizaltı harbi

Şimal Afrika muamması

Sovyet harp tebliği

Voroşilovsk, Armavir şehirleri zeptedildi

Alman harp tebliği

Rus ordularının kanlı taarruzları devam ediyor

Asheri vaziyet

6 Rus taarruzunun vardığı merhaleler

Mareşal Wavel

ALMANLAR

Londraya bir gündüz akını yaptılar

Yeni tefrikamız

TOROS ÇOCUĞU

Varlık Vergisi'ni Ödeyemeyen Mükelleflerin Kampa Gönderilmesine İlişkin Gazete Haberi

15 Mart 1944 tarihinde kaldırılan Varlık Vergisi Kanunu yürürlükte kaldığı 16 ay boyunca 114.368 mükellef için 465.384.820 liralık vergi yükü belirlemiştir. Bu rakamın 40.478.369 lirası ya hatalı olduğundan ya da sonradan çıkan kanunlardan dolayı silinmiş olup, kalan 424.906.421 liradan 314.920.940 lirası tahsil edilmiştir. Bu rakamın yaklaşık %70'i ise İstanbul'dan toplanmıştır. Kalan 109.985.481 lira ise uzun müddetli takibi yapılamadığından silinmiştir (Boratav, 1982:263). Bunun yanında Anadolu tarım ve ticaret burjuvazisi Varlık Vergisi uygulamasından geniş ölçüde kurtulmuştur. Hatta ortaya çıkan fırsatlardan yararlanmışlardır. Bu dönemde sadece İstanbul'daki emlak satışı miktarı 885 adettir. Bu satışlarda ödenen ücret ise yalnızca 2.700.883 liradır (Boratav, 1982:264). Bu rakamlara bakıldığında Varlık Vergisi Kanunu ile birlikte özellikle İstanbul'da Türk-Müslümanların lehine güçlü bir servet transferinin gerçekleştiği açıktır.

Varlık Vergisi Kanunu'nun kapsamına giren mükellefler kimlerdi ve kanunun uygulama esasları nelerdir? açıklayınız?

SIRA SİZDE 6

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

Türkiye'de Aşar Vergisi'nin kaldırılmasından sonra milli gelirin neredeyse yarısını oluşturan tarımsal ürünlerden devleti tatmin edici bir vergi alınmamıştır. Bununla birlikte savaş yıllarında, önemli kazançlar elde etmiş büyük toprak sahiplerinin gelirlerinin vergilendirilmesi de yapılmamıştır. Nitekim bu yönde yapılacak bir vergilendirme Korkut Boratav'a göre Varlık Vergisi uygulamasının da tamamlayıcısı olacaktı (Boratav, 1982:265). Şükrü Saraçoğlu Hükümeti bu yönde bir talebi 1943 yılında bir tasarı ile Meclis'e taşımış ve tasarı 4 Haziran 1943'de kanunlaşmıştır. Baş-

bakan Şükrü Saraçoğlu, kanunun gerekçesini Varlık Vergisi ile bir kısmı kapatılan bütçe açığının kalan kısmının da maliyet fiyatlarının birkaç misli derecesinde artan toprak mahsullerinden alınacak vergi ile kapatılması olarak göstermiştir (Çavdar, 2003:328) Kanun'a göre, tüm tarımsal ürünler vergi kapsamına alınmıştır. Vergi, kapsamdaki ürünün olgunlaşma dönemindeki sahibinden alınacaktı ve ürünün miktarı üreticiler tarafından önceden tahmin edilerek görevlilere bildirilecekti. Daha sonra da görevli kişilerce bu miktarlar denetlenecekti. Bununla birlikte vergi oranı %8'dir ve ödemesi aynî ya da nakit olarak yapılacaktı (Çavdar, 2003:328). Vergi, büyük toprak sahiplerinin yanında geçimlik çiftçileri de kapsamıştır. Böylece vergi, büyük miktarlarda para kazanamayan küçük çiftçilerin üzerinde önemli bir yük olmuştur. Kanun istenilen sonucu da vermemiştir.

Kanun'un istenilen sonucu vermemesi üzerine 21 Mart 1944 tarihinde Hükümet tarafından Meclis'e yeni bir "Toprak Mahsulleri Kanunu" tasarısı sunulmuştur. Meclis'te tasarı üzerinde tartışmalar 19 Nisan'da başlamış ve 26 Nisan 1944'de sonuçlanarak "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu" adıyla kanunlaşmıştır. 170 dolayında milletvekili ise oylamaya katılmamıştır (Çavdar, 2003: 330). 1944 yılındaki kanuna göre, cetvellerde sayılan çeşitli toprak ürünlerinin değer ve miktarları alınacak verginin miktarını belirlemek için temel alınan değerler olarak kabul edilecekti. Hububat ve bazı bakliyat ürünleri aynî yani tarımsal ürünün kendisi olarak verilebilecekti. Bunun yanında sanayide kullanılan bitkiler için ise vergi nakit olarak alınacaktı. Yine üreticinin tahmin ettiği miktar, vergide değer tespitinin hareket noktası olacak, bununla birlikte görevli memurlar tarafında da bunun denetimi yapılacaktı. Yeni Kanun'un 1943 yılındakinden farklı olan kısmı ise artık vergi oranının %10'a yükselmiş olmasıdır (Boratav, 1982:267).

1946 yılına kadar Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu çerçevesinde 192.000.000 liralık aynî ve nakdi vergi tahsilâtı yapılmıştır (Boratav, 1982:268) Bu miktar Varlık Vergisi Kanunu'nun elde ettiği rakamdan az olmakla birlikte, büyük toprak sahiplerinin Aşar Vergisi'nin kaldırılmasından sonra ilk defa kamu harcamalarının finansmanına geniş ölçüde katılması ve ülke içinde adalet dengesinin sağlanmaya çalışılması bakımından önemlidir. Ayrıca kanunun oylamasına 170 dolayında milletvekilinin katılmamış olması hadisesi de aslında bir hoşnutsuzluğun olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu tavır ortaya çıkan etmenlerden biridir.

DİKKAT

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, Varlık Vergisi'nin dengelenmesi ve ortadan kaldırılması gibi bir anlayışın sonucu da çıkarılmış olduğunu belirtmemiz gerekir. Yani, Varlık Vergisi İstanbul ticaret burjuvazisinin sermayesine odaklanmışken, Toprak Mahsulleri Vergisi de Anadolu'daki ziraat burjuvazisinin sermayesine odaklanmıştır.

SIRA SİZDE 7

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun gerekçesi ve esaslarını hatırlayınız.

SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE SEKTÖREL FAALİYET

AMAÇ 4

Savaş yıllarında Türkiye'deki sektörel gelişmeleri açıklayabilmek.

Sektörel faaliyetin temel altyapı destekleyicisi olarak insan kaynakları, üç ana başlıkta incelenir. Bunlar nüfus, sağlık ve eğitim alanlarındaki gelişmelerdir. Ülke nüfusu, savaş yıllarındaki askeri seferberlik sonucu genç nüfusun askere alınması,

penisilin ve DTT gibi ilaçların yeterince bulunmamasından dolayı salgın hastalıkların artması ve çocuk ölümlerinin fazla olması nedeniyle istenilen düzeyde artmamıştır. Bu yıllarda yıllık nüfus artış oranı binde 10.59 seviyesinde kalmıştır (Çavdar, 2003:341).

Bu dönemde Türkiye'deki nüfus istatistikleri şu şekildedir:

YIL	TOPLAM NÜFUS
1939	17.369.000 (Tahmin)
1940	17.820.950 (Sayım)
1941	17.953.000 (Tahmin)
1942	18.144.000 (Tahmin)
1943	18.337.000 (Tahmin)
1944	18.533.000 (Tahmin)
1945	18.790.174 (Sayım)

Tablo 4.1
Yıllara Göre Nüfus
Kaynak: *Çavdar, 2003:340*

Savaş yıllarındaki mevcut nüfusun okur-yazarlık durumunda ise içler acısı bir durum vardı. 1940 yılında toplam nüfusun %75.5'i okur-yazar değildi. Bu rakam 1950 yılına gelindiğinde %69.8 oranına doğru bir gelişme kaydetmiştir (Çavdar, 2003:341). Bu yıllarda ortalama yaş 1940 yılı için 24.83, 1945 yılı için ise 24.76'dır. Bu veriler nüfusun genç olduğunu göstermekle birlikte, İktisatçı Tevfik Çavdar'ın tespitiyle ortalamayı yükseltecek yaşama umudunun düşük olduğunu da ortaya koymaktadır. Bunun yanında 1940 yılında mevcut nüfusun %24.4'ü kentlerde, %75.6'sı ise kırsal alanda yaşamaktadır. 1945 yılına gelindiğinde ise kentsel nüfus toplam nüfusun %24.9'unu, kırsal nüfus da %75.1'ini oluşturmaktadır. Böylece ülkenin üretim faaliyetine en büyük fiziksel katkı kırsal alanlardan gelmekle birlikte, savaş yıllarında köyden kente kısmi bir göçün yaşandığı sonucu da ortaya çıkmaktadır. Ayrıca 15-64 yaş arasındaki en dinamik çağ, 1940 yılında nüfusun %54.26'sını, 1945 yılında ise %57.04'ünü oluşturmaktadır (Çavdar, 2003:341-342).

Savaş yıllarındaki sağlık istatistikleri ise şu şekildedir:

YIL	DOKTOR (Sayı)	HEMŞİRE (Sayı)	EBE (Sayı)	HASTAHANE (Sayı)	ECZANE (Sayı)
1940	1.500	405	616	154	482
1941	1.585	410	475	150	461
1942	1.759	419	667	147	463
1943	1.742	411	687	148	464
1944	1.693	401	786	152	474
1945	1.945	409	806	153	483

Tablo 4.2
Sağlık İstatistiği

Kaynak: *Çavdar, 2003:343-345*

Nüfus ve sağlık istatistiklerinde bir oranlama yapılırsa kişi başına düşen doktor sayısı 1940 yılında 11.880 iken, bu oran 1945 yılında 9.960'ya yükselmektedir. Bu rakam ise mevcut savaş koşulları altında iyi bir oran olarak görülmektedir.

Bunun yanında savaş yıllarında okullardan mezun olup diploma alanların istatistikleri ise şu şekildedir:

Tablo 4.3
Mezun Öğrenci İstatistiği

Kaynak: *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, 1973:459-466*

YIL	İLKOKUL	ORTAOKUL	LİSE	MESLEKİ-TEKNİK LİSE	FAKÜLTE-YÜKSEKOKUL
1939-1940	69.636	14.941	4.964	2.330	1.554
1940-1941	97.836	16.089	5.081	2.995	1.678
1941-1942	103.742	13.011	4.488	2.998	1.736
1942-1943	103.568	13.334	4.857	3.136	1.485
1943-1944	122.719	14.486	5.383	6.719	1.859
1944-1945	124.198	11.803	5.652	7.108	2.221
1945-1946	150.883	12.389	6.236	8.271	2.440

Verilere göre diploma alanların sayısı her yıl artmakla birlikte, sektörel faaliyet adına en dikkat çekici artış 1943-1944 öğrenim döneminde mesleki ve teknik liselerde görülmüştür. Mesleki ve teknik liselerde geçen yıla oranla (1942-1943) 3.583 öğrenci daha fazla mezun olmuştur. Bu liseler bu tarihten itibaren resmi ve özel liselerdeki mezun verme rakamlarını geride bırakmaya başlamıştır. Bu gelişmede ise ticaret liselerinin payı büyük olmuştur.

Tarım Sektörü

İkinci Dünya Savaşı yıllarında tarım sektörü ülkedeki seferberlik halinden etkilenmiştir. Bu etki, üretim kapasitesi yüksek dinamik nüfusun silâhaltına alınmasından kaynaklanmıştır. Yani kişiler tarlalarında durup üretim yapacakları yerde vakitlerini askeri garnizonlarda geçirmek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde sektörü olumsuz yönde etkileyen bir diğer olay da birkaç yıl art arda meydana gelen kuraklıklar olmuştur. Dolayısıyla verilerin de ortaya koyacağı gibi savaş yıllarında Türkiye'de tarımsal üretim ve verim yönünden istatistikî anlamda önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Bununla birlikte savaş öncesinde Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (3491 sayılı ile 1938 yılında) kurulması ise en önemli girişim olarak nitelendirilmektedir. Görevlerini yerine getirebilmek için çok sayıda şubeye sahip olan Ofis, üretilen tahılın fiyatlarını üreticinin lehine bir düzeyde tutmak, tahıl piyasasını korumak, düzenlemek ve stoklamak amaçlarıyla kurulmuştur. Ayrıca Ofis, Bakanlar Kurulunun belirlediği fiyatlar üzerinden alım ve satım da yapabilecekti. Ancak bu kuruluş uzun yıllar sadece buğday ve birkaç tahıl cinsi satın almış, üstelik bu ürünlerin satın alım oranları da genel üretim miktarlarının oldukça altında kalmıştır. Bu konuda en yüksek oran 25 olup, bu rakam 1944 yılına aittir. (Türk Ekonomisinin 50 Yılı, 1973:42) Böylece piyasada etki yaratamayan Ofis, çiftçileri bilgilendirme, eğitme, verim arttırıcı faaliyetlerde bulunma, böceklerle mücadele gibi teknik konularla da ilgilenmemiş, bu yüzden sektördeki kayıplar büyük olmuştur. Buna rağmen Türkiye'deki ilk suni gübre de bu dönemde kullanılmıştır. Ayrıca yurtdışından ithal edilen kimyevi gübrenin çiftçilere dağıtımı konusunda da kolaylıklar sağlanmıştır. Ancak esas yaygınlaşma savaş sonrası dönem olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin başlıca tarımsal ürün istatistikleri ise şu şekildedir:

	Buğday		Tütün		Pamuk	
Yıl	Ekim Alanı (Hektar)	Üretim (Ton)	Ekim Alanı (Hektar)	Üretim (Ton)	Ekim Alanı (Hektar)	Üretim (Ton)
1939	4.021.551	4.192.000	76.043	65.000	292.643	64.000
1940	4.381.420	4.067.000	78.054	71.000	324.636	77.000
1941	4.394.073	3.483.000	71.785	55.000	327.538	64.000
1942	4.369.455	4.263.000	79.552	62.000	326.687	74.000
1943	3.502.204	3.510.000	68.504	52.000	249.948	53.000
1944	3.740.452	3.148.000	77.683	61.000	260.685	59.000
1945	3.742.006	2.189.000	98.049	70.000	231.377	54.000

Tablo 4.4
Başlıca Tarımsal Ürün İstatistiği

Kaynak: *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, 1973:118-123*

Ekim alanı ve üretim istatistiklerindeki en dikkat çekici nokta, 1943 yılından itibaren rakamlarda yoğun bir düşüşün olmasıdır. Örneğin buğday 1943'te 867.251 hektar alan kaybetmiştir. Bu rakam ise 1942 yılından 1943'e geçilirken bir yılda %20'lik bir gerilemeyi kapsamaktadır. Ekim alanındaki bu daralma dolaylı yoldan üretim miktarını da etkilemiştir. Buradaki en başat özellik ise bu yıllarda savaşın doruk noktasına ulaşmış olması ve dinamik nüfusun üretimden orduya transfer edilmesidir. Ayrıca savaş döneminde tarımsal makine ve alet ithalatı da durduğundan tarımda kullanılan traktör sayısı azalmıştır. Örneğin, 1940 yılında 1.066 olan traktör sayısı, 1943'de 984'e ve 1944 yılında ise 956'ya düşmüştür. (Türk Ekonomisinin 50 Yılı, 1973:57) Bunun yanında örneğin buğdayın 1941 ve 1945 yılı ya da pamuğun 1943 yılı istatistiklerine bakıldığı zaman bir kuraklığın yaşanmış olduğu açık bir şekilde görülecektir. Nitekim bu dönemde çiftlik hayvanlarının gerek ordunun hizmetine alınması, gerekse tahıl üretimindeki azalmaya bağlı olarak yemsizlikten ölmeleri sonucu sayılarında bir azalma görülmüştür. Örneğin 1941 yılında koyun, sığır, at ve eşek vb. çiftlik hayvanlarının toplam sayısı 56.485.193 iken, 1943 yılında bu rakam 50.191.798'e gerilemiştir. (Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, 1973:125) Sonuçta iki yıl içinde 6.293.395 çiftlik hayvanı üretim sahasından ayrılmıştır.

Tarımsal alanda diğer başlıca ürünlerin istatistikleri de şu şekildedir:

	YULAF		PANCAR		ARPA	
Yıl	Ekim Alanı (Hektar)	Üretim (Ton)	Ekim Alanı (Hektar)	Üretim (Ton)	Ekim Alanı (Hektar)	Üretim (Ton)
1939	330.599	280.000	36.878	635.000	2.024.868	2.275.000
1940	394.055	328.000	40.887	553.000	2.092.789	2.249.000
1941	366.995	263.000	44.206	590.000	2.037.103	1.768.000
1942	347.246	322.000	34.047	451.000	1.931.576	2.165.000
1943	287.412	264.000	48.400	657.000	1.490.329	1.665.000
1944	262.084	186.000	51.655	613.000	1.655.127	1.403.000
1945	260.660	122.000	55.326	567.000	1.625.410	934.000

Tablo 4.5
Başlıca Tarımsal Ürün İstatistiği

Kaynak: *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, 1973:118-123*

Aynı şekilde verilere bakıldığında 1941 ve 1945 yılında kuraklığın izleri takip edilebilir. Bu şöyle değerlendirilebilir. Örneğin 1941 yılındaki yulaf ekim alanı 1939 yılındakinden daha yüksek olmasına rağmen alınan ürün miktarı 1939 yılındakinden daha düşük olmuştur. Böylece bu dönemde bir kuraklığın olduğu ve bu duru-

mun savaş ile ilgili olmadığı sonucu çıkabilir. Çünkü bu durum şayet seferberlik hali ile de ilgili olsaydı, üretim alanında da bir daralma gerçekleşmesi gerekirdi.

Sanayi Sektörü

Sanayi İkinci Dünya Savaşı sırasında ürkmüştür, sanayi önemini kaybetmiştir. Zira savaş döneminde çıkarılan Varlık Vergisi ve Milli Korunma Kanunu ile büyük kent burjuvazisinde birikmiş sermayenin bir kısmı devlete aktarılmak istenmiştir. Bu düzenleme bir yandan özel girişimcileri kısıtlamış bir yandan da onları kontrol etmiştir. Ayrıca bu dönemde yapılan yatırımların oldukça büyük bir kısmı ordunun ve kamunun ihtiyaçlarına yönlendirilmiştir. Örneğin 1939 yılında 111 adet kamu kuruluşu bulunmaktadır. Bu da kamu kuruluşu sayısının önceki dönemlere göre %260 oranında arttığını göstermektedir. Zaten bu dönemde savunmaya ayrılan pay da genel bütçenin yarısını oluşturmaktadır. (Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, 1973:154) Bahsedilen yatırımlar ise kumaş, cam, şeker gibi zorunlu ihtiyaç maddeleri, krom, linyit gibi uluslararası stratejik öneme sahip maddeler ve silah yapım amaçlı malzemelere yöneliktir. Uluslararası arenada krom ve linyit gibi maddelere duyulan ihtiyaç, Karabük gibi bir sanayi kentinin gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca tarımsal alanda da seferberlik neticesinde askere alımların fazla olması üretimde düşüşe yol açmıştır. Sanayi yatırım maddelerinin ve hammaddelerin ithalatının zorlaşması, ekonominin enflasyona sürüklenmesi, tüketimin kısıtlanması ve bazı ürünlerin dağıtımının karneyle yapılması gibi etkenler de savaş yıllarında sektörel faaliyeti durma noktasına getiren nedenler arasındadır. Böylece bu dönemde sanayi sektörü kendi iç anlamını yitirmiş, bunun yerine savaşın etkilerini azaltacak bazı tedbirler üzerine odaklanılmıştır. 4 Mayıs 1940 tarihinde 3843 sayılı "Muamele Vergisi Kanunu" getirilmiş ve bu kanun ile ülke içindeki mallara, ithal ürülere ve banka/sigorta faaliyetlerine "muamele vergisi konmuştur (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980:186). Diğer taraftan 1941 yılında Sanayi Teşvik Kanunu'nun süresi dolmakla birlikte kanun, uzatılmadığı için yürürlükten kaldırılmıştır. İşte bütün bu sebepler yüzünden 1939- 1945 yılları arasında sanayi istatistiklerinde de herhangi önemli bir gelişme olmamıştır. Ancak yine de savaş döneminin sanayi sektörü açısından -belki de- en önemli gelişmesi, vurgunculuğun yarattığı servet transferleri ile birlikte bir sonraki dönemin zenginlerinin yani sermaye birikiminin hazırlanmış olmasıdır. Bu sermaye birikimi ise, dönemin savaş zenginleridir (Çavdar, 2003:358)

Bu dönemdeki başlıca imalat sanayi ürünlerinin üretim miktarları ise şu şekildedir:

Tablo 4.6
İmalat Sanayi İstatistiği

Kaynak: *Çavdar, 2003:359*

YIL	DEMİR-ÇELİK (Ton)	ÇİMENTO (Ton)	KÂĞIT (Ton)	CAM (Ton)	PAMUK İPLİĞİ (Ton)	YÜN İPLİĞİ (Ton)
1940	12.000	267.000	9.000	7.000	24.000	8.000
1942	43.000	178.000	9.000	7.000	25.000	8.000
1944	54.000	284.000	13.000	7.000	26.000	8.000
1946	72.000	325.000	16.000	10.000	32.000	7.000

Ayrıca bu dönemde enerji santralleri sayısı 258'e çıkmış, 1945 yılında üretilen enerjinin %83.2'si sanayi sektörü tarafından kullanılmıştır (Türk Ekonomisini 50 Yılı, 1973:149-150). Dönemin başlıca sanayi kuruluşları ise, Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları, İnhisarlar Genel Müdürlüğü (1945'den itibaren Tekel Genel Müdürlüğü), Sümerbank Kâğıt Fabrikası, Paşabahçe Cam ve Şişe Fabrikası A.Ş., Sü-

merbank Sivas Çimento Fabrikası, Ankara ve Kartal Çimento Fabrikaları, Karabük Demir-Çelik İşletmeleri, Ankara, Bursa Mersin ve Adana Elektrik Türk A.Ş. ve Sümerbank'ın çeşitli illerdeki bez fabrikalarıdır.

Dış Ticaret

İkinci Dünya Savaşı yıllarında dış ticaret verileri Türk ekonomisinin nispeten lehindedir. Çünkü bu dönemde dış ticaret sonucu ülkeye 300.000.000 dolara yakın bir döviz girmiştir. Yine de 1950 yılının 500.000.000 dolarlık dış ticaret hacmi göz önüne alındığında mevcut rakam düşük kalmaktadır (Çavdar, 2003:364). Bu kazancın temelinde yatan en önemli neden ise, ihracat alanı için, savaş yıllarında diğer ülkelerin (Almanya, ABD ve İngiltere) Türkiye'nin ürettiği ürünlere, gıda maddelerine ve özellikle savaş sanayinde önemli bir maden olan kroma olan taleplerinin artmasıdır. Bunun yanında Türkiye'nin fiyat avantajlarına sahip bir ülke olması da vurgulanmalıdır. İthalatta ise ülke için zorunlu maddelerin satın alınması hayati bir konu olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde dış ticaret verilerini ardıl yıllara göre düşük tutan etmen ise, Milli Korunma Kanunu'nun ithalat ve ihracat üzerindeki denetimidir. Buna göre hükümet, ithalini zorunlu gördüğü ürünlerin tür ve miktarlarını belirleyebilmekte, ülkenin ihtiyacı için gerekli görmediği ürünlerin ithalini kısıtlayabilmekte ve bazı malların da ülkenin dışına çıkarılmasını yasaklayabilmektedir (Türk Ekonomisinin 50 Yılı, 1973:235). Örneğin kanundan önce 1939 yılında yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki payı %50 iken, kanunun ardından bu oran (1945 yılında) %30'a kadar düşmüştür (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980:341). Kanunun bu hükümleriyle birlikte devletin dış ticaret üzerindeki kontrolü kendisini belli etmiş, böylece ihracat ve ithalat kısıtlamalara bağlı olarak sürdürülmüş ve bundan dolayı da dış ticaret faaliyeti takas ve kliring anlaşmalarıyla gerçekleştirilmiştir. Bu uğurda 1939 yılında, takas komisyonlarının yetkilerini ve ihracatçı birlikleri tarafından yapılan ihracattan doğan ithal haklarının kullanılması yetkilerini üzerine alan "Takas Limited Şirketi" kurulmuştur. Ayrıca 1941 yılında kurulan "Ticari Tediyeleri Tanzim Komitesi" de, takas ve kliring dışındaki ticari faaliyetleri düzenlemiş ve dövizlere %45'e varan primler uygulayabilmiştir (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980:341).

Kliring (Clearing): Ülkeler arası ticarette kullanılan bir ödeme şeklidir. Burada ödeme, döviz kullanılmadan mahsup veya takas yoluyla gerçekleştirilir. Antlaşmayı imzalayan ülkelerdeki ithalatçılar satın aldıkları malın bedelini kendi ülkelerindeki kliring kurumuna kendi para birimleriyle öderler. Malın bedeli ise ihracatçıya buradan aktarılır. Bu ödeme yöntemine, para biriminin alış gücü yetersizliği bulunan ve ürününü serbest dövizle satamayan ülkelerce başvurulur. Yöntemin sıklıkla kullanılması ülke dış ticaretini bağımlı kılmaktadır.

Savaş yıllarında Türkiye'nin dış ticaret verileri ise şu şekildedir:

YIL	İTHALAT ($)	İHRACAT ($)	DIŞ TİCARET DENGESİ (FARK) ($)	DIŞ TİCARET HACMİ ($)	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)
1939	92.497.600	99.647.200	+7.149.600	192.144.800	107.7
1940	50.034.600	80.904.900	+30.870.300	130.939.500	161.7
1941	55.348.900	91.056.300	+35.707.400	146.405.200	164.5
1942	112.878.800	126.115.300	+13.236.500	238.994.100	111.7
1943	155.340.200	196.734.500	+41.394.300	352.074.700	126.7
1944	126.230.100	177.952.400	+51.722.300	304.182.500	140.9
1945	96.969.000	168.264.500	+71.295.500	265.233.500	173.5

Tablo 4.7
Dış Ticaret Rakamları

Kaynak: *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, 1973:326)*

Görüldüğü gibi savaşın ortası olan 1943 yılında Türkiye'nin dış ticaret hacmi doruk noktasına ulaşmıştır. Ardından gelen düşüşte ise, Müttefik-Mihver devletleri çatışmasında İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulaması ve bu yüzden

Almanya ile ekonomik antlaşmaların askıya alınması etkili olmuştur. Yine de savaş yıllarında dış ticaret dengesi sürekli fazlalık vermeyi başarmıştır.

Bankacılık

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, mevcut seferberlik halinin beraberinde getirdiği savunma harcamalarının artışı devletin kredi taleplerini yükseltmiş, buna bağlı olarak bankaların mevduat ve kredi hacimleri de genişlemiştir. Bu dönemde, iç ve dış ticaret hadlerinin tarım ürünleri lehine gelişmesi tarım kesiminin tasarruf potansiyelini nispeten yükseltmiştir. Bu durum, tarımda modern girdi kullanımına imkân hazırladığı gibi para-banka sisteminin gelişmesinde de etkili olmuştur.

Savaş yıllarında bankaların mevduat ve kredi hacimleri ise şekildedir:

Tablo 4.8
Bankaların Mevduat ve Kredi Hacimleri

Kaynak:
Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980:473, 487, 497

MEVDUATIN ve KREDİNİN GSMH'YE ORANI				
YIL	MEVDUAT (Bin ₺)	KREDİ (Bin ₺)	MEVDUAT (Bin ₺)	KREDİ (Bin ₺)
1939	272.458	247.259	%13	-
1940	288.389	266.756	%12	-
1941	401.524	332.354	%13	-
1942	474.524	425.658	%8	%7
1943	462.611	474.281	%5	%5
1944	555.765	487.784	%8	%7
1945	578.930	618.762	%11	%11
1950	1.226.448	1.301.000	%10	%13

Bu dönemde mevcut bankalar ise, Yapı ve Kredi Bankası (1944), Sümerbank, Denizbank, Halk Bankası, T.C. Merkez Bankası, İller Bankası ve Ziraat Bankası şeklindedir. 1943 yılı sonunda ise mevcut banka sayısı 42, bu bankaların ülke içindeki şube sayısı ise 404'tür.

Tablo 4.9
Ülkedeki Banka Sayısı

Kaynak:
Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980:484

	HUSUSİ BANKALAR	MAHALLİ BANKALAR (Sayı)	TİCARET BANKALARI (Sayı)	MİLLİ BANKALAR (Toplam Sayı)	YABANCI BANKALAR (Sayı)	TOPLAM (Sayı)
1938	8	29	3	40	9	49
1948	7	21	6	34	7	41

Emisyon: Bir ülkede kâğıt para, tahvil, bono, hisse senedi gibi değerlerin ilk kez piyasaya sürülmesi faaliyetidir. Piyasadaki geçerli birimin miktarını, dolaşımını, alım-satım durumunu ifade eder.

Görüldüğü gibi 1933-1943 yılları arasında devlet bankacılığı gelişmiştir. Bu durumun hukuki çerçevesini ise 1933 tarihli "Mevduat Koruma Kanunu", "Ödünç Para Verme İşleri Kanunu" (1933) ve "Bankalar Kanunu" (1936) oluşturmuştur. Mevduatı Koruma Kanunu'na göre devlet, bankaların kuruluş biçimlerini, sermayelerini ve ihtiyatlarını, kabul edebilecekleri tasarruf mevduatı tutarlarını ve bir kişiye verebilecekleri en fazla kredi tutarını belirlemiştir. Ödünç Para Verme İşleri Kanunu'na göre ise, mevduat ve kredi faizleri belirli oranlarda sınırlandırılmış, faizle borç para verme işleriyle uğraşan özel ve tüzel kişiler hükümetten izin almak, beyan vermek, ikametgâhlarını, ödünç para işine ayıracakları sermaye tutarını ve borçludan alınacak en yüksek faiz oranıyla borçluya yükleyecekleri şartları bildirmekle yükümlü tutulmuşlardır. Bununla birlikte Bankalar Kanunu'na göre de banka kuruluşları izne tabi tutulmuş, kuruluş biçimleri belirlenmiş, karşılık ayırma

hükme bağlanmış ve kredi açmada uyulacak şartlar ortaya koyulmuştur (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980:472-473).

Türkiye savaş yıllarında seferberlik masraflarının büyük bir kısmını emisyonla karşılamıştır. Savaş döneminde banknot ve madeni paralardan oluşan para arzı 7 yılda %322 oranında artış göstermiştir. 1940 yılında İngiltere'den sağlanan altın rehnedilerek karşılığında avans alınmış, 1942 yılında da banka mevduatına uygulanan munzam karşılık oranı %15'den %20'ye yükseltilip karşılıkların tamamının devlet iç borçlanma senetlerine yatırılması öngörülmüştür. Bu dönemde bankalardaki vadesiz mevduat ile cari hesaplardan oluşan mevduat rakamı emisyonun yaklaşık yarısı kadardır. Bu durum söz konusu dönemde banka parasının (kayıtlı paranın) gelişmemiş olduğunun göstergesidir. 1945 yılında tahvildeki para ise 881.2 milyon liradır (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980:506).

Munzam (Zorunlu) Karşılık Oranı: İflas riskine karşı koruma amacıyla, bankaların kabul ettikleri mevduatlara karşılık Merkez Bankası'nda bulundurmak zorunda oldukları mevduat oranıdır. Buradaki oranlar Merkez Bankası tarafından belirlenmektedir.

Bu dönemde kamu harcamalarının fonksiyonel dağılımı ise şu şekildedir:

	GENEL SAĞLIK(%)	EĞİTİM(%)	ALTYAPI(%)	İDARE(%)
1939	32.8	3.2	6.7	12.2
1940	30.0	2.6	6.1	11.3
1941	32.2	2.6	6.4	8.2
1942	32.8	4.1	5.5	5.7
1943	35.0	2.2	6.6	10.6
1944	31.4	2.9	7.6	10.7
1945	44.8	4.3	4.3	10.8

Tablo 4.10
Kamu Harcamaları Fonksiyonel Dağılımı

Kaynak:
Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980:578

Görüldüğü gibi, savaşın ortalarına doğru Türkiye'de eğitim ve altyapı alanlarına yapılan yatırımlarda bir gerileme gerçekleşmiştir. Bununla birlikte aynı anda sağlık alanında da artış izlenmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'deki sektörel faaliyete etkilerini düşününüz.

SIRA SİZDE 8

Özet

AMAÇ 1

Türkiye'nin savaş yıllarında izlediği iç ve dış politikayı açıklamak.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin izlediği iç ve dış politika birbirine benzer özellikler taşımakla birlikte, bu özellikler dönemin ekonomi anlayışına da yansımıştır. Buna göre, iç politikada Milli Şef İsmet İnönü'nün ağırlığı vardır. Bu tanımlama politik kanaatleri dağınık fertleri birleştirerek onların bu kanaatlerini olgunlaştırmak, dolayısıyla onları yetiştirmek fiilleriyle çevrelenmiştir. Böyle bir tanımlama ile iç politikada otoriter bir anlayışın olduğu açıktır. Ancak yumuşama dönemleride yaşanmıştır. Bunun göstergesi de eski sürgünlerin de aralarında yer aldığı, mesleki çeşitliliğe sahip bir Mecliste müstakil bir grubun oluşturulması isteği ve parti-devlet ayrışmasının sağlanması sürecidir. Böylece bu iki özelliğe sahip olan Türkiye, hem otoriter Mihver devletleri, hem de liberal-demokratik Müttefik devletleri ile ekonomik ve politik iş birliklerine giderek manevralar yapabilmiştir. Örneğin, Almanya ile ticaret anlaşması yaparken bunun İngiltere'nin Akdeniz'deki çıkarlarını korumak amacıyla yapıldığını belirten bir denge politikası izlemiştir. Ancak dış politikada yine ilke olarak hep İngiltere ve ABD'nin yani batılı demokrasilerin yanında yer almıştır. İç ve dış politikadaki bu ortak özellikler, dönemin ekonomi anlayışına yansımıştır. Özel girişimcinin yani liberal yatkınlığın pek de göz ardı edilemediği bir devlet müdahalesi gerçekleştirilmiştir. Dönemin savaş ekonomisindeki bu ikili özellik iki farklı hükümet ile ortaya koyulmuştur.

AMAÇ 2

Hükümetlerin savaş sırasında geliştirdikleri ekonomi politikalarını analiz etmek.

Türkiye her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'na katılmasa da savaşın yarattığı atmosferden etkilenmiştir. Seferberlik ilan edilmiştir. Ülkedeki genç, üretime yatkın nüfus silâhaltına alınmıştır. Bu durum üretimde bir düşüşe yol açmıştır. Böylece genişlemiş ordu ile kentlerin beslenmesi sorunları ortaya çıkmıştır. Bunun yanında savaşla birlikte ithalat seviyesinin daralmasıyla, buradan elde edilen vergi gelirlerinde de bir düşüş yaşanmıştır. Böylece devlet kamusal masraflarını da karşılayamaz duruma gelmiştir. Devlet bu durumu para basarak karşılamaya çalışmıştır. İthalat yoluyla harcanamayan mevcut para havzası üzerine yeni paralar ilave edilince de ülke enflasyona sürüklenmiştir. Bu durum da, Refik Saydam hükümeti döneminde polis denetimli ekonomik kontrollerin uygulanmasını beraberinde getirmiştir. Bu kontrolün sağlanması için Milli Korunma Kanunu çıkartılmış ve piyasanın kontrolü için de Ticaret Ofisi ve İaşe Müsteşarlığı kurumları oluşturulmuştur. Buradaki ana politika ürünlerin piyasa fiyatlarının altında devlet tarafından satın alınarak yeni fiyatlarla satılmasıdır. Nitekim sıkı kontrol karaborsa, sahte fatura gibi kavramları da olağanlaştırmıştır. Şükrü Saraçoğlu hükümeti ise, liberal ekonomik odakları da göz önünde bulunduran bir politika izleyerek İaşe Müsteşarlığını kaldırmıştır. Bununla birlikte getirdiği %25 kararı, ürünlerin %50-75'inin serbest ticaretine izin verirken, bu kalan yüzdelik üzerinden tüccar piyasayı ele geçirmiştir. Bu yeni tip tüccarın vergilendirilmesi ve piyasada biriken paranın hızlı bir şekilde çekilerek enflasyon rakamlarının düşürülmesi umuduyla da Varlık Vergisi Kanunu kabul edilmiştir. Bununla birlikte ardından gelen Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu da bu çabanın tarımsal ayağını oluşturmuştur.

AMAÇ 3

Savaş sırasında alınan ekonomik önlemleri sıralamak.

Enflasyon, üretim ve dağıtım sorunu, vurgunculuk ve servet transferleri, savaş yıllarında Türk ekonomisinin tablosunu gösteren etmenlerdir. Ve bu durumlara karşı üç adet önlem alınmıştır. Bunlardan ilki olan Milli Korunma Kanunu, ülkeyi koruma ve savunma amacıyla çıkarıldığı vurgulanmıştır. Ayrıca hükümete hızlı karar alma olanağı vermesi açısından da düzenlendiği vurgulanmıştır. Kanunla birlikte bu uğurda hükümet, işletmeleri denetleyebilecek, onlara üretim programları verebilecek, üretilecek malların niteliklerini belirleyebilecek, emeğin kontrolünü elinde tutabilecek, ürün stoklayabilecek, ihracat ve ithalat alanlarında kontrollere gidebilecektir. Böylece hükümet malın üretim ve dağıtım sorununu gidermeyi amaçlamıştır. Savaş döneminin

ikinci ekonomik önlemi Varlık Vergisi Kanunu da, savaşın yarattığı vurguncu ortam ve %25 kararı ile zenginleşen burjuvazinin bu yeni zenginliğini vergilendirmek ve iç piyasada birikerek enflasyona yol açan paranın hızlı ve yüklü miktarlarda geri çekilmesi amacıyla çıkarılmıştır. Kanuna göre, mükellef grupları, oluşturulan komisyonlarca belirlenecek, bir defaya mahsus olan vergi borçlarını tebliğden itibaren 15 gün içinde ödemek zorunda olacaklardı. Ödeme yapılamaması durumunda ise, kişiler bedenlerinden faydalanılmak üzere işyerlerinde çalıştırılacak ve buradan elde ettikleri ücret de vergi borçlarından düşülecektir. Alınan üçüncü önlem Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ise, Varlık Vergisinin tarımsal alan ayağıdır. Kanuna göre, çiftçiler ayni ya da nakit olarak ürünlerine karşılık %10 oranında devlete vergi vermekle yükümlü olacaklardı.

AMAÇ 4

Savaş yıllarında Türkiye'deki sektörel gelişmeleri açıklamak.

Ülke ekonomisini takip etmek esasında sektörlerin davranışlarını bilmek demektir. Sektörel gelişmeler ise İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı havadan etkilenmiştir. Dönemin belli başlı sektörleri tarım, sanayi, dış ticaret ve bankacılıktır. Bunun yanında ulaştırma ve enerji gibi sektörler de bu sektörlerin altyapı tamamlayıcısı niteliğindedir. Savaş yıllarında tarım sektörü iki unsurdan etkilenmiştir. Bunlar seferberlik neticesinde dinamik nüfusun orduya alınması ve art arda gelen kuraklıklardır. Bu yüzden dönemin tarımsal üretiminde önemli bir gelişme kaydedilememiştir. Bunun yanında Toprak Mahsulleri Ofisi, piyasayı düzenlemek ve korumak amacıyla kurulmuş olmasına rağmen piyasaya üretim hacmini arttırıcı bilimsel bilgi aktarma ve satın alma potansiyelini geliştirme yönünden katkılar sağlayamamıştır. Böylece dönemin tarımsal alan verilerine bakıldığında 1942 yılından itibaren hektar seviyelerinde daralmalar görülmektedir. Bunun yanında sanayi sektöründe de benzer sıkıntılar yaşanmıştır. Savaşla birlikte çıkarılan Milli Korunma Kanunu özel girişimcilerin hareketlerini önemli ölçüde kısıtlamış ve yatırımların büyük çoğunluğu da zaten ordunun ya da kamunun ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla yapılmıştır. Ayrıca yükselen enflasyon, tüketimin kısıtlanması, dağıtımın karneyle yapılması ve Sanayi Teşvik Kanunu'nun yürürlükten kaldırılması sanayi sektörünü savaş yıllarında durma noktasına getiren diğer etmenler olmuştur. Ancak savaş yıllarında dış ticaret alanı nispeten Türk ekonomisine katkı sağlamıştır. Bu katkının altında yatan en önemli neden, savaş döneminde fiyat avantajlı Türk sanayi ürünlerinin savaşan ülkeler tarafından talep edilmesidir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Varlık Vergisi Kanunu mükellef gruplarından biri **değildir?**

a. 1945 yılından itibaren yeni işletme açan ve aylık geliri 20 bin lira olan esnaflar
b. Büyük çiftçiler
c. 1939 yılından beri kazanç ve buhran vergilerine bağlı bir işte çalışıp tasarının onaylandığı tarihten itibaren işini devretmiş olanlar
d. 1939 yılından sonra ticari alışverişe aracılık etmek karşılığında maddi kazanç sağlayanlar
e. Yıllık 2500 liradan fazla kira geliri olanlar

2. Aşağıdakilerden hangisi Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun gerekçelerinden biridir?

a. Kırsaldan kente yapılan göçlerin önlenmesi
b. Varlık Vergisi borcunu ödeyemeyen vatandaşların kalan borçlarının tahsil edilmesi
c. Tarımsal ürünlerin yurt dışına ihracının engellenmesi
d. Sanayi alanında kullanılan bitki üretiminin devlet tarafından kontrol edilmesi
e. Büyük toprak sahiplerini gelirlerinin vergilendirilmesi

3. Aşağıdakilerden hangisi İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'deki sektörel faaliyete etkilerinden biri **değildir?**

a. Tarımsal makine ithalatının durması
b. Hammadde ithalatında meydana gelen artış
c. Kredi taleplerinin yükselmesi
d. Emisyon oranlarındaki artış
e. Hammadde ihracatında meydana gelen artış

4. Aşağıdakilerden hangisi Milli Korunma Kanunu'nun sonuçlarından biridir?

a. İş kazalarında meydana gelen artış
b. Köyden kente göç
c. Emlak kiralarında meydana gelen artışlar
d. Sanayi ve maden işletmelerinin yabancı yatırımcılara satışı
e. Tarımsal ürün ihracat oranlarında ortaya çıkan yüksek rakamlar

5. Aşağıdakilerden hangisi Şükrü Saracoğlu Hükümeti döneminde gerçekleştirilen ekonomi hamlelerinden biridir?

a. Ankara Elektrik ve Havagazı Şirketi'nin devletleştirilmesi
b. Savaştan kaynaklanan emisyon ihtiyacını azaltmak için yabancı yatırımcının desteklenmesi
c. Sıkı kontrol politikalarıyla piyasa şartlarının devlet eliyle belirlenmesi
d. İaşe Müsteşarlığının kaldırılması
e. Ticaret Ofisi'nin kurulması

6. Milli Korunma Kanunu hangi hükümet döneminde yürürlüğe konulmuştur?

a. Recep Peker Hükümeti
b. Şükrü Saracoğlu Hükümeti
c. Refik Saydam Hükümeti
d. İsmet İnönü Hükümeti
e. Celal Bayar Hükümeti

7. Aşağıdakilerden hangisi Refik Saydam Hükümeti döneminde gerçekleştirilen ekonomi faaliyetlerinden biri **değildir?**

a. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun yürürlüğe konulması
b. Ticareti devlet denetimine almak
c. Fiyat sınırlaması uygulamak
d. Ticaret Ofisi'nin kurulması
e. Ekmeğin karneye bağlanması

8. Aşağıdakilerden hangisi İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin dış politika hamlelerinden biri **değildir?**

a. Almanlara krom madeninin satışı
b. Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanması
c. Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'nı boykot kararı
d. Türkiye'nin, Alman ticaret gemilerinin tamamının geçişini engelleyeceğini bildirmesi
e. Türk, İngiliz, Fransız Üçlü Antlaşması'nın imzalanması

9. Aşağıdakilerden hangisi İkinci Dünya Savaşı yıllarında TBMM'nde bir müstakil grubun oluşturulmasının nedenlerinden biridir?

a. İki dereceli seçim esasını uygulayabilmek
b. Alman silah sanayinin potansiyelini saptamak
c. Meclisteki çok sesliliğin bastırılarak savaş döneminde hükümete hızlı karar alma potansiyeli sağlamak
d. Batılı demokratik değerleri benimseyen bir devlet görüntüsü vermek
e. Mihver devletleriyle ikili anlaşmalar yapmak

10. İkinci Dünya Savaşı yıllarında aşağıdakilerden hangisinde gelişme kaydedilmiştir?

a. Maden ihracatı
b. Tarımsal makine ithalatı
c. Eğitim ve altyapı yatırımları
d. Tarımsal üretim
e. Çiftlik hayvanlarının üretimi

Okuma Parçası

ESNAFLA KONUŞMALAR

"Manifaturacılar ve tuhafiyeciler de toptancı ihtikârından şikâyetçi..."

Manifaturacı ve tuhafiyeci... Bu iki esnaf arasında büyük bir meslek farkı olmasa gerek. İkisinin de sattığı metalar arasında bir "karabet!" var gibi... Bu itibarla her ikisi ile birden bir "hasbıhal" yapmağı esasa daha uygun buldum. Tuhafiyecilerle ne konuşacaksınız, demeyin. Meselâ, şu, ipliğinden daha ziyade uzayıp giden "makara meselesi" bile, başlı başına, böyle bir konuşmanın mevzuunu teşkil edebilir. Sonra, ya manifaturacılar.. Üzerimize giydiğimiz birçok şeyleri de onlardan tedarike mecbur değil miyiz? "Patiska", "Amerikan", "Pazen" -kış günü hele pazen! -kadınlarımıza yünlüsünden, pamuklusundan, keteninden ipeklisine kadar tedarikine mecbur olduğumuz şeyler... Bunların fiyatlarında zam yüzdesinde yükselen rakamlar kimin içini sızlatmaz ki? Hele önümüz bayram olunca!..

Evvelki gün, Beyazıt'tan çarşıya doğru gelirken bir "ahbaba" rastladım. Ellerinde paketlerle Beyazıt'a doğru telâşlı telâşlı yürüyordu. Bu soğuk havalarda yüzü kıpkırmızı kızarmış, şakaklarından ter damlaları sızdığını görünce hayretle sordum:

- Yahu bu ne hal? Uzun bir yolculuktan mı geliyorsun yoksa?.

"Ahbap" başıyla selam verip durmadan yoluna devam ederek cevab verdi:

- Uzak yolculuk falan değil, çarşıdan geliyorum. Malûm ya, önümüz bayram... Fakat, çarşıya bir giren bir de girmeyen pişman... İnsan terlemeden çıkamıyor!.

"Ahbab"ın, bu birkaç kelime ile pahalılıktan şikâyetçi olduğu anlaşılıyordu. Ahbabı terleten vaziyeti düşüne düşüne çarşıya girmiştim. Dükkânlar oldukça kalabalık. Etrafa bakındığımı gören bir manifaturacı Musevî vatandaş:

- Buyurun bayım, buyurun burda var... Bir şey mi istediniz?.

Burası nisbeten ufak bir dükkândı. Musevî vatandaşların, ekseriya, ticaret işlerine pek inceden inceye akıl erdirebildiklerini bildiğim için biraz sohbet edelim, diye içeri girdim.

- Daha ne istediğimi öğrenmeden "burda var!" demene bakılırsa, galiba, mal ve çeşitten yana sıkıntı çekmiyorsun ahbabım?.

- Eh... işte, elimizde olan, bulduğumuzu satıyoruz... Ne yaparsın....

Piyasada "pazen" bulunmadığını işitmiştim; sorayım, dedim.

- Pazen istiyorum, var mı?.
- İşte onu kolay kolay bulamazsınız... Bende topu topu üç buçuk metre kaldı. Onu sattıktan sonra ben de "yok salacağım!."
- Niçin? Aşağıda, tüccarlarda bulamıyorsunuz?
- Bulamıyoruz, beyefendi; bulsak da fiyatı çok yüksektir. 80 kuruşa metresi pazen alırsak biz burada kaça satarız. Çarşı müşterisi bizden o fiyatlara mal almaz. O lüks mağazaların harcıdır...

Biz bunları konuşurken, yandaki manifatura dükkânının sahibi olduğunu öğrendiğim bir zat da geldi. Sohbetimize iştirak etti. Dertli dertli başını iki yana sallayan bu zat:

- Ah, bilmezsiniz bayım... diye derdini dökmeğe başladı; bizim elimizde bir şey yok... Tamamen ve daima büyük tüccarlara bağlıyız... Onlar bize insaflı fiyatlarla mal verirse, bizim insafı elden bırakmamız hemen hemen mümkün değildir. Çünkü bizim elimizde fazla çeşit, fakat her çeşitten az mal bulunur. Elimizde fazla mal bulunmaz ki ihtikâr yapalım... Halbuki tüccar öyle mi ya?. Ellerinde büyük stoklar bulundurabilirler. Ve bunları malın en yüksek fiyata satılmasını gözleyerek, ellerindeki stoku damla damla verebilirler. Bakın, meselâ, elimizde bazı çeşitleri bulunduramamamızın bir mühim sebebi daha vardır ki, bunu kimse bilmez, yalnız bizim içimizi yakar: Tüccara gideriz; falanca malın topu 18 lira, der. Meselâ bu vaktiyle, dokuz, dokuz buçuk liraya aldığımız bir maldır. Haydi, müşterimize fiyat yüksekliğini anlatmağa çalışarak bunu şimdi 18 liraya alalım. Fakat, iş bununla bitmez ki; tüccar, bizden parası 18 liradan aldığı malın faturasını 12-33 lira üzerinden verir.

-Niçin böyle yapar?

- Niçin olacak, kendini kurtarmak için! Bir kontrol esnasında kendini temyize çıkarmak için!.. Tabiî, biz de bu şart dâhilinde tüccardan mal alamayız. Çünkü o mala yüzde 15-20 de kendi kârımızı koyarak dükkânımızda satarken bizi kontrole gelirler de "çıkar bakalım faturanı" derlerse, elimizdeki fatura bizi suçlu çıkarır. Yani, büyük tüccar "küpünü doldururken!, zavallı küçük esnaf onların narına yanar! İşte bu yüzdendir ki, dükkânımızda en lüzumlu çeşitleri bulunduramıyoruz.

Burada sohbetimiz biraz daha devam etti, amma, için can noktası yalnız bu kadar!

Şimdi bir tuhafiyeci dükkânındayım.

Tuhafiyeci ahbap, piyasa vaziyeti, pahalılık, ucuzluk, hakkındaki sorgularım üzerine tuhaf tuhaf yüzüme bakarak:

- Pahalandı, dedi, her şey babalandı... Gömlek fiyatlarında yüzde elli; filâfil, poplin gibi gömleklik kumaşlarda yüzde yüz; yünlülerde yüzde 40, 50, 75 kadar mühim bir yükseliş var!... Yalnız ipekli kumaşlarda az: Yüzde 10-20 kadar bir şey... Pahalılık, daha ziyade mevsimlik şeylerde; meselâ şimdi kışlık her şey pahalı...

Dükkânın bir köşesinde duran şemsiyeleri göstererek;

- Hiç ümid etmezsiniz, şu şemsiyelerin düzünesini evvelce on beş liraya alırdık. Şimdi yirmi beş lira. Pahalı olmıya, her şey pahalı... Sebebine gelince, onu bilmem! Biz tüccardan kaça alırsak ona göre fiyat koyup satmağa mecburuz. Amma, tüccarda mal neye bu kadar pahalı diyeceksiniz? Orasını biz anlayamayız!

Dilimin ucuna, "ahbab"ın bu son cümlesini tamamlayan bir söz geliverdi:

- Arif olan anlar!..

Kaynak: Recai Sanay, "Esnafla Konuşmalar 'Manifaturacılar ve tuhafiyeciler de toptancı ihtikârından şikâyetçi'...", **Yeni Sabah Gazetesi,** 3 İkincikanun (Ocak) 1941, Sayı:962, s.4-5.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise "Varlık Vergisi Kanunu" başlığını yeniden okuyunuz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise "Toprak Mahsulleri Kanunu" başlığını yeniden okuyunuz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise "Savaş Döneminde Sektörel Faaliyet" bölümünü yeniden okuyunuz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "Milli Korunma Kanunu" başlığını yeniden okuyunuz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "Şükrü Saraçoğlu Hükümeti" başlığını yeniden okuyunuz.
6. c	Yanıtınız yanlış ise "Milli Korunma Kanunu" başlığını yeniden okuyunuz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise " Refik Saydam Hükümeti" başlığını yeniden okuyunuz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise "Dış Politika" başlığını yeniden okuyunuz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise "İç Politika" başlığını yeniden okuyunuz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise "Sanayi Sektörü" başlığını yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

İkinci Dünya Savaşı yıllarına Milli Şef ve aynı zamanda Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü damga vurmuştu. Bu dönemde ülke fertlerini birleştirmek, fikirleri olgunlaştırmak ve yetiştirmek hedeflenmişti. Bu istek, iç politikada otoriter müdahaleciliği beraberinde getirmişti. Yine de hem dış politik stratejiler gereği, hem de geçmişten gelen pozitif politik ideal doğrultusunda ilke olarak Batılı demokratik kültürün yanında yer alma çabası gösterilmişti. Meclis'te hükümeti denetlemek üzere Müstakil Grubun oluşturulması ve parti-devlet bütünleşmesinde gevşeme sağlanması bu yönde atılan adımlar olmuştu. İsmet İnönü, eski küskünlerle barışması "iç barışı" sağlamak açısından önemli idi. Ancak bu dönem de iç politikaya otoriter bir anlayış egemen olmuştu.

Sıra Sizde 2

İkinci Dünya Savaşı yıllarında statükoyu korumak ve Batılı politik kültüre ulaşmak hedeflerini bir arada bulunduran Türkiye, bu iki özelliğiyle dış politikada manevra yapma kabiliyeti elde etmiştir. Türkiye savaş yıllarında, otoriter Mihver devletleri ve liberal demokrat Müttefik devletleri ile ekonomik ve politik çıkarları kapsayan stratejik iş birliklerine gidebilmiştir. Türkiye'nin politik gayesi bir denge politikası uygulama isteğidir. Savaş döneminde Türkiye, Almanya ile ticaret anlaşması yaparken, bunun İngiltere'nin Akdeniz'deki çıkarlarını korumak amacıyla yapıldığını belirtmiştir. Türkiye'nin Almanya ile bu yakınlaşmasında, savaşta kazanımlar elde eden Sovyetlerin olası tehditlerinden korunmak maksadı etkili olurken, yine de ilke olarak hep İngiltere ve ABD'nin, yani batılı demokrasilerin yanında yer almak düşüncesi egemen olmuştur. Bu denge politikasının altında, Birinci Dünya Savaşı'nda elde edilen yıkıcı tarihsel deneyimler ve ülkenin içinde bulunduğu hassas ekonomik ve politik atmosfer yatmaktadır.

Sıra Sizde 3

Refik Saydam Hükümeti, ordunun ve kentli nüfusun beslenme ihtiyacını karşılamak için ticareti devlet denetimi altına almak ve sıkı bir fiyat sınırlaması uygulamak yönünde bir ekonomi politikası benimsemiştir. Bu anlayışla hükümet, tarım ürünlerini cari piyasa fiyatlarının altında satın alma, satın alınan ürünlerin yeni fiyatlarını belirleme yoluna gitmiştir. Böylece hükümet, ekmek, kömür gibi temel tüketim maddelerini karneye bağlamış, lüks olarak kabul edilen ürünlerin üretimi yasaklanmıştır. Ekonominin devlet tarafından geniş bir şekilde kontrol edilmesi ve piyasaya müdahalesinin sağlanması için iktisadi olağanüstü hal yasası olan Milli Korunma Kanunu çıkarılmıştır. Bununla birlikte devletin ticarette yer alarak piyasalara inmesini sağlamak amacıyla Ticaret Ofisi kurulmuştur. Böylece hükümet, her türlü yiyecek maddelerini satın almak, satmak, dağıtmak, stoklamak, depolamak, piyasadaki fiyatları denetlemek ve bu amaçla örgütler kurabilmek yetkilerini sağlamıştır. Ayrıca piyasadaki mevcut özel girişim üzerinde devlet denetimini kurmak amacıyla da İaşe Müsteşarlığı kurulmuştur.

Sıra Sizde 4

Şükrü Saracoğlu Hükümeti, Refik Saydam döneminin aksine, devletin ürün fiyatını belirlemesi ve piyasa şartları üzerindeki kontrolü anlayışından kaçınmayı hedefleyen bir ekonomi politikası benimsemiştir. Benimsenen bu politika doğrultusunda İaşe Müsteşarlığı, ziraai ve ticari alandaki bütün kontrol ve dağıtma kayıtları kaldırılmıştır. Böylece hükümet, aldığı %25 kararı ile tahıl ticaretini, üretimin %25-50'lik kalanı dışında serbest bırakmıştır. Burada hükümet, belirlediği yüzdelik kısmı satın almayı hedefleyerek ordunun ve büyük kentlerin beslenmelerini sağlamak istemiştir. Ancak yüzdelikten kalan ürünlerin satılabilmesi serbestliğiyle tüccarlar, üreticilere devletin verdiğinden daha yüksek fiyatlar vermiş ve %25-50'lik oranlar devlete ulaşmamaya başlamıştır. Böylece ürün fiyatları tüccarlarca piyasa içinde yukarı çekilirken, bu durum vurgunculuğu ortaya çıkarmıştır. Hükümet, mevcut durum üzerinden servet sağlayan tüccar kesimini hedef alan bir düşünceyle Varlık Vergisi Kanunu'nu çıkarmıştır. Ancak kanun, uygulamada amacını aşmış ve istenileni verememiştir.

Sıra Sizde 5

Milli Korunma Kanunu'nun gerekçesinin temelinde, patlak veren savaşın gerektirdiği olası koruyucu ve savunucu ekonomik tedbirleri alma zorunluluğu ve oluşan olağanüstü şartlar karşısında hükümete karar almada ivedi davranma yetkisini verme isteği yatmaktadır. Kanunla birlikte hükümet, sanayi ve maden işletmelerini denetleme ve her türlü üretimi belirleme hakkına sahip olmuştur. Bunun yanında hükümet ürünlerin üretim, satım ve tüketim süreçlerine müdahale edebilecek, ürünlerin ithalini ve ihracını da belirleyebilecek, piyasa değer fiyatlarından ürünlere el koyabilecek ve ihtiyacı

olan kuruluşlara el koyduğu ürünleri üzerine kar koymadan verebilecektir. Emek gücü ve emeğin süresi süreçleri konusunda karar alma hakkını elde eden hükümet, bu kanunla, üretimin devamı adına mesai saatlerini uzatma, iş yasasının lehte hükümlerini ve Hafta Tatili Kanunu rafa kaldırmak yetkisini elde etmiştir. Kanunla birlikte hükümet, tarımsal üretime uygun her kadın ve erkeği tarımsal alanlarda ücret karşılığı çalıştırma hakkına sahip olmuş, boşta kalan aletleri kira karşılığında kullanma hakkını elde etmiştir. Ayrıca 500 hektardan büyük, üzerinde tarımsal üretim yapılmayan araziler bedeli karşılığında hükümetçe işletebilecek konuma gelmiştir. Ekilen her dört hektar için bir çift büyükbaş hayvan Milli Müdafaa yükümlülüğünden muaf tutulacak, gerekli görülen kuruluşlara hükümet tarafından kredi temin edilebilecektir. Bunun yanında ihracı yasaklanan ürünlerin iç piyasadaki fiyatları düşerse, hükümet üreticiyi doğacak zarara karşı himaye edecektir.

Sıra Sizde 6

Varlık Vergisi mükellefleri şu şekildedir: kazanç ve buhran vergisi mükellefleri; mükellef olabileceği komisyonlarca belirlenmiş büyük çiftçiler; sahip oldukları binaların veya bina hisselerinin yıllık gayrisafi geliri 2.500 liradan ve arsalarının vergide kayıtlı kıymetleri 5.000 liradan yukarı olup bu miktar çıkarıldıktan sonra geri kalan gelir ve kazançlarla vergiyi verebileceği komisyonca kararlaştırılanlar; 1939 yılından beri kazanç ve buhran vergilerine bağlı bir işle uğraştığı halde kanunun ilan edildiği tarihte işini terk etmiş, devretmiş veya tasfiye etmiş olanlar; mesleği tüccarlık, komisyonculuk, aracılık olmadığı halde 1939 yılından beri bir defaya mahsus bile olsa ticari alışverişe aracılık etmek karşılığında para veya ürün almış olanlar.

Mevcut listenin içinde yer alan kişiler borcun tebliğinden itibaren 15 gün içinde borçlarını yatırmakla mükelleftir. Bu süre zarfında borçun ödenmesi halinde ihtiyati hacze gidilecekti ve süre bitiminin ardından gelen hafta için %1, sonraki hafta için de %2 zam uygulanarak kişinin borçları tahsil edilecekti. Borcunu bir ay içinde ödeyemeyenler, borçları bitinceye kadar bedeni kabiliyetlerine göre çeşitli hizmetlerde çalışmakla yükümlü tutulacaklardı. Şayet borç bir şirketinse, borcun ödenmemesi halinde şirketin bütün ortakları (kadınlar hariç) çalışma mükellefiyeti kapsamına gireceklerdir. Çalışma mükellefi olanlar işyerlerinin ya da ikametgâhlarının bulunduğu ilin dışında olması öngörülen çalışma yerlerine sevk edileceklerdi. Buradaki sıra; hiç vergi ödememişler, vergiyi kısmen ödemiş olmakla birlikte haczedilebilecek mallarını kaçırmış olanlar, taşınabilir malını kaçırmadığı ve borcunu ödemede iyi niyet gösterdiği anlaşılanlar, sadece taşınmaz mallardan mükellef tutulmuş olanlar şeklindeydi. Çalışma mükellefleri çalışma yerlerine gönderilene kadar kamplarda zabıta denetimi altında alıkonacaklardı. Mükelleflere çalışma yerlerindeki emekleri karşılığında, yarısı bakım masrafları için kesilmek üzere, belirli bir ücret ödenecekti. Kalan ücret üzerinden esas borcun tamamı ödendiğinde mükellef çalışma yerinden ayrılacaktır.

Sıra Sizde 7

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, Varlık Vergisi'nin tamamlayıcısı konumundadır. Varlık Vergisi kentli burjuvaziye yönelmişken Toprak Mahsulleri Vergisi, kırsal kesimdeki zirai burjuvaziye odaklanmıştır. Bu sebeple kırsalda elde edilen servet birikiminin geri alınarak ilk planda dengenin sağlanması düşünülmüştür. Özellikle Şükrü Saracoğlu Hükümeti döneminde büyük toprak sahipleri %25 Kararı sonrası vurgunculukla önemli miktarda servet birikimi sağlamıştır, ancak bu vurgunculuğa mevcut vergilendirme sistemi yetişememiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi buradaki birikime ulaşmayı hedeflemiştir. Kanuna göre, cetvellerde sayılı toprak ürünlerinin değer ve miktarları, verginin miktarını belirleyen temel olacaktır. Üreticinin tahmin ettiği miktar, değer tespitinin hareket noktası olacak; görevli memurlar tarafında da bunun denetimi yapılacaktır. Tahıllar ve bazı bakliyat ürünleri ayni, sanayide kullanılan bitkiler de nakdi olarak alınacaktır. Ayrıca vergi oranı %10 seviyesine kadar çıkarılmıştır.

Sıra Sizde 8

Türkiye'de tarım sektörü, seferberlik ilanı sonrasında üretici nüfusun orduya kaydırılması sonucundan olumsuz etkilenmiştir. Savaş döneminde zirai makine ithalinin durması ve çiftlik hayvanlarının da ordunun hizmetine verilmesi tarımsal üretimi etkileyen diğer faktörler olmuştur. Seferberlik halinden doğan savunma harcamalarındaki artış da, devletin kredi taleplerini yükseltmiş, buna bağlı olarak bankaların mevduat ve kredi hacimleri genişlemiştir. Savaş yıllarında seferberlik masraflarının büyük bir kısmını para basarak karşılayan Türkiye'de, banknot ve madeni paralardan oluşan para ihtiyacı bu dönemde %322 oranında artış göstermiştir. Savunmaya ayrılan payın artması sanayi yatırımlarında artışların gözlenmesini de sağlamıştır. Dönemin mevcut yatırımları, ihtiyaç maddelerine, krom, linyit gibi uluslararası stratejik öneme sahip maddelere, silah yapım

amaçlı malzemelere yönelmiştir. Buna karşılık, sanayi yatırım maddelerinin ve hammaddelerin ithalatının zorlaşması sanayi sektörünü durma noktasına getiren unsurlardan biri olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde dış ticaret verileri ardıl yıllara göre düşük kalmıştır. Savaş döneminde ihracatın en önemli kalemlerinden birisi savaşan ülkelerin ihtiyaç duyduğu krom madeni olmuştur. Savaşın ortalarına doğru Türkiye'de sağlık alanında da bir yatırım artışı görülmüştür. Bununla birlikte eğitim ve altyapı yatırımları bu dönemde sekteye uğramıştır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Akandere, Osman. (1998). **Milli Şef Dönemi. Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945),** İstanbul: İz Yayıncılık.

Akar, Rıdvan. (1999). **Aşkale Yolcuları,** İstanbul: Belge Yayınları.

Aktar, Ayhan. (2000). **Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme Politikaları,** İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, Mustafa. (2009). "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945" **Türk Dış Politikası.**

Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.1,(Editör: Baskın Oran),İstanbul: İletişim Yayınları.

Boratav, Korkut. (2004). **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002,** Ankara: İmge Kitabevi.

Boratav, Korkut. (1982). **Türkiye'de Devletçilik,** Ankara: Savaş Yayınları.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, (1980), (Editör: Memduh Yaşa),İstanbul: Akbank Kültür Yayını.

Çavdar, Tevfik. (2003). **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960,** Ankara: İmge Kitabevi.

Deringil, Sselim. (1994). **Denge Oyunu,** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kayra, Cahit. (2011). **Savaş Türkiye Varlık Vergisi,** İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

Koçak, Cemil. (1996a). **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),** C.1, İstanbul: İletişim Yayınları

Koçak, Cemil. (1996b). **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),** C.2, İstanbul: İletişim Yayınları

Kurtoğlu, Ramazan. (2012), **Türkiye Ekonomisi (1838-2010),** Ankara: Sinemis Yayınları.

Metinsoy, Murat. (2007). **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye. Savaş ve Gündelik Yaşam,** İstanbul: Homer Kitabevi.

Ökte, Faik. (1951). **Varlık Vergisi Faciası,** İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.

Soysal, İsmail (1983). **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945),** C.1, Ankara: TTK Yayınları.

Tezel, Yahya S., (1986). **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950),** Ankara: Yurt Yayınları.

Turan, Şerafettin. (1999). **Türk Devrim Tarihi,** C.4, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Türk Ekonomisinin 50 Yılı, (1973), (Editör: Erol Zeytinoğlu), İstanbul: İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi

Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, (1973), (Editör: Melek Düzgüneş), Ankara: Başbakanlık DİE.

Uyar, Hakkı (1998). **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi,** İstanbul: Boyut Yayınları.

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- İkinci Dünya Savaşı sonrası Dünya ekonomisini ve uluslararası parasal düzeni açıklayabilecek,
- İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ortamı açıklayabilecek,
- Dönem boyunca uygulanan politikaların sonuçlarını değerlendirbileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- İki Kutuplu Dünya
- Soğuk Savaş
- Bretton Woods
- IMF
- Dünya Bankası
- Para ve Maliye Politikası
- Enflasyon
- Devalüasyon
- İthal İkâmeci Büyüme
- Hizmetler Sektörü

İçindekiler

Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi

Dünya Ekonomisine Eklemlenme (1946-61)

- GİRİŞ
- İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÜNYA EKONOMİSİ VE ULUSLARARASI PARASAL DÜZEN
- İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE
- UYGULANAN POLİTİKALARIN SONUÇLARI

Dünya Ekonomisine Eklemlenme (1946-61)

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan Dünya, savaş öncesinden birkaç açıdan farklıdır. Savaş öncesinde ülkelerin bireysel kavgaları, bireysel ekonomik ilişkileri, bireysel parasal problemleri söz konusudur. Savaş sonrasında ise bireysel düzen kurumsal yapıların içinde yok olmaya başlamıştır. Kurumsal dünya, IMF, Dünya Bankası gibi ekonomik birlikteliklerden, NATO, Varşova Paktı gibi askeri birlikteliklere kadar uzanmaktadır. Dünya yavaş yavaş küçük bir köye dönerken, ülkelerin egemenlikleri ve bağımsızlıkları tartışılır hale gelmektedir.

Bu yeni düzen içerisinde Türkiye'nin kalkınma temel sorusuna verdiği cevap da değişmeye başlamıştır. Demokrasinin daha iyi işlemesi için kurulan partiler, ekonomik sorunlar için de farklı önerilere sahiptir. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye, daha önce denediği devletin başat role sahip olduğu ekonomik düzenden, sürekleyici role sahip olduğu düzene geçmektedir.

1946 sonrası dönem Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve askeri her alanda yeni tercihler yaptığını göstermektedir. Bu tercihlerin temel nedenleri 1940'ların ikinci yarısında oluşan dünya düzeni ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle bu ünitede önce İkinci Dünya Savaşı sonrası Dünya düzenin yeni şekillenişi, daha sonra da Türkiye'de bu düzenle birlikte oluşan yapılar, ekonomik fikirler, politikalar ve bu politikaların sonuçları anlatılacaktır.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÜNYA EKONOMİSİ VE ULUSLARARASI PARASAL DÜZEN

AMAÇ 1 ***İkinci Dünya Savaşı sonrası Dünya ekonomisini ve uluslararası parasal düzeni açıklamak***

İkinci Dünya Savaşı sonlandığında, savaşın fiili iki galibi ABD ve Sovyetler Birliği'dir. ABD savaş boyunca kendi ülkesi sınırları içinde sıcak çatışmadan uzak bir savaş yürütmüş, Avrupa'dan kaçan sermayeye vatanlık yapmıştır. Sovyetler Birliği ise, müttefiklerle birlikte hareket ederek, kendi sınırlarındaki ülkelerde işgal birlikleri oluşturmuştur. Nitekim savaş sonrası bu topraklardan çekilmesi zaman alacak ve Sovyet rejimini ihraç edebileceği ilk bölgeler olarak buraları görecektir. Bu durumun yaratacağı sorunların en açık örneği savaşın kaybeden tarafı Hitler Almanya'sının işgalinde ortaya çıkmıştır. Berlin'e dört müttefik Amerika, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği

"....Baltıklardaki Stettin'den Adriyatik'teki Trieste'de kıta boyunca demir bir perde inmiştir. Bu çizginin arkasında Orta ve Doğu Avrupa'nın eski devletlerin tüm başkentleri uzatmaktadır. Varşova, Berlin, Prag, Budapeşte, Belgrad, Bükreş, Sofya, tüm bu ünlü şehirler ve onların etrafındaki insanlar, sadece Sovyet etkisine değil, aynı zamanda Moskova'nın kontrolüne tabi oldular." Churchill'in 1946'daki konuşmasından (Encyclopedia Britannica, 2012).

farklı bölgelerden, birlikte girmişlerdir. Fakat bir süre sonra Amerika, İngiltere, Fransa birlikte hareket ederken, Sovyetler Birliği farklı yönetim birimleri kurduğu için, Berlin 1950'lerin başında fiilen ikiye bölünmüştür. Sonrasında Berlin duvarının (1961'de) üzerinde yükseleceği, Berlin'i ve Almanya'yı ikiye bölecek olan aynı hat, işgal kuvvetlerinin Berlin'de işgal ettikleri bölgelerden oluşmaktadır.

Aslında ikiye bölünen sadece Berlin ve Almanya değildir. 1946'da Westminster Kolejinde başkan Truman'ın (1884-1972) önünde yaptığı konuşma da Churchill (1874-1965)'inde ifade ettiği gibi, bir tarafta Amerika ve taraftarları, diğer tarafta Sovyetler Birliği ve taraftarları olmak üzere, aslında Avrupa ve onunla birlikte Dünya sanki demir bir perdeyle ikiye bölünmüştür.

İkiye bölünmüş Dünya, diğer bir ifade ile iki kutuplu Dünya, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar devam edecek olan askeri, ekonomik, siyasi dünya düzeninin temel verisini oluşturmaktadır. Bu dönemde, ABD ve Sovyetler Birliği dışında, Dünya'daki diğer ülkeler taraf tutmak zorunda kalmıştır. Bu tarafgir yapı, iki grubun birbirine karşı hiç kullanmayacağı silahları üretmek için askeri harcamalar yapmasına, birbirleri ile buldukları her ortamda yarışmasına (olimpiyatlar, uzay yolculukları, nükleer silahlanma), birbirleri hakkında bilgi edinmek için özel bir çaba göstermesine (casuslar savaşı) rağmen, sıcak çatışmalarla çok az sonuçlanmıştır. Bütün bu dönem boyunca asıl olan, uzun süreli uluslararası siyasi, ekonomik ve askeri bir gerginliktir, diğer adıyla soğuk savaştır.

İki kutuplu dünya, ikinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni dünya düzenine verilen bu isim, ABD ve Sovyetler Birliği'nin liderliğinde dönemin güç dengesini anlatmak için kullanılmaktadır.

İkiye bölünmüş bu dünya düzeni, ülkelerin bir araya gelmesi için kurumları da beraberinde getirmiştir. Askeri kampların ilki, NATO (North Atlantic Treaty Organization, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü), resmen açıklanmasa da II. Dünya Savaşı sonrası oluşan politik ayrımda, NATO Genel Sekreteri Lord Ismay'ın deyişi ile "Rusya'yı dışarıda, Almanya'yı alaşağı edilmiş halde ve ABD'yi içeride" tutmak için kurulmuştur (British Pathe, 1952). İkincisi, NATO'nun kuruluşuna karşı, 1955'te Federal Almanya'nın NATO'ya alınması üzerine de, Varşova'da sekiz sosyalist ülkenin imzaladığı Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması ile kurulan askeri ve siyasal birlik olarak Varşova Paktı'dır.

Kurumlar aracılığı ile kutuplaşma, sadece askeri alanda yer almamaktadır, benzer yapılar ekonomik alanda da kendini göstermiştir.

İNTERNET

NATO Genel Sekreteri Lord Ismay'ın konuşmasını dinlemek için http://www.britishpathe.com/video/lord-ismay-nato.

Savaş Sonrasındaki Ekonomik Yapı

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan ekonomik ortam, savaş sırasında, 1944'de ABD'nin küçük bir şehri olan Bretton Woods'da kurulmuştur. Dünya'daki bütün ulusların, günümüze kadar olan ekonomik hayatlarını şekillendirecek olan Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansı, bu şehirde toplanmıştır. Bu konferans bağımsız devletler arasındaki parasal ilişkileri, uluslararası düzeyde alınan kararlarla yönlendirmeyi amaçlayarak yapılan ilk müzakere olma özelliği taşımaktadır. Sonuçları açısından da ulus devletin kendi kontrolü altındaki yetkilerinden bazılarını bir üst kuruma devrettiği bir basamak olarak küreselleşmenin adımlarından biri sayılmaktadır.

SIRA SİZDE 1

Küreselleşme nedir? Ulus devleti nasıl etkilemektedir?

Bu konferans sırasında, savaş sonrası ticaret ortamının ana hatları belirlenirken, geleceğin güçlü kurumlarından Uluslararası Para Fonu (IMF, the International Mo-

netary Fund) ve bugünün Dünya Bankası'nın (World Bank) bir parçası olan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD, the International Bank for Reconstruction and Development) kurulmuştur. Bu konferansta uluslararası para sisteminin kurallarının, kurumlarının ve prosedürlerinin yeniden düzenlenmesi diğer bir ifade ile uluslararası bir para sisteminin yeniden kurulması hedeflenmiştir.

IMF ve Dünya Bankası, Bretton Woods sisteminin kurumları; dolara bağlı parasal düzen de Bretton Woods parasal düzeni olarak isimlendirilmektedir.

Bu işbirliği arzusu, dünya ülkelerinin, 1920'lerde ve 1930'lardaki uluslararası ticaret ve ödemeler alanındaki kargaşa ve çöküntünün yeniden tekrarlanmasını önleme kararlılığından kaynaklanmıştır. Gerçekten de, iki Savaş arasında kalan dönem, işsizlik ve enflasyonla bireysel olarak mücadele eden ülkelerin, birbirlerini açlığa itercesine, para ayarlamalarına (devalüasyon), kambiyo kontrollerine, gümrük tarifelerini yükseltmelerine ve dış ticaret ile ilgili miktar kısıtlamalarına yoğun bir biçimde yöneldikleri, bunun sonucu olarak da uluslararası ticaretin ve ödemelerin büyük ölçüde gerilediği bir dönemi simgelemektedir (Öksüz, 1980).

İki savaş arası sorunların ilk kaynağı Birinci Dünya Savaşı harcamalarıdır. Savaş bittiğinde Merkez Bankası matbaalarının fazla mesaisinden kaynaklanan paranın ülkelerde enflasyon sorunları yarattığı görülmüştür. İkinci kaynak, 29 Büyük Ekonomik Bunalımı'dır. Büyük Bunalım bir arz fazlası problemi olduğu için, o dönemin sanayileşmiş ülkeleri, ürünlerini birbirlerine satabilmek ve kendi ülkelerindeki sanayii ayakta tutabilmek için yüksek fiyat indirimleri (devalüasyon) uygulamışlardır. İkinci Dünya Savaşı sırasında ise, yeniden büyük bir savaşı finanse ederken, ülkeler birincinin parasal sorunlarını çözmeden ikincinin problemleri ile yüzleşmişlerdir.

Bu nedenle daha savaş sürerken, Birleşmiş Milletler çatısı altında toplanan Para ve Finans Konferansı'nın amacı, yaşanan iki acı deneyimi yaratıcı bir tecrübeye dönüştürmek, aynı sorunları yeniden yaşamamak için çözüm üretmektir. Bunun için de konferansta kurların oluşması, kurların yıkıcı rekabette kullanılmasının sınırlanması, kurların arkasındaki sorun olarak da ülkelerin uluslararası ticaretlerinin gösterildiği "Ödemeler Dengesi" sorunlarına müdahale edilmesi tartışılmıştır. Sonuç olarak da konferans sonuç metnini kabul eden ülkeler, kısa ve uzun süreli dış ödeme sorunlarını çözmekte yardım edecek iki sigorta sandığı (IMF, Dünya Bankası) oluşturmuşlardır. Ayrıca, yıkıcı kur ayarlamalarına engel olmak için, ülkelerin ulusal paralar üzerindeki tam ve mutlak yetkileri de sınırlandırılmıştır. Örneğin IMF Anlaşması çerçevesinde üye ülkeler, ulusal paralarının paritelerini dolar veya altın cinsinden ilan etmeyi ve bu pariteyi % 1 (1971'den sonra ise % 2,25) sınırları içerisinde korumayı; ancak, "temel dengesizlik" durumunda Fon'un "tavsiyesi" veya "onayı" ile paritelerini değiştirmeyi kabul etmiş bulunuyorlardı.

DİKKAT

IMF'ye üye olan ülkeler, ulusal paralarının diğer paralar karşısında değeri üzerindeki tam ve mutlak yetkilerinden vazgeçmektedirler. Bu ve benzeri kurumlar lehine yetki devirleri, geleceğin dünyasında sıkça kullanılacak bir yöntem olarak 1940'larda şekillenmeye başlamıştır. Örneğin yine bu dönemin kurumlarından olan GATT (General Agreement on Tariffs and Trade, Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması, 1947), üye ülkelerin gümrük vergilerini belirleyebilmelerinde bazı sınırlılıklar getirmektedir ya da Avrupa Ekonomik Topluluğu Antlaşması (AET, 1958), üye ülkeler arasında önce gümrük birliğini, yani malların gümrük vergisi ödenmeksizin üyeler arasında serbestçe alınıp satılmasını öngörmüştür. Ancak Antlaşması'nın nihai hedefi sadece ekonomik değildir. AET antlaşması'na göre, ekonomik politikaların yakınlaştırılması, ekonomik ve parasal birlik kurulması, ortak bir dış politika ve güvenlik politikası temel başlangıç hedefleridir. Sonuçta, "ortak politika oluşturulması" ülkelerin söz edilen tüm bu alanlarda artık tek başlarına karar almayacakları, alamadıkları anlamına gelmektedir.

Savaş sonrası yeni dünya düzeni, bu ve benzeri antlaşmalarla, çeşitli kurumlara üyeliklerle simgelenen iki kutuplu bir yapı oluşturmaktadır. Ve oluşturulan her kurum ulus devletin yetkilerinde yeni sınırlılıklar getirmektedir. Bu durum günümüzde, ulus devletlerin bağımsızlıklarının, hatta varlıklarının tartışıldığı çalışmalar üretilmesine neden olmaktadır.

KİTAP

Ulus devlet, küreselleşme ve devletlerin hükümranlık yetkilerinde aşınmalar üzerinde ayrıntılı okumak isterseniz: Kazgan, Gülten. (2000). Küreselleşme ve Ulus-Devlet, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Savaş Sonrasındaki Uluslararası Para Sistemi

"Altın para" ya da "altın standardı" sisteminde, Merkez Bankalarınca (ister özerk olsunlar ister mülkiyetleri ve kontrolleri tamamen ülkeye ait olsun, ister Osmanlı Bankası örneğinde olduğu gibi sadece para basma tekeli bir bankaya tanınmış olduğu için merkez bankası statüsüne sahip olsunlar) basılan paranın banka da birebir altın karşılığı vardır. Diğer bir ifade ile Merkez Bankası'nın kasasındaki altın, piyasadaki tüm kâğıt paradan az değildir. Böyle bir durumda piyasada dolaşan paranın değerini belirleyen aslında Merkez Bankası'nın kasasındaki altın vb. değerli madendir. Bu sistem Bretton Woods'da görüşmeleri ile değişmiştir.

Savaş sonrası oluşan ekonominin yeni kurumları ile birlikte, uluslararası ticaretteki ödeme sistemi de değişmiştir. Uluslararası ödeme sistemi, Birinci Dünya Savaşı öncesi "altın para standardı" ya da "altın standardı"dır ve bu dünyada dış ticaret daha kolaydır çünkü bütün ülkelerin paraları altın karşısında bir değere sahiptir. Bu sistemde paranın değerini belirleyen Merkez Bankası'nın kasasındaki altın miktarıdır.

Birinci Dünya Savaşı harcamaları, altın para standardında da sorun yaratmıştır. Savaşan tarafların, savaş boyunca kasalarındaki altınlardan daha fazla para basmaları gerekmiştir. Böylece piyasadaki kâğıt paraların altın karşılığının bulunmadığı bir parasal düzen fiilen doğmuştur. Savaş sonrası devletlerin bir grubu fazla parayı piyasadan toplayarak altın karşılığı olan para sistemine geri dönmüştür (Öksüz, 1980). Türkiye bu grubun üyesi olan Fransa ile birlikte hareket etmiştir. İngiltere ve eski sömürgeleri (yeni Common Wealth ülkeleri) birlikte hareket etmişler, fazla parayı toplamamış, altını aşan para miktarına rağmen, aralarındaki alışverişlerde ilan edilmiş Sterlin kuruna uymuşlardır. Bununla birlikte, karşılıklı kabul edilmiş kur oranı olmayan ülkeler (örneğin Fransa ve İngiltere) arasındaki alışverişlerde paranın değeri sorun yaratmaya devam etmiştir. Bu ülkeler arasında ticaret çoğunlukla takas sistemi ya da trampa sistemine geri dönmüştür.

SIRA SİZDE 2

Uluslararası ödeme aracı (döviz, altın) olmadan ticaret nasıl yapılır? Kliring, takas, trampa sistemi ile ticaret nedir?

İkinci Dünya Savaşı sırasında ise, yeniden bir büyük savaşı finanse ederken, ülkeler birincinin parasal sorunlarını çözmeden ikincinin problemleri ile yüzleşmişlerdir. Fakat iki savaş arasındaki fark, artık altın para sistemlerine dönüşün, ABD Doları hariç hiçbir ulusal para için mümkün olmadığının açıkça görünmekte oluşudur. Savaş sonrası paraların altına bağlı olamayacağı gerçeği, güvenilir bir paraya karşı kurun oluşması ile uluslararası ticarette para sorunlarının çözümlenebileceğini düşündürmüştür. Bu paranın seçilmesinde savaşın galiplerinden ABD, zengin altın madenleri, Avrupa'dan kendisine akmış sermaye, savaş sırasında yıkılmadığı için yeniden inşası gerekmemesi ile ön plana çıkmıştır.

Sonuçta yeni sistemde sadece doların altına karşı bir değeri vardır: 1 ons altın = 35 dolar. Diğer ulusal paralar dolara karşı bir değer (kur) ilan etmişlerdir. Bu yeni sistem "altın kambiyo" sistemidir. 1970'lerdeki krize kadar, uluslararası ödemelerde uygulanacak olan sistem de budur.

Altın kambiyo sistemi Dolara rezerv para özelliği kazandırmıştır. Diğer bir ifade ile altın kambiyo sistemi altında bütün Dünya'daki Merkez Bankaları kasalarında, dış ödemeler için altın ve dolar tutacak; dış ticaret ödemelerinde bu ikisini bir birine denk olarak kullanabileceklerdir. Bu yapı 1970'lere kadar, Dolara Dünya parası özelliği, Amerikan Merkez Bankası (Federal Reserve Bank) matbaasına, Dünya piyasası için basma yetkisi, ABD'ye de kendi harcamaları için yüksek bir ödeme gücü kazandıracaktır.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ortamı açıklamak

Savaş sonrası Türkiye ekonomisi birkaç değişkenden etkilenerek yeniden şekillenmektedir. Bunlardan ilki, savaş süresince takip edilen ekonomik politikaların bireysel gelirleri ciddi derecede aşındırmış olmasıdır. Bu durum, savaş öncesi takip edilen devletin başat role sahip olduğu ekonomik gelişme yöntemine geri dönülmesini güçleştirmiştir. Örneğin, hemen savaş öncesinde hazırlanmış, savaş nedeniyle uygulanamamış, devlet önderliğinde sanayileşme ağırlıklı bir kalkınma planı zaten vardır. Savaşın bitişi netleşince, Başbakan Saraçoğlu, teknik yönetimi Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin'e verilmiş olan 1946 İvedili Sanayi Planı'nı hazırlatmıştır (Çavdar, 2003). Amaç, ülkenin savaş koşullarından barışa geçişini temin ederken, "hem sanayi, hem ziraatı geliştirecek ve ulaştırma işlerini genişleterek memleketi süratle bir kül haline koyacak çareler bulmak"tır (Boratav, 2003: 97). Yatırım için devletin öncülüğünü önemseyen plan, Etibank ve Sümerbank'ın aracılığı ile kullanılacak 30 milyon TL'lik bir finansman gerektirmektedir.

Bu nedenle savaş sonrası, Türkiye'nin elinde hedefi gösteren hazırlığı tamamlanmış bir plan vardır ama temel sorun finansman kaynağı sorunudur. Daha önceki planlarda, ülke içinde zorunlu tasarruf tedbirleri ve/veya ikili anlaşmalarla elde edilen borç veya makine teçhizat yardımları aracılığı çözülen bu sorun, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı derin fakirlik nedeniyle ülke içi kaynaklarla çözümlenebilir gibi görünmemektedir. Nitekim plan ilk hazırlandığında, finansman kaynağı olarak hükümete önerilen iç istikraz (iç borçlanma) yöntemi sonradan kullanılmamıştır.

Dış kaynak kullanımı için ise, savaş sonrası ortamı yeni bir dünyayı göstermektedir. Bu noktada Türkiye ekonomisini şekillendiren ikinci değişken olarak yeni Dünya düzeni ortaya çıkmaktadır. Bu yeni Dünya'da borçlar kurumlar aracılığı ile verilecek ve alacaklar yine kurumlar aracılığı ile tahsil edilecektir.

Sonuçta, Türkiye ilk kaynak bulma denemelerinde, Truman Doktrini kapsamında ya da Marshall (George Marshall, Dışişleri Bakanı, 1880-1959) Yardımları adı altında finansman bulunabileceğini görmüştür. Fakat Truman Doktrini, ABD ile Sovyetler Birliği arasında yeni oluşmaya başlayan soğuk savaştan dolayı, askeri harcamaları kapsamaktadır. Marshall Yardımları da, savaş sonrası Avrupa'nın ekonomik sorunlar yüzünden komünizme savrulması ihtimali yüzünden, Avrupa'nın yeniden yapılanması için düşünülmüştür. Bir başka şekilde söylemek gerekirse, finansman bulmak mümkündür ama her şey için değil, belli amaçlar için yaratılmış ve belli sınırlılıklarla kullanılabilecek fonlar sözkonusudur. Daha önemlisi bu kaynaklar ancak kurumlar aracılığı ile kullanılmaktadır. Örneğin, Marshall Planı, ABD ve Kanada'nın oluşturduğu yaklaşık 12 Milyar Dolar civarında olan mali yardımın dağıtımını içermektedir. Yardım, 1947-1960 yılları arasında faaliyette bulunacak

Truman Doktrini, askeri harcamalar için; Marshall Yardımları da, savaş sonrası Avrupa'nın yeniden yapılanması için düşünülmüştür.

olan Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OEEC, The Organisation for European Economic Co-operation, sonradan OECD) aracılığı ile dağıtılmaktadır (OECD, http://www.oecd.org). Askeri kaynakların dağıtımı için ise, bir süre sonra NATO yetkili olacaktır ve Savaş sonrası oluşan Dünya'nın yeni kurumları, ancak üyelikle hizmetlerini sunmaktadır.

Türkiye için kalkınmanın finansmanı kurumlara üyelikten, bu dünya ile bütünleşmekten geçmektedir. Dönemin başbakanı Recep Peker'in sözleri ile "sistemi değiştirmemiş olsa idik, dünya ticaret nizamı içinde ister istemez tecrit edilmiş bulunacaktık" (Ekzen, 2009: 2). Türkiye tercihini sisteme üyelikten yana yapmıştır. Kurumlara üyelik zaten birbirinin ön şartı içinde yer aldığı için, birine üye olmak diğerlerine üyeliği de zincirleme getirmektedir. Örneğin, dönemin kurumlarından Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA)'ya üye olabilmek için öncelikle IBRD'ye üye olmak gerekmektedir. IBRD'ye üye olmanın ön şartı ise IMF'e üye olmaktır (IBRD, 1989). Türkiye, Marshall yardımlarının dağıtılması için kurulan Avrupa Ekonomi İşbirliği Teşkilatı (OEEC)'nin kurucu üyeleri arasındadır. IMF'ye üyelik ise, 14 Şubat 1947 tarihli ve 5016 sayılı yasayla gerçekleşmiştir.

Bu kurumlar arasında en çok düşünülecek kurum, ilk bölümde bahsedilen kur yetkisindeki sınırlamalar nedeniyle IMF'dir. Dönemin hükümeti de kur yetkisinden vazgeçmek konusunda endişelidir. IMF'ye üye olmadan, henüz tam kontrolleri altındayken, Türk lirasının diğer paralar karşısındaki değerine karar vermek önemli bir karar olarak ortaya çıkmıştır. Bu Türkiye'yi 1946 devaluasyonuna getiren olayların bir yüzüdür. Diğer yüz, kurun teorik olarak belirlenmesine kullanılacak olan dış ticaret dengesidir.

Yeri gelmişken, hükümetlerin ellerinde ülke ekonomisini yönlendirmek için maliye ve para politikası olarak sınıflanabilecek iki araç grubu vardır. Bu ünitede dönemin hükümetlerinin bu politika araçlarını kullanım tarzları ve elde etmeyi umdukları sonuçlara ne kadar ulaştıkları tartışılacaktır. Dönemin özelliği gereği (IMF'ye üyelik, devalüasyonlar vb.), maliye politikasının altında değerlendirilebilecek dış ticaret politikası da ayrıca önem kazanmıştır. Bu nedenle ayrı bir bölüm olarak ve ağırlıklı olarak dış ticaret politikası aşağıda incelenmiştir.

Dış Ticaret Politikası ve Devalüasyonlar

Dış ticaret politikası, hükümetin kullanabileceği maliye ve para politikaları ile birlikte, üçüncü araçlar grubunu oluşturmaktadır. Bir devletin dışarıdan aldıkları (ithalat) ve dışarıya sattıkları (ihracat) ve bu ürünler üzerinden alınan vergilerle yönlendirilen bir politikadır.

Türkiye 1940'ların ikinci yarısına geldiğinde, 1937'de kabul edilmiş olan "genel ithalat rejimi" çerçevesinde dış ticaretini yönlendiriyordu. Diğer bir ifade ile bazı ülkelerle (Sovyetler Birliği, İtalya, Yugoslavya gibi) kliring ve takas anlaşmaları çerçevesinde yani mal değişimi yöntemi ile ticaret yapıyordu. Karşılıklı ticaret hacmi fazla veren (Türkiye'nin ihracatının daha fazla olduğu) bazıları (ABD) ile ise, döviz karşılığı ticareti serbest bırakıyordu. Aslında büyük oranda ihtiyacı olan ürünleri altın ya da döviz ödemesi yapmaksızın kendi satabilecekleri ile değiştirerek ticaret yapıyordu.

Türkiye'nin ilk satabileceği (değişebileceği) ürün grubu tarımsal ürünler, ikinci grubu ise, işlenmemiş ham madenler oluşturuyordu. Örneğin 1940-45 döneminde ihracatın %56,6'sini tütün, üzüm, fındık, pamuk ve maden ihracatı oluşturmaktadır (Parasız, 1998). Maden olarak satılan büyük oranda kromdur. 1940'a kadar, yüksek çelik ürünlerinin yapımında kullanılan kromu, ABD ve İngiltere "önleyici ticaret" (Almanya'ya satılmasın diye) kapsamında, Türkiye'den satın almıştır. 1941'den sonra

ise, Müttefik devletleri ile kara bağının kopması ile karşılıklı saldırmazlık anlaşması da imzalanmış olan Almanya'ya krom satılmaya başlanmıştır. Almanya'ya 1941-1942 yılları arasında savaş teçhizatı karşılığında toplam 45000 ton 1943 ve 1944 yıllarında ise, 90000 ton krom cevheri ihraç edilmiştir (ABD Dışişleri Bakanlığı, tarihsiz). Savaş bittiğinde, her iki tarafın da çok sevmediği bir partner olarak Türkiye, ihracat fazlası veren bir ülkedir. Tablo 5.1'de 1943-60 arası dış ticaret göstergeleri görülmektedir. Tablodan görülebileceği gibi 1947'e kadar dış ticaret dengesi fazla vermektedir.

Dış ticaret dengesi ile ulusal paranın yurt dışı değeri arasında yakın ve karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Dengenin sonucu para üzerinde etkili olduğu gibi, para değeri değiştirilerek de ihracat ve ithalata müdahale edilebilir. Bir ülkenin dışarıya sattıkları (ihracat) ve dışarıdan aldıklarından (ithalat) çoksa, bütün ülke sınırlarından giriş ve çıkışları gösteren tablo olan "ödemeler dengesi" fazla verir ve ulusal paranın değeri yükselir (revalüasyon). Eğer ithalat ihracattan fazla ise ve bu süreklilik içeriyorsa, ulusal paranın değeri düşer (devalüasyon). Tablo 5.1'den görülebileceği gibi, Türkiye'nin ödemeler dengesi savaş boyunca (1947'ye kadar) fazla vermiştir. Bu bilginin ışığında, IMF'ye üyelik öncesi, eğer ulusal paranın değerini ayarlamak gerekirse, bu dönem için Türk lirasının diğer paralar karşısında değerinin yükseltilmesi (revalüe edilmesi) gerekirdi.

Eğer ulusal paranın değeri yükseltilirse, ihracat ve ithalat nasıl etkilenir?

SIRA SİZDE 3

Yıllar	İhracat (000 000 dolar)	İthalat (000 000 dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Açık veya Fazla 000 000)	USD/ TL	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	İthalatın GSMH İçindeki Payı (%)
	(1)	(2)	(3=1-2)	(4)	(5=2×100/1)	(7)
1944	178,0	126,2	51,7	₺1,29	141,0	2,5
1946	214,6	118,9	95,7	₺1,29	180,5	3,3
1947	223,3	244,6	-21,3	₺2,82	91,3	9,1
1948	196,8	275,1	-78,3	₺2,82	71,5	8,1
1950	263,4	285,7	-22,2	₺2,82	92,2	8,3
1952	362,9	555,9	-193,0	₺2,82	65,3	11,6
1954	334,9	478,4	-143,4	₺2,82	70,0	8,4
1956	305,0	407,3	-102,4	₺2,82	74,9	5,2
1958	247,3	315,1	-67,8	₺9	78,5	2,5
1960	320,7	468,2	-147,5	₺9	68,5	4,7

Tablo 5.1 *Dış Ticaret Göstergeleri (1943-60)*

Kaynak: *DİE, 2003: 408-409. Tabloda ihracat fazlası, dış ticaret dengesi fazlası; ithalat fazlası dış ticaret dengesi açığı (negatif) olarak gösterilmektedir.*

Fakat dönemin hükümeti birkaç nedenden savaş boyunca elde edilen bu üstünlüğün sürdürülemeyeceğini düşünüyordu. Örneğin belki dış ticaret büyük oranda kliring ve takas yöntemi ile yapıldığı için, ticarettin avantaj mı dezavantaj mı yarattığını ödemeler dengesi aracılığı ile izlemek mümkün değildi. Ek olarak, dış ticaret fazlasına rağmen, savaş sonrası krom ve tarımsal ürünlerin fiyatların savaş koşullarındaki kadar iyi olmayacağı düşünülüyordu. Ayrıca, 1929 krizi ve İkinci Dünya Savaşı boyunca içeride yüksek oranlı enflasyon yaşanmasına rağmen, bu durum ihraç ürünlerinin fiyatlarına yansımamıştı (Parasız, 1998). Savaş sonrası iç fi-

yatların ihraç ürünlerinin fiyatlarına yansıması onların fiyatlarını artıracağı için, ihracatın düşmesine neden olabilirdi. Bütün bu nedenlerle hükümete göre Türk Lirasının değeri yükseltilemezdi (revalue edilemezdi). Bununla birlikte paranın değerinin düşürülmesi içinde psikolojik direnç söz konusuydu. Dönemin hükümetleri, daha sonra 1957'de Başbakan Menderes'in de düşüneceği gibi, Türk parasının değerinin değişmesinden hoşlanmıyorlardı. Hatta dış ticaret dalgalanmalarına rağmen 1931'den beri TL'nin değeri değiştirilmemişti. Diğer bir ifade ile adı konmamış bir sabit döviz kuru politikası takip ediliyordu.

Fakat bütün bu ortama rağmen bu düzenlemenin 1946'da yapılmasının nedeni, IMF'ye üyelik sürecinin kur düzenlemesi üzerinde hükümetlerin mutlak yetkisini sınırlandırıyor olmasıdır. Yeniden kur düzenlemesi yapmak gerektiğinde IMF'nin "onay"ının gerekecek olması, Peker hükümetine onay gerekmeden bu aracın avantajlarını kullanma zamanı için süre bırakmamıştır. Bu düşünce devalüasyon kararında ve oranındaki temel belirleyen gibi görünmektedir (Altınok ve Çetinkaya, 2003). Gelecek on yıl içindeki muhtemel bütün ihracat sorunları için bir devalüasyon kararı alınmış ve IMF'ye üyelik için başvurulmuştur.

SIRA SİZDE 4

Sabit döviz kuru politikası nedir?

Bugün kullanılan terminoloji ile 7 Eylül 1946 devalüasyon kararı "istikrar tedbirleri" kararlarıdır. Bu nedenle de alınan sadece bir devalüasyon kararı değildir. İthal edilebilecek ürünlerin listesi de genişletilmektedir. İthalatın az olması için uygulanan kontenjan ve tavan uygulamaları gibi miktar düzenlemeleri de kaldırılmaktadır (Parasız, 1998). Diğer bir ifade ile dış ticaret daha serbest kurallarla (liberalizasyon) yürütülecektir.

Ve 7 Eylül 1946 gününe kadar 1,31 veya 1,29 lira olan 1 doların fiyatı 2,80 liraya olarak yeniden belirlenmiştir. Böylece dışarıda 1 dolara üretilen ürünler içeride artık 2,8 liradan satılabileceği için ithal ürünleri pahalanmış; içeride 1,31 liraya üretilen bir ürün daha önce 1 dolardan satılırken, şimdi 45 cent olacağı için ihracat ürünleri ucuzlamıştır. Bu devalüasyonun fiyat avantajı yaratma yöntemidir. Hükümet böylece ihraç ürünlerinin satışının artmasını, ithal ürünlerinin içerideki satışının düşmesini hedeflemiştir. Tablo 5.1'den bu arzu edilen sonucun elde edilemediği görülmektedir. 1947'den itibaren ödemeler dengesi açığı Türkiye için kalıcı hale gelmiştir ve bu durum hükümetlerle ilişkili de değildir. 1947, sadece günümüze kadar devam edecek bir sürecin ilk yılıdır. Türkiye'yi bu geri dönüşsüz sürece iten, maliye politikasında da detaylı olarak sunulacağı gibi, seçilen kalkınma yöntemidir. 1946'da savaş dönemi üstünlükleri sonlandıktan sonra, dış ticaret ilişkileri normale dönmüştür ve Türkiye'nin almak istedikleri satabileceklerinden daima fazla olduğundan açık oluşmaktadır. Bu ilişki Şekil 5.1'de ve Tablo 5.1'de görülmektedir.

Şekil 5.1, Tablo 5.1'in verileri aracılığı ile oluşturulmuştur. Şekilde ihracat, ithalat ve ihracatın ithalatı karşılama yüzdesinin yıllar içinde gelişimi görülmektedir.

Örneğin, Türkiye 1946'da, 223 301 bin dolar ihracat ve 244 644 bin dolar da ithalat yapmıştır. İhracat ithalattan fazladır. 100 birim ithalata karşılık 180 birim ihracat söz konusu olduğu içinde ihracatın ithalatı karşılama oranı 180'dır. Tablo 5.1'in ve Şekil 5.1'in zaman içinde gelişimi incelendiğinde görülebileceği gibi, bu fazlalık ihracat artışından kaynaklanmamıştır. Aksine hem ihracat hem de ithalat birlikte düşerken, ithalatın daha fazla düşmesi nedeniyle oluşmuştur. Bu da ciddi bir sorunun varlığına işaret etmektedir.

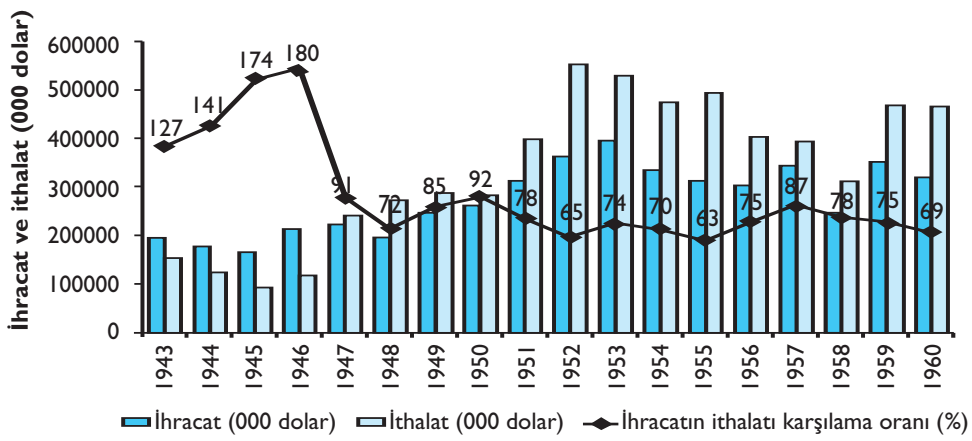

Şekil 5.1

İhracat ve İthalat Artış Oranları (%) ile İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)

Kaynak: *www.die.gov.tr*

Türkiye gelişmekte olan bir ülke olduğu için, ithal edeceği ürünler arasında büyük oranda işlenmiş sanayi ürünleri olması, hatta sanayileşme çabaları düşünüldüğünde yatırım mallarının bulunması kaçınılmazdır. Sıradan insanların ihtiyaçlarının içerde ne derecede üretildiği ile bağlantılı olarak, tüketim mallarının bulunması da beklenebilir. Ayrıca ülkelerin kendi gelirleri artıkça, bu sayılan ürünlere duyulan ihtiyaçları da artar. Bu nedenle de Tablo 5.1'de 1946'ya kadar görülen Ödemeler Dengesi fazlasının, hazinenin kasalarının altın dolu olması, sıradan insanların yaşamlarına zenginlik olarak yansımamıştır. İthalatın düşmesinin doğal sonucu olarak da, ülke içerisinde üretilmeyen ve ithalatı da azalan her ürünün kıtlığının, buna bağlı olarak fiyat artışlarının görüldüğü düşünülebilir. Sokaktaki insanın rahatsızlığı, aynı zamanda hükümet değişiminin ortamını hazırlamaktadır.

1947'den itibaren ise ithalat ihracatı aşmıştır. Devalüasyondan sonra, 1952'de en yüksek ithalat hacmine ulaşmıştır. İhracatta aynı dönemde arttığı ama ithalatı yakalayamadığı grafikten görülmektedir. En yüksek dış ticaret hacmine ulaştığı 1953'de 1946'in iki katı ihracat ve 4,5 katı ithalat yapılmaktadır. 1946 öncesinin aksine ödemeler dengesi açık verdiği bu yıllar boyunca, ciddi döviz sıkıntısı yanı sıra, sıradan insanların yaşamların da pek çok ithal ürünün zenginliğinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Fakat ihracat gelirleri ile karşılanmadığı için bu zenginlik, kısa sürede döviz rezervlerinin erimesine, döviz gelirlerinin düşmesine sebep olmuştur (Yaşa, 1980). Şekil 5.1 aracılığı ile 1952'de ithalat artışı ile dış ticaret açığının tavan yaptığı görülmektedir. Hükümet dış ticareti sürdürebilmek için çeşitli yöntemler denemiştir. İthalat üzerinden alınan vergilerle ihracatın fiyat farkının karşılandığı 1953'teki "Tevzin Fonu" uygulamasını, 1955'de dış dengeyi tam anlamı ile kamu denetimine alan Türk Parasının Kıymetini Korumaya İlişkin 14 sayılı kararı, ithal mallarının fiyatlarını kontrol edebilmek için 1956'da "İthal Malları Fiyat Kontrol Komitesi"ni, 1957'de "Hazine Hissesi" altında ithalat vergisini bu yöntemler arasında sayabiliriz (Ekzen, 2009; Boratav, 2003). Bu yöntemlerle birlikte 1947'de kısmen, 1950'de ise tam olarak devam eden liberalizasyon, aslında 1952'de sona ermiştir.

Dış ticarette liberalizasyon, ithalat ve ihracat üzerindeki düzenlemelerin asgariye indirilerek dış ticaretin serbestleştirilmesi olarak tanımlanabilir.

Nihayet 4 Ağustos 1958'de sonra defalarcası olacağı gibi, yeniden istikrar tedbirleri ve devalüasyon noktasına gelinmiştir. Grafikte ithalatın en yüksek olduğu 1952 yılı, aynı zamanda 1947'den beri devam eden dış ticaret açığının sonucu ola-

rak devalüasyonun dillendirilmeye başlandığı yıldır. Fakat Başbakan Menderes hem devalüasyonu hem de IMF tarafından zorlanılan istikrar kararlarını, erteleyebildiği sürece erteleyecektir.

Aslında sorun temelde ihracatın arttırılamaması, ithalatın düşürülememesidir. 1950-58 arasında, daha önceki yıllarda olduğu gibi, ihracatın %70 kadarını tarımsal ürünler oluşturmaktadır (Yaşa, 1980). İhracatın tarımsal ürünlere bağlılığı aynı zamanda hava koşullarına da bağlılık anlamına da gelmektedir. Henüz tüm ekilebilir topraklarını sulayamayan Türkiye, kuraklıktan, selden, dondan, doludan vb. hava koşullarından çok etkilenmektedir. Bu yüzden ihracat yıllar ve mevsimler itibari ile dalgalanma göstermektedir. Söz konusu durum ihracatın bileşeni değişene kadar değişebilecek bir süreç de değildir.

İthalat için ise daha ayrıntılı konuşmak mümkündür. 1950'den sonrası için ithal edilen ürünlerin oransal değişimi Tablo 5.2'de görülmektedir. 1950'de, ithalatın %34'u makine ve teçhizat alımı, %33'ü hammadde alımı nedeniyle oluşmuştur. %21'de tüketim mallarından kaynaklanmaktadır.

Tablo 5.2 *Başlıca İthal Gruplarının İthalat İçindeki Payı*

Kaynak: *Yaşa, 1980: 343*

Yıllar	İnşaat malzemeleri	Makine ve teçhizat	Hammadde	Tüketim malları	Toplam
1950	12	34	33	21	100
1951	11	32	32	25	100
1953	16	36	18	25	100
1955	18	36	31	15	100
1958	9	35	44	12	100

İthalatın karşılanması sorun olduğu için, ithal edilmek zorunda olan ürünlerin içerde üretilmesi, yani ithalatın yerli ürünlerle ikâme edilmesi, Türkiye'nin 1980'lere kadar izleyeceği kalkınma stratejisidir.

Diğer bir ifade ile tüketim harcamaları dışındaki ithal kalemleri (%79'u), içeridek sanayinin ihtiyaç duyduğu malzemeleri içermektedir. Dolayısıyla da bu ürünlerin ithalatının durması, içeride sanayinin durması anlamına gelmektedir. Tüketim malları ise, günlük yaşamın kalitesini yükselten ürünlerden, radyo, merdaneli çamaşır makinesi vb.lerinden oluşmaktadır. Eğer onlardan vazgeçilirse, sokaktaki insanın tepkilerinin olması kaçınılmazdır. İthalatın karşılanması için yeterli ihracat geliri elde edilememesi, Türkiye'nin 1980'lere kadar deneyeceği sanayileşme stratejisinin de şekillenmesine neden olmaktadır.

Sonuç olarak, ödemeler dengesini düzeltmek için gereken ihracatın artırılmasının ve ithalatın düşürülmesinin önünde önemli engeller olduğu görülmektedir. 1958'de ithalat ve ihracat toplamı, 1950'lerde ki bütün ticaret kısıtlamaları ve sorunları ile birlikte, ek olarak döviz ve altın rezervi de erimiş olarak geri dönmüştür. Tablo 5.2'de, ithalatın bileşiminin zamanla değiştiği görülmektedir. Dış ticaret açıklarının artması, ihracat içinde önce tüketim ürünlerinin, sonrada inşaat ürünlerinin payını düşürmüştür.

4 Ağustos 1958 istikrar tedbirleri, devalüasyon, daraltıcı para ve maliye politikaları karşılığında, kredi ve mevcut borcun vadesinin değiştirilmesini içermektedir.

1957'de önce Almanya'dan, daha sonra ABD'den kredi talep edilmiştir. Her iki ülkede bu yardımların OEEC ve IMF içinde yapılması gerektiğini söylemişlerdir. Türkiye bu kuruluşlara başvurmuş, kredinin koşullarının müzakeresi 6-7 ay sürmüş ve nihayet anlaşmaya varılmıştır. 1958'de, yapılan bu anlaşma ile mevcut dış borcun vadesi değiştirilmiş ve bir kısım ek kredi temin edilmiştir. Buna karşılık, Türk lirası devalüe edilirken, iç ekonomide yürütüle gelen para ve maliye politikasında değişiklik yapılması kabul edilmiştir. Merkez Bankası kredilerine tavan konulması, özel bankaların kredilerinin dondurulması, ayrıca Merkez Bankasının yüksek para basma eğiliminin durdurulması gibi para hacmini daraltıcı önlemler

yanı sıra, vergilerin ve bazı kamu hizmetlerinin fiyatlarının artması gibi maliye araçlarının kullanılması anlaşma ile kabul edilmiştir. Aslında, bu öneriler, her IMF stand by anlaşmasında standart önerileridir ve Türkiye'nin önüne toplamda 19 defa daha gelecektir.

Türkiye ve IMF deneyi hakkında ayrıntılı okumak için, Mafiş Eğilmez, Mafi (2012). "IMF Hakkındaki Şehir Efsaneleri", http://www.mahfiegilmez.com/2012/06/imf-hakkndaki-sehir-efsaneleri.html.

İNTERNET

Kalkınmayı Planlamak ve Maliye Politikası

Türkiye Cumhuriyeti ilk birkaç yıldan sonra ekonomik kalkınmayı yönlendirmeyi hedefleyen politikalar yürütmüştür. Ekonomik kalkınmanın yönlendirilmesi için de kalkınma planlarını ve bu planlar aracılığı ile hangi sektöre yapılacağına karar verilen kamu yatırımlarını kullanmıştır. Maliye politikası ise özünde hükümetin gelirler ve giderler politikasıdır. Gelirleri oluşturan büyük oranda vergilerken, giderleri oluşturan personel harcamaları yanı sıra hükümetlerin yatırım kararlarıdır. Bu nedenle Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana ekonomik kalkınmayı planlamak için verilen yatırım kararları, ekonomi bilimi açısından maliye politikası kararlarıdır ve bu yatırımların vergilerle finanse edilmesi beklenmektedir. Vergi gelirlerinin çok olması ülke içinde yaşayan bireylerin gelirlerinin yüksek olmasına bağlı olduğu için, Türkiye gibi gelişmenin başlangıcında olan ülkelerde kalkınma hamlelerinin sadece vergi gelirleri ile karşılanması mümkün görünmemektedir. İkinci yol, ülke içi veya ülke dışı bireysel tasarruflara talip olmak yani borçlanmaktır. Bu yöntem borcun alınış koşullarıyla (kaç yıl için, ne kadarlık faizle alındığı ile) ve yatırımların bu koşullardan daha iyi gelir getirmesi ile yakından ilişkilidir. Son seçenek finansmanın Merkez Bankası matbaasının çalıştırılması yani para basılması ile karşılanmasıdır. (Bu yöntem para politikası aracıdır ve daha sonra daha detaylı incelenecektir). Örneğin Türkiye Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yatırım kararlarında, yoğun olarak vergileme ve istikraz (iç borçlanma ya da zorunlu tasarruf) seçeneklerini kullanmıştır. Dönemin kibrit, gaz yağı gibi ikâmesi zor ürünleri üzerinde oluşturulan tekeller ve vergiler (resimler) Merkez Bankası'nın ya da Ereğli Demir Çelik Fabrikası gibi yatırımların kuruluş sermayesini oluşturmuştur. Bazen de fabrikaların makine teçhizatları, İngiltere, Almanya ya da Rusya'dan uzun vadeli borçlanma ile temin edilmiştir

Maliye politikası ile hükümetin bütçesi arasında nasıl bir ilişki söz konusudur? Denk bütçe ne demektir?

SIRA SİZDE 5

1946 İvedili Sanayi Planı da, sonrasında 1947 Vaner Planı da belli sektörlere devlet eliyle yapılacak yatırımları planlamakta ve bu yatırımların finansman yöntemini de söylemektedir. 1946 İvedili Sanayi Planı için bu finansman yöntemi iç istikraz (kalkınma istikrazı)'dır (Ekzen, 2009). Altıncı ünitede planlı dönemler için finansman yöntemlerinden ve iç istikrazdan detaylı olarak bahsedilecektir. Burada ise kısaca iç istikrazın yapılabilmesi için, ülke içindeki bireysel gelirlerin nispeten iyi olması gerektiğini söylemekle yetinelim.

Savaştan sonra, 21 Temmuz 1946'da ilk çok partili ve şaibeli seçimden sonra Recep Peker başbakanlığında kurulan yeni CHP Hükümeti, daha öncede bahsedildiği gibi Marshall Yardımları'ndan yararlanabilmek için, İktisat Vekâleti Başmüşaviri Ke-

mal Süleyman Vaner'in başkanlığında bir komisyona yeni kaynak bulunabilir planı hazırlama görevini vermiştir. Bu dönemde Türkiye'ye gelen ABD'li uzmanlar, savaştan çıkmış Avrupa'nın gıda maddeleri ihtiyacının karşılanmasında, tarımda karşılaştırmalı üstünlüğü olduğu iddia ettikleri Türkiye'ye büyük işler düştüğünü söylemektedirler (Ekzen, 2009). Türkiye'nin tarıma, hafif sanayie öncelik veren bir kalkınma politikası uygulayarak daha çabuk ve kolay kalkınacağını telkin etmektedirler. 1947 Planının hazırlanmasında ve savaş sonrası ekonomi politikasının oluşturulmasında bu uzmanların öğüt ve önerilerinin etkili olduğu söylenebilir. Vaner Planı büyük oranda ulaştırma, enerji ve tarım yatırımlarına dayanmaktadır (Tablo 5.3). Ayrıca planda %8'lik bir milli gelir artışı, %5'lik tarımsal büyüme hedeflenmiştir (Parasız, 1998) ve istenen yardım tutarı ile Merkez Bankası'nın altın ve döviz rezervlerine dokunulmayacağı da varsayılmıştır. Fakat kurumsal üyelikler ve Marshall yardım planlarına rağmen finansman ihtiyacının yarısı elde edilebilmiştir. "Türkiye'nin savaşta gördüğü zararı" kapsamayan ve Avrupa'nın savaş sonrası ihtiyaçlarına yönelik olmayan yatırım hedefleri için finansman ihtiyacı, Marshall yardımlarının dağıtımında görevli OEEC tarafından finanse edilmemiştir (Kurtoğlu, 2012).

Tablo 5.3 *Vaner Planı'nı Yatırım Miktarları (₺1000)*

Kaynak: *Parasız, 1998: 73.*

Sektörler	İç finansman (₺1000)	Dış Finansman (₺1000)	Toplam (₺1000)	%
Tarım	332000	280000	612000	16,4
Ulaştırma	848000	779000	1628000	43,7
Büyük su işleri	142659	12341	155000	4,2
Enerji	220200	327200	597400	16,0
Demir çelik	35000	93290	128290	3,4
Çimento	12000	11000	23000	0,6
Maden	34950	24800	59750	1,6
Endüstri	237317	287705	525022	14,1
Toplam	**1912981**	**1815836**	**3728817**	**100**

1950'den sonra ise, Demokrat Parti (DP) çizgisi ile farklı bir maliye politikası takip edeceğini ilan etmiştir. DP, kendinden önceki yönetim gibi planlama yapmayı düşünmemektedir. Fakat bu kamu otoritesinin üretimdeki ağırlığının azalacağı da anlamına gelmemektedir. Bilakis önceki üretim kültürüne de uygun olarak, devletin bireylerin yetişemediği her yerde olması arzu edilmektedir. DP programında da ifade bu durum ifade edilmektedir:

"... devlet imalatçılığı gibi devlet nakliyeciliği de bu memlekete pahalıya mal olmaktadır. Devlet bankacılığı ile devletin istikraz politikasının rasyonel bir yolda olduğu söylenemez. Faiz ve İskonto hadlerinin yüksekliği şüphe yok ki, iş ve istihsal hayatı üzerinde daima menfi tesirler icra edegelmiştir. Bundan başka istikraz imkânları daraldıkça devlet faiz hadlerini yükseltmiş ve bu suretle de yerli sermaye terakümü ve bunun istihsale akışı önlenmiştir. Hal böyle olunca, iktisadi ve mali düşüncelerimize göre hükümetimizce takip edilecek yolu şu dört esasta ifade etmek mümkün olacaktır:

1. *Bütün devlet hizmetlerinin görülmesinde azami tasarruf zihniyetiyle hareket ederek devlet masraf ve külfetlerini asgariye indirmek...*
2. *İktisadi cihazlanmamızı süratlendirmek...*
3. *İstihsal hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarmak*

Kanaatimizce ancak bu yollardan yürünmek suretiyledir ki, memlekette hayat pahalılığını önlemek; istihsali hayat pahalılığının ve yüksek maliyetlerin baskısından kurtarmak, iş ve istihdam hacmini genişletmek kabil olacaktır.
Bundan böyle amme karakterine haiz olmayan sahalarda işletmeciliğe geçmeyeceğiz... Ziraatın iktisadi bünyemizin temelini teşkil ettiğini hiçbir zaman gözden uzak tutmayacağız. Eski iktidarın yaptığı gibi gösterişli ve pahalıya mal olan bir devlet müessesesinin, karasaban ve kağnının mahkûmu olan yeni bir zirai bünye üzerine kurulamayacağı, kurulmak istendiği takdirde ise, milli ekonomiyi takatsiz düşüreceği hakikati daima hesap olunmak lazımdır. ... Motorun süratli, ucuz ve kolay nakliyatı temin ettiği bu devirde bilhassa karayollarına ehemmiyet vereceğiz." (Çavdar, 2002: 374-376).

Böylece 1950'den sonra gidilecek yol ve nasıl gidileceği de belirlenmiş oluyordu. Hükümet ana ağırlığı tarım ve ulaştırma olan, makineleşme ile birlikte yürüyecek olan, hazırlığı 46'dan beri yapılan bir kalkınma hamlesi deneyecektir. Ve bunu bireylerin yapması için destekleyecek önlemler ve teşvikler uygulayacaktır.

Bu hamlenin maliye ayağı devletin ulaştırma gibi altyapı yatırımları yapmasını gerektirmektedir. Altyapı, ürünlerin pazara ulaşması açısından önemlidir. Ayrıca tarımsal arazilerin sulanması, ekilebilir arazilerin genişletilmesi ve tarımın cihazlanması yani traktör ithalatı ile de tarım sektörü desteklenmiştir. Tablo 5.4'de 1949 ile 1951'in karşılaştırması yapılmıştır. Menderes hükümetinin ikinci yılında üretimde, tüm ürünler için ekim alanlarında, üretim de, tarım kredilerinde ve traktör sayısında ciddi artış gözlenmektedir.

Tablo 5.4 *Tarım Sektörü Gelişimi*

Kaynak: *Kurtoğlu, 2012: 459.*

	1949	1951
Hububat ekim alanı	7,5 milyon hektar	9 milyon hektar
Pamuk ekim alanı	305 000 hektar	642 000 hektar
Buğday üretimi	2,5 milyon ton	5,6 milyon ton
Arpa üretimi	1,2 milyon ton	2,7 milyon ton
Pirinç üretimi	58 000 ton	70 000 ton
Traktör	6 000 adet	25 000 adet
Çiftçiye kredi	412 milyon lira	820 milyon lira

1950-52 arasında tarımsal ürünlerin yurtdışı fiyatları da soğuk savaşın ilk sıcak çatışması Kore savaşı yüzünden yüksektir. Türkiye, gıda maddesi ihracatında (Şekil 5.1) yaşanan genişleme ile ithalatı finanse edebilir durumda olarak, ekonomik genişleme yaşamaktadır. Kırsal kesime, kamu destekleme fiyatları, destekleme alımları ve ihracat aracılığı ile kaynak aktarılırken, çiftçinin elinde kaynak birikmektedir. Aynı dönemde tüketim malları için talebin artışı, gelir artışının yaygın bir hal aldığını vurgulamaktadır. Tek tek insanların yaşamlarını geliştiren yeni yeni şeyler, büyük oranda ithal ürünleridir ve toplamda Merkez Bankası'nın ve hazinenin boşalmasına neden olmaktadır.

Aynı dönemde ulaştırma yatırımları ciddi bir dönüşümü de temsil etmektedir. Daha önce demiryolları üzerine yapılan tercih, ABD ile yakınlaşmanın başladığı tarihten itibaren karayolları lehine değişmiştir. Devlet Karayolları Müdürlüğü de, karayollarının projelerini hazırlamak, yolları yapmak ve yapılmasını koordine etmek üzere kurulmuştur. Çok tartışılan bir karar olmasına rağmen, Türkiye'nin bir bütün olmasında demiryollarından daha çabuk mesafe alınmasını sağlamıştır (Kazgan, 2004).

Tablo 5.5'den özellikle çimento ve elektrik üretimi alanında 10 yılda epey mesafe kat edildiği görülmektedir. Çimento, elektrik ve demir çelik üretimi pek çok yatırımın ara girdisi olarak önemlidir. Bu yatırımlar, devlete hem istihdam politikası üretme, hem de özel sektörü destekleme şansı vermektedir. Ayrıca sanayinin girdilerini (ara mallarını) üreterek nihai ürünlerin fiyatlarına dolaylı müdahale edilmektedir. Sonuçta hem kamu hem de kamunun koruması altında özel sektör büyümektedir.

Tablo 5.5
Alt yapı Yatırımları

Kaynak: *Kurtoğlu, 2012: 462.*

	1950	1960
Karayolu uzunluğu	47 000 km	61 500 km
Karayolu yolcu payı	% 46	% 67
Karayolu yük payı	% 17	% 37
Elektrik üretimi	790 milyon kwh	2 815 milyon kwh
Çimento üretimi	395 000 ton	2 038 milyon ton
Demir çelik üretimi	310 000 ton	531 000 ton

1950'lerin başlarında ve sonrada mümkün olduğunda, bu yatırımlar büyük oranda dış borçlanmayla finanse edilmektedir. Marshall Yardımları ve "Türkiye Sınai Kalkınma Bankası" (Dünya Bankası'nın yardımları ile "özel teşebbüsün finansmanı" için kurulan bir banka), Türkiye'deki kalkınmanın finansmanında aktif bir rol oynamıştır. Türkiye, 1946-50 arasında toplam 391 milyon ABD doları dış kaynak kullanırken, 1951-57 arasında 695 milyonu kredi, 754 milyonu hibe olmak üzere 1450 milyon dolar -bir kısmı 50'den önce anlaşması yapılmış- yabancı fon kullanmıştır (Kurtoğlu, 2012). Bu finansman desteği ile 50'lerin ilk yarısında hızlı bir ekonomik büyüme yakalanmıştır.

Resim 5.1

1950'lerden

Kaynak: *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt 2/ 1941-1960, 2003: 193.*

Hükümet programında sadece özel girişimciler için destekleyici olacağını söylemiş olmasına rağmen, kamu artan bir şekilde ekonomide rol almaya başlamıştır: Et ve Balık Kurumu, Petrol Ofisi, Turizm Bankası, Toprak Mahsulleri Ofisi, Şeker Şirketi ve Tarım Satış Kooperatifleri gibi giderek çoğalan ve genişleyen Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) aracılığı ekonomi yönlendirilmektedir.

"Tahıl ürünlerinin fiyatları prensip olarak her yıl arz koşulları ve dünya fiyatları göz önünde tutularak belirlenmektedir. Bu arada Anadolu köylüsünün 1911-22 arasındaki savaşlarda kaybettiği beşeri varlıklarını, daha sonraki yıllarda izlenen cebri tasarrufa dayalı bazı yatırım politikalarını, 1929 ekonomik krizinin etkileri gibi birçok nedenle yıllar süren bunalmışlığını göz önünde tutan DP yöneticileri, tarımsal ürünlerin fiyatlarını dünya fiyatlarının üzerinde belirleyerek (örneğin 1957 yılında dünya buğday fiyatları 27 kuruşken, ülkemizde 45 kuruş olarak saptanmıştır) popülist politikalarla ferahlatma yolunu seçmiştir (Parasız, 1998: 99)"

IMF, 2001'deki krizde Türkiye'yi terk etmeye zorlayana kadar, farklı hükümetler dönemlerinde de pek çok benzerlerinin yapılacağı bu uygulamalar, hem pancar ya da buğday gibi desteklenen bir ürünü eken çiftçiyi, hem de kentlerde yaşayan tüketicileri destekleyen bir mekanizmadır. Yüksek açıklanan destekleme fiyatı ile alınan pancar, şeker fabrikalarında işlenir, maliyeti önemsenmeden tüketicinin alım gücüne uygun bir fiyattan satılır. Tek sorun, hem üreticiye hem de tüketiciye kaynak aktarımının yapılabilmesi için zengin bir kamu kasası gerektirmesidir.

Hâlbuki Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrası, kalkınması için sağlam bir hazineye sahip değildi. Kamu harcamaları için dış borçlanma geçici bir çözümdür. Borç geri ödenirken, mutlaka devletin ana gelir kaynağı vergiler ortaya çıkacaktır. 1946-58 arasında, Türkiye'de düşük gelir düzeyi yüzünden tarım sektörü vergiden muaftır. Bununla birlikte toplumun %80 tarım sektöründe çalışmaktadır. 1950'den itibaren ülkemizde Gelir, Kurumlar ve Esnaf Vergileri üçlüsü uygulanmaya başlamış olmasına rağmen (Parasız, 1998), 1952'de yol vergisi, 1953'den sonrada Esnaf Vergisi kaldırılmıştır. 1957'de üretim ilk safhasında olan, yani ara malı üreten işletmelerin vergilendirilmesine yönelik yeni bir düzenleme yapılmıştır. Ama ara malı üreten işletmelerin çoğu, Kamu İktisadi Teşekkülü'dür. Böylece vergileme daha çok kamu sektörü üzerine yayılmıştır. Bu kurumlar aynı zaman da kalkınmanın desteklenmesinde görevli oldukları için, bu yeni vergilerin ödenmesi de Merkez Bankası avansları ile mümkün olmuştur.

Diğer bir ifade ile maliye politikasının vergi ayağı bile para politikası ile finanse edilir hale gelmiştir. Dönemin başlıca çözümü ve problemi haline gelecek olan parasal genişlemenin büyük kısmını kamu sektörünün Merkez Bankası kaynaklarından aldığı ödünçler oluşmaktadır.

1950-60 Dönemi Toplam	Milyon TL	%
Toplam Kamu Gelirleri (KG)	**37 176,2**	**100**
Dolaysız ve Dolaylı Vergi Gelirleri	24 761,6	66,6
Gümrük Vergileri ve Harçlar	2 054,3	5,5
Tekel Gelirleri	4 175,7	11,2
Diğer Kamu Gelirleri	6 184,6	16,6
Toplam Kamu Harcamaları (KH)	**52 569,2**	**100**
Cari Harcamalar	26 791	51,0
Yatırım Harcamaları	20 257,5	38,5
Transfer Harcamaları	5 520,1	10,5
Kamu Kesimi Açığı	**-15392,9**	**-29,3**
KG/KH	-	70,7

Tablo 5.6
Kamu Gelirleri ve Harcamaları (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)

Kaynak: *Kurtoğlu, 2012: 475.*

Tablo 5.6'da 1950-60 dönemi boyunca kamu gelir ve giderlerinin toplamı görülmektedir. Tablodan 1950-60 arasında kamu harcamanın yüksek bir oran olan %40'ının yatırım harcamalarından oluştuğu görülmektedir. Dönem boyunca devletin yaptığı harcamalarının toplamda 15391 milyon TL'lik kısmı için geliri yoktur.

"Keynesyen iktisat", Türkiye'nin günümüze kadar uygulaya geldiği temel iktisat teorisidir.

Hükümete göre bütün bu harcamalar için kaynakları "ekonominin dinamizmi"dir (Kurtoğlu, 2012). Bu ifade ile kast edilen, kamu eliyle yapılan yatırımların, verilen kredilerin başlangıçtaki borcu finanse edecek bir ekonomik büyüme yaratmasıdır. Bu açıklama teorideki adıyla "Keynesyen İktisat Teorisi'dir. Türkiye'nin aslında el yordamı ile 1950'den öncede uyguladığı politika aynı temeller üzerinde yükselmektedir. John Maynard Keynes (1883-1946)'in ilk kez 29 bunalımı sonrası ifade ettiği teoriye göre, eğer ekonominin atıl, kullanılmayan kaynakları varsa, kamunun yarattığı ilk hareketin enflasyonsuz bir büyüme yaratması muhtemeldir. Türkiye'de ise büyüme enflasyonla birlikte gerçekleşmiştir. Türkiye'de büyümenin ve enflasyonun büyüklüğünü belirleyen, kullanılmamış insan ve üretim kaynaklarına rağmen, tarımın verimliliğinin düşüklüğü ve sanayinin ara girdilerde ithalata bağımlılığıdır. Bu sorunlar çözülmeden büyüme ve enflasyonun bu birlikteliği devam edecektir.

SIRA SİZDE 6

Keynesyen iktisat modelini araştırınız.

Para Politikası ve Enflasyon

Para politikası, alışverişlerde kullanılan para miktarının azaltılması ya da artırılması ile yönlendirilmektedir. Örneğin, Merkez Bankası matbaasının çok çalışması ya da ticari bankaların daha çok kredi vermesi, faiz oranlarının ya da iskonto oranlarının düşürülmesi gibi uygulamalar piyasadaki para hacmini artırır. Para hacminin artışı da bireylerin satın alma gücünü artırır. Bu artış, eğer piyasadaki paranın alacağı ürün sayısı kısıtlı ise, fiyatlar genel seviyesine enflasyon olarak yansır.

Türkiye'de 1940'ların ikinci yarısında parasal genişleme görülmektedir. Bunun üç temel nedeni olduğundan söz etmek mümkündür. Birincisi altın para standardının çökmüş olmasıdır. Artık ekonominin ihtiyacı olan para miktarı için, altın gibi sabit bir kriter kalmamıştır. Bu nedenle tüm dünyada İkinci Dünya Savaşı sonrası parasal genişleme görülmektedir. Hatta 1974 krizinin nedenlerinden biri olarak bu genişleme düşünülmektedir.

İkinci neden Keynesyen politikalardır. Keynes kamu yatırımları aracılığı ile ekonomiye para sunmanın, alışverişlerin artması ile kendisinden daha büyük ekonomik büyüme yaratacağını teorileştirmiştir. Teorik bir temelinde olması kamu yöneticilerini rahat hareket etmeye itmiştir.

Üçüncüsü neden ise, Türk demokrasi sisteminin çok partili hayata ve geniş halk kitlelerine fikrini sormaya yeni başlamış olmasıdır. Sıkı maliye ve para politikası, hükümetlerin elinde ekonomiyi yönlendirmek için çok fazla araç bırakmamaktadır. Bu sıkıntı, hükümetlerin genellikle de seçime giderken, hem maliye hem de para politikasını gevşetmeleri ve ekonomiyi rahatlanmaları ile sonuçlanmaktadır. Türkiye'de de ilk çok partili seçim deneyimi (1946) ile her iki politika aracının da daha esnek kullanılmaya başlandığı gözlenmektedir. 1950'lerden sonra ise, para politikası araçları çok sık başvurulan araçlar haline gelmiştir.

Örneğin, 1950'den sonra, reeskont oranı %4'den 3'e, bankaların ödünç verme işlerinde uygulanacak faiz oranı da %8,5'den %7'ye, bankalara yatırılan tasarruflar için faiz oranı ise, %4,5'den 2,5'e düşürülmüştür (Yaşa, 1980). Bütün bu araçlar tasarrufların, ister tüketim ister yatırım için olsun, düşük maliyetle borç verilebilmesi için uy-

gun koşulları oluşturmaktadır; ekonomide para artmaktadır. Bununla birlikte, bu dönemde parasal genişlemenin asıl kaynağı Merkez Bankası matbaasının çok çalışmasıdır. Tablo 5.7'de Merkez Bankası'nın yıllara göre ek para basma miktarı görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı gibi, 1951'de parasal taban 224 milyon TL, 1957'de ise 761 milyon TL'ye genişlemiştir. Hükümet giderek daha fazla para basmaktadır.

	1951	1953	1955	1957	1959	%
Parasal Tabandaki Değişmeler	224	228	522	761	573	100
Kamu Mali Sektörleri (KMS)	23	-75	147	89	152	14,85
Kamu İktisadi Kuruluşları (KİT)	42	49	219	264	-22	31,15
Tarım Politikası Kuruluşları (TPK)	174	226	307	602	177	83,68
Özel Sektör	57	48	-58	8	58	16.29
Dış Sektör	-4	229	-251	-298	-553	-27,51
Diğer Net Aktifler	-37	-253	158	96	761	-18,66

Tablo 5.7 *1950'lerde Türkiye'de Parasal Genişlemenin Miktarı ve Kullanıldığı Alanlar (Milyon TL)*

Kaynak: *Parasız, 1998: 85'den Akyüz, Yılmaz, Money and Enflation, SBF yayını, no: 361, s.135.*

Bu parasal fazlanın kimin için kullanıldığı ise, tabloda üç tip kamu örgütlenmesi aracılığı ile incelenmiştir. Tablo'daki ifadelerden "kamu mali kuruluşları", kamuya ait ya da kamu ortaklı Şeker Bank, Etibank, Ziraat Bankası gibi bankalardan oluşturmaktadır. "Kamu iktisadi kuruluşları" ise, devlet tarafından kurulmuş, genellikle imalat sektöründe bulunan Ereğli Demir Çelik gibi KİT'lerdir. Tarımsal fiyat ve destek politikaları ile görevli kuruluşlar da "tarım politikası kuruluşları"dır. Örneğin Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) tarımsal ürünlerin stok ve fiyat düzenlemelerini yürütmektedir. Şeker Şirketi ise, şeker pancarın alımları ve destekleme fiyatları ile ilgilidir. Bu üç tip kamu örgütlenmesi, üzerlerindeki vergi borçları ödeyebilmek, destekleme alımlarını yapmak, verimli olmadığı halde kredi açmak gibi görevleri yapabilmek için Merkez Bankası kaynaklarını, avans ve kredi kullanımı aracılığı talep etmektedirler. Tablodan görülebileceği gibi, 10 yıllık toplam olarak, hükümet Merkez Bankası kaynaklarının %83'unu tarım politikası kuruluşları için, %31'ini KİT'ler için kullanmıştır. Bu kurumlar için kullanılan miktar, tarım için kullanılanların yanında mütevazı kalmaktadır. Kamu mali kurumları ise, kendileri de finans kurumu olduğu için daha da az bir kısma başvurmuşlardır. Sonuçta dönem boyunca basılan para büyük oranda tarımda kalkınmayı finanse etmek için kullanılmıştır.

Dönem boyunca tek finans kaynağı Merkez Bankası değildir. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası dönemin önemli bankalarından ve dolayısıyla finans kaynaklarındandır. 1951'de faaliyete geçen bu banka özel sektöre orta ve uzun vadeli sanayi yatırım kredisi vermek, Marshall yardımlarının dağıtılmasında yardımcı olmak, ithal girdileri için döviz ve teknik yardım sağlamak için kurulmuştur. İlk başkanı da bir Amerikalıdır. Verdiği kredilerde yanlı bir politika izlediği iddia edilmesine rağmen dönemin önemli aktörleri arasındadır.

1953'de İstanbul Bankası ve Demirbank, 1954'de İşçi Kredi Bankası, Şekerbank ve Vakıflar Bankası, 1955'de Pamukbank, 1958'de Çay Bank, 1959'da Öğretmenler Bankası ile banka sayısı artarken, aynı zamanda bankalardaki tasarruf miktarı da artırmaktadır. Söz konusu bankalar genellikle dönem içinde uzun vadeli konut kredileri, ithalat ya da ihracat kredileri vermektedirler. Diğer bir ifade ile dolaylı yoldan kalkınmayı finanse etmektedirler ve bu durumda Merkez Bankası'nın yükünü hafifletmektedir.

Merkez Bankası kaynaklarına bolca başvurulmasının, ithalattaki tıkanıklıkla birleşen sonucu fiyatlar genel seviyesinin yükselmesidir (Yaşa, 476). Ancak para politikasındaki rahatlık 1958'e kadar sürdürülmüştür. 1958'de IMF ile görüşmelerin sonucunda, Türk parasının değerinin düşürülmesi dahil, sıkı para politikasına geri dönülmüştür. Merkez Bankası kredilerinin sınırlandırılması, ticari bankaların kredilerinin dondurulması yani daraltıcı para politikası uygulamalar arasındadır. Ama maliye politikası tedbirleri yani vergilerin artırılması, 60'dan sonrasına kalmıştır.

UYGULANAN POLİTİKALARIN SONUÇLARI

AMAÇ 3 ***Dönem boyunca uygulanan politikaların sonuçlarını değerlendirmek.***

1946'dan itibaren uygulanan genişleyici dış ticaret, para ve maliye politikalarının sonuçlarını birkaç bakış açısından değerlendirilebilir. Sonuç alanlarından ilki tarımsal politikaların sonuçları olarak görülebilecek kentleşme ve istihdamdır. İkincisi ise, yapılan yatırımlarının ekonomik gelişmede yarattığı etkinin incelenmesidir.

Nüfus Politikaları, Kentleşme ve İstihdam

1950'lerde sonra kentleşme, uygulanan pek çok politikanın beklenmeyen bir sonucu, bir yan etki olarak ortaya çıkmıştır. Şekil 5, de sayım yıllarına göre kent nüfusu ve nüfus artış hızı görülmektedir. Şekilde dikey sütunların koyu renk olan kısımları, sayım yıllarında kır nüfusun miktarını göstermektedir. Örneğin 1927'de Türkiye nüfusunun 10 milyon 342 bin kişisi köylerde, 3 milyon 306 bin kişisi şehirlerde yaşamaktadır. 1950'de aynı rakamlar köy için 15 milyon 703 bin, şehir için 5 milyon 244 bin'dir.

Grafikte, artış hızı da gösterilmiştir. 1935'deki nüfus sayımında kent nüfusunun yılda %1,9, köy nüfusunun ise yılda %2,4 büyüdüğü görülmektedir. 1935'den sonra kent nüfusun bütün sayım yılları için köyden daha çok artığı görülmektedir.

Şekil 5.2

Kır ve Kent Nüfusları ile Artış Oranları (1927-1960)

Kaynak: *www.tuik.gov.tr*

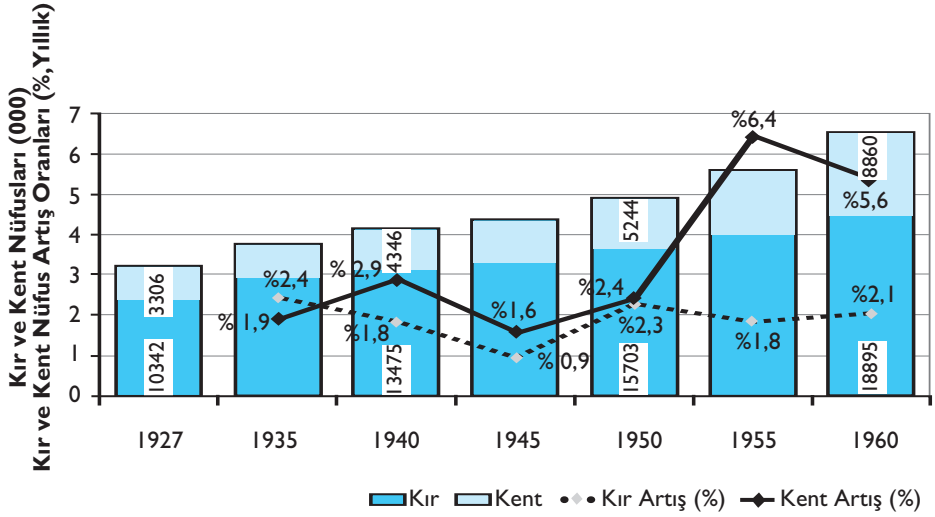

Bununla birlikte 50'den sonra köy nüfusu ortalama %2 gibi büyürken; kent nüfusu 50-55 arasında %6,4, 55-60 arasında %5,6 büyümüştür. Bu artışın sadece eski-

den beri kentte yaşayanların nüfus artışından kaynaklanmadığı açıktır. 1950'de hala nüfusun %75'i köylerde yaşamakla birlikte, kent nüfusunda kontrolsüz bir artış gözlenmektedir.

Kente göçün birkaç kaynaktan beslendiğini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren takip edilen nüfus artırıcı (pronatalist) politikalardır. Savaştan hemen sonra, askerden bir milyon silahaltındaki genç terhis edilince, 40'ların ikinci yarısında nüfusun artışı hızlanmıştır. Grafikten de görülebileceği gibi, artış kır ve kentte birbirine paraleldir. 1950'den sonra ise, kentsel nüfus artışı başka bir kaynaktan beslenmeye başlamıştır: İç göçten.

Tarımda makineleşme, ulaştırma yatırımları ve nüfus artırıcı politikalar kentlere göçün odağında yer almaktadırlar.

Kente göçün ikinci kaynağı, toplumsal değişimleri beraberinde getiren tarımda makineleşmedir. Tarımda makineleşme, sulama ve yeni tohumlar için yapılan yatırımlar, tarım sektöründe verimliliği ve iş gücü fazlalığını ortaya çıkarmıştır. İnsan emeğine ihtiyacın azalması, kırsal kesimdem şehre göçüde başlatmıştır.

Bir üçüncü kaynak ulaştırma sektörüne yapılan yatırımlardır. Kentlerin daha kolay ulaşılabilir oluşu, kısa süreli ziyaretlerle şehir yaşamını tanıma, özenme ve göçme sürecini de başlatmıştır. Hatta Kıray, bu üçlü değişimin yanı sıra penisilin ve DDT'nin Anadolu'ya girişinin ölüm oranlarını değiştirdiğini, bunun nüfus artış hızını görünür hale getirdiğini ve nihayetinde Anadolu'nun yüzyıllardır süren içe kapalı, durağan dengesinin bozulmasına neden olduğunu söylemektedir (Çavdar, 2003: 385).

Kente artan göçün başka sorunlara da yol açacak iki önemli sonucundan söz edilebilir. İnsanların ve ailelerin şehre göçmesi ile konut ve istihdam sorunu ortaya çıkmıştır. Konut ihtiyacı, günümüze kadar gelen bir problemdir. Kamu eliyle yapılan konutlardan, kamu tarafından kredilendirilen ortak üretimlere (konut kooperatifleri), ailelerin kendilerinin çözümü olarak düşünülebilecek gecekondulaşmaya kadar farklı yöntemlerle çözümlenmeye çalışılmıştır..

Gecekondu nedir?

SIRA SİZDE 7

İstihdam sorunu ise, göçenlerin düzenli işleri olmaması, sanayi sektörünün gelen grubu mesh edememesi olarak gözlenmektedir. İngiltere, Almanya gibi bugünün gelişmiş ekonomileri benzer basamaklardan geçerken, kentlerdeki sanayi yatırımları tarımdan çözülen kitleyi toplamıştı. Bu hareket, bu ülkelere özel istihdam oranlarında, çalışan kitlenin en büyük sayısının önce tarımda sonra sanayide olması şeklinde gözleniyordu. Fakat Türkiye gibi sonradan gelişen ekonomilerde, en büyük istihdam kitlesinin tarımdan hizmetlere geçmesi şeklinde gözlenmektedir.

Türkiye sanayileşmede yeterli gelişme düzeyine ulaşmadığı için göç edenler, işportacılık ve geçici işçilik gibi iş güvencesi olmayan ve gelir düzeyi son derece düşük, hizmet sektörü alanlarında çalışarak ve gecekondularda oturarak kentli oluyorlar. Bu gelişim, Tablo 5.8'de sayılar aracılığı ile de takip edilmektedir. 1945-1950 arasında istihdam 1139 bin kişi artarak 8790 bin kişiye çıkmaktadır. Çalışanların %84 tarım sektöründe çalışmaktadır ve iş imkânlarındaki artışın büyük kısmı tarım sektörü (%74,5'si) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bütün bu ifadeler, 45-50 arasında büyümenin tarım kaynaklı olduğu düşündürmektedir.

Tablo 5.8
Ekonomik Faaliyet Alanlarına göre İstihdam

Kaynak:
www.tuik.gov.tr

	Top. İstihdam (000 kişi)	Tarım (000 kişi)	%	İmalat (000 kişi)	%	Hizmetler (000 kişi)	%
1945	7651	6559	86	684	9	408	5
1950	8790	7408	84	761	9	621	7
1945-50 artış	**1139**	**849**	**74,5**	**77**	**6,8**	**1654**	**18,7**
1955	10482	8093	77	1192	11	1197	11
1960	11945	8342	70	1328	11	2275	19
1950-60 artış	**3155**	**934**	**29,6**	**567**	**17,9**	**1654**	**52,4**

Tarım: Tarım, Ormancılık, Avcılık ve Balıkçılık;
İmalat: Madencilik, Elektrik, Gaz, Su, İnşaat;
Hizmetler: Toptan ve Perakende Ticaret, Ulaştırma, Haberleşme, Mali Kurumlar, Topluma Hizmeti kapsamaktadır.

1950-60 arası ise toplam istihdam 3155 bin kişi artmıştır. Bu yaratılan ek istihdamın %29,6'si tarım sektöründe, %17,9'u imalat sektöründe, %52,4'u hizmetler sektöründe iş bulmuştur. Bu durum Türkiye kalkınmasının hizmetler ağırlıklı yeni yapısını göstermektedir.

Sonuç olarak bu dönemde tarım, ulaştırma (ve Kıray'ı takip ederek sağlık) yatırımlarının artışı, kentlerin büyümesi ve istihdamın hizmetler lehine şekillenişi ile takip edilebilmektedir.

Kalkınma, Milli Gelir ve Büyüme

Uygulanan ekonomi politikaların sonuçları ayrıca ülkedeki üretimin gelişiminden de takip edilebilir. Bir ülkedeki ekonomik kalkınmayı ölçmek için farklı yöntemler kullanılabilir. Milli gelirin büyümesi en basit sayısal değerlendirme tarzıdır. Bunun yanı sıra, ekonomik büyüme ile birlikte sağlık ya da eğitim hizmetlerinin gelişmesi ve insanların yaşamlarına kalite getirmesi beklenir. Bu kalite, çocuk ya da bebek ölüm oranlarının düşüşü, toplum içinde eğitim alan birey sayısının artışı ya da insan ömrünün uzaması ile gözlenebilir. Örneğin Türkiye'de 1950-55 yılların ortalama insan ömrü 43,6 yıldır. 1960-65 arasında ise bu oran 52,1 yıla çıkmıştır. Yine 1950'de ilkokul okul çağındaki çocukların % 69'u, ortaokul çağındakilerin %5'i, lise çağındakilerin %1,3'ü okula gitmektedir. 1960'da ise, bu oranlar sırasıyla %81, %15, %3 olmuştur (Tuik, www.tuik.gov.tr). Yaşam kalitesindeki artış gözlenebilmektedir. Ayrıca bazı hastalıklardan da ekonomik gelişmenin izleri takip edilebilir. Örneğin tüberkülozla (veremle) iyi beslenme arasında yakın bir ilişkili sözkonusudur. 1946'da tüberküloza bağlı ölümler yüzbinde 150 iken, 1960 yılında yüzbinde 52'ye inmiştir (TC. Sağlık Bakanlığı, 2008: 17). Dönemin gelişmiş ülkelerine göre hala çok kötü olmasına rağmen açık bir düzelme görülmektedir.

Dönemin kurum tabanlı uluslararası kutuplaşmaları, sağlık hizmetinde de görülmektedir. 1952 yılında, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi milletlerarası kurumlardan yardım alınarak, Sağlık Bakanlığı bünyesinde Ana Çocuk Sağlığı Şube Müdürlüğü, 1953'de de Ana ve Çocuk Sağlığı Tekâmül Merkezi kurulmuştur. Bebek ölüm hızı 1950 yılında binde 233 iken, 1960 yılında binde 176'ya düşmüştür (TC.Sağlık Bakanlığı, 2008: 17). Ana ve Çocuk Sağlığı Merkezleri 1960'larda da sosyal güvenlik ağının en iyi çalışan birimleri olacaktır.

Niteliksel değişme yanı sıra niceliksel değişme de dönemin gelişme çizgisini ortaya koyabilir. Sayısal gelişmeler için en çok, bir ülkede üretimin toplam parasal

miktarını gösteren Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) kullanılmaktadır. GSMH'nın 1941-60 arasındaki değişimi Şekil 5.3'de görülmektedir.

Şekil 5.3

1941-60 Arasında GSMH ve Sektörel Büyüme Oranları (%)

Kaynak: *www.tuik.gov.tr*

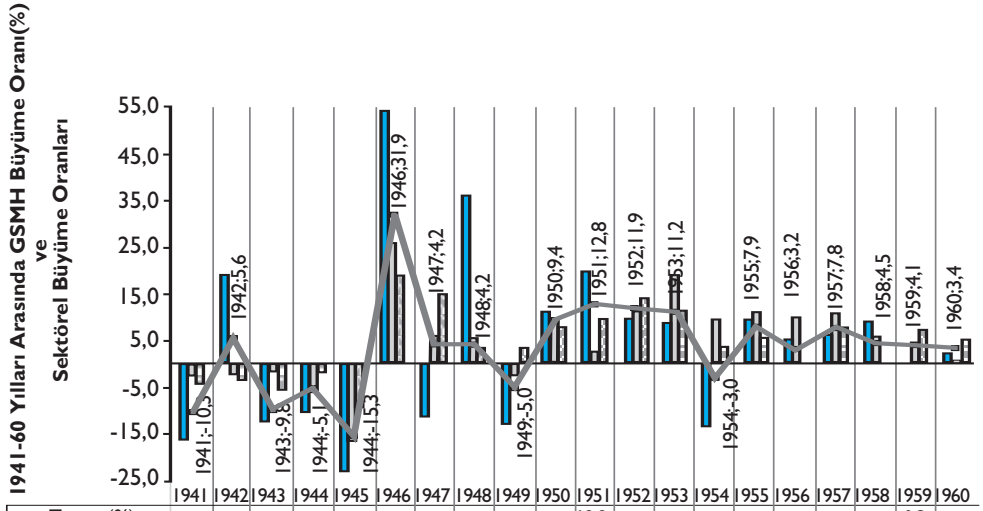

	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Tarım (%)	-16,5	19,4	-12,5	-10,7	-23,4	54,2	-11,7	35,9	-13,5	10,9	19,8	9,5	8,7	-13,9	9,8	5,0	6,5	9,2	0,3	2,3
Sanayi (%)	-2,4	-2,5	-1,4	-6,1	-16,6	26,1	5,8	5,4	-2,7	9,3	2,6	10,9	19,2	9,2	11,3	9,6	10,7	5,6	3,6	0,4
Hizmetler (%)	-4,7	-3,9	-6,1	-1,6	-10,8	19,4	14,9	3,6	3,1	8,0	9,6	14,5	11,8	3,6	5,5	-0,3	7,9	0,4	7,6	5,4
GSMH (%)	-10,3	5,6	-9,8	-5,1	-15,3	31,9	4,2	4,2	-5,0	9,4	12,8	11,9	11,2	-3,0	7,9	3,2	7,8	4,5	4,1	3,4

Şekil 5.3'de ekonominin bir bütün olarak büyüme ve küçülmelerini göstermek için GSMH'nin artış ve azalışları kullanılmıştır ve düz çizgilerle gösterilmiştir. Ayrıca tarım sanayi ve hizmetler sektörlerindeki büyüme ve küçülmelerde sütunlar halinde gösterilmiştir.

Daha öncede bahsedildiği gibi, Türkiye için savaş yılları zorlu geçmiştir. Grafikte, bu gelişim 1940'dan sonra her sektörde görülen küçülmeyle ile izlenebilmektedir. 1942'deki tarım sektörü büyümesi hariç 1946'ya kadar daima küçülme yaşanmıştır. Fakat seçim yılıyla birlikte büyüme başlamıştır. 1946'da ekonomi bütün halinde %32 büyürken, tarım sektörü %54 büyümüştür. 1946'dan sonra ise hepsi tarım sektörü için olan üç kötü yıl söz konusudur: 1947, 1949, 1954. Söz konusu tarım sektörü olduğu için ve hava koşullarına bağımlılığımız devam ettiği için bu yılların kurak yıllar olduğunu düşünmek mümkündür. Şeklin bütününden, ekonomik büyümenin 1946 sonrası 1954'de kadar ortalama %10'lar civarında olduğu, 1955'den sonra da yavaşça %3'e kadar düştüğü görülmektedir. Açıkça izlenebilen bu seyir, gerek maliye gerekse para politikaları açısından, ekonomik gelişmenin sürekliliğin mevcut sistemle sağlanma imkânın kalmadığını düşündürmektedir. Bütün olarak ekonomi 1946'dan sonra, giderek küçülen istikrarlı bir büyüme yaşamıştır.

Fiyatlar Genel Seviyesindeki Değişme

Fiyatlar genel seviyesinin değişken olmaması bütün ülkelerin iktisat politikasının temel hedeflerindendir. Fiyatların büyük miktarlarda yükselişi (enflasyon) ve düşüşü (deflasyon), üretim faaliyetlerinden belirsizlik yarattığı için, büyümeyi engelleyici olarak algılanmaktadır. Fiyatların geriye doğru seyri, iflasları ve işsizliğin yükselmesini beraberinde getirir. Fiyatların yükselişi ise, çok büyük oranlarda olduğu zaman, az kazanandan çok, çok kazanandan az alınan bir vergi gibi işlediği için, gelir dağılımını bozucu etkilere sahiptir.

Şekil 5.4

1940-1960 Arası Fiyat Hareketleri

Kaynak: *www.tuik.gov.tr*

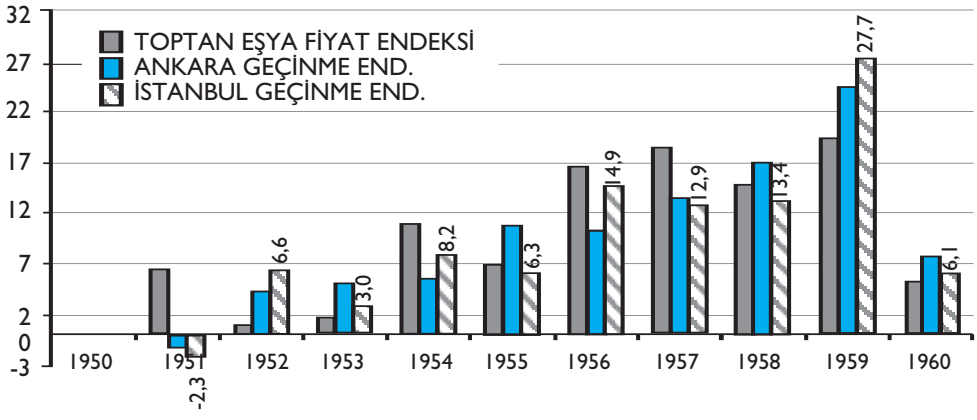

Enflasyon ortalama fiyat seviyesi olarak ifade edilir. Bu nedenle de farklı ürünler için ayrı ayrı hesaplanabileceği gibi, tüm ürünler için toptan bir ortalama hesaplama da yapılabilir. Şekil 5.4'de, İstanbul ve Ankara'da bireylerin yaşamlarındaki fiyat hareketleri ve toptan eşyalar için fiyat hareketleri gösterilmiştir. Her üç endekste de 1950-60 arası fiyatların giderek yükseldiği görülmektedir. Sonradan yaşayacaklarımıza göre düşük olmakla birlikte dönem için oldukça endişe vericidir. Parasal genişleme satın alma gücü vermiş olmasına rağmen, satın alınmak istenen ürünlerde darlık söz konusudur. Fiyat artışlarının iki büyük şehirde birbirinden farklı seyrettiği de görülmektedir. Bununla birlikte artış her iki ilde de görülmektedir.

İNTERNET

Ayrıntılı fiyat artışlarını izlemek isteyenler için, Türkiye İstatistik Kurumu web sayfası www.tuik.gov.tr

Özet

AMAÇ 1

İkinci Dünya Savaşı sonrası Dünya ekonomisini ve uluslararası parasal düzeni

İkinci Dünya Savaşı sonrası Dünya tarihi yeniden şekillenmiştir. Bretton Woods'da Savaşın sonunda oluşan yeni ekonomik dünya, IMF, Dünya Bankası gibi yeni kurumları ve uluslararası ticarette yeni ödeme birimi olarak Dolar'ı ortaya çıkarmıştır. Altın standardının da çökücünü de resmileşmiştir. Yeni düzen altın kambiyo sistemi 1970'lere kadar devam edecektir. Kurumsal dünya sadece IMF ve Dünya bankasından ibaret de değildir. Savaş sonrasının iki lideri, ABD ve Sovyetler Birliği'nin etrafında, yeni askeri birlikler NATO ve Varşova Paktı oluşmuştur. GATT, Birleşmiş Milletler, farklı kalkınma örgütleri IBRD, IDA kurumsal yapıyı uluslar arasına her seviyede yaymaktadır.

Türkiye 1946'da bu yapıya OEEC'ye ve IMF'ye üyelikle adım atmıştır. Ülkenin tek amacı olan kalkınmayı finanse etmek için bu kurumlar aracılığı ile yöntemler aramıştır. 1946-60 döneminin ön plana çıkan niteliklerinden bir tanesi, bu nedenle kurumlar aracılığı ile elde edilen dış borç imkânlarıdır. 1952-53 yılları civarında dış borç olanakları azalınca, kalkınma yoğun olarak Merkez Bankası kaynakları ile finanse edilemeye başlanmıştır.

AMAÇ 2

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ortamı

Türkiye'de 1946-60 döneminde büyüme kamu tarafından pek çok yönden desteklenen ortak bir üründür. Sanayide fabrikaların kurulması, tarımda ekili alanların genişletilmesi ve traktör sayısının artırılması, ulaştırmada karayollarına ağırlık verilmesi, elektrik şebekelerinin geliştirilmesi, büyümeyi tahrik eden ve yönlendiren başlıca unsurlar olmuştur. 50'lerin ilk yarısında hızlı bir büyüme de elde edilmiştir. İkinci yarısında, Merkez Bankası kaynaklarına sık başvurulmasının yan etkisi olarak enflasyonda görülmeye başlanmıştır.

Bu dönemde yaşanan hızlı ekonomik kalkınma, devletin bunu mümkün olduğunca vergi almadan gerçekleştiriyor olması, sıradan insanların yaşamlarını iyileştirmiş, gelirlerinin artmasına neden olmuştur. Gelirlerin artışı ise, tüketimin büyümesine ve bireysel taleplerin çeşitlenmesine yol açmıştır.

Büyümenin sektörler açısından gelişmesi ise, kalkınmanın farklı yönlerini göstermektedir. Tarım sektörü, Türkiye'deki her beş kişiden dördünün çalıştığı sektör olarak, dönem boyunca yoğun kaynak aktarımı ve teknik araçlar kullanımı ile gelişmiştir. Sanayi sektörü ise, kalkınmanın önemli bir ayağı olarak, daha önceki planlı dönemlerde de devlet eliyle geliştirildiği gibi, bu dönemde de destek almaya devam etmiştir. Hizmetler sektörü ise, özel bir destek almamasına rağmen, tarımda makineleşmeyle ve zenginleşmeyle şehre göçen insan kitlesini beslemeye başlamıştır. Dolayısıyla dönem boyunca uygulanan politikalar sektörlerin dönüşümüne neden olmuştur.

AMAÇ 3

Dönem boyunca uygulanan politikaların sonuçlarını değerlendirmek

Bu dönemde uygulanan politikaların iki temel sonucu olmuştur. Ülkemizde 1946'dan sonra ödemeler dengesi sorunlarını çözümlemek her iktidarın ana problemi olmuştur. Üretilen çözümde 1980'e kadar, "ithal ikâmeci sanayileşme" politikasıdır. Bu dönemin tecrübelerinden çıkarılan diğer sonuç ise, finansman kaynakların kıt ve planlamanın önemli olduğudur. Yapılmak için seçilen yatırımların, ülkenin mevcut üretim imkânları ile ihtiyaçlarını birleştiren, üzerinde düşünülmüş yatırımlar olması gerektiğidir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Bretton Woods sisteminin kurumlarındandır?
a. IMF
b. IBRD
c. NATO
d. Avrupa Ekonomik Topluluğu
e. Birleşmiş Milletler

2. Altın kambiyo sistemi için aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?
a. Piyasadaki para miktarı kadar altın veya altın karşılığı olan ABD dolarının Merkez Bankası'nda bulunmasıdır
b. Piyasadaki para miktarı kadar altının Merkez Bankası'nda bulunmasıdır
c. Piyasadaki para miktarının % 10'unu kadar altının Merkez Bankası'nda bulunmasıdır
d. İnsanların tasarruf aracı olarak altın bulundurmasıdır
e. İnsanların alışverişlerini altın üzerinden yapmasıdır

3. I. IMF'ye üye olma kararı
II. Krom ve tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşeceğinin beklentisi
III. Savaş boyunca yüksek enflasyon yaşanması
IV. Ödemeler dengesinin açık vermesi
Yukarıdakilerden hangisi 1946 devalüasyonunun nedenlerindendir?
a. I, II, III
b. II, III, IV
c. IV
d. II, IV
e. I, III, IV

4. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı harcamalarının dış ödemeler sistemini dönüştürmesi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?
a. Altın standardından altın kambiyo sistemine dönüşüm
b. Altın standardından takas sistemine dönüşüm
c. Altın kambiyo sisteminden kliring sistemine dönüşüm
d. Kliring sisteminden takas sistemine dönüşüm
e. Takas altın stardardı sistemine dönüşüm

5. 1946'ya kadar Türkiye ödemeler dengesi için aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?
a. 1946'ya kadar ödemeler dengesi açığı vardır.
b. 1946'ya kadar ödemeler dengesi fazlası vardır.
c. 1946'ya kadar ithalat fazladır.
d. 1946'ın daha önceki yıllardan bir farkı yoktur.
e. 1946'da ödemeler dengesi dolarla ödenmiştir.

6. I. NATO
II. Varşova Paktı
III. IMF
IV. Dünya Bankası
Türkiye, yukarıdaki kurumlardan hangisine üyedir?
a. I, II, III
b. I, III, IV
c. II, III
d. III, IV
e. I, II, IV

7. Aşağıdakilerden hangisi 1946-60 boyunca tarım sektörü için uygulanan politikaların sonuçlarından biri **değildir?**
a. Vergi gelirlerinin artması
b. Çiftçi gelirlerinin artması
c. Ekilebilir arazinin artması
d. Tarımsal üretimin artması
e. Tarımda makineleşmenin artması

8. Herhangi bir ürün için destekleme fiyatı ilan etmek ve bu fiyattan ürünü satın almak aşağıdaki politikalardan hangisinin araçlarındandır?
a. Maliye politikası
b. Para politikası
c. Merkez Bankası politikası
d. Dış ticaret politikası
e. Faiz politikası

9. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de parasal genişlemenin nedenleri arasında sayılabilir?
a. Türkiye'nin çok partili hayata geçmiş olması
b. Altın kambiyo sisteminin çökmüş olması
c. Klasik ekonomi politikaları
d. Hükümetin sıkı maliye politikası takip edişi
e. Hükümetin sıkı para politikası takip edişi

10. I. Traktör ile makineleşme
II. Destekleme alımı
III. Destekleme fiyatı
1950'lar boyunca tarım sektörü için yukarıdaki politika araçlardan hangisi kullanılmıştır?
a. I, II, III
b. I, III
c. III
d. II
e. II, III

Yaşamın İçinden

Fitne Fücur Yılbaşı Balolarında
Adalet Cimcoz*

Bu sefer sizinle biraz etrafta dolaşalım. Bu arada 1947 yi de gönderdik. Size bu yılbaşından fazla havadis veremiyeceğim. Bu işi ciddî gazetelerimiz yaptı. Biraz Parkoteline, biraz da Pavyona göz atalım isterseniz. Kadınlarımız 1948'e yarı çıplak girdiler. Bu yeni moda bizim tombul, mülâhham bayanlarımızın hepsine yakışmamış. Bir tramvay kalabalığı arzeden lokallerde dans ederken açık sırtlara değen eliniz nemleniyor, "Bandit" "je revienne", ve buna mümasil ağır kokular sabaha kadar yerini nev'i şahsına münhasır "Feme" kokularına bırakıyordu. 1948 e girerken aklımda kalan sadece koku ve et oldu. Bu çıplaklık hiç mi kimseye yakışmamıştı diyeceksiniz, yakışmıştı tabiî. Bilfarz Parkotelinde gördüğüm Bayan Muallâ, Robert Pike'nin bir tuvaletini giymişti, fildişi omuzlarını ve sırtını açık bırakan bu gece elbisesi akşamın en güzel kadınına, güzelliğine bir kat daha yardım etmiş, dirseklerini geçen siyah uzun kolluklar kibar halini bir kat daha aksantüe [vurguluyordu] etmişti. Park otelindeki en güzel, en şık ve en zarif kadın muhakkak ki Bayan Muallâ idi. Gazinoda göze çarpan gece elbisesi Bayan Fatma Tatari'nin giydiği payet işlemeli tuvaletti, bu güzel kadınımız çikleti geceleri bile çiğniyor. En güzel tuvalet Bayan Atıfet'in giydiği gece maisi renginde ve küçük yıldızlar işlenmiş bir tuvaletti. Oradaki en güzel kadın ise Bayan Serbülent idi. Konak Otelinde rastgeldiğim en şık ve en güzel kadın sahibesi bulunan Bayan Jale idi. Bütün Istanbulu bu lokallerde görmek kabil. Esat Mahmut Karakurtla sohbet eden Markopaşa, Merhumpaşa ve sonunda Ali Baba olan S. Aliyi, Ankara'dan kolunu tedavi ettirmek üzere gelmiş bulunan ve şubatta bir konser verecek olan Orhan Borar'ı, Cahit Irgatı, otomobil meraklısı Kefeli Mahmud'u, üzerinde kendi kreasyonu siyah beyaz bir tuvaletle Bayan Nermin Baykurd'u, masalarında mütemadiyen şampanya patlıyan izmirli Çivicioğlu ailesini, çardaş dansını bütün şirinliği ve mahareti ile icra eden bayan Hadiye'yi, boynuna ince siyah kadife bir kordelâ bağlamış olan Nevin Akkayayı, masasında harikulade güzel bir kadın bulunan Ali Muhiddin'i ve daha bu" çoklarını Parkoteli'nde gördüm.

Salon, 15 Ocak 1948'de (1)

…… "Adalet Cimcoz ise yine 1947 yılında Taksim Pavyonu'nu şöyle betimliyor: ""Güzel ve şık kadınları bir arada görmek isterseniz Taksim Gazinosunun Paviyonuna gidin. Bütün iddialı kadınlarımızı orada görmek kabildir. Paviyonun bu iddialı müdavimleri o kadar artmış ki, ister istemez meydanı genişletmek zarureti hasıl olmuş. Mesela vestiyer aşağıya inmiş, vestiyerin yerine de masalar konmuş. Masaların istilası, dans pistini ancak yirmi çiftin birbirine sarılarak durmasını temin edecek bir duruma sokmuş. Tavan ışıkları da acaipleşmiş; bayram günlerinde Taksim meydanındaki renkli fiskiyelere benziyor.(...) Caza da olmuş olanlar. Nerede sevimli 'Buni' ve orkestrası, nerede bu büyük validelerimizin zamanından kalma tangoları çalan lücuzetli, cansız caz! Bütün akşam ancak üç tane yeni dans havası çalındı. Hele tango çalarken ışıkların illâki kırmızıya bürünmesi bütün kadınların haklı olarak sinirine dokunuyor, dudaklar zavallı ve acınacak bir solukluk alıyor. (...) Muayyen bir saatten sonra garsonlar ellerinde bir sürü hesap pusulaları ile masalara hücum ediyorlar. Hele İtalyan metrdotel isanı her an azarlayacak gibi adamın önüne dikiliverince, acaba bir kabahat mı işledim diye ürküyorsunuz, yüzünün bir an bile bir tebessümle aydınlandığını görmedim daha. ……" (2)

*Adalet Cimcoz, (1910-1970), Türk dublaj ustası, çevirmen, eleştirmen, yazar.

Dönemin ünlü kadın sanatçılarından Türkân Şoray, Belgin Doruk, Muhterem Nur, Sezer Sezin, Fatma Girik ve Filiz Akın'ın sinema eserlerinde seslendirmelerini yapmıştır. Gazetelerde sanat yazıları yanı sıra, Cemiyet haberleri yazıları da yazmıştır. Hafta, Salon, Tasvir, Aydede gibi gazetelerde yazdığı cemiyet haberleri Fitne Fücur" isimli köşesinde yayınlanmıştır. Bu yazılar türk basını için ilk magazin haberleri olma özelliği taşımaktadır.

Kaynak:

(1) Akçura, Gökhan (der.)(2002). **Ivır Zıvır Tarihi Arşiv-I, Yılbaşı Kitabı,** Om Yayınevi, İstanbul.

(2) Gökhan Akçura'nın kişisel bloğu. "Taksim Belediye Gazinosu", http://gokhanakcura.blogspot.com/2012/09/taksim-belediye-gazinosu.html

Okuma Parçası

Hitit Para Politikası

Hititlerin para birimi Şekel'di. Şekel, aynı zamanda, tıpkı bugünkü İngiltere parası Sterlin'de olduğu gibi, bir ağırlık ölçüsüydü (pound). 1 şekel, bugünkü ölçüyle 12,5 gramdı. Bir üst ağırlık ve para birimi olan Mina 40 şekele, yani 500 gram ağırlığa eşitti. Para gibi kullanılan şekel, 12,5 gram ağırlığında gümüş çubuk ve halkalardı. Hitit yasalarında bazı malların fiyatları yazılıydı. Buna göre: Koyun 1 şekel; yünüyle birlikte koyun derisi 1 şekel; koyun eti 1/10 şekel; keçi 0.75 şekel; inek 7 şekel; at 14 şekel; katır 1 mina; dana derisi 1/10 şekel; mavi yün elbise 20 şekel; geniş keten kumaş 5 şekel ediyor. Katırın, attan daha pahalı olması ilginç görünüyor. Ya katır sayısı azdı ya da katır, attan daha fazla işe koşulabiliyordu.

Koyununu satmak isteyen kişi, bu satışı yapıp 1 şekel alacak yerde, koyunu kesip etini 1/10 şekele, yünüyle birlikte derisini de 1 şekele satarsa 1 tam 1/10 şekel alabiliyordu. Buna göre koyunu kesme ve derisini yüzme emeğinin karşılığı da onda bir şekel olarak belirlenmiş oluyor.

Gümüşün gramı bugün 1,8 lira dolayında. Demek ki 1 şekel yaklaşık 22,5 lira ediyor. Buna göre Anadolu'da 1 koyunun fiyatı, 3500 yıl önce, bugünkü değerlerle, 22,5 lira imiş. Eğer gümüşün kendi değerindeki değişimi ve daha birçok değişkeni ihmal ederek bakarsak şunu söylemek mümkün: Bugün bir koyunun fiyatı yaklaşık 500 lira olduğuna göre demek ki 3500 yılda fiyatlar 22 kat artmış.

Asurlular ve Babilliler de aynı paraları kullanıyorlardı. Yalnız onlarda 60 şekel 1 mina ediyor. Buna göre Asur ve Babil şekeli Hitit sekelinden farklı olarak 8,4 gramlık gümüş çubuklardan oluşuyor demektir. Gümüş değerlerinin aynı olduğunu varsayarsak 1 Hitit şekeli, 1,5 Asur veya 1.5 Babil şekeline denk geliyor. Yani Hitit ekonomisiyle Asur ya da Babil arasında 1 Hitit Şekeli = 1,5 Asur veya Babil Şekeli biçiminde bir döviz kuru ortaya çıkıyor. Böylece Asurlu ya da Babilli bir tüccarın Hitit başkenti Hattuşa'da pazara getirdiği koyuna karşılık 1 Hitit şekeli alması durumunda 1,5 Asur şekeli elde etmiş olması gerekiyor. Burada dikkat edilmesi gereken konu paraların değerinin farklı olmadığı, buna karşılık ağırlıklarının farklı olmasından kaynaklanan bir kur ilişkisi taşıdığıdır.

Hitit yasalarının yaşamın değişimine uygun olarak değiştiğini biliyoruz, ama yine de yasa değiştirmek pazarda fiyat değiştirmek kadar kolay değil. Hititlerde malların fiyatlarının yasalarda yazılı olduğunu ve pek değişmediğini düşündüğümüzde ilk anda, Hitit kentlerinin pazarlarında karaborsa fiyatının doğmuş olması güçlü bir olasılık olarak çıkıyor karşımıza. Ne var ki Hitit yasalarında fahiş fiyatla satış halinde uygulanacak cezalara ilişkin hükümlerin olmaması karaborsanın yaygın olmadığı sonucuna götürüyor bizi. Pek çok ayrıntıyı düzenlemiş olan Hitit yasalarının, eğer var olsaydı, böyle bir konuyu düzenlememiş ve ceza öngörmemiş olması mümkün görünmüyor. Paranın azami miktarı, para yerine kullanılan gümüş miktarıyla sınırlı olduğuna göre, eğer pazar karaborsa oluşumunu engelleyecek kadar iyi denetleniyorsa, para politikası son derecede kolay uygulanıyordu herhalde.

Günümüz dünyasında para basmanın sınırı yok. Bu durumda siyasetin, para basmanın enflasyona yol açacağı bilincine varmasıyla kendiliğinden bir sınır oluşturması gerekiyor. Bu sınır, birçok ülkede para otoritesi konumundaki Merkez Bankası'na bağımsızlık tanınarak ve enflasyon hedeflemesi gibi yöntemler uygulanarak getirilmeye çalışılıyor. Piyasanın fiyat yönünden denetimi ise bugünkü sistemde söz konusu değil. O nedenle para politikasını belirlemek antik dünyadaki kadar kolay değil.

Kaynak: Mafi Eğilmez, "Kendime Yazılar", 18 Aralık 2011. www.mafiegilmez.com/2011/12/hitit-para-politikas.html

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise "Savaş Sonrasındaki Ekonomik Yapı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise "Savaş Sonrasındaki Ekonomik Yapı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. a	Yanıtınız yanlış ise "Dış Ticaret Politikası ve Devalüasyonlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "Savaş Sonrasındaki Uluslararası Para Sistemi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "Dış Ticaret Politikası ve Devalüasyonlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b	Yanıtınız yanlış ise "2. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise "Kalkınmayı Planlamak ve Maliye Politikası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise "Kalkınmayı Planlamak ve Maliye Politikası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a	Yanıtınız yanlış ise "Para Politikası ve Enflasyon" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise "Kalkınmayı Planlamak ve Maliye ve Para Politikası ve Enflasyon" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Küreselleşme (globalizasyon), üretim, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmenin ateşlediği, insan, mal ve para hereketlerindeki uluslararası entegrasyon sürecidir. Küreselleşme olarak isimlendirilmesi son 20 yıldır olmasına rağmen, küreselleşme adımlarını MS 3.yy kadar götüren çalışmalar sözkonusudur.

Ulaşım ve iletişimin gelişmesi ile, Dünya küresi üzerindeki herkes, heryerdeki müziklerden, politik hareketlerden, ekonomik olaylardan haberdar olmaktadır. Küçük bir köydeymiş gibi de olaylara tepkiler verilmektedir. Bu nedenle de hiçbir karar (nükleer tesis kurmak, sağlık ya da beslenme kararlarını almak vb) sadece ulus devletin yöneticilerin yetkisi altında kalmamaktadır. Ülkenizdeki bir yapıyı yıkmak, dünya kültürünü yok etmek; ülkenizdeki bir göçebe kültürü iskâna zorlamak, Dünya kültürünün çeşitliliğine müdahale olarak düşünülebilir. Uluslararası kuruluşlar ya da kâr amacı gütmeyen birlikler aracılığı ile ulus devletin kararlarını durdurmaya çalışan tepkiler verilebilir.

Sonuç olarak görülmektedir ki küreselleşme ulus devletin yetkilerini sınırlamaktadır.

Sıra Sizde 2

Uluslararası ödemelerde, iki tarafında üzerinde anlaştığı bir şeyler para yerine kullanılabilir. Bununla birlikte asıl olan başka alışverişlerde de kullanılabilen döviz, altın gibi ödeme araçlarının kullanılmasıdır. Fakat taraflardan birinin ya da ikisinin de altın veya dövizi yoksa alış veriş mal veya yerel para üzerinden yapılabilir. Takas, herhangi bir değişim aracı kullanılmaksızın, mal ve hizmetlerin diğer mal ve hizmetlerle değiş tokuş edildiği bir ticaret tipidir. Kliring de ise, anlaşması imzalayan ülkelerde ithalatçılar ithal ettikleri malların bedelini kendi ülkelerinde ulusal paralarıyla öderler. Bu paralar anlaşmalı ülkeye ihracatta bulunmuş kişilere alacaklarının ödenmesinde kullanılır. Böylece dolar gibi geçerli bir yabancı para ile ödeme yapma zorunluluğu ortadan kalkar.

Bu yöntemlerde yerel paranın değeri her mal için ayrı ayrı belirler. Örneğin elma ile petrol değişilirken, "kaç elma kaç petrol eder" bir kur değeri iken, elma verip armut alırken "kaç elma kaç armut eder" başka bir kur değeri oluşturacaktır.

Sıra Sizde 3

Türk lirasının değeri yükseldiğinde, ihracatın azalması, ithalatın da artması beklenebilir. Çünkü kur değerleri dış ticarette fiyat ayarlamasına neden olmaktadır. Örneğin ₺1 = 1 $'dan, 2 $'a çıktığında, yurt içinde maliyet yapısı değişmediği için, Türk manşeli ürün artık yurt dışında 2 $'dan satılacaktır. İthal edilen ürünler için ise, bir ucuzlama söz konudur. Çünkü eskiden 2 $'da ithal edilmiş bir ürün içerde ₺2 iken şimdi ₺1 olmuştur.

Sıra Sizde 4

Sabit döviz kuru politikası, Merkez Bankası'nın TL için bir kur belirledikten sonra, onu uzun süre değiştirmemesidir. Kur dış ticaret dengesi ile belirlendiği için, uzun süreli açıklar TL değerinin değişmesini gerektirir. Değiştirmemekte ısrar etmek, Merkez Bankası dışında kurun oluşmasına yani karaborsa fiyatına neden olur. Karaborsada kur olması gereken düzeye mesela 1 $, ₺10 çıktığı zaman, düşük kurdan döviz satan tek kurum Merkez Bankası'nın boşalması kaçınılmazdır.

Bu nedenle, Merkez Bankası döviz rezervlerinin korunabilmesi için, kur değerinde de ısrar ediliyorsa, döviz ödemesi yapılacak şeylerin giderek artan oranda sınırlanması gerekir. Bu ithalat sınırlılıklarının temel nedenidir. Bir başka sorun ise, Merkez Bankası kaynaklarından döviz alma hakkı elde edenlerin bu dövizi karaborsada satarak gelir elde edebileceği bir kapının da bulunmasıdır. Bu haksız zenginleşme yolunun bütün sabir kur dönemlerinde, bütün iyi niyetli hükümetlere rağmen açık olduğu unutulmamalıdır. Ve daima iktidara yakın olanlar aracılığı ile yapılır. Lütfen Ankara Palas olaylarını okuyunuz.

Sıra Sizde 5

Maliye politikası, devletin gelirlerini ve giderleri de göstermektedir. Eğer gelirler giderlere eşitse, bütçe denktir. Eğer devletin gelirleri giderlerden fazla ise, bütçe fazla vermektedir. Giderler daha fazla ise, bütçe açığı sözkonusudur. Böyle bir bütçeyle kamu yatırımları finanse edilirse, açıktan finanse edilen bir büyüme sözkonusudur.

Sıra Sizde 6

"Keynesyen iktisat", 1929 Büyük Bunalımı sonrasında John Maynad Keynes (1883-1946)'in fikirleri ile oluşmuştur. Keynes, kendisinden önceki Klasik iktisat görüşünden, devletin rolü konusunda ayrılmaktadır. O'na göre, ekonomide kullanılmayan kaynakların olması, örneğin insanların işsiz olması, sürülmeyen tarlaların olması (iktisat teorisindeki adı ile eksik istihdam) durumunda, devletin ekonomiye ilk hareketi verecek yatırımlar yapması büyümeyi artıracaktır. Teori, pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için, krizlerden ve gelişme problemlerinden çıkış yolu olarak önermektedir. Sadece Türkiye'de değil, 1970'lerdeki krize kadar, Keynesyen politikalar tüm dünyada tartışmasız uygulanmıştır. Ayrıntı için ünite 6'ya bakınız.

Sıra Sizde 7

Kamu arazilerinin üzerinde yasal olmayan yollardan inşa edilen konutlardır. Başlangıçta arsa maliyetine katlanılmamaktadır. 70'lerde 80'lerde ise, sık sık çıkan aflarla, kamu arazilerini çitleyenler için rant getirir hale gelmiştir. Daha önemli bir sorun konutların imar düzenlemelerinden uzak oluşudur. Kısa vadede ihtiyacın çözümü gibi görünen bu yapılaşma tarzı, günümüzde depremler, şehirlerin çirkin görüntüsü, insanların sağlıksız yapılarda yaşaması gibi pek çok yönüyle, Türkiye'nin kolay ve maliyetsiz bir çözümü olmayan önemli bir sorunu haline gelmiştir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

ABD Dışişleri Bakanlığı, **Allied Relations and Negotiations With Turkey,** http://www.state.gov/www/regions/eur/rpt_9806_ng_turkey.pdf (Erişim tarihi: 20.06.2012).

Altınok, Serdar ve Çetinkaya, Murat. (2003). "Devalüasyon ve Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları ve Sonuçları", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 9, 47-64.

Aytür, Memduh. (1971). **Türk İktisat Tarihi 1923-1968,** Ankara.

British Pathe. (1952). http://www.britishpathe.com/video/lord-ismay-nato.

Boratav, Korkut. (2003). T**ürkiye İktisat Tarihi 1908-2002,** Ankara: İmge Kitabevi.

Boratav, Korkut ve Türkcan, Ergun. (1994). **Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler,** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çavdar, Tevfik. (2003). **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960,** İmge Kitabevi, Ankara.

DİE. (2003). **İstatistik Göstergeleri 1923-2002,** Ankara: TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

Eğilmez, Mahfi. (1997). **IMF, Dünya Bankası ve Türkiye,** İstanbul: Creative Yayıncılık.

Ekzen, Nazif. (2009). **Türkiye Kısa İktisat Tarihi-1946'dan 2008'e,** Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Encyclopedia Britannica. (2012). **Iron-Curtain,** http://www.britannica.com/ EBchecked/topic/294419/Iron-Curtain (Erişim tarihi: 23 Haziran 2012).

ESİAD. (2012). "Türkiye IMF İlişkileri", http://www.esyiad.org/tuerkiye-imf-ilikileri.html. (Erişim tarihi: 23 Haziran 2012)

International Bank for Reconstruction and Development (IBRD). (1989). "IBRD Articles of Agreement", http://siteresources.worldbank.org/EXTABOUTUS/Resources/ibrd-articlesofagreement.pdf

Kazgan, Gülten. (2004). **Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi,** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniveristesi Yayınları.

Kurtoğlu, Ramazan. (2012). **Türkiye Ekonomisi (1838-2010),** Ankara: Sinemis Yayın Grup.

OECD, http://www.oecd.org/document/53/0,3746,en_2649_201185_1876912_1_1_1_1,00&&en-USS_01DBC.html, (Erişim Tarihi: 20 haziran 2012).

Öksüz, Suat. (1980). "Bretton Woods -Öncesi ve- Sonrası Uluslararası Para Sisteminde Altın'ın Rolü ve Altın Fiyatları", **Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi,** Cilt: 16, Sayı: 2, Sayfa: 242-278, http://kybele.anadolu.edu.tr/makaleler/eitia1980_16_2/13946.pdf.

Özgürel, Avni. (2006). "Duyun-u Umumiye'den Bugüne", Radikal, 6/8/2006, http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=194981

Parasız, İlker. (1998). **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları,** Bursa: Ezgi Kitabevi.

Recep Akdağ, vd (Ed). (2008). **Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı ve Temel Sağlık Hizmetleri Kasım 2002-2008,** Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı, Yayın no: 770.

Soyak, Alkan. (2006). **Ulusdan Uluslarüstü İktisadi Planlama ve Türkiye Deneyimi,** İstanbul: Der Yayınevi.

Tuna, S. (2007). "Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi** (13). 86-121.

Tokgöz, E. (1997). **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi,** Ankara: İmaj Yayınevi.

Yaşa, Memduh (Ed). (1980). **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978,** İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.

Yenal, Oktay. (1999). **İktisat Siyasası Üzerine İncelemeler,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

————-. (2003). **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt 2/ 1941-1960,** İstanbul Yapı Kredi Yayınları.

6

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 1960-80 arası Dünya ekonomisini açıklayabilecek,
- Türkiye'deki planlı ekonomik hayatı değerlendirebilecek,
- İthal İkâmeci sanayileşme politikalarını açıklayabilecek,
- Kalkınmanın finansmanının önemini açıklayabilecek,
- Enflasyonun ve istikrar politikalarının nedenlerini ve sonuçlarını değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Soğuk Savaş
- Petrol Krizi
- Dünya Borç Krizi
- Borç Erteleme Ya da Yapılandırma
- İthal İkâmeci Sanayileşme
- İç İstikraz

İçindekiler

Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi

Dışa Bağımlı Gelişme Dönemi (1961-80)

- GİRİŞ
- 1960-1980 ARASI DÜNYA EKONOMİSİ
- TÜRKİYE'DE PLANLI EKONOMİK HAYAT
- İSTİHDAM VE SANAYİLEŞME
- İTHAL İKÂMECİ SANAYİLEŞME
- KALKINMANIN FİNANSMANI
- UYGULANAN POLİTİKALARIN SONUÇLARI OLARAK ENFLASYON VE İSTİKRAR POLİTİKALARI

Dışa Bağımlı Gelişme Dönemi (1961-80)

GİRİŞ

60'lı yıllar Dünya da İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan ekonomik düzenin aksamalarla sürdüğü yıllardır. Tüm dünyada ülkelerin gelişmişlikleri büyüme hızları, milli gelirleri ile ölçülmektedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin varlığı ve ekonomik gelişme için kullandığı merkezi planlama Batı kampındaki ülkeleri de dönüştürmüştür. Bu nedenle de ister Batı kampındaki ülkelerle hareket etsinler, ister soğuk savaşın iki kutbuna da eşit uzaklıkta kalmaya çalışan "bağlantısızlar hareketi" içinde olsunlar azgelişmiş, gelişmekte olan ülkelerin gündeminde planlama vardır.

Türkiye'de bu dönemde dünyadaki planlama trendine uymuştur. Daha önce 1960'lardaki kadar kapsamlı olmamakla birlikte plan denemeleri olduğu içinde bu geçiş zor olmamıştır. 1980'lere kadar izlenecek ekonomi politikası bu şekilde oluşturulmuştur.

Bu ünite de öncelikle dünya ekonomik düzeninin dönüşmesine neden olan petrol krizi ve Vietnam gibi sıcak çatışmaların sonuçları anlatılacaktır. İkinci bölümden itibaren Türkiye'nin bu dönemdeki ithal ikâmeci sanayileşme ile kalkınma hamlesi ve olası sonuçları aktarılacaktır. 1980'e kadar planlı dönemlerin Türkiye'nin kalkınması için kazanımları, 1970 ve 1980'de ekonomik krize dönüşen bünyesel özellikleri değerlendirilecektir.

1960-1980 ARASI DÜNYA EKONOMİSİ

AMAÇ 1 ***1960-80 arası Dünya Ekonomisini açıklamak***

1960'lar, 70'ler mini eteğin, Elvis Presley'in, Beatles'in, Başkan Kennedy'nin, James Bond'un yıllarıdır. Savaştan uzak geçen yıllarda yetişen nisbeten rahat zamanların gençleri, mini / maksi etekler giymiş, Beatles, Elvis Presley dinlemiş, bütün sınırları ve kuralları red etmiş bir şekilde yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu kural tanımaz tarz, ABD'de hippilerin dilinden savaş alehtarlığına, Martin Luther King'in dilinde siyahlar için eşitliğe, Fransa'da de Gaulle karşıtı demokrasi talep eden sokak hareketlerine dönüşmüştür.

1960-80 arası Dünya ekonomik olaylarının gelişimini belirleyen olaylardan ilki soğuk savaştır. "Barışın olanaksız, savaşın mümkün olmadığı" (Barreau ve Bigot,

2006: 314) bu dengede, iki süper güç, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Küba krizi gibi Dünya'yı nükleer savaşın eşiğine getiren birkaç sıcak tecrübe yaşamıştır. Fakat bunun dışında savaş örtülüdür ve sanki Dünyanın bütün sokaklarındadır. Örneğin Vietnam'da ABD savaş meydanında yer alırken, SSCB Kuzey Vietnam askerlerinin arkasındadır. Daha sonra Afganistan'da SSCB savaş meydanındayken, ABD Afgan Mücahitlerinin arkasında savaşmaktadır. Orta Doğu'da ABD İsrail'i desteklerken, Filistin'in için savaşan farklı isimli örgütlerin arkasında SSCB vardır. Bütün bu dönem aynı zamanda terör örgütlerinin çok yaygın olduğu bir dönemdir. Örneğin İrlanda'da IRA, İspanya'da ETA, Yunanistan'da 17 Kasım, Türkiye'de 70'ler boyunca karşı cepheleri oluşturan çeşitli terör örgütleri söz konusudur.

Bütün bu siyasi ortamın temel ekonomik sonucu iki süper gücün ve savaşan tarafların yüklendiği maliyet problemidir. ABD ve SSCB bir yandan savaş için hazır olmak için askeri güçlerini bilerken, bir yandan birbirlerinin yayılmasına engel olmak için bloklarındaki müttefiklerini askeri ve ekonomik açıdan desteklemekte, casuslar savaşının bilimsel ihtiyaçlarına, bilgi analiz birimlerine, uzay çalışmalarına parasal kaynak ayırmaktadırlar. Diğer bir ifade ile soğuk savaş aynı zamanda bir maliyet savaşıdır.

Vietnam ve Afganistan'ın ABD ve SSCB için ve tabi karşılarında savaşanlar için ciddi insan ve gelir kayıpları yaratmıştır. Bu savaşlardan Vietnam, 1970'lerin ortasında ABD'nin dünya para sistemindeki rolünü kaybetmesine neden olmuştur. 1979'da Afganistan'ın işgalinin maliyetleri de 1980'lerin ikinci yarısında SSCB'nin dağılması sürecini başlatmıştır.

Maliyet sadece onların problemi de değildir üstelik. Önceki ünitede bahsedildiği gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD dışındaki ülkeler paralarının altına karşı değerlerinden vazgeçmişlerdi. Ama ABD Doları altına sabit bir kurla bağlı olarak, savaş sonrası oluşan Bretton Woods sisteminin ayaklarından birini oluşturmaktaydı. Bu durum ABD'ye kendi parasını dış ödemelerde kullanabilme avantajı sağlarken, onu hazinesindeki altın kadar Dolar basmaya zorlamaktadır. 1960'ların ilk yarısına kadar bu zorunluluğu yerine getirmek ABD için sorun olmamıştır. Fakat 1963'de ABD, SSCB'nin yayılmasını engellemek amacıyla Vietnam'da savaşa girince, sonu gelmeyen savaşın yüksek maliyetleri ABD'nin ödemeler dengesini bozmuştur. 1961'de J.F. Kennedy (1961-63), O öldürülünce L.B. Johnson (1963-69) ve sonraki ABD başkanı R.M. Nixon (1969-74) sistemi korumak için direndiler. Nihayet 1971'de Smithsonian Enstitüsü'nde 10 üyeden oluşan bir grup ülke (G-10) 1 onsu 38 Dolar'a, bir süre sonra da 44,20 Dolar'a, 1972'de 70,30 Dolar'a revalüe etti. Diğer bir ifade ile altının Dolar karşısında değerinin yükseltilmesi (ABD Doları'nın değerinin düşmesi) ile Bretton Woods sisteminin sabit kur isteminde düzenleme yapılmıştır. Fakat sistemin sürmesi için yeterli olmamıştır. 1973'den itibaren de doların altına karşı sabit bir oranı kalmamıştır. Bretton Woods sisteminin bir ayağı (IMF ve Dünya Bankası devam ederken) çökmüştür. ABD Doları dâhil olmak üzere, bütün ulusal paralar esnek kur sistemine tabi olmuşlardır (Türkiye 1980'den sonra esnek kur sistemine geçecek). Bu sistem günümüze kadar gelen dış ödemeler sistemini belirleyen ana düzendir.

SIRA SİZDE 1

G-10 hangi ülkelerden oluşmaktadır?

Petrol krizi ifadesi, 1970'lerin ilk yarısında yükselen petrol fiyatlarından kaynaklanan ekonomik kriz için kullanılmaktadır.

1960-80 arası önemli ekonomik olayların ikincisi petrol krizidir. Süreci hazırlayan olaylar zinciri, Filistin'deki İngiliz manda rejimi 1948'de sona erdiğinde İsrail Devleti'nin kurulması ile başlamıştır.

İsrail ile bölge ülkesi Arap Devletleri arasında çeşitli sıcak çatışmalar (1948 Arap-İsrail Savaşı, 1956'da Süveyş Krizi, 1967 Altı Gün Savaşı, 1973'de Yom Kippur Savaşı) yaşanmıştır. Bu çatışmaların her birinde İsrail, İngiltere, ABD ve pek çok Avrupa ülkesinin ciddi desteğiyle Arap devletlerine üstünlük sağlamış, sınırlarını

genişletmiş ve bölgede sorunlu da olsa kalıcı olduğu göstermiştir. 1974'de İsrail'in sıcak çatışmada yenilemeyeceğine karar veren Arap ülkeleri yeni bir savaş alanı belirlemişlerdir: OPEC.

DİKKAT

OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries, Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı) Eylül 1960'ta büyük petrol şirketlerinin (yedi kız kardeşin) yüksek üretim ve düşük fiyat politikasına müdahale etmek amacıyla kuruldu. Başlangıçta Venezuela, İran, Irak, Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten oluşan gruba daha sonra sırasıyla Katar, Libya, Endonezya, Abu Dabi, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Nijerya, Ekvator ve Gabon da katıldılar (Zycher, 2008). OPEC üyesi ülkeler, Dünya ham petrol rezervlerinin üçte ikisine ve doğal gaz rezervlerinin de üçte birine sahip oldukları için Dünya petrol üretiminin denetimini ellerinde tutmaktadırlar.

SIRA SİZDE 2

"Yedi Kız Kardeş" hangi petrol şirketlerini ifade etmektedir?

Yom Kippur savaşı sonrasında, çoğunluğunu Arap ülkelerinin oluşturduğu OPEC, ABD ve diğer gelişmiş ülkelere, İsrail'i desteklemeye devam etmeleri durumunda petrol satışını durduracağını ya da sınırlayacağını ilan etti. Son çatışma sırasında hava köprüsü kurarak İsrail'i destekleyen ABD ve ona yardım eden Hollanda için ambargo hemen başladı. Diğer gelişmiş ülkeleri cezalandırmak için ise petrol üretimi sınırlandırıldı (Zycher, 2008). Bununla birlikte petrolü sadece gelişmiş ülkeler kullanmıyordu. Tüm petrol ithal eden ülkeler OPEC'in yeni üretim politikasından etkilendiler. Şekil 6.1'de 1961-84 yılları arasında ham petrol fiyatlarının tırmanışı görülmektedir.

Şekil 6.1

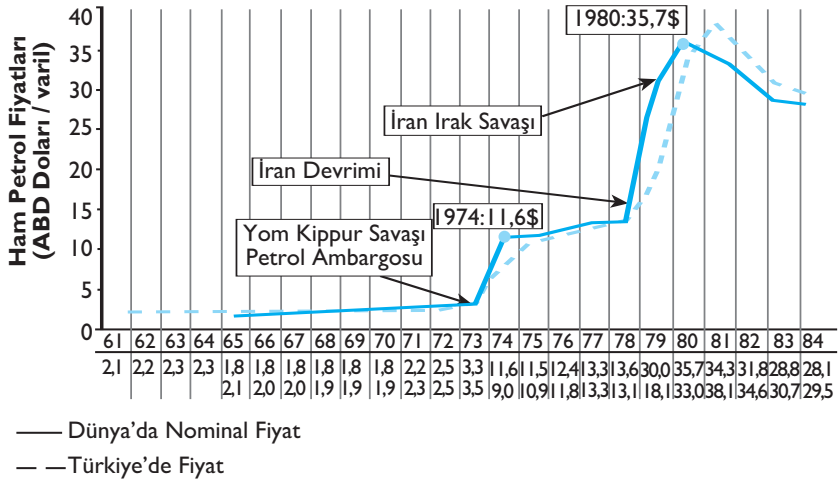

1961-1984 Arasında Dünya'da ve Türkiye'de Ham Petrol Fiyatları.

Kaynak: *Dünya petrol fiyatları için Zycher, 2008; Türkiye için www.dpt.gov.tr. İki veri ünite yazarı tarafından grafikleştirilmiştir.*

Petrol fiyatlarının yükselişinin birkaç sonucundan bahsetmek mümkündür. İlki petrol ham maddesine sahip olmayan bütün dünya ülkeleri için maliyetlerin artışıdır. Petrol hemen hemen her ürünün ana üretim faktörlerinden biridir ve petrol fiyatlarındaki artış üretim maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Üretim maliyetlerinin artışı da tüm ürünlerin fiyatlarının artmasına yol açmaktadır. Diğer bir ifade ile tüm dünyada aynı zamanda oluşan maliyet enflasyonu kaynaklı ekonomik kriz söz konusudur.

Resim 6.1

Tüp kuyrukları

Kaynak: *Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2003: 448.*

İkinci önemli sonuç petrol ithal eden gelişmekte olan ülkeler açısından doğmuştur. İktisadi kalkınmaları petrole bağlı olan bu ülkeler, ithalatlarının büyük kısmını petrole ayırmak zorunda kalmışlardır. İhracatları da çoğunlukla tarıma ve petrol dışı işlenmemiş madenlere bağlı olduğu için, Türkiye'nin de dâhil olduğu bu ülkelerde, ödemeler bilançosu açıkları kısa sürede yüksek boyutlara ulaşmıştır. Petrol dışında bir şey ithal edemez ya da petrol dahil herhangi bir şeyi ithal edemez hale gelmişlerdir (Kazgan, 2005: 136). Bu durum bu ülkelerin vatandaşlarına temel tüketim mallarının kıtlığı olarak yansımıştır. Örneğin Türkiye'de mutfak ocaklarında kullanılan gazlı tüplerin (Aygaz, İpragaz, Milangaz, Likitgaz), ısınmada kullanılan gaz sobalarının, mazotla çalışan kalorifer kazanlarının, arabaların ihtiyacı olan benzinin kıtlığı söz konusudur. Bu ürünleri satın almak için beklenen uzun kuyruklar, ürünlerin fahiş fiyatla satıldığı karaborsa piyasalar da vardır.

SIRA SİZDE 3

Karaborsa nedir?

Petro-dolar: Petrol krizi sırasında OPEC üyesi ülkelerin elde ettiği gelir için kullanılan genel ifadedir.

Krizin diğer sonucu, petrol üretici ülkelerin gelirlerindeki artıştır. OPEC üyesi ülkeler bu gelirlerin bir kısmını kalkınma projelerine harcarken, önemli bir bölümüyle de sanayileşmiş ülkelerde, özellikle de ABD'de büyük yatırımlara girişmişlerdir (Kazgan, 2005: 137). Ayrıca ABD bankalarına yatırılan petro-dolarların büyük bölümü bu bankalarca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere verilen borçların finansmanında kullanılmıştır.

Bu nedenle petrol krizi sırasında Dünya finans aktörlerinin (bankalar, ekonomi kuruluşları vb.) ellerinde büyük miktarda uygun faizli kredi verilebilir fonlar bulunmaktadır. Şekil 6.2'de ülke dışından borçlanmada kullanılan faiz oranlarının yıllar içinde gelişimi görülmektedir. Petrol krizinin başlangıcı kabul edilebilecek 1974'den 1976'ya kadar faiz oranlarının düşüşü grafikten görülebilmektedir. 1976 sonrası ise, 1980'e kadar faiz oranları daha önce görülmemiş bir düzeye tırmanmıştır. Diğer bir ifade ile 1974 sonrası, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin petrol fiyatlarından kaynaklanan ödemeler bilançosu açıkları söz konusudur fakat uygun faizli borç bulmaları da mümkündür. Türkiye ve Latin Amerika ülkelerinin de içinde bulunduğu pek çok ülke, bu imkânı kullanarak uluslararası finans piyasalarından borçlandılar. Amaçları ekonomik gelişmelerini sürdürebilmek için gerekli olan ithalatlarını finanse etmekti. Bununla birlikte ithal ettikleri ürünlere, özellikle petrole bağımlılıkları azalmamıştı. Bu nedenle borçlanmaya ihtiyaçlarının azalması da söz konusu olmadı. 1976 sonrası, faiz oranlarının ve petrol fiyatlarının birlikte yükselmesi, bu ülkelerin kısa vadeli borçlarını hızla artırdı. Bu durum pek çok ülkenin birbirine yakın zamanlarda dış borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmesine (*moratoryum*) ve yeni bir ödeme takvimi talep etmesine neden oldu (Kazgan, 2005: 137). Dünya borç krizi olarak isimlendirilen bu durum pek çok ülkenin dış ticaret ilişkilerinin durması ile sonuçlandı.

Moratoryum: Borçlanıcının, ödeme gücünü kaybetmesi nedeniyle borçlarının tümünü veya bir kısmını ödeyemeyeceğini ilan etmesidir. Genelde borçlu ve alıcı arasında borcun yeniden yapılandırılması ile sonuçlanır (Parasız, 1999)

Şekil 6.2

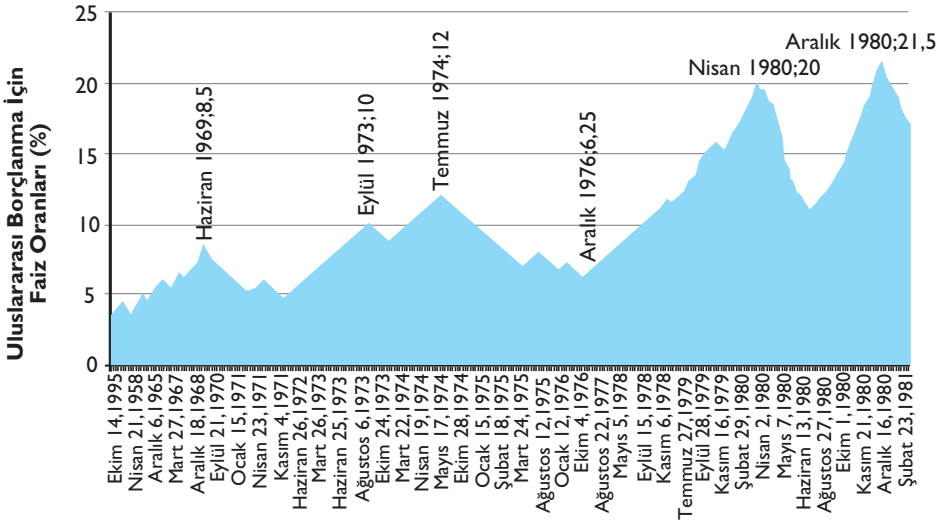

Grafik için "prime rate" faiz oranı kullanılmıştır. "Prime rate" faiz oranı, mali durumu güçlü, ödeme kabiliyeti yüksek müşteriler için uygulanan en düşük faiz oranıdır. İngiltere'deki en büyük 30 bankanın ortalaması olarak belirlenir.

Yurt Dışı Borçlanma İçin Faiz Oranları (1955-1981)

Kaynak: *Prime rate faiz oranlarından ünite yazarı tarafından grafikleştirilmiştir, http://mortgage-x.com/general/indexes/prime.asp.*

İNTERNET

Gökay, Bülent (2008). "Petrodolar'ın Sonunun Başlangıcı: Irak'ı İran'a Bağlayan Nedir?" http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=70:petrodolarn-sonunun-balangc-irak-rana-balayan-nedir&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=80

Tablo 6.1'de 1980'de bazı ülkelerin dış borç göstergeleri görülmektedir. Türkiye, bu grubun içinde 1980'de ilk dış borç ödeme sorunu yaşayan ülke olarak dikkat çekmektedir. Latin Amerika ülkeleri borç krizine Türkiye'ye göre iki yıl gecikmeli girmişlerdir. Bu tabloya göre Türkiye, borcu GSYH'sına oranla küçük fakat ödemeleri ihracatının neredeyse tamamını kapsaması ile ciddi ödeme sorunu olan bir ülkedir. Bolivya ise, 1980'de, borcu GSYH'nın tamamını kapsayan (kendi çapına göre çok yüksek borcu olan), fakat yıllık ödemeleri nispeten düşük bir durumda tabloda yer almaktadır. Sonuç olarak 1980'de soğuk savaşın sıcak çatışmalarından etkilenen dünya para sistemi ve petrol krizi, Türkiye'yi de ağır borçlu bir durumda 24 Ocak Kararlarına getirmiştir. Fakat önce 60'ların ve 70'lerin Türkiye'sinde ekonomik hayatın gelişimini detaylandıralım.

Tablo 6.1
Dış Borç Göstergeleri

Kaynak: *World Bank, 1992: 258-259 ve 264-265; Türkiye için, DİE, 2003: 557.*

	Toplam Dış Borç (GSYH'nin % olarak, 1980)	Borç Servisi* (İhracatın % olarak, 1980)
Bulgaristan	1,1	0,3
Polonya	16,3	17,9
Türkiye	**19,3**	**95,1**
Meksika	30,5	49,5
Brezilya	31,2	63,1
Venezüella	42,1	27,2
Cezayir	47,1	27,1
Arjantin	48,4	37,3
Peru	51,0	46,5
Fas	53,3	32,7
Bolivya	93,3	35,0

**Borç servisi: Faiz ve anapara ödemesi için kullanılan ifadedir.*

TÜRKİYE'DE PLANLI EKONOMİK HAYAT

AMAÇ 2 ***Türkiyede'ki planlı ekonomik hayatı değerlendirmek.***

1960-80 arası Türkiye'de dönemin en önemli özelliği ekonomik hayatın planlanmış olması ve bununla birlikte hüküm süren politik istikrarsızlıktır. Bu hükümetlerin büyük çoğunluğu koalisyon hükümeti, hatta bir kaçı meclis çoğunluğuna dayanmayan azınlık hükümetleridir. Yirmi yıllık süre boyunca Cemal Gürsel yönetiminde kurulan 22. Hükümetten Bülent Ulusu yönetiminde olan 44. Hükümete, bir darbeden diğerine yirmi hükümet görev yapmıştır. Diğer bir ifade ile ömürleri çok kısa olan hükümetlerle ülkeyi yönetmeye talip olan başbakanlar ve bakanlar, kararları alırlarken, karmaşık ve kırılgan meclis çoğunluklarına dayalı olarak hareket etmektedirler. Bu istikrarsız yapı içerisinde de ekonomik hayat planlanmış bir şekilde yürütülmektedir. Bununla birlikte beş yıllık planı hazırlayıp plan süresinde iktidarda kalan hükümet ve parti neredeyse olmamıştır. Bu yıllarda gelen hükümetler gidenin yaptığı planı uygularken ayrıca yıllık planlarla kendi iktisadi ve sosyal tercihlerini (finans sorunlarını da çözmeye çalışarak) uygulamaya çalışmışlardır (Tokgöz, 1997: 144). Örneğin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1.BYKP) dönemi, İnönü'nün başbakanlığı ile başlar. 1965'de hükümetin bütçesi reddedilince, kontenjan senatörü S.H.Ürgüplü'nün geçici hükümeti ile devam eder ve sonrasında S.Demirel hükümetiyle biter. Yine dört plan döneminde Turgut Özal'ın da dahil olduğu 12 ayrı kişi DPT müsteşarlığı yapmıştır. Darbe sonrası oluşan bu parçalanmış siyasi yapının ekonomik hayat üzerindeki sonucu, zor alınan ama uygulanmayan ya da geçici bir süre uygulanan kararlar olarak görülmektedir. Bu durum örneğin afyon üretiminin yasaklanıp yeniden izin verilmesinde, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üyelik başvurusunda ve sonraki adımlarında, büyük çoğunluğu yarıda terk edilmiş olan IMF ile yapılan çeşitli anlaşmalarda, özelleştirilen ya da kamulaştırılan çeşitli ekonomik girişimlerde gözlenebilmektedir.

SIRA SİZDE 4 **Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümeti ne zaman kurulmuştur?**

Bütün bu istikrarsızlık içinde planın varlığı belki de Türkiye için iyi şeylerden biridir. Planlar sayesinde her yeni kurulan hükümetin az çok izleyeceği bir ekonomik yol haritası söz konusudur. Ayrıca ekonominin içindeki tüm karar alıcılar için öngörülebilir bir ekonomiye yol açmıştır. Bu nedenle planlardaki hedeflere yaklaşan milli gelir artışları ve sürekli büyüme söz konusudur (Tablo 6.2'de ilk iki planda hedeflenen ve gerçekleşen büyüme oranlarına -GSMH ve GSYH olarak- bakınız).

Ekonomik hayatın planlanması üzerine çalışmalar aslında 1950'lerin sonunda başlamıştı. 1958'de Nobel ödüllü iktisatçı Jan Tinbergen (1903-1994) OECD'nin önerisi ile plan geliştirmek üzere Türkiye'ye gelmişti. Fakat politik ortamın karışıklığı çalışmaların çok ilerlemesine izin vermemişti. 1958'den öncede planlar yapılmıştı. Bununla birlikte daha önceki denemelerde belirli sektörleri hedef alan nispeten küçük planlamalar ve sadece devletin yapacağı yatırımların planlanması söz konudur. 1960'lardan sonra ise Türkiye'de, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) örgütlenmesi ile ülke çapında, SSCB'nin merkezi örgütlenmesini andıran, makro planlama olarak da isimlendirilebilecek bir çalışma yapılmaktadır. Dönem bütün batı kampında planlamanın yayıldığı, iktisatçıların yeni planlama teknikleri (girdi-çıktı teknikleri, doğrusal programla gibi) geliştirdiği bir çağdır; ülkelerin başarısı, büyüme hızlarının yüksekliği, sanayileşme ve gelir bölüşümü müdahaleleri ile ölçülmektedir (Kazgan, 2004: 95). Bu nedenle hem dış ortam hem de iç ortam planlama fikrine hazırdır.

Başbakan Menderes'in ve iki bakanın hayatlarını kaybetmelerine neden olan darbe sonrasında planlama düşüncesi sivil, asker, hatta uluslararası kuruluşlar, ekonomi üzerindeki etkili tüm çevrelerde kabul görünce (Kurtoğlu, 2012: 482), Tinbergen ve diğer ünlü iktisatçı Nicholas Kaldor'un (1908-1986) da katkıları ile önce DPT kuruldu, sonra teşkilat ve planlama anayasal bir zorunluluk haline geldi (bakınız 1961 Anayasası 129.madde). DPT, 1991-1993 yılları arasında müsteşarlık görevini de yürüten İlhan Kesici'nin ifadesi ile "siyasi iktidarın bürokrasiyle bir anlamda dengelenmesi amacı güdülerek oluşturulmuş" bir bürokratik teşkilattı (Akçay, 2007: 80). Kesici'ye göre "her ne kadar kâğıt üstünde aynı kurulda bir eşitlik varmış gibi görünse bile, hem Başbakanlar bunu öyle işletmemişlerdir, hem de planlama Müsteşarları o tür bir pozisyon almamışlardır." (Akçay, 2007: 80). Bununla birlikte, 1980'lere kadar Teşkilatın anayasal yetkileri ve yüksek pozisyonu ekonomik kararların alınmasında etkin bir aktör olmasına neden olmuştur.

1961 Anayasası, Madde 129:
İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma plâna bağlanır. Kalkınma bu plâna göre gerçekleştirilir.
Devlet Plânlama Teşkilâtının kuruluş ve görevleri, plânın hazırlanmasında, yürürlüğe konmasında, uygulanmasında ve değiştirilmesinde gözetilecek esaslar ve plânın bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesini sağlıyacak tedbirler özel kanunla düzenlenir (http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm).

Uygulamada ise DPT'nin beklenen rolü hakkıyla oynayabilmesi, büyük bir bilginin toplanmasını gerektirmektedir. Ayrıca yatırım ve harcama kararlarının kontrol edilmesi gerektiği için bu yetkilerini kaybeden icracı bakanlıkların ya da kurumların (Merkez Bankası gibi) direnmesi de söz konusudur. Planın finansmanı ise ayrı bir tartışma konusudur. Bu nedenle Tinbergen'in geliştirmiş olduğu aşamalı planlama yaklaşımı ile hazırlanan, kamu için emredici, özel sektör için yol gösterici, sosyo ekonomik yapının tüm yönlerini kapsayan, ilk beş yıllık kalkınma planı hemen değil, 1963'de uygulamaya konulabilmiştir. (Soyak, 2006: 133).

Planlar beşer yıllık olarak düşünülmüştür. Bununla birlikte, plancının bakış açısı on beş yıllıktır. Diğer bir ifade ile Türkiye'nin 15 yıl sonra olması arzu edilen yer hedeflenmiştir. 1.Beş Yıllık Kalkınma Planı (1.BYKP) 1963-1967, 2.BYKP 1968-1972, 3.BYKP 1973-1977 yıllarını kapsamaktadır. On beş yıl tamamlandıktan sonra, B. Ecevit hükümeti sırasında hazırlıkla geçen bir yıl aradan sonra, 1978-1983 yıllarını içeren 4.BYKP oluşturulmuştur. Fakat 24 Ocak 1980 kararları ve 12 Eylül 1980 darbesiyle fiilen hem siyasi hem de ekonomik hayat kesintiye uğradığı için, bu yıllar için plan tarafından yönlendirilen ekonomiden söz etmek zordur. Bununla birlikte bu ünite içerisinde de bu dört plan döneminin hedefleri ve sonuçları üzerinde durulacaktır.

Planların ortak hedefleri olduğunu söylemek mümkündür. Hepsi

- Yüksek büyüme bir hızını (asgari %7)
- Nüfus artışı yüzünden, istihdam sorunları ve bu sorunların sanayileşme aracılığı çözümlenmesini
- Yurt dışından almak zorunda kalınan ihtiyaçlar yüzünden dış ödemeler dengesi sorunlarını
- Ve yukarıdaki hedeflerin enflasyon veya deflasyona sebep olmadan gerçekleştirilmesini (Kurtoğlu, 2012: 484) amaçlamaktadır.

Planlarda seçilen hedefler sanayileşme, işsizlik, enflasyon, dış ödemeler problemleri kalkınmanın önündeki engeller olarak nelerin görüldüğünü de göstermektedir. Kamu otoritesi (yönetimde her kim varsa), beşer yıllık üç plan döneminde bu sorunların çözümü ile planlar çerçevesinde mücadele edecektir.

Planlar kamu sektörü için zorunlu, özel sektör için de önerilen (teşviklerle desteklenen) yatırım alanlarını göstermektedir. Kalkınma sanayileşme ile birlikte algılandığı içinde, kamu sektörü yatırımlarının sanayi sektöründe yapılması planlanmış ve özel sektör teşvikleri de sanayi sektörü için kullanılmıştır. Bu yönüylede 60 öncesinin tarım sektörü vurgusundan ayrılır. Bu yatırımların sonucu olarak da büyüme büyük orandan sanayi sektöründen kaynaklanmıştır. Şekil 6.3'de her yıl için sektörlerin büyüme oranları gösterilmektedir. Grafikten büyümenin büyük kısmının da sanayiden kaynaklandığı görülebilmektedir. Hizmetler sektörünün payı da önemlidir. Örneğin 1966'da hem her üç sektör içinde yüksek bir büyüme yakalanmıştır. Üç planlı dönem boyunca ekonomi genelinde (tarım sektörü hariç) küçülmede olmamıştır. Bu durum dönemin Keynesyen ekonomi literatürü ile de uyumlu olarak büyümenin kamu finans kaynakları ile uyarılabileceğini (planlanabileceğini) göstermektedir. Fakat tarım sektörü dikkat çekicidir. Çalışabilir nüfusun %50'den fazlası tarım sektöründe yaşadığı ve çalıştığı için tarım sektörünün zor yılları (1961, 1965, 1973) nüfusun %50 si için zor zamanlar anlamına gelmektedir. Göz ardı edilebilir bir unsurda değildir. Bu nedenle 1960'da darbeden sonra kaldırılan Merkez Bankası kaynaklarından Amme Müesseseleri lehine kullanımların, bu kriz dönemlerinde yenilenmiştir.

Şekil 6.3

1959-1981 Arası Sektörel ve GSMH Açısından Büyüme (%)

Kaynak: *www.dpt.gov.tr*

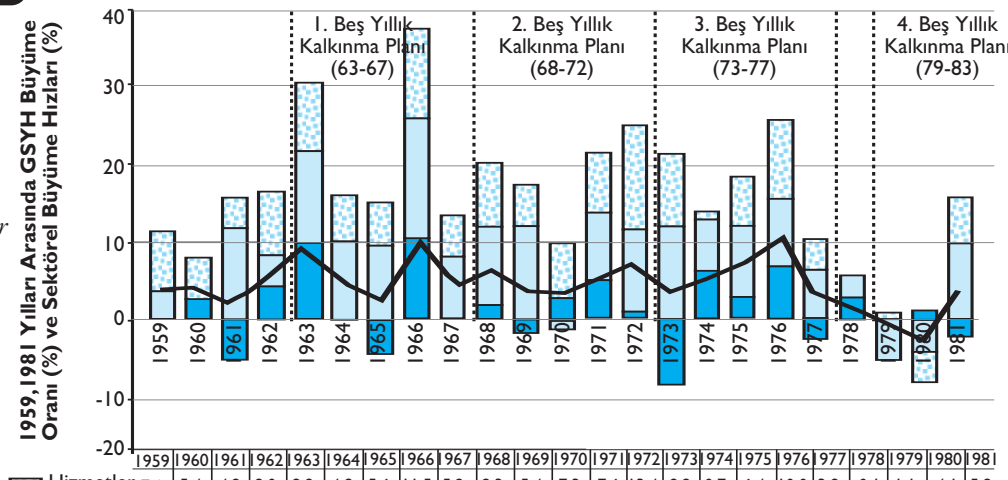

	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Hizmetler	7,6	5,4	4,2	8,0	8,9	4,8	5,6	11,5	5,2	8,3	5,4	7,3	7,6	13,4	9,2	0,7	6,4	10,0	3,9	-0,1	1,1	-4,1	5,8
Sanayi	3,6	0,4	11,7	3,5	12,0	11,2	9,5	15,2	8,2	10,0	12,0	-0,5	8,9	10,6	12,0	7,1	9,1	8,9	6,6	3,1	-5,0	-3,6	9,9
Tarım	0,3	2,3	-4,9	5,0	9,6	0,4	-3,9	10,7	0,1	1,9	-1,4	2,8	5,1	1,0	-8,1	6,2	3,0	6,9	-2,1	2,7	-0,2	1,3	-1,8
GSYH	4,1	3,4	2,0	6,2	9,7	4,1	3,1	12,0	4,2	6,7	4,1	3,2	5,6	7,4	3,3	5,6	7,2	10,5	3,4	1,5	-0,6	-2,4	4,9

Nitekim 1960'larda Kamu İktisadi Teşekküllerinin (KİT) reorganizasyonu gündeme gelmiştir. 1964 yılında KİT'lerin fiyatlarını, üretim maliyetlerine göre belirlenmesi kabul edilmiştir. Bununla birlikte temel mal ve hizmetlerin fiyatları yine Bakanlar Kurulu tarafından ve çoğunlukla maliyetin altında belirlenmiştir (Parasız, 1998: 137). Gerçek üretim maliyetlerinin kaynağı olarak vergiler, iç ve dış borçlanma tükendiğinde, Merkez Bankası kaynakları kaçınılmaz olarak yeniden düşünülecek ilk unsurdur.

Tablo 6.2'de planların sektörler ve ekonominin geneli için sayısal hedefleri ve gerçekleşen oranları yer almaktadır. İlk üç plan döneminde az çok büyüme hedeflerine ulaşılmıştır. Örneğin üç artarda dönem boyunca beş yıllık ortalamada %7'e yakın bir büyüme sağlanmıştır. Yüksek olduğu düşünülen büyüme hızları yakalanmış olmasına rağmen planlı dönemlere gölge düşüren birkaç önemli noktadan söz etmek mümkündür: İstihdam ve sanayileşmenin birlikteliğinde karşılaşılan sorunlar, ithal ikâmeci sanayileşmenin finansmanı sorunları, ithalatı azaltmayışı nedeniyle ödemeler bilançosu sorunlarının devamı ve nihayet bütün sayılan sorunların sonucu olarak enflasyon.

	1. Plan 1963-1967		2. Plan 1968-1972		3. Plan 1973-1977		1978 Programı		4. Plan 1979-1983	
	Hedef (%)	Gerçekleşme (%)	Hedef (%)	Gerçekleşme (%)	Hedef (%)	Gerçekleşme (%)	Hedef (%)	Gerçekleşme (%)	Hedef (%)	Gerçekleşme (%)
Tarım	4,2	3,0	4,1	1,8	3,7	1,2	4,1	2,8	5,3	0,3
Sanayi	12,3	10,9	12,0	9,1	11,2	8,8	8,8	3,4	9,9	2,4
Hizmetler	6,8	7,2	6,3	6,6	7,7	7,3	-	0,1	8,5	2,6
GSYH (Faktör fiyatları ile)	6,9	6,4	6,8	-	7,5	7,1	5,9	4,3	-	2,2
GSYH (Piyasa fiyatları ile)	-	6,4	-	5,4	8,0	5,9	-	1,5	8,2	2,0
GSMH (Piyasa fiyatları ile)	**7,0**	6,6	**7,0**	6,3	**7,9**	5,2	**6,1**	1,2	**8,0**	1,7

Tablo 6.2
Plan Dönemlerinde Hedeflenen ve Gerçekleşen Büyüme Hızları (Yıllık Ortalama Yüzde Değişme)

Kaynak:
www.dpt.gov.tr

İSTİHDAM VE SANAYİLEŞME

Şekil 6.3'den planlı dönemler boyunca sektörlerin büyüme oranları görülmektedir. İlk üç plan dönemince, on beş yıl boyunca sanayi sektörü yüksek büyüme rakamları yakaladığı görülmektedir. Buna rağmen istihdam artışı aynı oranda olmamıştır. Tablo 6.3'de sektörlerin istihdam payları görülmektedir. 1945'de çalışan nüfusun %85 tarım sektöründe çalışmaktadır. Planlı dönemlerin başında bu oran %69'tur. 1980'de de %50'ye gerilemiştir. Ekonomi teorisi açısından ekonomik gelişme ile birlikte tarım sektörünün istihdam içindeki payının ve kırsal kesimde yaşayan insan sayısının düşmesi beklenen bir durumdur. Günümüzün gelişmiş ülkeleri ekonomik kalkınmaları sırasında tarımdan sanayiye geçen işgücü ile karşılaşmışlardır. Hatta bu ülkelerde, sanayi sektöründe bol miktarda işgücü talebinin olması bu göçü doğurmuştur. Fakat Türkiye'nin gelişme çizgisi (bizim gibi sonradan gelişen Hindistan, Arjantin gibi ülkelerde olduğu gibi) sanayinin çekmesi ile oluşmamıştır. Tarımdan elde edilen gelirlerin düşüklüğü, tarım sektörünün kendi nüfusunu besleyemez hale gelmesine ve fazla nüfusun şehre (ya da sanayi bölgelerine) göçüne neden olmuştur.

Tablodan da görülebileceği gibi Türkiye'de tarım sektöründen ayrılan nüfus, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, sanayi sektöründe istihdam edilmemiştir. Planlı dönemler boyunca sanayi sektörüne yapılan yatırım, sektörün istihdam içindeki payını %11'den %19'a ancak çıkarmıştır. Aksine hizmetler sektörü tarafından istihdam edilmektedir. Toptan ve perakende ticaret, mali kuruluşlar ya da aracı kuruluşlar gibi alanlarda çalışan bu insanların, sanayi sektöründe çalışanlardan önemli farkı tarıma benzer şekilde gelirin süreksizliğidir. Parasız'ın da ifade ettiği gibi, Türkiye'de işsizlik açık bir şekilde ortaya çıkmamaktadır, daha çok mevsimlik ve süreksiz işlerin çokluğu ve genelde bir nisbi gelir yetersizliği olarak görülmektedir (Parasız, 151). Hem "tarımsal işgücü" için hem de "hizmet sektörü çalışanları" için daha iyi iş arzusundan bahsetmek mümkündür. Bu nedenle Almanya ile 1961 yılında işçi mübadele anlaşması imzalandığında, yurt dışı söz konusu olmasına rağmen göç etmeye hazır bir kitle söz konusudur. 1973'de Almanya işgücü kabulünü durduruncaya kadar iki bin yedi yüz kişiyle başlayan göç bir milyon dört yüz bin kişiye ulaşmıştı (Soğanlı, 2003: 32).

Tablo 6.3
Sektörlerin İstihdam ve GSMH Payları (%)

Kaynak: *İstihdam verileri için DİE, 2003: 157.*

"Ekonomik Faaliyet Kollarına Göre İstihdam Edilenler" tablosundan; GSMH verileri için DPT, Sosyal ve Ekonomik Göstergeler, "Cari Fiyatlarla Sektörler İtibarıyla 1948 Baz Yıllı Gayri Safi Milli Hasıla (1948-1967)" ve "1987 Yılı Fiyatlarıyla Sektörler İtibarıyla GSMH (1968-2006)" tablolarından yararlanılmıştır.

	Toplam istihdam (000 kişi)	Tarım		Sanayi		Hizmetler	
		İstihdam	GSMH	İstihdam	GSMH	İstihdam	GSMH
1945	7681	85,39	38,4	8,91	16,3	5,70	45,3
1950	8790	84,28	42,0	8,66	14,6	7,06	43,4
1955	10482	77,21	39,5	11,37	16,1	11,42	44,4
1960	11945	69,84	38,2	11,12	17,5	19,05	44,3
1962		68,30	36,5	11,88	18,2	19,81	45,3
1964		66,42	34,0	13,17	19,2	20,41	46,8
1966		64,27	31,6	14,46	20,3	21,27	48,1
1968		62,31	33,5	14,71	17,8	22,98	48,7
1970	13768	59,87	31,2	15,81	18,5	24,32	50,2
1972		58,46	28,4	16,54	19,1	25,01	52,5
1974		56,09	25,7	18,12	21,1	25,79	53,1
1976		54,09	24,6	18,69	21,7	27,22	53,7
1978		52,07	23,8	19,37	23,0	28,57	53,2
1980	16523	50,60	24,8	19,35	22,0	30,06	53,1

KİTAP

Almanya'ya işçi göçü pek çok filme ve kitaba konu olmuştur. Örnek olarak Nevzat Üstün'ün Almanya Almanya'sı, Fahri Özcan'ın Türk'ün Almanya Çilesiz'se, Mehmet Çakan'ın Almanya'da Yirmi Ay'ı ya da Gülten Dayıoğlu'nun "Geride Kalanlar'ı, Adalet Ağaoğlu'nun Fikrimin İnce Gülü sayılabilir.

Türkiye açısından işçi göçünün işsizlik oranını düşürdüğünü söylemek mümkündür. Fakat önemli bir sonucu daha olmuştur. Almanya'ya göçen Türklerin ailelerine gönderdikleri işçi dövizleri 1970'lerin boyunca giderek yükselerek 1973'de neredeyse Türkiye'nin ihracat gelirleri kadar olmuştur. Bu ciddi rakam Türkiye'nin ödemeler bilançosu açıklarında kısmı bir rahatlama yaratmıştır. Hatta Türk dış borç krizini ertelemiştir.

İTHAL İKÂMECİ SANAYİLEŞME

AMAÇ 3 ***İthal İkâmeci sanayileşme politikalarını açıklayamak.***

Sanayileşerek kalkınma, planlı kalkınma dönemlerinin temel tercihidir. Sanayileşme kararının içi 1930'larda da, 1950'lerde de, 1960'da da ithal ikâmesi yönünde doldurulmuştur. İthal ikâmesi, yurt dışından ithal edilmekte olan malların, özendirici önlemlerle yurt içinde üretilmesini hedefleyen politikaların genel adıdır. Bu politika ile hem ülkenin sanayileşmesi hem de dış ödemeler dengesi açıklarının düşürülmesi umut edilmiştir. 1930'larda un, şeker ve pamukla (üç beyaz) başlayan, temel gıda ve giyim maddelerin ülke içinde üretilmesini hedefleyen ithal ikâmeci sanayileşme politikaları, 1960'larda da planlar aracılığı ile düşünülen ara malları ve yatırım malları üretmek olmasına rağmen, dayanıklı tüketim mallarına yeni beyazlara (buzdolabı, televizyon, çamaşır makinesi gibi) yönelmiştir. 50'ler boyunca tarım sektörüne aktarılan kaynaklar gelir seviyesinin yükselmesine ve kente göçe neden olmuştur. Ayrıca takip edilen nüfus artırıcı politikalarda sonuç vermektedir. Bütün bu gelişmeler yeni tüketim kalıplarının doğmasına yol açmıştır. Radyo, televizyon, çamaşır makinesi, elektrikli süpürge, televizyon vb. sıradan insanların talepleri arasına girmiştir (Boratav, 2003: 119) ve bu ürünler henüz Türkiye'de üretilmemektedir. Bu durumda yeni beyazlar özel sektör için uygun bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Diğer yandan genç cumhuriyetin diğer ihtiyaçları, eğitim, sağlık, ulaştırma, enerji, sulama tesisleri vb. altyapı yatırımları da kamu hizmet alanı olarak doğmuştur (Yaşa, 1980: 97). İthal ikâmeci politika bütün bu ihtiyaçlara cevap verebileceği düşünülen bir genel çerçevedir.

Hem özel sektörün hem de kamunun birlikte sanayi yatırımları yaptıkları bu ekonomik sisteme genel olarak karma ekonomi denilmektedir.

DİKKAT

Bu amaçla yurt dışından alınması gereken ürünlerin yurt içinde üretilmesi, birkaç basamaklı bir koruma modelini gerektirmektedir.

- ***Koruyucu dış ticaret politikası:*** İthal ikâmesi politikaları için yurt içindeki bebek sanayilerin yurt dışındaki rakiplerinin rekabetinden korunması gerekir. Bu amaçla ülke sınırları içinde alınıp satılan yurt dışı üretimli ürünlerin fiyatlarının vergiler aracılığı ile yükseltilmesi, yurt içine giren ürünlerin ve/veya miktarlarının sınırlanması (kota) gibi yöntemler kullanılır. Örneğin otomobil sektöründe arabanın fiyatını iki katına çıkaracak vergiler uygulanmıştır. Böylece içeride yeni kurulan sanayilerin yüksek maliyetlerine rağmen, tüketicilerin yurt içi ürünü alması mantıklı hale gelmektedir. Bir diğer yöntem yerli paranın yabancı paralar karşısında değerinin yüksek tutulmasıdır. Böylece yerli sanayinin ham madde ihtiyacı ucuz olarak ithal edilebilmektedir (Morgil, 2002: 46).
- ***Planlamanın önerdiği alanlarda yapılan yatırımlara teşvik uygulanması:*** Yurt dışından alınması gereken ve içeride üretilmesine karar verilen alanlarda yatırım yapan özel girişimcilere kendi kendilerine yeter hale gelene kadar vergi indirimleri, kredi kolaylıkları, fabrika arazisi tahsisleri, yurt dışından getirtilen makine ve teçhizatta kolaylık vb. destekler verilmektedir. (Genişletici maliye politikası, Morgil, 2002: 47).
- ***Sermaye ve emek üzerindeki fiyat kontrolleri:*** Hem yeni yatırım yapılabilmesi için, hem de yatırımlarının sürdürülebilmesi için yurt içinde üretim

faktörlerinin fiyatlarının kontrol altında tutulması gerekmektedir. Özellikle yatırım yapmak için gereken sermayenin ucuz faizle borç alınabilmesi çok sık uygulanan bir politikadır (Morgil, 2002: 46).

Ücret üzerindeki kontroller ise, emeğin aynı zamanda tüketici olması ile birlikte düşünülmelidir. 1960'lar boyunca KİT çalışanlarının ücretleri, özel sektörde çalışanlardan daha yüksektir. 1970'lerde ihracatla sanayileşen ülkelerden Güney Kore'de dolar cinsinden saatlik ücretler Türkiye'deki ücretin yarısından düşüktür (Boratav, 2003: 125). Bu durum kamu çalışanı olmayanlar için özendirici sonuçlar yaratmıştır. Kamu çalışanlarının ücretleri dolaylı yoldan özel sektör ücret seviyesini de belirlemektedir. 60'lar boyunca ücret hadlerinin yüksekliği, içerde yeni kurulan sanayiler için satın alma gücü olan bireyler yaratmıştır (Genişletici para politikası, Morgil, 2002: 47). Bu nedenle ithal ikâmeci sanayileşme politikaları ile ücret politikaları birbirini destekleyerek ve birbirine bağımlı olarak iç talebi genişletmektedir.

1960-1980 arasında, kurulan bebek sanayilerinin üretimlerinin yurt içinde satılması beklenmektedir. Dış ödemeler dengesi problemlerinin de yurt dışına ihtiyacın azalması ile çözümlenebileceği varsayılmıştır. Oysa özü itibari ile bu politikalar ekonomi üzerinde bazı yan etkiler yapmaktadır:

- İthal ikâmeci sanayinin hedefi yurt içinde tüketilmek üzere sanayi ürünleri üretmektir. Bu ürünlerin yurt dışında satılıp satılamayacağı sanayinin kendi kendine yeter hale gelmesi ile kendiliğinden olabilecek bir sonuç olarak varsayılmıştır. Oysa nihai bir tüketim malı üretmenin altında başka alanlara yapılmış ciddi yatırımlar yer almaktadır. Örneğin televizyon ya da otomobil üretebilmek için elektrik ve elektronikte ya da motorlu araçlarda bilgi birikimine, bu bilgi ile donatılmış bir insan kitlesine, hatta fabrikanın tasarımı ile geliştirilecek bir verimlilik analizine ihtiyaç vardır. Bu ve benzeri birikimin eksikliği, kurulan sanayi ürünlerinin kendilerini geliştirmeyen ve sadece ülke içinde satılabilecek ürünler haline gelmesine neden olmuştur. ***Diğer bir ifade ile bu sanayi ürünlerinin ilerleyen zamanlarda ihracata katkısı olamamıştır.*** Örneğin otomotiv sektörü, İtalyan Fiat fabrikasının ilk tasarımlarından biri olan Murat 124'ü uzun süre kullanmıştır. Aynı model bütün demir perde ülkelerinde görülmektedir. Bu araçların yeni modellerinin üretimi, motor gelişimi, emniyet kemeri, hava yastıkları, klima seçenekleri, 80'den sonra gümrük duvarları indirilince görülebilecektir.
- Bu bilgi birikimi eksikliğinin diğer önemli sonucu, ürünlerin parçalarının Türkiye'de üretilmesinin zaman almasıdır. Televizyon, buzdolabı ya da radyo parçalarının tamamının Türkiye'de üretilip satılmasının gerçekleşmesi zaman alacaktır. Yani aslında parçalar Türkiye'ye ithal edilip burada birleştirilmektedir. İthal ikâmesi aracılığı ile kurulan sanayii aslında montaj (yani birleştirme) sanayidir. İktisat literatüründe "yaparak öğrenme" olarak isimlendirilen bu sanayileşme politikası, sonradan sanayileşen ülkeler için önerilen bir yöntemdir. Gelişmekte olan ülkeler zamanla azalan sayıda parça ithal ederek sanayi ürünlerini kendi ülkelerinde üretmektedir. Örneğin Türkiye "Montaj Sanayii Talimatnamesi", "kota", "ithal yasakları", "Yatırımlarda Yerli Mamul Kullanma Yönetmeliği" gibi hukuki düzenlemelerle (Ekzen, 2009: 67) bu süreci yönetmeye çalışmıştır. Amaç tamamen Türk üretimi tüketim malları oluşturmaktır. Sorun ülkelerin ithalata bağımlılıklarının kısa zamanda düşmemesidir. Türkiye'de 10 yılda bu bağımlılık azalmamıştır. 1980 yılında 24 Ocak kararlarına giderken, buzdolabı ithal etmek yerine buzdolabı parçaları ithal edilen Türk sanayii hala iç talebe yönelik bir montaj hattı gö-

rünümündedir. 1973 petrol krizi ile birlikte ithalat için gereken döviz artınca, yurt dışından alınabilen ürünlere sınırlılıklar gelmiştir. İthalat sınırlıkları da içeride sanayinin durmasına, yurt içinde hemen her üründe uzun bekleme listelerine, kıtlıktan kaynaklı olarak yüksek fiyatlara neden olmuştur.

- Politikanın diğer önemli sonucu sermaye borç alma fiyatı olarak düşünülebilecek faizin kontrolünden doğmuştur. Planlarda belirlenen büyüme oranlarına ulaşabilmesi hem kamu için hem de özel sektör için yüksek yatırım oranlarını gerektirmektedir. Bu nedenle de faiz oranı düşük tutularak yatırım yapma kolaylaştırılmaktadır. İlk iki plan döneminde hedeflenen büyüme oranlarının yakalamasında faiz oranlarının katkısı vardır. Örneğin 1970'li yılların ikinci yarısında enflasyon %60'lardayken, banka mevduatları ve tahvil faizleri %30'dur. Bununla birlikte faiz oranının kontrol altında tutulmasının çok önemli sonuçları olmuştur:
  - Düşük faiz ile borç alınabilmesi sanayi yatırımlarının daha az emek kullanan daha çok sermaye malları kullanan yatırımlar olarak planlanmasına neden olmuştur. Bu da 60-80 arasında planlanmış dönemlerin sanayi yatırımlarının işsizliğin azaltılmasında katkısını düşürmüştür.
  - Düşük faiz oranlarının bir sonucu enflasyonu içinde barındırmasıdır. Sözkonusu faiz oranları, tasarruf edebilecek parası olanların bunu bankada değerlendirmesini anlamsız kılmaktadır. Bu nedenle başka bir tasarruf aracı arayışı, zaman zaman altın, araba ya da çocuklar için çeşitli evlilik harcamalarına, 80'lerin ikinci yarısından sonra dövize yönelmiştir. Bireylerin gelirlerinin ve tasarruflarının değerini koruma çabası, satın alınan tüketim malları ile enflasyonu besleyen ek harcamalara, altın ve dövizle ekonomiye katkısı olmayan bir birikim aracına dönüşmektedir. Böylece gümrük duvarları ile korunan alanlarda, örneğin otomotiv sektöründe fazladan yaratılan talep, kıtlıklara ve fiyat artışlarına da ortam hazırlamaktadır. Hatta otomobil bir yatırım aracı olarak kullanılabilir hale getirmektedir. Böylece planların amaçlarından biri olan düşük enflasyon için arzu edilmeyen bir baskı oluşmuştur.
  - Diğer önemli sonuç holding bankacılığı ve bankerliktir. Düşük faiz oranı olduğu için, büyük sermaye grupları bankalar kurarak küçük tasarruf sahiplerinin paralarını değerlendirmeye talip olmuşlardır. Topladıkları tasarrufları ticari birlikteliğin diğer ayağı olan sanayi kuruluşuna kredi olarak sunmuşlardır. Ayrıca sermaye piyasası düzenlemeleri henüz yetersiz olduğu için, sadece bir kurum olan bankalar değil şahıslarda (banker) tasarruf toplayabilmektedirler. Faiz kontrol altında olduğu için, büyük ölçekli verimsiz yatırımlarla gerek bankalar gerek bankerler hayatlarını sürdürebilmişlerdir. Fakat Temmuz 1980'de mevduat ve plasman faizleri serbest bırakılınca, banka-banker rekabeti İstanbul Bankası, Hisarbank, Odibank gibi bankaların, Banker Kastelli dâhil 900 civarında bankerin batışı ile sonuçlanmıştır (Tokgöz, 1997: 174). 2000'lerde de pek çok bankanın Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) devrine neden olacaktır.

Başrollerinde İlyas Salman ve Şener Şen'in olduğu bir Ertem Eğilmez filmi olan Banker Bilo, 80'deki banker batışlarını eğlenceli, eleştirel bir bakışla yansıtmaktadır.

FİLM

Bir dönemin ve sonraki dönemlerin gözde deyimi "banka hortumlamak" ne demektir?

SIRA SİZDE 5

Bütün bu sayılanları ithal ikâmesi politikasının yan etkileri olarak düşünmek mümkündür. İlk iki plan döneminde yan etkiler az ortaya çıkmaktadır. Fakat 1973 ile başlayan 3.BYKP dönemi, petrol krizi, Kıbrıs Barış Harekâtı gibi dış etkenlerle bütün yan etkilerin de ağırlaştığını bir dönemi temsil etmektedir. Petrol fiyatlarındaki artışların gecikmeli yansıtılması ve petro-dolarlar üzerinden sunulan kredilerin kullanılması krizi ertelemiştir. 1973'de petrolün yarattığı aşırı ithal bağımlılığı ve ihracattaki durgunluğa rağmen, düzgün büyüme oranının devam ettirilebilmesinin nedeni de önemli boyutlardaki dış kaynak kullanımıdır (Boratav, 2003: 122). 1978'den itibaren de planlar ve ekonomik hayat, finansman sorunları ve önceki dönemlerde alınmış kısa vadeli borçlar yüzünden sürdürülemez hale gelmiştir. Bu nedenle 20 yıllık ithal ikâmeci planlı kalkınma deneyiminin finansmanı da incelenmelidir.

KALKINMANIN FİNANSMANI

AMAÇ 4 ***Kalkınma finansının önemini açıklamak.***

Planlı dönemler boyunca, devletin yatırımlar içindeki payı arttığı için finans ihtiyacı da artmıştır. Herhangi bir devlet gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin de başlıca gelir kaynakları vergiler, iç borçlanma ve dış borçlanmadır. Vergiler ve iç borçlanma, yurt içindeki bireylerin daha fazla tasarruf yapması anlamına gelecektir. Dış borç ise, alındığı dönemde yurt dışındaki, öderken de yurt içindeki bireylerin tasarruflarını kullanmaktır. Diğer bir ifade ile devletin planlı dönemlerde olduğu gibi giderek daha fazla yatırım yapabilmesi ancak daha yüksek tasarruflarla mümkündür.

Birinci plan için yapılan en büyük tartışmalar da vergi sisteminin nasıl değişeceği üzerine olmuştur. Tartışmanın bir tarafı (ünlü iktisatçı Nicholas Kaldor tarafından desteklenmektedir) vergi değişikliklerinin özellikle tarımın vergilendirilmesinin radikal ve sert tedbirlerle hemen yapılmasını savunurken diğer taraf adım adım yapılmasının daha uygun olduğu iddia etmektedir (Yaşa, 1982: 188).

1961 Ekiminde yapılan seçimlerden sonra iş başına gelen hükümetler, ziraat üzerinden alınan ve kurumlara uygulanan vergiler konusunda zorluk çekmiş, daha çok ithalat lisansları, gayrimenkullerin satışında alınan tabu vergisi, üretim ve tüketim üzerinden vergiler, gümrük vergileri uygulamaları yapmışlardır. Tarım kesiminden vergi almanın önemi nüfusun büyük kısmının bu alanda çalışıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Tarım sektöründen vergi alınmadığı zaman, bu tarihlerdeki tarım dışı nüfus azınlık olduğu için vergi gelirlerinin büyük bir miktara ulaşması zor olmaktadır. Bununla birlikte tarım kesimindeki büyük çoğunluğun geliri de hale son derece düşüktür. Ayrıca siyasi yöneticilerinde, koalisyon hükümetlerinin kırılgan ortamında böyle tepki alacak bir kararı vermeleri oldukça zordur. Vergi gelirlerinin eksikliğinde, devlet eliyle yapılacak yatırımlarda ya da özel sektör için düşünülen teşviklerde devletin ek gelir kaynağına ihtiyacı olduğunu açıktır.

Resim 6.2

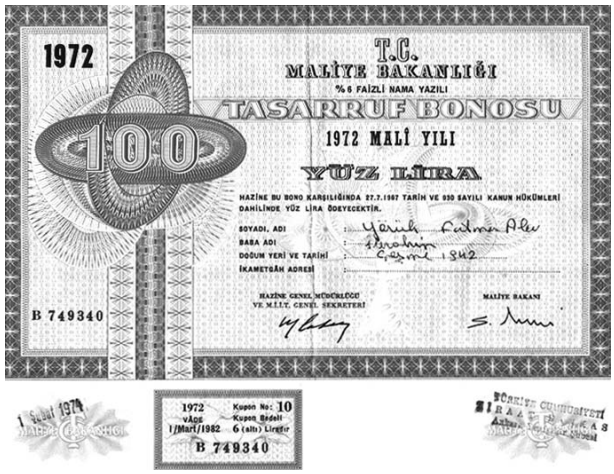

Tasarruf Bonosu Örneği. (Mülkiyeti ünite yazarına aittir)

Yatırımlar için ihtiyaç olan kaynağın bulunmasının vergiler dışındaki yöntemi, çeşitli adlar altında yapılan iç borçlanma (istikraz) uygulamalarıdır. Örneğin hükümet, 1940'larda yaptığı gibi Devlet Demir Yollarının yeni yapılacak bir kısmı için ya da daha sonra 1990'larda yapacağı gibi İkinci Boğaz Köprüsü için kullanılmak üzere bonolar hazırlar. Belli bir faiz oranı üzerinden halka (bireylere) ya da kurumlara (bankalara, diğer finans kurumlarına), gönüllü ya da zorunlu alınmak üzere (zorunlu tasarruf ya da cebri -zorla yaptırılan- tasarruf) sunar. Örneğin 1960 darbesi sonrası yapılan ilk borçlanmalardan birisi gönüllük, diğeri zorunluluk esası taşımaktadır. 1960'larda devlet borçlarına ilişkin yapılan yoğun yayınlar yüzünden halkın arasında alyans bağışı kampanyaları vardır (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 387). Subaylar arasında başlayan sonra yayılan kampanyayla halk devletin ihtiyacı için elindeki tek altın olan alyansını bağışlamaktadır. Hürriyet tahvilleri bu ortamda, hazinenin ihtiyacı olan parayı karşılıksız bağışlar yoluyla değil de borçlanarak sağlamasının daha doğru olacağı ve mümkün olacağı fikriyle ortaya çıkmıştır. 17.06.1960, Milliyet gazetesinin 17 Haziran'da ilk sayfadan duyurduğu gibi, "Hürriyet İstikrazı" tahvilleri çıkarılacaktır. Hürriyet tahvilleri 10 yılı ödemesiz %6 faizli devletin borçlanma kâğıtlarıdır. Tasarruf bonolarında ise, Gelir Vergisi (tüm ücretlileri kapsıyor), Kurumlar Vergisi, Veraset ve İntikal Vergisi ve Gayrimenkul Alım-Satım Vergisi mükelleflerine vergi matrahlarının belli bir oranı kadar Tasarruf Bonosu alma yükümlülüğü getirilmektedir. Yani tamamen zorunludur. Darbe ortamında elde edilen bu yetki, 1972 yılında çıkarılan "Mali Denge Vergisi Kanunu" ile resmen vergiye dönüştürülünceye kadar kullanılmıştır. Bu dönem tasarruf bonolarının genel özelliği uzun vadeleri ve düşük faizleridir. Tasarruf bonolarının 1970'lerde tasfiyesi sırasında da ilk banker krizi doğar (ayrıntılı bilgi okuma parçasında bulunabilir). 1965'de iç istikraz tahvilleri genel bütçenin %5'i, tasarruf bonoları da %17'si büyüklüğündedir (Tablo 6.4). Yine tabloya göre, 1965'de Genel bütçenin beşte biri kadarda ₺ olarak ödenecek dış borç kullanılmıştır.

DİKKAT

Milli geliri artırması (bir ülkenin büyümesi) için yatırım yapılması gerekir. Yatırımların ülkenin kendi kaynaklarından yapılabilmesi için ise ülkede yaşayanların yatırım yapacak tasarruflarının olması gerekir. Tasarruf zaten tanım gereği tüketimden artan kısımdır. Yani insanların en azından asgari harcamalarını karşıladıktan sonra gelirlerinden artan paraları olmalıdır. Diğer bir ifade ile gelirleri yüksek olmadan bireylerin tasarruf edebilmesine imkân yoktur. Fakat sonuçta tasarruf yapmazlarsa gelirleri artmaz; gelirleri çok olmazsa tasarruf yapamazlar. Bu birbirini doğuran süreç azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, ilk gelirin düşüklüğü nedeniyle büyük adımlar atılması-

nı engellemektedir. "Fakirliğin kısır döngüsü" olarak anılan bu açmazdan çıkmak için genellikle yurt dışından alınan krediler (başkalarının tasarrufları) yani dış borçlar kullanılmaktadır.

Konsorsiyum: Bağımsız firmalardan, örgütlerden ve hükümetlerden oluşan bir oluşumun kaynaklarını, becerilerini belli bir amaç için bir havuzda geçici olarak bir araya getirmeleri (Parasız, 1999: 345).

Yatırımların üçüncü kaynağı dış borçlanmadır. İç borçlanmadan farklı olarak, dış borçta faiz oranı tek taraflı olarak belirlenmemektedir. Bu nedenle büyük ihtimalle iç borçlanmadan daha yüksek bir faiz maliyeti ile gerçekleşmektedir. Diğer fark ödemenin döviz üzerinden yapılması gerekebileceğidir. 1960'larda, birinci plan için Türkiye'nin bulabildiği dış kaynak 1962'de OECD nezdinde kurulmuş olan bir konsorsiyumdan gelmektedir (Yaşa, 1980: 629). Bu kanaldan sağlanan krediler, 20-30 yıl vadeli, %2-4 faiz oranına sahip uygun borçlanma koşullarına haiz kredilerdir. OECD dışında da finans arayan hükümetler, SSCB ile "mal mukabili" proje finansmanını da denemiş ve İskenderun demir çelik ve Seydişehir yem fabrikaları bu anlaşmalar aracılığı ile kurulmuştur (Ekzen, 2009: 68). Bu nedenle 1.BYKP en yüksek büyüme hızlarına ulaşılan plan dönemidir. Her iki dönemde de gıda, dokuma, madeni eşya imali, metalden gayri maddeler sanayii hızlı bir gelişme görülmektedir (Ekzen, 2009: 68).

70'lerin ikinci yarısında ise, daha çok kısa vadeli, ticari finans kurumları aracılığı ile elde edilmiş petro-dolar kaynaklı krediler bulunmaktadır. İlk bölümde bahsettiğimiz gibi, 1970'lerde petro-dolarlar yüzünden uygun koşullarla ama kısa vadeli kredi bulmak mümkündür. Diğer yandan kendileri kısa ömürlü olan koalisyon hükümetlerinin sınıfsal çatışmalı, terör hareketli ortam içinde uzun vadeli düşünmeleri de zordur. Kısa vadeli dış borçlanma da Türkiye'yi Dünya borç krizin üyelerinden biri haline getirecektir. Tablo 6.1'de daha önce bahsedildiği gibi, 1980'de Türkiye'nin borç servisi (anapara taksiti ve faiz ödemesi) neredeyse bütün ihracatını kaplamaktadır. Ayrıca Türkiye'nin ihracatına göre borç servisinin yüksekliğinin kriz belirtisi göstermesine rağmen GSMH'ya göre borç servis oranı düşüktür. Bu da Türkiye'nin GSMH ile ölçülen iç üretiminin planlı dönemler boyunca arttığını ama bunun ihracata dönüşmediğini açıkça göstermektedir.

Tablo 6.2'de kalkınmanın finansmanı için kullanılan araçların payları görülmektedir.

Tablo 6.4 *Kalkınmanın Finansmanının Yıllar İtibari ile Gelişimi*

Kaynak: *DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler'den (www.dpt.gov.tr) Kamu Finansmanı verilerinden; dış borç göstergeleri için Yaşa, 1980: 629'dan yararlanılmıştır.*

		Vergi	İç Borç			Dış Borç	
	Devlet Bütçesi Gelirleri Toplamı (Milyon ₺)	Vergi (Milyon ₺)	İç İstikraz Tahvilleri (Genel Bütçe İçinde, Milyon ₺)	İç Konsolidasyon Tahvilleri (Genel Bütçe İçinde, Milyon ₺)	Tasarruf Bonosu (Genel Bütçe İçinde, Milyon ₺)	₺ Olarak Ödenecek Dış Borçlar (Milyon ₺)	Döviz Olarak Ödenecek Dış Borçlar (Milyon Dolar)
1965	14021	10295	720	6933	2374	3175	1081
1970	28260	23003	2818	7340	6244	4172	1928
1975	107681	95009	18041	21647	6479	3412	3012
1979	372309	403836	87482	68276	3728	4903	8861
		%	%	%	%	%	
1965	100	73,4	5,1	49,4	16,9	22,6	
1970	100	81,4	10,0	26,0	22,1	14,8	
1975	100	88,2	16,8	20,1	6,0	3,2	
1979	100	108,5	23,5	18,3	1,0	1,3	

1960'larda da planların finansmanı için kaynak bulmak zordur. Fakat 70'ler petrol krizi, Dünya'daki genel maliyet kaynaklı kriz durumu nedeniyle daha zor koşullar sunmaktadır. Türkiye için zor durumlardan bir kısmı Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan ve haşhaş ekiminden kaynaklanmıştır. Türkiye Kıbrıs Türklerini korumak amacıyla 20 Temmuz 1974'de birinci 16 Ağustos 1974'te ikinci "Barış Harekâtı" ile Kıbrıs'a asker çıkarmıştır (Tokgöz, 1997: 157). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin sınırları çizen bu harekât, ABD'nin haşhaş ekimine izin verilmesi yüzünden uyguladığı ekonomik ambargoyu silah satışının engellenmesi ile genişletmesine neden olmuştur. 1978'e kadar devam edecek olan bu uygulama ABD ile Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini dondurmuştur ve Türkiye'nin ihracat imkânları da daraltmıştır.

Ambargo: Askeri, politik ya da ekonomik nedenlerle bir ülkenin diğer bir ülkeden mal alım satımının kısmen veya tamamen yasaklanması (Parasız, 1999: 22).

Sonuç olarak özellikle 70'lerin ikinci yarısında dış borç alma yolları kısa vadeli borçlarla tıkanmak üzeredir. Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle fazladan harcama yapılmaktadır. İhracatın ambargo yüzünden artma ihtimali yoktur. Petrol krizi ithalatın karşılanamaz hale gelmesine yol açmak üzeredir. Hammadde ve ara malları ithalatında sorunları olan yurt içi sanayi, ürünlerin kıtlığı nedeniyle yüksek fiyat politikası uygulamaktadır. Fiyat artışları çalışan kesimi ücret artışları için sokaklara dökmek üzeredir. İthal ikâmeci politikalarla ulaşılabilecek kalkınmanın sınırlarına gelinmiştir. 70'lerin başlarında S. Demirel radyoda yaptığı seri konuşmalarla kalkınma için bakış açısının değiştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Fakat değişim politikaları 24 Ocak'ta alınan istikrar tedbirleri kararlarından da sonra 12 Eylül darbesinden sonra uygulanabilecektir.

UYGULANAN POLİTİKALARIN SONUÇLARI OLARAK ENFLASYON VE İSTİKRAR TEDBİRLERİ

AMAÇ 5

Enflasyonun ve istikrar politikalarının nedenlerini ve sonuçlarını değerlendirmek.

Birinci plan dönemi boyunca yüksek tasarruf oranını ve yatırımları, enflasyonsuz başarmak hedeflerden biridir. Buna rağmen planın son iki yılında dönem için yüksek sayılabilecek (İstanbul Geçinme Endeksine göre %8 ve %14) bir enflasyon yaşandığı görülmektedir. Fakat Şekil 6.4'den 1970'lerin giderek artan enflasyon getirdiği de anlaşılmaktadır. Şekil 6.4'de 1970'le birlikte önce 10 sonra 20'li rakamlara çıkan fiyatlar genel seviyesi görülmektedir. Özellikle 1974'den itibaren, petrol krizinin etkileri, dış ticaret dengesinde ve içerideki mal kıtlıklarınının artırdığı fiyatlar genel seviyesinde görünür hale gelmiştir. Dönemin enflasyonunun kaynağı işçi ücretleri ve petrol fiyatlarından kaynaklanan maliyet artışlarıdır. 1960'lar boyunca emeğin iç talep yaratıcı etkisi nedeniyle kamu çalışanlarının ve sanayi sektörü çalışanlarının ücretleri yüksek tutulmuştur. Örneğin 1970'lerde ihracatla sanayileşen ülkelerden Güney Kore'de dolar cinsinden saatlik ücretler Türkiye'deki ücretin yarısından düşüktür (Boratav, 2003: 125). 1970'lerde ayrıca petrolden kaynaklanan maliyet artışı söz konusudur. Bu nedenle grafik görülen giderek artan enflasyon oranları ile karşılaşılmıştır. Şekil 6.4'de görülebilecek diğer önemli nokta büyüme oranları ile enflasyon arasındaki ilişkidir. Enflasyon oranındaki büyük artışlarla birlikte görünen GSMH artış hızındaki (büyümedeki) düşüşler "fakirleştiren enflasyon" olarak isimlendirilir (Parasız, 150). Türkiye'de ikinci plan döneminin yarısından itibaren enflasyon

oranı büyüme oranını aşmıştır. 1977'den itibaren büyüme oranları giderek küçülmüş, 1979'dan sonra da negatif rakamlara (küçülme) dönüşmüştür. 1970'den itibaren fakirleştiren enflasyon yaşanmaktadır. Bu durum aynı zamanda giderek artan oranda ücret taleplerinin de temellerini oluşturmaktadır. Yüksek enflasyon, ücret artışı taleplerine neden olmaktadır. Ücret taleplerinin karşılanması daha yüksek maliyet enflasyonuna yol açmaktadır. Bu kısır döngü diğer bir ifade ile enflasyonun kendini besleyen süreci bu şekilde doğmaktadır.

Şekil 6.4

Enflasyon ve Büyüme Oranı (%)

Kaynak: *www.dpt.gov.tr*

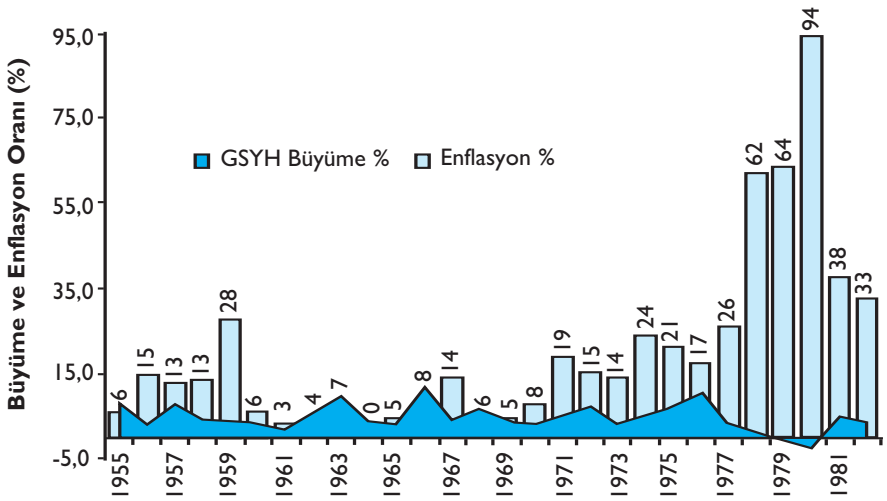

Enflasyon için "İstanbul Geçinme Endeksi'nin Yüzde Değişmesi kullanılmıştır. Sayılar her yıla ait enflasyon oranını göstermektedir.

12 Mart 1971'de demokrasinin bir "muhtıra" aracılığı ile kesildiği yıllarda, basın, muhalefet, hatta üniversite öğretim üyeleri, önce S. Demirel'i sonra tarafsız hükümetleri enflasyona yenik düşmekle suçlamaktadırlar (Tokgöz, 1997: 155) ama şekil 6.4'den de görülebileceği gibi asıl zorlu enflasyon 1970'lerin sonunda yaşanacaktır. Bu sonucun oluşmasında enflasyonun kendi kendini besleyen özellikleri yanı sıra, petrol krizinin, ithal ikâmeci sanayileşmenin ve Kıbrıs Barış Harekatı'nın arkasından ABD'nin genişlettiği ekonomik ve askeri ambargonun etkisi vardır.

SIRA SİZDE 6

1980 sonrası enflasyon ve büyüme ilişkisini araştırınız.

Planlı dönemler boyunca oluşan diğer sorun dış ticaret açıklarıdır. İthalatı ikâme ederek yurt dışından alınan ürünlere Türkiye'nin bağımlılığını azaltmayı hedefleyen bu politikalar, daha önce geniş olarak anlatılan nedenlerden, özellikle aramalları ve hammadde ithalatında bağımlılık yaratmıştır. İhracat ise büyük oranda tarımsal ürünlerden oluşmaktadır. Tablo 6.5'de dış ticaret göstergeleri görülmektedir. 5.üniteden de hatırlanabileceği gibi, 2.Dünya Savaşı sonrası tüm yıllarda Türkiye'nin ihracat gelirleri ithalat giderlerini tamamen karşılamaktan uzaktır. 1960-80 arasında da aynı sorunun kalkınma politikalarına rağmen sürdüğü görülmektedir. Tablo'da işçi dövizleri de yer almaktadır. Yurtdışına giden işçilerin ailelerine gönderdikleri tasarrufları 1964'den itibaren ciddi bir katkı niteliği kazanmıştır. Bununla birlikte ihracatın ithalatı işçi dövizleri olmadan, 1973'den sonra ise onlarla bile karşılamadığı görülmektedir (Tablodaki işçi dövizlerinin 1973'de ulaştığı tutara özellikle dikkat ediniz. Nerdeyse tüm ülkenin ihracat gelirleri kadardır).

Tablo 6.5
İhracat, İthalat ve İşçi Dövizleri

Kaynak: *Yaşa: 1980: 104*

	İşçi Dövizleri (milyon dolar)	İhracat (milyon dolar)	İthalat (milyon dolar)	İthalatın %si Olarak İşçi Dövizleri	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	(İşçi Dövizleri+ İhracat) ithalatı Karşılama Oranı
1961		347	510		68	68
1964	9	411	537	1,7	77	78
1965	70	464	572	12,2	81	93
1970	273	588	948	28,8	62	91
1973	1183	1317	2086	56,7	63	120
1974	1426	1532	3777	37,8	41	78
1975	1312	1401	4739	27,7	30	57
1978	983	2288	4599	21,4	50	71

Dış ticaret dengesi açıkları ve enflasyon problemleri, 1958'de olduğu gibi planlı dönemlerde de istikrar tedbirlerine neden olmuştur. 1961-69'a kadar ödemeler dengesi açıklarını finanse edilmesinde kullanılmak üzere IMF ile dokuz adet yıllık stand-by anlaşması imzalanmıştır. Stand by anlaşmaları ödemeler bilançosu açılarının kısa vadeli borçlar aracılığı çözümlenmeye çalışıldığını göstermektedir. Türkiye'de 1960'lar boyunca, döviz kuru ödemeler dengesini düzeltici araç olarak hiç kullanılmamıştır. Diğer bir ifade ile Türk lirasının yabancı paralar karşısındaki değerine dokunulmamış, 1950'lerin sonlarında ilan edilen kur (1 Dolar = 9 ₺) korunmuştur. Bir ülkenin parasının yabancı paralar karşısındaki değeri dış ticaret dengesine bağlıdır. Sürekli açık veren bir ülkenin parasının değeri düşürülerek ödemeler dengesi açıkları kontrol altına alınabilir. Oysa esnek kur politikası takip edilecek 80'lerin ikinci yarısına kadar, Türk dış ticaret rejimi büyük ölçüde, sabit döviz kuru, kambiyo kontrolleri ve kotalarla yürütülmüştür (Boratav, 2003: 127). Uzun süre Türk parasının değerinin düşürülmesi, moral değerlerle kabul edilemez bir araç olarak düşünülmüştür. Bununla birlikte kurun uzun süre değiştirilmeden korunmaya çalışılması birkaç noktada tehlikeli sonuçlar yaratmaktadır: ₺'nin değerli tutulması mevcut dövizin daha az mal ve hizmet alımı için kullanılabilmesine neden olmaktadır. Alması gereken çok fazla mal ve hizmet olan bir ülke için bu durum Merkez Bankası döviz kaynaklarını tüketici bir sonuç yaratmaktadır. Diğer tehlikeli sonuç kur değiştirildiğinde elinde döviz bulunması ihtimali olanların bir gecede devaluasyon oranı kadar zenginleşmesidir. Sabit kurun her değiştirilişi "kim zenginleşti" fikrinin toplumun değer yargılarını zedelemesine ve toplumda kamu otoriteleri aleyhinde yozlaşma fikirlerinin yayılmasına neden olmaktadır. 1960-80 yılları arasında ilk develüasyon 1970'de IMF ile yapılan görüşmelerin sonucunda bir zorunluluk olarak doğmuştur. 1 ABD doları 9 liradan 15 liraya çıkarılmıştır. İkinci plan döneminin ortasında, 1970'de ekonomik darboğazı aşmak için istikrar tedbirleri alınmış ve ₺ devalue edilmiştir (Tokgöz, 1997: 151). 1 Dolar'ın 15₺ oluşu ihracat için kısmı bir rahatlama yaratmıştır ve işçi dövizlerinin yurda gönderilişini hızlandırmıştır. 1970'den sonra ise 1978'e kadar küçük küçük kur ayarlamaları ile (büyük oranlı devalüasyonlardan kaçınılarak) ABD dolarının fiyatı 19 liraya ulaşmıştır. 1 Mart 1978'de B. Ecevit hükümeti tarafından IMF ile "Niyet Mektubu"nun imzalanmasından önce Türk lirası devalue edilerek doların fiyatı 19 liradan 25 liraya çıkarılmıştır. Fakat ödemeler bilançosu sorunları çözülmediği için

ve petrol krizi, ambargo gibi nedenlerle kısa vadede çözüm görünmediği için dolar 1979'da 35 liraya ve nihayet 24 Ocak 1980 kararları ile 47,10 ₺'den 71,40 liraya çıkarılmıştır.

1960-1980 arasında pek çok defa IMF ile masaya oturulmuş olmasına rağmen 1970 ve 1980 istikrar tedbirleri olarak önemlidir. 1970'lerde de 1980'de de ithal ikâmeci politikaların bağımlılık yaratıcı etkisi konuşulmaktadır. İhracata yönelik politikaların geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Fakat 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri, ithal ikâmesine yönelik politikalardan ihracata yönelik politikalara geçişin resmi olarak belgelendiği noktadır. Türkiye bu istikrar tedbirleri ile kalkınma için kullandığı yolu değiştirmektedir. 1980'de önerilen yeni strateji ithal ikâmeci sektörleri değil, ihracata yönelik sektörleri desteklemektir. Fakat tedbirler paketi sadece bu unsurları içermemektedir. 24 Ocak Kararlarının ana hatları aşağıda yer almaktadır:

1. Paket Türk lirasının yabancı ulusal paralar karşısında değerini düşürmektedir. Ödemeler bilançosu açıklarını azaltmak amacıyla, devalüasyon aracılığı ile ihracat ürünlerine fiyat avantajı sağlamayı hedeflemektedir. Zaman içerisinde esnek kur politikasına geçilecektir.
2. İthal ikâmeci politikaların sonucu olarak büyüyen devletin ekonomideki payının küçültülmesi tedbirler arasındadır. Diğer bir ifade KİT'ler aracılığı piyasaya yapılan müdahaleler azaltılacak, hatta KİT'lerin de özelleştirme ile azaltılması hedeflenecektir. Sonraki yıllarda çok tartışılacak bu amaç, destekleme alımlarını, destekleme fiyatlarını, gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlarının tasfiyesini gerektirmektedir.
3. İthalatı ikâme edecek yeni sanayilerin korunması için oluşturulmuş yüksek gümrük vergilerinin azaltılması, daha liberal daha açık bir dış ticaret takip edilmesini karara bağlanmaktadır.
4. İthalatı ikâme eden sektörlere tahsis edilen vergi iadesi, düşük faizli kredi, imalatçı ithal girdide gümrük muafiyeti gibi teşviklerin ihracata yönelik sanayi alanlarına kaydırılmasını önermektedir.
5. Faiz kontrollerinin kaldırılması da IMF tarafının önerileri arasındadır.

24 Ocak 1980 kararları, günümüze kadar olan süreçte kalkınma stratejisi olarak uygulana gelen politikaları oluşturmaktadır. Günümüzde dış ticaret dengesi sorunları devam etmekle birlikte, 1980 sonrası oluşan ortamda ihracat kalemlerinin geliştiği görülmektedir. İthalatı ikâme etmek için oluşturulan sektörler başlangıç yıllarında büyük sorunlar yaşamakla birlikte, giderek ihraç edilebilecek nitelikte mal ve hizmet üreten kurumlara dönüşmüşlerdir. Bununla birlikte, bütün kalkınma stratejisinin en büyük olumsuz sonucunun hala yeterince istihdam olanağı üretememek olduğu rahatlıkla söylenebilir. İşsizlik ve ödemeler bilançosu sorunları günümüzde de devam etmektedir.

Özet

AMAÇ 1

1960-80 arası Dünya ekonomisini açıklamak

1960-80 arası Dünya ekonomik olaylarının gelişimi soğuk savaş, Bretton Woods sisteminin aksaması ve Arap İsrail savaşının yeni çatışma alanı OPEC belirlemiştir. "Barışın olanaksız, savaşın mümkün olmadığı" soğuk savaş yıllarında, SSCB ve ABD, birbirlerine ciddi maliyet yükleyen örtülü bir savaş yürütmüşlerdir. ABD'nin SSCB'nin genişlemesine izin vermemek için girdiği Vietnam savaşının maliyeti Bretton Woods sisteminin yürümesi için gereken ABD dolarının altına karşı sabit kurunu imkânsız hale getirmiştir. Dönemin diğer özelliği petrol fiyatlarının yükselişidir.

AMAÇ 2

Türkiye'deki planlı ekonomik hayatı değerlendirmek.

1960-1980 yılları arası Türkiye ise, kalkınmasını planlayarak yürütmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Kalkınma sanayileşme ile bir düşünülmüş ve dış ticaret problemleri nedeniyle ithalatı ikâme edecek sanayi alanları planlamanın öncelikli hedefleri arasında yer almıştır. GSMH'nin büyüme hızı olarak %7'lik bir hedef belirlenmiştir.

AMAÇ 3

İthal İkâmeci sanayileşme politikalarını açıklamak.

Türkiye'nin yurtdışına bağımlı olduğu alanlarda yurt içinde devlet eliyle ve özel sektörün desteklenmesi ile kurulacak sanayi yatırımlarını amaçlayan kalkınma strateji olarak ithal ikâmeci sanayileşme 1960'larda başlayan planlı yılların temel felsefesidir.

AMAÇ 4

Kalkınmanın finansmanının önemini açıklamak.

1960'li yıllarda kalkınmanın finansmanı planlanmış ithal ikâmeci sanayileşmenin finansmanı anlamına gelmektedir. Büyük bir yatırım hamlesi olarak planlar aynı zamanda vergilerin, iç ve dış borçlanmanın artmasını yani finansman gerektirmektedir. Planların ilk yıllarında büyük oranda iç borçlanma ile yürütülen yatırımlar ikinci ve üçüncü plan dönemlerinde yoğun olarak dış borçlanmaya bağlıdır. İlk üç planlı dönem boyunca %7'lik büyüme oranının neredeyse yakalanmış olma nedeni ekonomide önemli boyutlardaki dış kaynaktır.

AMAÇ 5

Enflasyonun ve istikrar politikalarının nedenlerini ve sonuçlarını değerlendirmek.

İthal ikâmeci politikalarla planlı ekonomik hayat, fiyatlar genel seviyesi yükselmeden, dış ticaret açıklarını ve sanayi aracılığı ile işsizliği düşürerek yüksek hızla büyümeyi hedeflemektedir. Fakat ithal ikâmeci politikalar felsefesi gereği dış ticaret için uygun değildir. Yurtiçinde ihtiyaç duyulabilecek mal ve hizmetleri üretmeyi hedeflediği için yurt dışına satış anlamına gelen ihracat için bir katkısı olmamıştır. İthalat ürünlerinde de hem petrol krizi hem de kurulan sanayini büyük oranda montaj hattı olması nedeniyle azalma olmamıştır. Dış ticaret açıkları istikrar tedbirlerinin alınmasını gerektirmiştir. Enflasyonun artışı ise, 1960-80 arasında büyük oranda maliyet kaynaklıdır. Hemen hemen bütün sanayi ürünlerinin girdisi olan petrolün fiyatının artışı, ithalat sınırlılıklarının içeride üretilen mal ve hizmetleri sınırlaması ve işçi ücretlerinin yüksek tutulmasını hedefleyen iç talebi genişletici politikalar maliyetlerin artışına ve fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine neden olmuştur.

Her iki sorun Türkiye'yi 24 Ocak 1980'de ithal ikâmeci politikaları değiştirerek ihracatı teşvik eden kalkınma stratejisine geçmeye zorlamıştır.

Kendimizi Sınayalım

1. 1960 sonrası Türkiye'de kalkınmayı yönlendirmek amacıyla kurulan kurum aşağıdakilerden hangisidir?

a. Devlet Planlanma Teşkilatı
b. Türkiye Sınai Yatırım Bankası
c. Türkiye İstatistik Kurumu
d. Ekonomi Bakanlığı
e. Merkez Bankası

2. Aşağıdakilerden hangisi planların ortak hedeflerinden biri **değildir?**

a. %7'lik büyüme oranı
b. Sanayileşmeye dayalı kalkınma
c. Düşük enflasyon oranı
d. İthal ikâmeci sanayileşme
e. Tarıma dayalı kalkınma

3. Aşağıdakilerden hangisi Bretton Woods sisteminin aksamasına neden olan olaylardandır?

a. ABD'nin Vietnam savaşı harcamaları
b. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a girişi
c. Türkiye'nin Kore'ye birlik göndermesi
d. Avrupa'daki sokak hareketleri
e. ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki Küba krizi

4. Aşağıdaki ifadelerden hangisi "bir devletin borçlarını ödeyemeyeceğini" ilan etmesidir?

a. Enflasyon
b. Stagflasyon
c. Moratoryum
d. Soğuk savaş
e. Dünya borç krizi

5. Aşağıdakilerden hangisi Petrol İhracatçısı Ülkeler Teşkilatı'nın (OPEC) üyelerinden biri **değildir?**

a. Venezüella
b. İran
c. Nijerya
d. ABD
e. Endonezya

6. Aşağıdakilerden hangisi "ithal ikâmeci" sanayileşmenin sürdürülebilmesi için gereken politikalardandır?

a. Vergi indirimleri aracılığı ile tüketimi teşvik eden politikalar
b. Ücretin düşük tutulmasını hedefleyen politikalar
c. Gümrük vergisi indirimlerini içeren politikalar
d. Koruyucu dış ticaret politikaları
e. Tüketimi teşvik eden politikalar

7. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı aşağıdaki yıllardan hangisini kapsamaktadır?

a. 1933-38
b. 1950-55
c. 1963-72
d. 1973-77
e. 1978-83

8. İlk üç plan dönemi için aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

a. Bu planlı dönemler boyunca %9'luk bir büyüme hızı yakalanmıştır.
b. Büyüme diğer sektörlerden çok sanayi sektöründe istihdam yaratmıştır.
c. Sanayileşmenin finansmanı tamamen iç tasarruflarla sağlanmıştır.
d. Dış ödemeler dengesi açıkları ithal ikâmeci kalkınma nedeniyle azalmıştır.
e. Dönem boyunca ithalatı ikâmeci edici sanayileşme stratejisi izlenmiştir.

9. Aşağıdakilerden hangisi Beş Yıllık Kalkınma Planlarında finans kaynağı olarak **kullanılmamıştır?**

a. İç borçlanma
b. Dış krediler
c. Dış borçlanma
d. Vergiler
e. Yurt içi destekleme alımları

10. Aşağıdakilerden hangisi 24 Ocak 1980 tarihli istikrar tedbirlerinin içerisinde yer almaktadır?

a. Türk lirasının değerinin yabancı ulusal paralar karşısında yükseltilmesi
b. İhracata yönelik sektörlere yönelik sanayileşme
c. Destekleme alımlarının artırılması
d. Gümrük vergilerinin yükseltilmesi
e. Kamu İktisadi Teşekküllerinin artırılması

Yaşamın İçinden

70 cente nasıl muhtaç olduk?

.... Altınok 70 cent hikâyesini de anlattı. Tokyo Büyükelçiliği'nin personel maaşları havale ediliyor. Ancak Büyükelçilik çeki yazıp bankaya gönderdiğinde "Bu hesapta bu çeki ödemeye yeterli para yok" denilerek geri çevrilmiş.

Büyükelçiliğin toplam maaş gideri 13 bin 215 dolar 70 cent. Ankara'nın gönderdiği para ise 13 bin 215 dolar. Yani küsuratın hesapta olabileceği varsayılıyor. Rakamları tam hatırlamıyor ama 70 cent'lik bir küsurat var.

Büyükelçilik durumu kripto ile Ankara'ya Dışişleri Bakanlığı'na bildiriyor. Bu kripto iki gün sonra dönemin muhalefet lideri AP Genel Başkanı Demirel'in eline geçiyor. "Türkiye'yi 70 cente muhtaç ettiniz" diye kıyameti koparıyor Demirel...

Evet döviz kıtlığı vardı ama "70 cent" hikâyesi tamamen teknik bir mesele....

Kaynak: Çetin, Bilal. "24 Ocak nostaljisi", 25.01.2011, Vatan Gazetesi, http://haber.gazetevatan.com/24-ocak-nostaljisi/355198/4/Haber

Okuma Parçası

Konu: Zorunlu Tasarruf ve Nema

Konuklar: Finans yatırım Araştırma Departmanı Grup Başkanı İsmail Erdem ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Oğuz Oyan

Oğuz Haksever: Hafıza-i beşer nisyan ile maluldür. Yani insan belleği unutkanlıkla sakattır. Ama arşivlerin bu sorunu tedavi edici özelliği vardır. Ve habercilik mesleğinde biraz eskiyenler, bugünün gündemini arşivlerde araştırırken pek çok konunun benzerinin hatta bazen aynısının uzak geçmişte de gündemde olduğunu hatırlamalarına sık rastlanır. Bu durum çalışanların kanun kuvvetiyle tasarrufa zorlanması konusunda da geçerli. Devletin zorunlu tasarruf hesabında biriken anaparaları nasıl geri ödeyeceği yolundaki tartışmalar ajanslara düşünce, konuyu araştırırken arşivler sayesinde geçmişteki ünlü tasarruf bonosu olayını hatırladık.. Annelerimizin, babalarımızın kestiği küçük kuponları gözümüzün önüne getirdik. Ve zorunlu tasarruf hesabında biriken paralarımızın geri alınması sorununu Yakın Plan'a almaya karar verdik. İyi akşamlar. Çalışanların tasarrufa zorlanması ve biriken paraların çalışanlara geri ödenmesi geçmişte de ciddi bir sorundu. Tıpkı bugünkü gibi. Bugüne gelmeden önce, 1941 yılında başlayan ardından 1960'lı yıllarda ve 1980'lerde tekrarlanan bir öyküyü hatırlayacağız. Zorla tasarruf konusunda geçmişte yaşananların bugüne nasıl benzediğini anlatmaya çalışacağız...

"Tarih: 18 Temmuz 1941. İkinci Dünya Savaşı tüm şiddetiyle sürüyor. İnönü hükümeti temkinli... Savaş nedeniyle artan milli savunma ihtiyaçlarını karşılamak için piyasaya tasarruf bonoları çıkarılıyor. 5, 25, 100 ve bin liralık tasarruf bonoları 3, 6 ve 12 ay vadeli olarak düzenleniyor. Faizler yüzde 4'le 6 arasında değişiyor. 25 milyon tutarındaki bonolara halkın ilgisi büyük oluyor.

Tarih: 30 Nisan 1960. 27 Mayıs'ın ardından Cemal Gürsel ilk hükümeti kuruyor. Bütçenin vergi dışı finansmanı amacıyla hürriyet tahvili, tasarruf bonosu gibi araçlarla zorunlu tasarruf yöntemlerine başvurulmasına karar veriliyor. Ve hürriyet tahvilleri çıkarılıyor. Yüzde 6 faizle, 20 yıllık tahviller piyasaya veriliyor. Ancak uygulanan faizin piyasa faiz oranına göre çok düşük olması nedeniyle ikinci el piyasa oluşuyor. 5 Ocak 1961'de de 223 sayılı "yatırımları finansman fonu ve tasarruf bonoları hakkında kanun" çıkarılıyor. Bu ya-

sa gelir vergisi, kurumlar vergisi, veraset ve intikal vergisi yükümlülerine vergi matrahının yüzde 3'ü oranında tasarruf bonosu alma zorunluluğu getiriyor. Vadesi 10 yıl, faizi yüzde 6. Çoğunlukla işçi ve memurların elinde bulunan tasarruf bonoları enflasyonun çok altında faiz veriyor. Bu nedenle de kısa bir süre sonra düşük fiyatlarla piyasaya sürülmeye başlanıyor. 100 liralık bu bonolar, 9 - 10 liraya aracı ve tefecilerin eline geçiyor.

Tarih: 20 Kasım 1961. Gürsel hükümetlerinin yerini İnönü Başkanlığındaki CHP - AP koalisyonu alıyor. Hükümetin çalışma bakanı Bülent Ecevit. Hükümet programında bakın ne var: "İşçi davalarının halli yolunda alınacak ilk tedbirlerden biri olarak, işçi kazançlarından tasarruf bonosu kesilmesine son verilecektir. Diğer mükellefler için de tasarruf bonoları usulünden doğan haksızlık ve aksaklıklar tedricen giderilecektir." Evet, İnönü hükümetinin programında tasarruf bonolarının kaldırılacağı söyleniyor. Ancak 22 Temmuz 1962'de Cumhurbaşkanı Gürsel'le Başbakan İnönü Florya Köşkü'nde bir araya geliyor. Görüşmenin ardından Başbakan şu açıklamayı yapıyor: "15 yıl sonra her şey düzelecek. Tasarruf bonolarını hiçbir hükümet kaldıramaz. Her yıl devletin bu yüzden geliri 500 milyon civarındadır. Ancak bazı pürüzlü noktalar düzeltilebilir.." 1971'de kurulan Birinci Nihat Erim Hükümetinin programında da tasarruf bonolarıyla ilgili verilen taahhütlere aynen uyulacağı, sistemin vergi haline dönüştürülmesi gerektiği vurgulanıyor. 72'de tasarruf bonoları toplamı 7,3 milyar liraya ulaşıyor. Tasarruf bonolarıyla Türk halkı menkul kıymet ticaretiyle tanışıyor, bankerlik yeniden canlanıyor. Özellikle İstanbul - Sirkeci'de bankerler yüksek faizle bu bonoları alıyor. Yüksek faiz cazip geliyor halka. Ve halk, bankerlere koşuyor. 30 Nisan 1969'da ellerindeki bonoları hangi nedenlerle aldığını belgeleyemeyenlerden yüzde 40 oranında vergi kesilmeye başlanıyor. Ve bu uygulama gittikçe sayıları artan bankerlerin de sonu oluyor. Bankerler söz verdikleri faizleri ödeyemiyor. Gelelim 80'lere... Özal'lı yıllara...12 Eylül sonrası seçimle işbaşına gelen Turgut Özal da tasarruf konusuna dikkatle değiniyor. Ve bakın 1983 yılında ne diyor: "Cebri tasarruflara mümkün mertebe gitmemeyi arzuluyoruz. Türkiye tarihinde cebri tasarruflara örnek bir tasarruf bonosu olayı vardır. Vatandaş zorla tasarruflara itilmek istenmiş ve vatandaşlarımız bunu kabul etmemiştir. Türkiye'de tasarrufu artırmak istiyorsanız, vatandaşın isteyerek tasarruf yapması lazımdır. Biz buna inanıyoruz.." Evet, Özal böyle diyor. Ancak 1988 Mart'ından itibaren 3417 sayılı kanunu çıkararak "zorunlu tasarruf uygulaması"nı başlatıyor. Çalışanların ücretinden yüzde 2, işverenden de yüzde 3 kesinti yapılmaya başlanıyor. Her sene bunların neması çalışanlara ödeniyor. Ancak geçtiğimiz yıl kesintiler kaldırılarak işsizlik fonuna devrediliyor."

Oğuz Haksever: İşte tarih tekerrürden ibarettir dedirten bir öykü. Çalışanların zorla tasarruf ettirilmesinde yöntem farklı olsa da gördüğünüz gibi mantık aynı. Üstelik sonuçlar da birbirine çok benziyor, hep sorunlar çıkıyor. Son bir kaç yıldır olduğu gibi bu yılbaşına doğru da zorunlu tasarruf hesabında biriken paraların geri ödenmesi konusu yine tartışmada ve gündeme geliyor.. Ve devletin biz çalışanlara bu parayı nakit olarak ödeyemeyeceği kesin bir gerçek olarak karşımızda duruyor. Peki o halde maaşlarımızdan kesilen paralar bize nasıl geri ödenecek ? Soru bu... Mesele bir şekilde sonuçlandırılacak. Ama nasıl? Hazine bu konuda herhangi bir plan yapmasa da, paraların devlet tahviliyle ödenmesi hatta biriken paralar karşılığında kamu arazisi verilmesi gibi öneriler konuşuluyor. Ve acaba biz çalışanların ekonomik hakları, sorunları gündeme geldiğinde akla ilk gelen isimlerden biri olan Prof. Dr. Oğuz Oyan ne düşünüyor? Hocam Ankara'da konuğumuz. Hoş geldiniz Sayın Oyan.

.....

Kaynak: Haksever, Oğuz. NTV Metinler, http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/126773.asp

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Planlı Ekonomik Hayat" başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Planlı Ekonomik Hayat" başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.
3. a	Yanıtınız yanlış ise "1960-1980 Arası Dünya Ekonomisi" başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise "1960-1980 Arası Dünya Ekonomisi" başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "1960-1980 Arası Dünya Ekonomisi" başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise "İthal İkâmeci Sanayileşme" başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Planlı Ekonomik Hayat" başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.
8. e	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'de Planlı Ekonomik Hayat" başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise "Kalkınmanın Finansmanı" başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise "Uygulanan Politikaların Sonuçları Olarak Enflasyon ve İstikrar Tedbirleri" başlıklı konuyu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

G-10 (the group of ten), ABD, Almanya, Belçika, Fransa, İtalya, Japonya, Hollanda, İngiltere, İsveç ve Kanada ve daha sonra katılan İsviçre'den oluşmaktadır.

Sıra Sizde 2

"Yedi Kız Kardeş", Anglo-Persian Oil Company (şimdiki BP), Gulf Oil, Standard Oil of California (SoCal), Texaco (şimdiki Chevron), Royal Dutch Shell, Standard Oil of New Jersey (Esso) ve Standard Oil Company of New York (Socony) (şimdiki ExxonMobil)'den oluşmaktadır (Hoyos, 2007). "Yedi Kız Kardeş" ifadesi İtalyan devlet petrol şirketi Eni'yi yöneten Enrico Mattei tarafından, 1940'lardan 1970'lere kadar dünya petrol sektörüne hâkim olan İngiliz, Amerikan petrol şirketlerini anlatmak için 1950'lerde kullanılmıştır

Sıra Sizde 3

Karaborsa, genellikle fiyatların kamu otoritesi tarafından belirlendiği durumlarda, mal ve hizmetin kıtlığı ile birlikte hukuk dışı olarak oluşan yüksek fiyatlı piyasa.

Sıra Sizde 4

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra yapılan seçimlerden sonra 20 Kasım 1961'de İsmet İnönü başkanlığında Cumhuriyet Halk Partisi ile Adalet Partisi arasında kuruldu.

Sıra Sizde 5

Banka sahiplerinin kendilerine uygun faiz oranlarından kredi açmaları ile oluşan, piyasa faiz oranlarının tırmanması ile bankaların sermayelerinin azalmasına hatta yok olmasına yol açan süreç.

Sıra Sizde 6

Aşağıdaki grafikte 1923-2010 yılları arasındaki enflasyon ve büyüme ilişkisi görülmektedir. 1978-1980 arasında görülen yüksek enflasyonun 1983-1994 arasında daha şiddetli olarak oluştuğu grafikten izlenebilmektedir. Siyah alanlar aynı yıllardaki büyüme oranlarını göstermektedir.

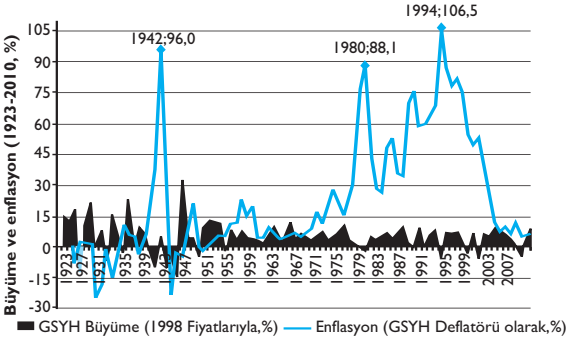

Kaynak: DPT ekonomik ve Sosyal Göstergeler, www.dpt.gov.tr

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Akçay, Ümit. (2007). **Kapitalizmi Planlamak Türkiye'de ve DPT'nin Dönüşümü,** İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Barreau, Jean-Claude ve Guiallume Bigot, (2006). **Bütün Dünya Tarihi,** İstanbul: Dharma Yayınları.

Boratav, Korkut. (2003). **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002,** Ankara: İmge Kitabevi.

Çetin, Bilal. "24 Ocak nostaljisi", 25.01.2011,**Vatan Gazetesi,** http://haber.gazetevatan.com/24-ocak-nostaljisi/355198/4/Haber

DİE, (2003). Türkiye için, İstatistik Göstergeler 1923-2002, DİE, Ankara.

Dooley, M, D. Folkerts-Landau ve P.Garber. (2003): "An Essay on the Revived Bretton Woods System" NBER Working Papers; for a critique, Eichengreen, Barry (2004): **Global Imbalances and the Lessons of Bretton Woods,** NBER Working Papers

Ekzen, Nazif. (2009). **Türkiye Kısa İktisat Tarihi-1946'dan 2008'e,** Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Ferraro, Vincent ve Rosser, Melissa. (1994). "Global Debt and Third World Development", **World Security: Challenges for a New Century,** (editör Michael Klare and Daniel Thomas), St. Martin's Press, New York, pp. 332-355, https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/globdebt.htm

Hoyos, Carola. (2007). "The New Seven Sisters: Oil And Gas Giants Dwarf Western Rivals", **the Financial Times,** http://www.ft.com/intl/cms/s/2/471ae1b8-d001-11db-94cb-000b5df10621.html#axzz26-90PbSxh, (Erişim tarihi: 11.08.2010)

Kazgan, Gülten. (2005). **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001),** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kazgan, Gülten. (2004). **Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi,** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kılıçbay, Ahmet. (1991). **Türkiye Ekonomisi- Modeller, Politikalar, Stratejiler,** Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Maliye ve Gümrük Bakanlığı. (1992). **Vergi İstatistikleri Yıllığı, 1982-1991,** Ankara: Gelirler Genel Müdürlüğü.

Parasız, İlker. (1999). **Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü,** Bursa: Ezgi Yayınevi.

Parasız, İlker. (1998). **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları,** Bursa: Ezgi Kitabevi.

Soyak, Alkan (2006). **Ulusdan Uluslarüstü İktisadi Planlama ve Türkiye Deneyimi,** İstanbul: Der Yayınları.

Suğanlı, Mehmet. (2003). **Almanya'da Yaşayan ve TCMB'ında Hesabı Bulunan Türklerin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve İşçi Dövizleri,** TCMB Uzmanlık Tezi, www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/mehmetsuganli.pdf

Tokgöz, Erdinç. (1997). **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997),** Ankara: İmaj Yayınevi.

World Bank (1992). **World Development Report,** Washington, DC: Yaşa, Memduh. (1982). **İktisat Maliye Politika,** İstanbul.

Yaşa, Memduh. (1980). **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978,** İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.

Yediyıldız, Bahaddin. (2002). Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi içinde Büyüme ve Sanayileşme Politikaları Orhan Morgil, 37-51. Yaşa, Memduh (Ed). (1980). **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978,** İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.

————-. (2003). **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt 2/ 1941-1960,** İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Zycher, Benjamin. (2008). "OPEC", **The Concise Encyclopedia of Economics, Library of Economics and Liberty.** (Erişim tarihi: 11.08.2010), http://www.econlib.org/library/Enc/OPEC.html

Başbakanlık, http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/-pCabinetRoot.aspx

DPT, "Beş Yıllık Kalkınma Planları", http://www.dpt.gov.tr

DPT, Sosyal ve Ekonomik Göstergeler, http://www.dpt.gov.tr

Haksever, Oğuz. NTV Metinler, http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/126773.asp

Türkiye Büyük Millet Meclisi, http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Ekonomide dışa açılma ve küresel rekabete giriş sürecini değerlendirebilecek,
- 12 Eylül Askeri Darbesi'nin Türkiye ekonomisine verdiği hasarların neler olduğunu açıklayabilecek,
- Turgut Özal'ın Türkiye ekonomisini dış rekabete açan reformları sıralayabilecek,
- Dönemin sosyal, para ve maliye politikalarını açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- 24 Ocak Kararları
- İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Politikası
- İhracat Önderliğinde Büyüme Politikası
- Serbest Faiz
- Turgut Özal
- Konvertibilite
- Banker Skandalı
- Özelleştirme
- Toplu Konut İdaresi
- Sermaye Piyasası Kanunu
- Avrupa Ekonomik Topluluğu
- 12 Eylül Askeri Darbesi

İçindekiler

Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi

Ekonomide Dışa Açılma: Özal Dönemi

- EKONOMİDE DIŞA AÇILMA VE KÜRESEL REKABETE GİRİŞ
- 12 EYLÜL DARBESİ'NİN EKONOMİYE ETKİSİ
- 12 EYLÜL DARBESİ ARDINDAN YAPILAN İLK GENEL SEÇİMLER VE YENİ EKONOMİK DÜZENLEMELER
- DÖNEMİN SOSYAL, PARA VE MALİYE POLİTİKALARI

Ekonomide Dışa Açılma: Özal Dönemi

EKONOMİDE DIŞA AÇILMA VE KÜRESEL REKABETE GİRİŞ

AMAÇ 1 ***Ekonomide dışa açılma ve küresel rekabete giriş sürecini incelemek.***

Türkiye ekonomisi 1970'li yıllarda artan petrol fiyatlarından olumsuz etkilendi. Ham petrolün varili küresel piyasalarda 3.5 doların altında satılırken 5 Ekim 1973'de Yom Kippur Arap-İsrail Savaşının ardından gelen petrol fiyat artışları Türkiye'nin dış ticaret hadlerini bozdu.

Ham petrolün varili 1974 sonunda 12 dolara yükseldi. Yine 1970'li yılların sonunda İran Şahı'nın devrilmesi (16 Ocak 1979) ve ardından çıkan İran-Irak Savaşı (22 Eylül 1980) ham petrol fiyatlarını yükseltti. Ham petrolün varili 1978'de 14 dolar düzeyindeyken 1979 sonunda 38 dolara kadar yükseldi. Yine 1970'li yıllarda Türkiye'de 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin ardından 14 Ekim 1971 seçimlerinde iktidara gelen Bülent Ecevit Hükümeti, 1971'de Nihat Erim Hükümeti'nin koyduğu haşhaş ekim yasağını kaldırdı. Bu yasağın kaldırılması Türkiye-ABD ilişkilerinin gerilmesine neden oldu. Ve aynı dönemde Kıbrıs'ta yapılan darbe girişiminin ardından Türkiye'nin Kıbrıs Harekâtı nedeniyle Amerika'nın 5 Şubat 1975'te koyduğu ve 26 Eylül 1978'e kadar devam eden silah ambargosu Türkiye ekonomisini olumsuz etkiledi.

KİTAP

Kitap: 1970'ler Türkiye'sinin siyasal gelişmeleri ve hükümetleri hakkında şu kaynaktan yararlanabilirsiniz. (Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Çev: Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 2010)

Türkiye özellikle dış ödemeler dengesini sağlamakta zorluk çekmeye başladı. Üretim ve yatırım için gerekli olan ithalat yeterli ve zamanında yapılamadı. Bu dönemde Kamu İktisadi Teşebbüsleri ürünlerini üretim maliyetlerinin altında satabilmek için yapılan devlet yardımları (fiyat subvansiyonu) bütçe açıklarını çoğalttı.

Türkiye'nin dış ödemeler dengesi sorunu yaşaması yeni tedbirler alınmasını gerektirdi. 1978'de uygulanan istikrar programıyla kısa vadeli borçların ertelenmesi sağlandı. IMF ile 24 Nisan 1978'de 300 milyon dolarlık Stand-by (destek kredisi) anlaşması imzaladı. Ardından 19 Temmuz 1979'da 250 milyon dolar tutarında olan 17 Haziran 1980'e kadar sürecek ikinci bir stand-by anlaşması yapıldı.

IMF'nin kuruluşu çalışmaları (International Monetary Fund/Uluslararası Para Fonu) 1-22 Temmuz 1944'te ABD'nin New Hampshire Eyaleti'nin Bretton Woods kentinde yapılan görüşmeler sonucu başlatıldı ve 27 Aralık 1945'te aralarında Türkiye'nin de olduğu 45 ülkenin ana sözleşmeyi imzalamasıyla gerçekleştirildi. IMF, 1947'den itibaren finansal operasyonlara başladı. Kurucuları tarafından belirlenen amaçlarından bir kaçı şöyledir: uluslararası parasal işbirliğinin teşvik edilmesi, uluslararası ticaretin genişletilmesi, döviz kurlarında istikrarın teşvik edilmesi ve üyelerin rekabetçi devalüasyonlara başvurmalarına engel olunması, üyeler arasında çok taraflı bir ödemeler sisteminin oluşturulması, dış ödeme güçlükleri ile karşılaşan üye ülkelere gerekli kaynak yardımında bulunulması gibi. Türkiye, 1957'de IMF ile ilk stand-by antlaşmasını imzaladı. IMF kurulduğu andan günümüze kadar özellikle gelişmekte olan ülkelere önerdiği reçeteler dolayısıyla çoğu kez eleştirildi.

Bütün bu gelişmelerin yanında Türkiye 1978'de Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkilerini beş yıl süreyle dondurdu.

Türkiye, 1970'li yılların ilk yarısında özellikle işçi dövizi gelirlerinde yaşanan bolluğun etkisiyle ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikasını 1977 yılına kadar sürdürebildi. Ardından gelen döviz kıtlığı ithal ikamesine dayalı sanayileşme modelinin sürdürülmesini engelledi.

Sonrasında ham madde ithali iyice zorlaştı. 1980 yılına girildiğinde yaşanan krizin çözümü için 24 Ocak 1980'de ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli terk edilerek ihracata dayalı, kaynakların gerçek maliyetini göz önüne alan ihracat önderliğinde büyümeyi hedefleyen bir ekonomik politika benimsendi.

24 Ocak Kararları

25 Ocak 1980 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan ekonomik istikrar tedbirlerine göre:

Alınan kararların hızla uygulamaya geçirilebilmesi için ekonomi bürokrasisinde düzenlemeler yapıldı. Yatırımları ve ihracatı teşvik amacıyla Ticaret Bakanlığı ve Sanayi Teknoloji Bakanlığı bünyesindeki teşvik birimleri "Başbakanlık Teşvik Uygulama Dairesine" bağlandı. Yine Başbakanlık bünyesinde "Yabancı Sermaye Dairesi "kurulması kararlaştırıldı. Bununla birlikte önemli proje ve programları koordine etmek, ithal ve ihracat rejimleriyle kotaların düzenlenmesi için birden çok bakanlığı ilgilendiren konularda hızla karar alabilmek için "Koordinasyon Kurulu", ayrıca para ve kredi politikasının uygulanmasında koordinasyonu sağlamak için "Para ve Kredi Kurulu" kuruldu.

Yapılan bürokratik düzenlemelerle birlikte Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 25 sayılı karar yayınlanarak 47.1 lira olan 1 ABD doları 70 lira olarak belirlendi. Böylece Türk lirası, ABD doları karşısında yüzde 32.7 oranında değer kaybetti. Türk parası ile yabancı paralar arasındaki pariteyi Merkez Bankası'nın görüşünü alarak Maliye Bakanlığı'nın tebliğlerle belirlemesine karar verildi. Tarımsal girdilere devlet yardımları ve üreticinin fiyat hareketlerinden korunması, ihracatın geliştirilmesi, ihracata dönük yatırımların finansmanı ve ihracat sigortası kurulana kadar ihracatın sigortasında kullanılmak üzere "Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu" kuruldu.

Yabancı sermaye yatırımlarında hızla karar alabilmek için Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı yayınlandı ve yabancı sermayenin asgari bir milyon dolarla iştirak edebileceği yatırım sahaları belirlendi.

Gazete kâğıdı ithalatına gümrük vergisi muafiyeti getirildi. Ürün fiyatlarını kontrol eden Fiyat Kontrol Komitesi kaldırıldı.

Faiz oranları yeniden belirlendi. Tasarruf mevduatı faiz oranları vadesizde yüzde 3, üç aydan altı aya kadar yüzde 8, altı aydan bir yıla kadar yüzde 12, bir yılda iki yıla kadar yüzde 20, iki yıldan üç yıla kadar yüzde 22, üç yıldan dört yıla kadar yüzde 22, dört yıldan uzun vadeli mevduata serbest faiz oranı belirleme yetkisi verildi.

Resim 7.1

Türk Lirasının Dolar Karşısındaki Değer Kaybı

Yurt dışında çalışan işçilerin mevduatlarına havale veya efektif olarak bozdurularak dövizlerin kesin satışı yoluyla açılacak bir yıldan üç yıla vadeli tasarruf mevduatına 10 puan, üç yıldan fazla vadeli tasarruf mevduatına 15 puan ilave faiz verilmesi ve bu farkların Faiz Farkı İadesi Fonundan karşılanması kararlaştırıldı.

Kredi faiz oranları ise genel olarak orta ve uzun vadeli kredilerde (en az iki yıl) yüzde 22, kısa vadeli kredilerde yüzde 21 olarak belirlendi. Ziraat Bankası'nın tarım kredileri orta ve uzun vadede yüzde 18, kısa vadede yüzde 16, Halk Bankası esnaf kredileri orta vadede yüzde 18, kısa vadede yüzde 17, Emlak Bankası orta ve uzun vadeli konut kredilerinde yıllık faiz oranı yüzde 14 olarak düzenlendi.

İhracat girdilerinde kullanılacak hammadde gelmiş ya da gelecek olan ihracat dövizinden, ihracatçıya bırakılan kullanılacak döviz miktarıyla sınırlı olmak kaydıyla sıfır gümrük vergisi uygulanmasına karar verildi.

İthalatı yapılmasına rağmen 30 Haziran 1979 tarihine kadar bedelleri ödenmemiş garantisiz ticari döviz borçlarının tasfiyesi için Türkiye'de yapılacak yatırımlarda, Türkiye'ye ödenecek navlun bedellerinde, Türkiye'ye yapılacak turistik seyahatlerde ve yatırımlarda kullanılmak üzere alacaklılara Türk lirası olarak ödenmesi alternatifi getirildi. Alacağını döviz olarak isteyenlere ise 54 aydan başlayan vade alternatiflerine göre alacağının döviz olarak yüzde 7.5'luk tutarı ile 120 aylık vadede yüzde 10'luk tutarının ödenmesi kabul edildi.

Türkiye'nin petrol ihtiyacının süratle karşılanması için TPOA'nın ruhsat sahibi olduğu alanlar dahil, petrol aramalarında yerli ve yabancı arayıcılara açılması için Petrol Aramaları Hakkında Karar çıkartıldı.

Temel mal hizmetler, elektrik (ferrokrom ve alüminyum üretimi için), kömür, her çeşit sun'i gübre, Devlet Demir Yolları, Denizcilik Bankası ve D.B. Deniz Nakliyat T.A.O.nun yük taşımaları olarak belirlendi. Bu mal ve hizmet fiyatlarının kuruluşlar tarafından serbestçe belirlenip Bakanlar Kurulu'na sunulmaları istendi. Eğer Bakanlar Kurulu'nca ilan edilen fiyatlar maliyetlerin altında kalıyorsa bu zararların genel bütçeden karşılanmasına karar verildi.

İhracatı teşvik için her türlü ihracat kredilerine vergi resim ve harç istisnası, ihracatı teşvik belgesi alanların döviz transferlerine kolaylık ve öncelik sağlanması kararlaştırıldı. İhracatçının döviz ihtiyacı için belli oranlarda kendi ihracat dövizinin ithal bedellerine ve tesislerinin genişletilmesi ve geliştirilmesi için yatırımlarına tahsis edilmesi ve ihracatçının ihraç ürünlerinde kullandığı malların ham ve yardımcı maddeleriyle ambalaj malzemeleri gümrük vergisinden muaf tutuldu.

Halk arasında 24 Ocak kararları olarak bilinen yeni ekonomik düzenlemelerin ardından süresi dolan IMF Stand-by anlaşması yenilendi. 18 Haziran 1980-17 Haziran 1983 dönemi için Türkiye IMF'den 1 milyar 250 milyon dolar tutarında kredi kullandı. Kullanılan bu destek kredisi o dönemde 1961'den beri IMF'den kullanılan en yüksek tutarlı Stand-by kredisi oldu.

SIRA SİZDE 1

24 Ocak kararlarının çalışma hayatında yol açtığı olumsuz sonuçlar nelerdir? Düşününüz.

12 EYLÜL DARBESİ'NİN EKONOMİYE ETKİSİ

AMAÇ 2

12 Eylül Askeri Darbesi'nin Türkiye ekonomisine verdiği hasarların neler olduğunu açıklamak.

24 Ocak 1980 kararlarının sekiz ay sonrasında 12 Eylül Darbesi yaşandı. 24 Ocak kararlarının seçilmiş hükümetlerin yönetiminde uygulanması olanağı ortadan kalktı. Darbeciler, tüm siyasi partilerle birlikte işçi sendikalarını da kapattılar. Siyasi partilerin kurulup normal düzene geçiş aşamasına kadar ücretlerdeki reel gerilemenin yüzde 50'ye kadar çıktığı görüldü. Ayrıca 12 Eylül Darbesi'nin Türkiye'ye verdiği en ağır hasarlardan bir tanesi de darbeci generallerin Yunanistan'ın hiçbir koşul öne sürülmeden NATO'ya dönüşüne izin vermeleri oldu. Hâlbuki bu izin verilmeseydi Türkiye-AB ilişkilerinde anlaşmalardan gelen haklarını koruyabilirdi. Oysa 1978'de Türkiye, AB ile ilişkileri beş yıl süreyle dondurmasının ardından, Yunanistan 1981 yılında AB'ne tam üye oldu. Ve Türkiye'nin Ankara Anlaşması'nın eki olan mali protokolleri doğrultusunda alması gereken yardımların ödenmesini tam üye olduktan sonra Yunanistan engelledi.

Yine ülkede darbe yönetimi olduğu ve ülkenin demokrasiden uzaklaştığı gerekçesiyle Türkiye, AB'nin demokrasi ilkelerine ters düştü. Bu nedenle AB-Türkiye ilişkileri 1987'de Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna kadar hareketsiz kaldı.

AB ülkeleri Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına Ankara Anlaşması ve Ek Protokollere rağmen ağırlaştırıcı hüküm getirerek darbe sonrasında vize uygulamaya başladılar. Darbe yönetimi Türkiye'ye yapılan bu haksız uygulamaya hiç ses çıkartmadı, Türkiye'nin kazanılmış hakkı olan AB ülkelerine vizesiz giriş hakkının kaldırılmasına itiraz etmedi.

Demokratik seçimlerin yapıldığı 1983 tarihine kadar ekonomide yaşanan en önemli olaylardan bir tanesi banker skandalı olarak ortaya çıktı. Peki, niçin böyle bir skandal yaşandı? Yaşandı, çünkü 4 Haziran 1980 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 8/909 sayılı Faiz Oranları Hakkında Karar'la kredi ve mevduat faizleri serbest bırakıldı.

Bankaların açacakları kredilerin faizlerini banka ile borçlanan arasında serbestçe tayin edilmesine karar verildi. Mevduatta ise vadesiz tasarruf mevduatına yüzde 5, vadeli mevduatta, banka ile tasarruf sahibi arasında faiz oranının serbest olarak tespit edilmesi kararlaştırıldı.

Serbest faiz düzenlemesi yapılırken Sermaye Piyasası Kanunu'nun olmaması nedeniyle, küçük bankalar ve Ödünç Para Verme Kanunu çerçevesinde çalışan ve adı o dönemde banker olarak anılan kişi ve kuruluşlar küçük bankaların mevduat sertifikası adıyla çıkarttıkları menkul kıymetleri pazarlamaya başladılar.

Resim 7.2

BÜGÜN 12 SAYFA 500 KURUŞ

Milliyet Halk Gazetesi

28 OCAK 1980

KURUCUSU: ALI NACİ KARACAN

«Biz dar gelirlilere enflasyon kadar para vereceğiz, eşel-mobil sistemini getireceğiz»

«Bu tedbirler, hayatı daha çekilmez hale getirmek, pahalılığı artırmak için alınmamıştır»

DEMİREL: BU DURUMDA ALINACAK TEDBİR BUNLARDIR

BEKLENEN KREDİLER

Merkez Bankası'na 600 - 700 milyon dolar gelmesi bekleniyor

IMF'den 230, ABD'den 100, yabancı bankalardan 101 milyon dolar kredi sağlanması bekleniyor

24 Ocak Kararlarından Sonra Başbakan Demirel'in Demeci

Büyük bankalarla rekabete girişen küçük banka ve bankerler aylık yüzde 12 oranına ulaşan faiz oranlarıyla mevduat sertifikalarını pazarlamaya başladılar. Bu paraların yatırım getirisinin böyle bir yüksek faizi karşılama olanağı olmadığı için sistemin yürümesi mümkün değildi. Hatta bazı bankerler mevduat sertifikası olmadan çek ve bono karşılığı para topluyorlardı. Ve toplanan paraları her an iade taahhüdünde bulunuyorlardı.

Sistemin bu şekilde hesapsız olarak sürebilmesi mümkün değildi. 1981 yılının Eylül ayında bankerlere, Maliye Bakanlığı'ndan izin alma ve gerçeği yansıtan ilan vermeleri koşulu getirilmesinin ardından panik başladı. Küçük bankerler birer birer iflas ettiler. 1982 yılının Haziran ayında büyük bankerlik kuruluşlarına, devlet, garanti verdi. Ve bu kuruluşlar tasfiye sürecine girdi.

AKP Hükümeti 2013'te banker skandalı sonrasında çıkarılan ve tasfiye işlemlerini düzenleyen 35 sayılı kararnameyi kaldırdı. Bu düzenleme ile banker skandalı 31 yıl sonra ancak son bulabildi.

Yaşanan banker skandalı Türkiye'de kaynakların israf olmasına neden oldu. Küçük tasarruf sahipleri birikimlerini kaybettiler.

12 EYLÜL DARBESİ ARDINDAN YAPILAN İLK GENEL SEÇİMLER VE YENİ EKONOMİK DÜZENLEMELER

AMAÇ 3 ***Turgut Özal'ın Türkiye ekonomisini dış rekabete açan reformlarının neler olduğunu sıralamak.***

6 Kasım 1983 yılında yapılan genel seçimlere Milli Güvenlik Konseyi'nin izin verdiği üç parti girdi. Bu partiler sırasıyla Anavatan Partisi, Halkçı Parti ve Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) olarak sıralandı. Yapılan genel seçimin sonucunda ANAP yüzde 45.14 oy alarak 211 milletvekili, Halkçı Parti yüzde 30.46 117 milletvekili, MDP yüzde 23.27 oy alarak 71 milletvekilliği kazanarak toplam 400 sandalyeyi paylaştılar. Alınan seçim sonuçları üzerine 8 Aralık 1983'de Turgut Özal başbakan olarak görevlendirildi. Turgut Özal kabinesi 14 Aralık 1983'de onaylandı.

Resim 7.3

Siyasi Parti Liderlerin Oy Kullanması

Demokrasi özlemi... Olgunluk... Büyük ilgi...

Sunalp, horozlu rozetle sandığa gitti

Saint Joseph Lisesi'ndeki 51 numaralı sandıkta eşi Suzan Sunalp'la birlikte oyunu kullanan MDP Genel Başkanı, "Kime oy verdiniz" sorusunu gülerek "Bağımsız" diye cevapladı.

MDP Lideri, gazetecilere, "Çocuklar, mabadı Ankara'da" dedi ve Ankara'ya gitti... (Yazısı 9. sayfada)

Calp, seçmen kartını sandıkta unuttu

Halkçı Parti Genel Başkanı, Ayağı Ayrancı Lisesi'nde 34 nolu sandıkta oyunu kullandıktan sonra, "Sandıktan güneş çıkacak" dedi...

Eşi Sevil Calp'la sandık başına gelen Calp, "Yağmuru bereketle yorumladığım" söyledi. (9. sayfada)

Özal: "Yeni bir devir açıldı"

İstanbul, Yenköy'de Panayot Kolleji'ndeki sandıkta eşi Semra Özal'la birlikte oyunu kullanan Anavatan Partisi Genel Başkanı Turgut Özal, "Memleketimiz için hayırlı olsun" dedi.

Özal, öğleden sonra seçim sonuçlarını izlemek için Ankara'ya gitti. (Yazısı 9. sayfada)

Sandıklara koştuk

Sandık başlarında kuyruklar oluştu... Saat 17.00'de açılan sandıklarda sayım başladı. Genel seçimler bütün yurtta sükunet içinde geçti. Birçok bölgede yağmura rağmen, yurttaşlar sandıklara koştu

7 Kasım 1983 Pazartesi

Hürriyet

TÜRKİYE TÜRKLERİNDİR

YIL: 36 SAYI: 12778

GÜNLÜK MÜSTAKİL SİYASİ GAZETE

Kurucusu: SEDAT SİMAVİ (1896 - 1953)

FİYATI 30 LİRA

Anavatan (ANAP) Hükümeti'nin ilk ekonomik kararı Hazineyi, Maliye'den ayırmak oldu. Bu düzenlemenin amacının ekonomik kararların hızla alınmasını sağlamak olduğu ileri sürüldü. Çünkü ağır işleyen maliye bürokrasisi kararların zamanında alınmasını engelliyordu. Böylece 13 Aralık 1983 tarihli KHK ile Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı kuruldu. 24 Aralık 1983 tarihinde Turgut Özal Hükümeti güvenoyu aldı.

Güvenoyunun ardından Hükümet, Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 28 sayılı karara ilişkin 29 Aralık 1983 tarihli ve 84/1 sayılı tebliği, döviz işlemlerinde siyasi organların müdahalesini asgariye indirmek, vatandaşlara ve döviz geliri sağlayanlara güven duyma, serbest karar verme ve sözleşme yapabilme olanağı verildi.

Bu düzenleme bankaların özgür iş yapabilmesi için gerekli olanaklar sağlamayı hedefledi. Böylece Türk lirasının değerini gerçekçi olarak belirlemek, döviz alım

ve satımlarını işlem tarihindeki kur üzerinden yapmak, kazanılan dövizlerin tasarrufunu kazanana bırakmak esası benimsendi. Ve şu kararlar alındı;

- Türkiye'deki kişilerin beraberinde döviz bulundurması serbest bırakıldı.
- Döviz kurlarının Merkez Bankası'nca günlük olarak ilan edilmesi esası getirildi.
- Kişilere, bankalarda döviz hesabı açarak serbestçe tasarruf etme hakkı tanındı. Türk parası yarı konvertible oldu.
- Türkiye'ye her türlü yoldan döviz ithalatı serbest bırakıldı.
- Türkiye'de yerleşik kişilerin yurt dışına her çıkışlarında 3 bin dolara kadar beraberinde döviz çıkarması serbest bırakıldı.
- Her türlü menkul kıymetin ithali ve ihracı serbest bırakıldı.
- Yurt dışından döviz kredisi alınması bazı koşullarla serbest bırakıldı.
- İhracat bedeli dövizlerin yüzde 20'si ihracatçıların tasarrufuna bırakıldı.
- Türkiye'de yerleşik kişilerin yurt dışında 2 milyon dolara kadar yatırım yapmalarına izin verildi.
- Görünmeyen kalemlerden elde edilen bütün dövizlerin tasarrufu kazanana bırakıldı. Kambiyo rejiminde yapılan bu değişikliklerle ihracat ve ithalat kolaylaştırıldı.
- Dış krediler ve dış ticarette Hazine ve Ticaret Bakanlığı'nın yaptığı işlemler bankalara devredildi. Devlet aradan çekildi, böylece bürokrasi azaltıldı.

Daha sonra 7 Ağustos 1989 tarihinde çıkartılan 32 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında Karar ile yurt dışından ve yurt içinden gerçek ve tüzel kişilerin sermaye hareketlerindeki bazı izin koşulları kaldırıldı ve yurt dışına döviz transferleri serbest bırakıldı. Türk parası tam konvertible oldu. Yurt dışına çıkışta yolcu beraberinde 5 bin dolara kadar nakit çıkarma hakkı verildi.

Turgut Özal Hükümeti bozulan gelir dağılımını düzeltmek için ne gibi önlemler almıştır?

SIRA SİZDE 2

Gelelim bozulan gelir dağılımının düzeltilmesini amaçlayan çalışmalara... 12 Eylül darbesinin özgürlük ortamını yok etmesi, siyasi partileri ve sendikaları kapatması reel ücretlerini yüzde 50 oranında gerilettiğini yukarıda belirttik. İşte bu nedenle bozulan gelir dağılımını düzeltmek için Turgut Özal'ın icraatlarından ilki orta ve düşük gelir grupları için konut yatırımlarını hızlandırmak amacını taşıyordu. Çünkü uzun yıllardır genel bütçe içerisinde planlanan konut yapımı bir türlü gerçekleştirilemedi. Genel bütçe içerisinden konut yapımı için ayrılan kaynaklar sürekli cari harcamalara kaydırılmak zorunda kalmıştı. Hızlı şehirleşme nedeniyle büyük şehirlerde büyük bir konut açığı ortaya çıktı.

Bu nedenle genel bütçe dışında fon uygulamasıyla konut açığının hızla finanse edilmesi planlanarak 2 Mart 1984 tarihinde 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu çıkartıldı ve Toplu Konut Fonu kuruldu. Fon gelirleri; tütün, alkollü içki, akaryakıt, yurt dışına çıkışlarda alınacak 100 dolar karşılığı Türk lirası, elektrik enerjisi üzerinden alınacak paylar ve fonun tahvil ihracından kaynaklanan gelirlerden oluşturuldu. Böylece kısa sürede yeni konut yapımı hızlandırıldı.

Yine Özal Hükümetinin ilk icraatları arasında enerji, yol, havaalanı, liman, telekomünikasyon, içme suyu ihtiyacı yatırımlarının hızla yapılması yer aldı. Çünkü Türkiye elektrik enerjisi kıtlığı çekiyordu, oto yol, köprü, liman, hava limanı, şehirlerde su kullanımı ve telefonla konuşma imkânları oldukça sınırlıydı. Kamu alt yapısı yatırımlarının hızla gerçekleştirilmesi gerekiyordu.

İşte bu sorunları çözebilmek amacıyla 29 Şubat 1984 tarihinde 2986 sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun çıkartıldı. Bu kanunla Kamu Ortaklığı Fonu kurularak ihtiyaç duyulan altyapı yatırımlarının hızla gerçekleştirilmesi planlandı.

Yatırımlara kaynak sağlamak için devlet şirketlerinin özelleştirilmesinden ve alt yapı tesislerinin gelirlerinin, gelir ortaklığı senedi yoluyla menkul kıymete dönüştürülmesinden elde edilecek gelirlerin Kamu Ortaklığı Fonunda toplanması kararlaştırıldı.

Böylece Türkiye'nin ihtiyacı olan altyapı yatırımları süratle yapılmaya başlandı. Ayrıca devletin özel mal ve hizmet üretiminden çıkarak vatandaşa rakip olarak üretim yapması ekonomide büyüme hızını düşüren bir faktör olarak görülüyordu. Ve vatandaşın küçük tasarruflarının değerlendirilmesi için hisse senedi mülkiyetinin tabana yayılması ve demokrasinin güçlendirilmesi amacıyla özelleştirmenin halka arz yoluyla yapılması kararlaştırıldı. Hisse senedi mülkiyetinin yaygınlaştırılması böylece üretim kararlarına halkın katılması hedeflendi. Bu hedefleri gerçekleştirmek için menkul kıymetlere likidite sağlayan ikincil pazar olarak İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (yeni adı Borsa İstanbul-BİST) kuruldu. İMKB 1 Ocak 1986'da faaliyete başladı. İlk halka arz uygulaması 1988'de Teletaş şirketinin hisselerinin halka satılmasıyla yapıldı.

Tablo 7.1

IMKB verileri					
Yıllar	**1986**	**1987**	**1988**	**1989**	**1990**
İşlem Gören Şirket Sayısı	80	82	79	76	110
Toplam Piyasa Değeri	938	3.125	1.128	6.756	18.737*

**Milyon ABD doları*

Serbest bölge kurma adımı da yine 1984'de Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde Serbest Bölgeler Başkanlığı kurularak atıldı. İlk yasal düzenleme 1985'de yapıldı. Mersin, Antalya, Adana/Yumurtalık ve İzmir/Nemrut Serbest Bölgesi olarak belirlendi. Daha sonra İzmir/Nemrut Serbest Bölgesi, İzmir/Gaziemir olarak değiştirildi.

Toplu konut ve altyapı ihtiyacı yanında yerli silah üretimini desteklemek için Savunma Sanayi Destekleme Fonu kuruldu.

Fon uygulamaları bütçe birliğinin bozulduğu yönünde bir algı yaratmasına rağmen karar alıcıya süratli hareket edebilme imkânı sağladı. Harcamalarda idari formaliteler en aza indirildi. Ve fon gelirlerinin bir sonraki yıla devredilebilmesi olanağı sağlandı.

K İ T A P

Turgut Özal hakkında şu kaynağa bakabilirsiniz. (Mehmet Barlas, Turgut Özal'ın Anıları, İstanbul: Birey Yayınları, 2000)

Türkiye'nin önemli alt yapı tesisleri olan otoyollar, barajlar, içme suyu tesisleri, telekomünikasyon, organize sanayi bölgeleri, kalkınmada öncelikli yörelere yatırımlar, konut alanlarının tesisi, konut yapımının finansmanı, yerli silah sanayinin kurulması ve serbest bölge yatırımları hep fonlar aracılığıyla hayata geçirildi. Aksi takdirde artan alt yapı ihtiyacı, enerji ve su talebini karşılayacak yatırımların, genel bütçenin ağır işleyen yapısıyla, hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi mümkün olamazdı.

Özgürlük ortamının yeniden kazanılmasının ardından yapılan yatırımlarla konut açığı kapatıldı. 1984-1990 arasında 768.812 konuta kredi verildi, bunların 438.897 adedi tamamlanıp iskâna açıldı.

Elektrik enerjisi kurulu gücü 1980'de 5.118 MW düzeyindeyken 1990'da 16.315 MW'a yükseldi.

Sabit telefon abone sayısı 1980'de 1 milyon 979 binden 1990 sonunda 11 milyon 831 bin aboneye yükseldi. Aynı dönemde 1426 kilometre otoyol yapıldı.

Altyapını gelişmesine paralel olarak 1980'de üretilen otomobil sayısı 31 bin 529'dan 1990'da 167 bin 556'ya yükseldi.

Türkiye'ye gelen turist sayısı 1980'de 1 milyon 288 bin kişiden 1990'da 5 milyon 389 bin kişiye yükseldi. Aynı dönemde turizm gelirleri 326 milyon dolardan 3 milyar 225 milyon dolara ulaştı.

Tablo 7.2

Dış ticaret rakamları*			
Yıllar	**1980**	**1985**	**1990**
İhracat	2.9	7.9	12.9
İthalat	7.9	11.3	22.3

**Milyar ABD doları*

İhracat önderliğinde büyüme modeline geçilmesinin ardından 1980'de 2.9 milyar dolar ihracat rakamı 1990'da 12.9 milyar dolara yükseldi. İthalat rakamları ise aynı dönemde 7.9 milyar dolardan 22.3 milyar dolara yükseldi.

Dış ticaretin serbestleşmesi sonucunda 1980-1990 döneminde ihracat 4.4 kat artarken, ithalat 2.8 kat artış gösterdi. İhracatın artışında rekabetçi bir kur politikasının izlendiğini de söyleyebiliriz. Ekonominin performans verilerine bakıldığında 1980-1985 yılları arasında Türk parasının gerçekleşen enflasyon rakamlarının üzerinde devalüe edildiği görülüyor. Bu uygulama iç tüketimi kısarak ihracatı çoğaltmanın bir yolu olarak kullanıldı.

Yine 1986-1990 yılları arasında bu defa Türk parasının enflasyon oranı kadar devalüe edilmediğini görüyoruz. Adeta Türk parası değerlenmeye başladı. Kısaca 1980-1985 yılında iç talep kısılarak ihracata ağırlık verilirken 1986-1990 arasında Türk parası değerlendirilerek iç talebin artmasına olanak sağlandı. Böylece 1980-1990 döneminin ilk yarısında refah azalırken ikinci yarısında refah arttı.

Fert başına gelir artışının 1987'den itibaren hızlandığını ve 1990'da 3.335 dolara ulaştığını söyleyebiliriz.

Tablo 7.3

Kaynak: *DPT, TÜİK*

Türkiye Ekonomisinin Makro Ekonomik Performansı											
Yıllar	**1980**	**1981**	**1982**	**1983**	**1984**	**1985**	**1986**	**1987**	**1988**	**1989**	**1990**
GSYİH Büyüme Hızı	-2.4	4.9	3.6	5.0	6.7	4.2	7.0	9.5	2.1	0.3	9.3*
TÜFE % Artış	101.4	34.0	28.4	31.4	48.4	45.0	34.6	38.9	73.7	63.3	60.3
Fert Başına gelir ($)	2.041	2.078	1.828	1.695	1.606	1.774	1.959	2.198	2.264	2.632	3.639**
Dolar / ₺	91.0	134.9	188.6	285.6	446.9	579.7	759.0	1.023	1.816	2.316	2.933

**1987 fiyatlarıyla DPT*
***Cari fiyatlarla*

DÖNEMİN SOSYAL, PARA VE MALİYE POLİTİKALARI

AMAÇ 4 ***Dönemin sosyal, para ve maliye politikalarının neler olduğu hakkında bilgi ve becerilere sahip olmak.***

Dönemin Sosyal Politikaları

Askeri darbenin ardından siyasi partilerin ve sendikaların kapatılması, grevlerin yasaklanması özellikle kamuda çalışan memur ve işçilerin maaşlarında yüzde 50'ye varan reel gerilemeye neden oldu.

1980 başlangıç kabul edildiğinde esas ücret + sosyal yardımlardan oluşan kamu işçi ücretleri 1988'de 48.8'e, devlet memuru maaşları ise 82.8'e kadar geriledi.

Özel sektörde ise işçi reel ücretleri 1980 başlangıç kabul edildiğinde 1986'da 81.7'ye geriledi. Elimizdeki bu veriler işçi ve memurların aleyhine gelir dağılımının bozulduğunu bize gösteriyor.

Ücretlerdeki reel gerilemeler karşısında 1984'de başlayan düşük faizli toplu konut kredileri, ücretlilere vergi iadesi destekleri, imar afları, tapu tahsis belgesi uygulamaları ve tarımsal desteklerle düşük gelir gruplarının lehine düzenlemeler yapıldı.

Gelir dağılımında adaleti ölçmede kullanılan, sıfıra yaklaştığında gelir dağılımında adaletin arttığını, bire yaklaştığında azaldığını gösteren, Gini katsayısı 1978'de 0.51 düzeyindeyken askeri darbenin ardından 1983'de 0.52, demokrasiye geçildikten sonra 1987'de 0.43 oldu.

Demokrasiye geçildikten sonra ilk grev 1987'de Seydişehir alüminyum tesislerinde yapıldı, 62 gün süren grev başarıyla sonuçlandı. 1980 sonrasında Türk işçi hareketi açısından en önemli gelişme "1989 ilkbahar işçi eylemleri" oldu. Kamu kesiminde 600 bin işçinin toplu sözleşmelerinde anlaşma sağlanamaması sonucunda yemek yememe, toplu viziteye çıkma, protesto için yalın ayak yürüyüş, toplu telgraf çekme eylemleri çalışma hayatına ilişkin yeni eylem türleri olarak önem kazandı. Ve 1990'da yaygın bir grev dalgası başladı.

Özel sektörde toplu sözleşmeler sorunsuz imzalanırken kamu kesiminde 300 bin kişinin katılacağı bir grev dalgası oluştu.

SIRA SİZDE 3 **1980'lerde uygulanan ekonomi politikalarından en fazla etkilenen kesim hangisi olmuştur?**

Dönemin Para Politikaları

Türkiye ekonomisinin liberalleşmesi ve dışa açılması için 1980-1990 döneminde önce mali istikrar sağlandı. Bütçe açıklarının kapatılabilmesi için devlet tarafından yönetilen fiyatlar piyasa koşullarına göre belirlenmeye başlandı. Faizlerin serbestçe belirlenmesi benimsendi.

Temel mal ve hizmetler dışındaki malların fiyatlarında devlet yardımlarına son verildi. Böylece KİT'lerin görev zararlarının azaltılması hedeflendi ve kamu bütçe açıklarının çoğalması önlendi. KİT hisse senetlerinin halka arz edilerek özelleştirilmesi uygulaması başlatıldı. Böylece kamudaki etkinsizlik kademeli olarak azalmaya başladı.

Tasarrufları yatırımlara daha az maliyetle aktarabilme için Sermaye Piyasası Kanunu çıkartıldı. İstanbul'da Menkul Kıymetler Borsası kuruldu. İlk defa yatırım bankacılığı ve şirket denetleme işlemleri kurumsal düzeyde başlatıldı. Bağımsız denetim firmaları kurulmaya başlandı. Faiz ve kambiyo kuralları serbestleştirildi.

Döviz kontrolleri kaldırıldı. İthalat ve ihracatın önündeki engeller azaltıldı. Türk parası konvertible oldu. Vatandaşın serbest olarak döviz alım ve satımı yapması sağlandı. Yabancı sermaye girişinin önündeki engeller azaltıldı. Her türlü menkul kıymetin ithal ve ihracı serbest bırakıldı. Bankalar arası Türk parası piyasası ve döviz piyasası kuruldu. Finansal liberalleşmenin aşamaları sırasıyla uygulandı. Merkez Bankası ve bankalar üzerindeki Hazine ağırlığı azaltıldı. Böylece Merkez Bankası ve bankaların para ve mali piyasalarda bağımsız hareket etmeleri sağlandı. Kısaca para ve sermaye piyasasında daha önce varlıkları bilinmeyen kurumsallaşma küresel örnekler dikkate alınarak hayata geçirildi.

Bu dönemde Merkez Bankası'nın asıl görevi olan fiyat istikrarının sağlanması konusuna gelince, enflasyon oranının 1980'de yüzde 100'ün üzerinde olmasına karşın tek haneli rakamlara indirilememesi enflasyonu indirmenin maliyetinin yüksek olmasından daha doğrusu özveri rasyosunun yüksek olmasından kaynaklandığını ileri sürülebiliriz. Çünkü dönemin işsizlik oranlarının yüzde dokuz oranını aşmaması tasarlanan politikanın enflasyondan çok işsizliğin azaltılmasına önem verdiğini ileri sürmek yanlış bir tespit olmaz herhalde.

Ayrıca reel ücretlerin düşük seyretmesi, döviz kurlarının ihracata rekabet gücü kazandırması için sürekli devalüe edilmesi ve Türk parasına aşırı değer kazandırılmaması ile sağlanan ihracat teşvikleri, ihracatın önemli ölçüde çoğaldığını bize gösteriyor.

İhracat 1980'de 2.9 milyar dolardan 1990'da 23 milyar dolara yükseldi. Merkez Bankası döviz rezervleri 1980'de altın hariç 1 milyar 77 milyon dolar düzeyindeyken 1990'da 5 milyar 972 milyon dolara yükseldi. Büyüme hızı da 1980 hariç on yıl boyunca pozitif değer alarak gelişti. Cari açık küçüldü. IMF ile Stand-by anlaşmasına 3 Nisan 1985 yılının ardından devam edilmedi. Bu tarihten sonra ekonomi IMF desteği olmadan yönetildi.

Dönemin Maliye Politikaları

Kamu maliyesinde 1980'li yılların en önemli uygulaması 2 Kasım 1984 tarihinde Katma Değer Vergisi Kanunu'nun çıkartılması oldu. Pek çok kişi Türkiye'nin KDV'yi uygulayamayacağını ileri sürdü. Bütün bu olumsuz görüşlere rağmen KDV uygulaması başlatıldı ve başarıyla sürdürüldü. Ayrıca 1 Ocak 1984'den itibaren faturalı yaşama geçildi. Ücretlilere gıda, yakıt, eğitim, sağlık harcamalarını belgelendirmeleri halinde vergi iadesi ödenmesine ilişkin yasa yürürlüğe girdi. Yasanın amacı hem vergi kayıplarını önlemek hem de vatandaşa ek gelir sağlamaktı.

Faturalı yaşam ve KDV yasalarının uygulamaya geçmesiyle Türkiye Avrupa Birliği vergi sistemine uygun bir sürece adım attı. Toplam vergi gelirleri içerisinde 1980-1990 döneminde dolaysız vergilerin ağırlığı fazlaydı. 1980'de dolaysız vergiler, toplam vergi gelirleri içinde 471 milyar lira tutarken, dolaylı vergiler 270 milyar lira düzeyindeydi.

1990 yılında yine dolaysız vergiler 23.6 trilyon lira düzeyindeyken, dolaylı vergiler 21.7 trilyon lira tutarındaydı. Kısaca vergide adalet prensibine uygun bir vergi tahsilatı olduğunu söyleyebiliriz. Hemen belirtelim, dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içerisinde ağırlık kazanması düşük gelir gruplarının vergi yükünü arttırdığından vergide adalet ilkesine aykırıdır. Çünkü dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payının artması, düşük gelir grupları üzerindeki vergi yükünü çoğaltır.

Yeri gelmişken belki hatırlatmakta fayda var. Dolaylı vergilerin, toplam vergi gelirleri içerisindeki payının artması ilk defa 1994 yılında gündeme geldi.

Bütçe açıklarına gelince...1980-1990 arasında uygulanan bütçeler hep açık verdi. Ama bütçe açıklarının, gayrisafi yurt içi hasılaya (GSYİH) oranı 1984'de ortaya çıkan yüzde 4.4 'lük açığın dışında yüzde 4 oranını aşmadı.

1980'de yüzde 3.1 olan bütçe açığı/ GSYİH oranı, 1990'da yüzde 3.3 seviyesindeydi. Bütçe açıklarının giderilmesinde Hazine, para basılması anlamına gelen, Merkez Bankası kısa vadeli avansına başvurmaktaydı. Örneğin 1980'de net iç borçlanma 27 milyar lira tutarken, Merkez Bankası'ndan Hazine'nin kullandığı kısa vadeli avans 103 milyar lirayı buluyordu. Bu kısa vadeli avansların geri ödenmemesi enflasyonu arttıran bir neden olarak düşünülebilir.

Kısa vadeli avans uygulaması 1997'den itibaren kullanılmamaya başlandı.

Dış borçlanma ise devlet ağırlıklı olarak yapılmaktaydı. 1980'de toplam 15.7 milyar dolar olan dış borcun sadece 1.3 milyar doları özel sektörün dış borcuydu. 1990'da toplam dış borç tutarı 49 milyar dolara ulaşmasına rağmen özel sektörün dış borcu 1.8 milyar dolar düzeyinde bulunuyordu.

Toplam 49 milyar dolarlık dış borcun 6.2 milyar doları yurt dışında yerleşiklerin Merkez Bankası'nda açtırdıkları kredi mektuplu döviz tevdiat hesabıydı.

Özet

AMAÇ 1 *Ekonomide dışa açılma ve küresel rekabete giriş sürecini değerlendirmek.*

1970'li yılların sonunda ithal ikameye dayalı sanayileşme politikası sürdürülemez bir noktaya gelmişti. Hammadde ithali iyice zorlaşmıştı. Bu krizi atlatabilmek için kısaca 24 Ocak kararları denilen tedbirler yayınlandı. 24 Ocak kararlarıyla şu düzenlemeler gerçekleştirildi. Alınan kararların hızla uygulamaya geçirilebilmesi için ekonomi bürokrasisinde düzenlemeler yapıldı. Yatırımları ve ihracatı teşvik amacıyla Ticaret Bakanlığı ve Sanayi Teknoloji Bakanlığı bünyesindeki teşvik birimleri "Başbakanlık Teşvik Uygulama Dairesine" bağlandı. Yine Başbakanlık bünyesinde "Yabancı Sermaye Dairesi "kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca önemli proje ve programları koordine etmek, ithal ve ihracat rejimleriyle kotaların düzenlenmesi için birden çok bakanlığı ilgilendiren konularda hızla karar alabilmek için "Koordinasyon Kurulu", ayrıca para ve kredi politikasının uygulanmasında koordinasyonu sağlamak için "Para ve Kredi Kurulu" kuruldu. Yapılan bürokratik düzenlemelerle birlikte Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 25 sayılı karar yayınlanarak 47.1 lira olan 1 ABD doları 70 lira olarak belirlendi. Böylece Türk lirası, ABD doları karşısında yüzde 32.7 oranında değer kaybetti. Bu düzenlemeler ekonomide dışa açılmayı sağlayan en önemli unsurlar oldu.

AMAÇ 2 *12 Eylül Askeri Darbesi'nin Türkiye ekonomisine verdiği hasarların neler olduğunu açıklamak.*

24 Ocak 1980 kararlarının yayınlanmasından sekiz ay sonra 12 Eylül darbesi yaşandı. 24 Ocak kararlarının seçilmiş hükümetlerin yönetiminde uygulanması olanağı ortadan kalktı. Darbeciler tüm siyasi partilerle birlikte işçi sendikalarını da kapattılar. Siyasi partilerin kurulup normal düzene geçiş aşamasına kadar ücretlerdeki reel gerilemenin yüzde 50'ye kadar çıktığı görüldü. Ayrıca 12 Eylül darbesinin Türkiye'ye verdiği en ağır hasarlardan bir tanesi de Yunanistan'ın hiçbir koşul öne sürülmeden NATO'ya dönüşüne izin verilmesi oldu. Çünkü 1978'de Türkiye-AB ile ilişkileri beş yıl süreyle dondurmasının ardından Yunanistan 1981 yılında AB'ne tam üye oldu. Ve Türkiye'nin Ankara Anlaşmasının eki olan mali protokolleri gereği alması gereken yardımların ödenmesini Yunanistan engelledi. Darbe yönetimi olduğu ve ülkenin demokrasiden uzaklaştığı gerekçesiyle Türkiye, AB'nin demokrasi ilkelerine ters düştü. AB- Türkiye ilişkileri 1987'de Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna kadar hareketsiz kaldı.

AMAÇ 3 *Turgut Özal'ın Türkiye ekonomisini dış rekabete açan reformları sıralamak.*

ANAP Hükümeti'nin ilk ekonomik kararı Hazineyi, Maliye'den ayırmak oldu. Bu düzenlemenin amacının ekonomik kararların hızla alınmasını sağlamak olduğu söylenebilir. Hükümet, döviz işlemlerinde siyasi organların müdahalesini asgariye indirmek, vatandaşlara ve döviz geliri sağlayanlara güven duyma, serbest karar verme ve sözleşme yapabilme olanağı verildi. Bankaların özgür iş yapabilmesi için gerekli olanaklar sağlamayı hedefledi. Böylece Türk lirasının değerini gerçekçi olarak belirlemek, döviz alım ve satımlarını işlem tarihindeki kur üzerinden yapmak kazanılan dövizlerin tasarrufunu kazanana bırakmak esası benimsendi. Ve şu kararlar alındı; Türkiye'deki kişilerin beraberinde döviz bulundurması serbest bırakıldı.

Döviz kurlarının Merkez Bankası'nca günlük olarak ilan edilmesi esası getirildi. Kişilere, bankalarda döviz hesabı açarak serbestçe tasarruf etme hakkı tanındı. Türk parası yarı konvertible oldu. Türkiye'ye her türlü yoldan döviz ithalatı serbest bırakıldı. Türkiye'de yerleşik kişilerin yurt dışına her çıkışlarında 3 bin dolara kadar beraberinde döviz çıkarması serbest bırakıldı. Her türlü menkul kıymetin ithali ve ihracı serbest bırakıldı. Yurt dışından döviz kredi alınması bazı koşullarla serbest bırakıldı. İhracat bedeli dövizlerin yüzde 20'si ihracatçıların tasarrufuna bırakıldı. Türkiye'de yerleşik kişilerin yurt dışında 2 milyon dolara kadar yatırım yapmalarına izin verildi. Görünmeyen kalemlerden elde edilen bütün dövizlerin tasarrufu kazanana bırakıldı. Kambiyo rejiminde yapılan bu değişikliklerle ihracat ve ithalat kolaylaştırıldı. Yatırımlara kaynak sağlamak için devlet şirketlerinin özelleştirilmesinden ve

alt yapı tesislerinin gelirlerinin gelir ortaklığı senedi yoluyla menkul kıymete dönüştürülmesinden elde edilecek gelirlerin Kamu Ortaklığı Fonunda toplanması kararlaştırıldı.

Böylece Türkiye'nin ihtiyacı olan altyapı yatırımları süratle yapılmaya başlandı. Ayrıca devletin özel mal ve hizmet üretiminden çıkarak vatandaşa rakip olarak üretim yapması ekonomide büyüme hızını düşüren bir faktör olarak görülüyordu. Ve vatandaşın küçük tasarruflarının değerlendirilmesi için hisse senedi mülkiyetinin tabana yayılması ve demokrasinin güçlendirilmesi amacıyla özelleştirmenin halka arz yoluyla yapılması kararlaştırıldı. Hisse senedi mülkiyetinin yaygınlaştırılması böylece üretim kararlarına halkın katılması hedeflendi. Bu hedefleri gerçekleştirmek için İstanbul Menkul Kıymetler Borsası kuruldu. Toplu konut ve altyapı ihtiyacı yanında yerli silah üretimini desteklemek için Savunma Sanayi Destekleme Fonu kuruldu. Fon uygulaması bütçe birliğinin bozulduğu yönünde bir algı yaratmasına rağmen karar alıcıya süratli hareket edebilme imkânı sağladı. Harcamalarda idari formaliteler en aza indirildi. Ve fon gelirlerinin bir sonraki yıla devredilebilmesi olanağı sağlandı.

Türkiye'nin önemli alt yapı tesisleri olan otoyollar, barajlar, içme suyu tesisleri, telekomünikasyon, organize sanayi bölgeleri, kalkınmada öncelikli yörelere yatırımlar, konut alanlarının tesisi, konut yapımının finansmanı, yerli silah sanayinin kurulması ve serbest bölge yatırımları hep fonlar aracılığıyla hayata geçirildi. Aksi takdirde artan alt yapı ihtiyacı, enerji ve su talebini karşılayacak yatırımların, genel bütçenin ağır işleyen yapısıyla, hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi mümkün olamazdı.

AMAÇ 4

Dönemin sosyal, para ve maliye politikalarını açıklamak

Askeri darbenin ardından siyasi partilerin ve sendikaların kapatılması, grevlerin yasaklanması özellikle kamuda çalışan memur ve işçilerin maaşlarında yüzde 50'ye varan reel gerilemeye neden oldu. 1980 başlangıç kabul edildiğinde esas ücret + sosyal yardımlardan oluşan kamu işçi ücretleri 1988'de 48.8'e, devlet memuru maaşları ise 82.8'e kadar geriledi. Özel sektörde ise işçi reel ücretleri 1980 başlangıç kabul edildiğinde 1986'da 81.7'ye geriledi. Elimizdeki bu veriler işçi ve memurların aleyhine gelir dağılımının bozulduğunu bize gösteriyor. Ücretlerdeki reel gerilemeler karşısında 1984'de başlayan düşük faizli toplu konut kredileri, ücretlilere vergi iadesi destekleri, imar afları, tapu tahsis belgesi uygulaması ve tarımsal desteklerle düşük gelir gruplarının lehine düzenlemeler yapıldı. Gelir dağılımında adaleti ölçmede kullanılan sıfıra yaklaştığında gelir dağılımında adaletin arttığını bire yaklaştığında azaldığını gösteren Gini katsayısı 1978'de 0.51 düzeyindeyken askeri darbenin ardından 1983'de 0.52, demokrasiye geçildikten sonra 1987'de 0.43 oldu.

Türkiye ekonomisinin liberalleşmesi ve dışa açılması için 1980-1990 döneminde önce mali istikrar sağlandı. Bütçe açıklarının kapatılabilmesi için devlet tarafından yönetilen fiyatlar piyasa koşullarına göre belirlenmeye başlandı. Faizlerin serbestçe belirlenmesi benimsendi.

Maliye'de 1980'li yılların en önemli uygulaması 2 Kasım 1984 tarihinde Katma Değer Vergisi Kanunu'nun çıkartılması oldu. Pek çok kişi Türkiye'nin KDV'yi uygulayamayacağını ileri sürdü. Bütün bu olumsuz görüşlere rağmen KDV uygulaması başarıyla sağlandı.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi 1970'lerde Türk ekonomisini olumsuz etkileyen faktörlerden biri **değildir?**

a. Ham petrol varil fiyatının artması
b. ABD-Türkiye ilişkilerinin gerilmesi
c. Dış ödemeler dengesinin bozulması
d. Döviz kıtlığının yaşanması
e. Banker skandalının yaşanması

2. Para ve Kredi Kurulu aşağıdaki düzenlemelerin hangisiyle kurulmuştur?

a. 24 Ocak kararları
b. 12 Mart Muhtırası'yla
c. 12 Eylül Darbesi'yle
d. T.C. Merkez Bankası'nın kuruluşuyla
e. Tasarrufu Teşvik Fonu'yla

3. Aşağıdakilerden hangisi 24 Ocak kararlarından biri **değildir?**

a. Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'nun kurulması
b. Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı'nın yayınlanması
c. Türk lirasının ABD doları karşısında değer kaybetmesi
d. İşçi ücretlerinin artırılması
e. Faiz oranlarının yeniden belirlenmesi

4. Türkiye, IMF ile **ilk kez** hangi tarihte Stand-by antlaşması imzalamıştır?

a. 1950
b. 1957
c. 1960
d. 1971
e. 1980

5. Aşağıdakilerden hangisi 12 Eylül Askeri Darbesi'nin ekonomi üzerindeki etkilerinden biri **değildir?**

a. Ücretlerdeki reel gerilemenin yüzde 50'ye kadar çıkması
b. Türkiye-AB ilişkilerinin donması
c. Haşhaş ekiminin yasaklanması
d. Banker skandalının ortaya çıkması
e. Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye'ye vize uygulaması

6. Anavatan Hükümeti'nin ekonomi alanında aldığı ilk karar aşağıdakilerden hangisidir?

a. Hazineyi Maliye'den ayırması
b. 24 Ocak kararlarını yayınlaması
c. Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında Karar çıkarması
d. İhracat ve ithalatı kolaylaştırması
e. Döviz ithalatını serbest bırakması

7. 1984 yılında altyapı yatırımlarının hızla gerçekleştirilmesi için aşağıdakilerden hangisi kurulmuştur?

a. Kamu Ortaklığı Fonu
b. Toplu Konut Fonu
c. Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması
d. Serbest Bölgeler Başkanlığı'nın kurulması
e. İller Bankası'nın kurulması

8. 12 Eylül Askeri Darbesi'nden sonra **ilk** işçi grevi hangi işletmede gerçekleştirilmiştir?

a. Türkiye Taş Kömürü Kurumu
b. Teletaş
c. Seydişehir Alüminyum Tesisleri
d. Elbistan Termik Santrali
e. İstanbul Büyükşehir Belediyesi

9. 1980'li yıllarda kamu maliyesinde gerçekleştirilen en önemli düzenleme aşağıdakilerden hangisidir?

a. Kısa vadeli avans uygulanmaması
b. Bütçe açıklarına izin verilmemesi
c. Dolaylı vergilerin had safhada artırılması
d. Katma Değer Vergisi Kanunu'nun çıkartılması
e. Merkez Bankasının özerkliğinin kaldırılması

10. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası hangi tarihte faaliyete geçmiştir?

a. 6 Kasım 1982
b. 1 Mart 1983
c. 16 Haziran 1984
d. 29 Mart 1985
e. 1 Ocak 1986

Okuma Parçası

Turgut Özal Dönemi: Öze Dönüş ve Normalleşme (1983-1993)

Özal, Türkiye tarihinde çok çeşitli yollardan giderek yeni bir çığır açmıştır. Kendisinin temel siyaseti tek kelimeyle her alanda liberalleşme yönündeydi. Özal eski askeri idarenin lideri ve cumhurbaşkanı olan Kenan Evren ile iyi geçinmeye dikkat etmiş, ama askeri atamalarda yetkisini kullanmaktan çekinmemiştir. Ekonomi alanında döviz alış-satışlarının serbest bırakılması, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın kurulması, Kamu İşletmeleri'nin özelleştirilmesi, yabancı sermayenin girişimlerinin kolaylaştırılması Özal'ın attığı başlıca ekonomik adımlar arasındadır. Özal'ın 1971-73 yıllarında Dünya Bankası'nda memur olarak çalışmış olması, hem dışarıdaki ekonomik gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmasını hem de yabancı ülkelerde dost ve güven kazanmasını sağlamıştır.

Fakat Özal'ın Türk ekonomik düşünce hayatına getirdiği en büyük devrim, mal-mülk edinmenin ve ekonomik faaliyetlerin önemini vurgulaması, hatta bunun modernleşmenin bir koşulu olduğunu açıkça ifade etmesidir. Böyle bir görüş öteden beri alışılagelmiş devlet idare geleneğine ve devlet adamı imajına uygun olmadığı için birçok kişi Özal'ı "devlet geleneklerini bozmak"la itham etmiştir. Bu, tıpkı 1856 Islahat Fermanı'nı kabul ederek "devletin esasına halel" getirdikleri iddia edilen kişilere yöneltilen ithamlara benzemektedir. Aradaki fark şudur: Islahat Fermanı Avrupa devletleri tarafından hazırlanmıştır.

Ayrıca Özal, ihracata birinci derecede önem vermiştir ki bu da Türk lirasının değerini düşürerek ve yüksek enflasyona yol açarak, 1 doların 1.5 milyon liranın üstüne çıkmasına neden olmuştur. Enflasyonun bu kadar yükseklere çıkması Özal döneminde başlamamışsa da, ondan evvel ve sonra gelen hükümetlerin oy toplamak amacı ile piyasaya çok miktarda para çıkarmalarının da bunda payı büyüktür. Özal hükümeti ekonomik yasalara öncelik vererek, iletişim, kent yatırımları ve enerji üretiminde de ilerleme kaydetmiştir. Gecekondu sahiplerine tapu hakkı verilmesi, birçok eleştiriye rağmen, köyden şehre göç edenleri mal-mülk sahibi yaparak orta sınıfın sayısını ve belediyelerin gelirlerini arttırmıştır. Şehirleşmenin hızlanmasıyla her çeşit inşaat, giyim ve yiyecek maddelerinin tüketimi artmış, dolayısıyla sermaye birikimi ve yatırımları yükselmiş, ekonomik gelişme hızlanmıştır. Özelleştirmenin pek başarılı olmaması, iç ve dış borçların artması ve faizle geçinen rantçı bir sınıfın büyümesi gibi olumsuz bazı ekonomik gelişmeler olmuşsa da bunların etkisi nispeten sınırlı kalmıştır.

Türkiye ilk kez dünyaya açılmaya, dünya boyutunda düşünmeye, büyük işler başarmaya Özal döneminde başlamıştır. Mesela İkinci Boğaz (Fatih) Köprüsü 1988'de tamamlanmıştır. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve çeşitli baraj projeleri askeri idare zamanında planlanmış ve Özal döneminde devam ettirilmiştir. Nitekim ekonomik alanda askerler ile Özal birbirine oldukça yakın düşünmekteydiler. Özal'ın ekonomi alanında liberalleşme yoluyla getirdiği değişimleri düşünce alanında da görmek mümkündür. Özal çekinmeden dindar olmanın suç olmadığını, kendisinin Nakşibendi bir Müslüman olduğunu (annesi Süleymaniye'de Nakşibendi şeyhinin yanına defnedilmiştir) ilan ederek yıllardan beri zorlamayla ayakta tutulan bir tabuyu (irtica tehdidini) yıkmıştır.

Onun döneminde her çeşit yayın ve toplantı serbestçe yapılmıştır. Özal, Osmanlı tarihine ve kültür mirasına birinci derecede önem vererek bu mirasın Türkiye'nin manevi temellerini oluşturduğuna inanmaktaydı. Nitekim onun emriyle yıllardır sürüncemede kalan Osmanlı evraklarının tasnifine, kataloglama çalışmalarına hız verilmiştir. Bu uğurda toplanan konferans için özel olarak ABD'den davet edilen Prof. Halil İnalcık'ın ve şahsımın fikirleri alınmış, arşiv tasnif ve kataloglama işi kısa bir süre içinde tamamlanarak, dünyaca ünlü, paha biçilmez değerdeki bu tarihi hazine araştırmacılara açılmıştır.

Özal siyasetten men edilen Demirel, Ecevit, Erbakan, Türkeş gibi liderlerin yasaklarının kaldırılmasına, halk istemesine rağmen karşıydı. Bu sayede gerginliğin gideceğini ümit eden Cumhurbaşkanı Evren ise yasakların kaldırılmasına destek verir görünmekteydi. Özal, eski parti liderlerinin cezalarının kaldırılması sonucunda eski kavgaların ve hesaplaşmaların canlanacağından korktuğu gibi, kendine ve partisine karşı güçlü bir rakip görmek de istemiyordu.

6 Eylül 1987'de yapılan halk oylaması sonucunda, cezaların kalkmasını ve bazı anayasa maddelerinin değişmesini (seçmen yaşının 20'ye indirilmesi, milletvekili sayısının 450'ye çıkarılması gibi) destekleyen oylar çok az bir farkla (% 0.5) üstünlük sağladı. Kötü not alan Özal, zaten 28 Eylül 1986 yerel seçimlerinde ANAP'ın % 32.3, DYP'nin 23.5, SHP'nin 22.5 oy alması ile bir hayli endişelenmişti, çünkü "muhalefet" sayılabilecek iki partinin toplam oyu % 46'yı bulmuştu.

Kaynak: Kemal H. Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012),** İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s. 220-223.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomide Dışa Açılma ve Küresel Rekabete Giriş" bölümünü yeniden okuyunuz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomide Dışa Açılma ve Küresel Rekabete Giriş" bölümünü yeniden okuyunuz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomide Dışa Açılma ve Küresel Rekabete Giriş" bölümünü yeniden okuyunuz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomide Dışa Açılma ve Küresel Rekabete Giriş" bölümünü yeniden okuyunuz
5. c	Yanıtınız yanlış ise "12 Eylül Darbesi'nin Ekonomiye Etkisi" bölümünü yeniden okuyunuz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise "12 Eylül Darbesi Ardından Yapılan İlk Genel Seçimler ve Yeni ekonomik Düzenlemeler" bölümünü yeniden okuyunuz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise "12 Eylül Darbesi Ardından Yapılan İlk Genel Seçimler ve Yeni ekonomik Düzenlemeler" bölümünü yeniden okuyunuz.
8. c.	Yanıtınız yanlış ise "Dönemin Sosyal, Para ve Maliye Politikaları " bölümünü yeniden okuyunuz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise "Dönemin Sosyal, Para ve Maliye Politikaları" bölümünü yeniden okuyunuz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise "12 Eylül Darbesi Ardından Yapılan İlk Genel Seçimler ve Yeni ekonomik Düzenlemeler" bölümünü yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

24 Ocak kararlarıyla başlayan ihracata dayalı kalkınma stratejisi anlayışı ve yüksek faiz politikası sonucu ücretler ve ücretliler baskı altına alınmıştır. Baskı altındaki ücretler, gelir dağılımından ve servetten alınan payı ücretliler aleyhine bozmuştur. Ekonomide yaşanan rant kavgası toplumsal kesimler arasındaki gelir dağılımını daha da bozmuştur.

24 Ocak kararları ve ardından gelen 12 Eylül Darbesi'nin baskıcı tutumu sonucu ücretlerdeki reel gerileme yüzde 50'ye kadar çıktı. Sendikalar kapatıldı ve işçiler örgütsüz bırakıldı. İşçilerin en büyük kozu olan grev yasaklandı.

Sıra Sizde 2

Turgut Özal Hükümeti bozulan gelir dağılımını düzeltmek için orta ve düşük gelir grupları için konut yatırımlarını hızlandırdı. Bunun için 2 Mart 1984'te Toplu Konut Kanunu çıkarıldı ve Toplu Konut Fonu kuruldu. Fon gelirleri; tütün, alkollü içki, akaryakıt, yurt dışına çıkışlarda alınacak 100 dolar karşılığı Türk lirası, elektrik enerjisi üzerinden alınacak paylar ve fonun tahvil ihracından kaynaklanan gelirlerden oluşturuldu. Böylece kısa sürede yeni konut yapımı hızlandırıldı. Ücretlilere vergi iadesi destekleri, imar afları, tapu tahsis belgesi uygulaması ve tarımsal desteklerle düşük gelir gruplarının lehine düzenlemeler yapıldı.

Sıra Sizde 3

1980'lerde uygulanan ekonomi politikalarından en fazla etkilenen kesim çalışan kesim olmuştur. Özellikle kamuda çalışan memur ve işçilerin maaşlarında yüzde 50'ye varan reel gerileme görüldü. Kamu kesiminde çalışan işçiler 1989 yılının bahar aylarında kitlesel gösteriler yaparak iktidara karşı hoşnutsuzluklarını gösterdiler.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

DPT, 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, (1990), Ankara.

DPT, Ekonomik İstikrar Tedbirleri Uygulama Neticeleri, Bakanlar Kurulu Brifingi, (1980), Ankara.

DPT Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri, (2000), Ankara.

DPT, Ekonomik İstikrar Tedbirleri, (25 Ocak -31 Temmuz 1980), (1980), Ankara.

Ekonomik İstikrar Tedbirleri 1984, (1984), (Haz: İGEME), Ankara.

Ekonomik İstikrar Tedbirleri Şubat 1985, (1985), (Haz: İGEME), Ankara.

Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Hazine İstatistikleri 1980-1999, Ankara.

8

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Türkiye'nin Gümrük Birliği Anlaşması'nı imzalamasını açıklayabilecek,
- 28 Şubat 'post modern darbesiyle' kimlerin nasıl kendilerine çıkar sağladığını, kimlerin olumsuz etkilendiğini sıralayabilecek,
- Küresel krizlerin Türkiye ekonomisini nasıl etkilediğini ifade edilebilecek,
- Ekonomide 2000'li yılların temel özelliklerini değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Gümrük Birliği Anlaşması
- 28 Şubat Süreci
- Ahbap-Çavuş Kapitalizmi
- Stand-by Anlaşması
- AB Tam Üyelik Müzakere Süreci
- Kriz Lobisi
- Statükocu İş Adamları
- İstanbul Sermayesi
- Anadolu Sermayesi
- Avrupa Birliği

İçindekiler

Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi

1990'lı Yıllardan Günümüze Ekonomik Yapı

- GÜMRÜK BİRLİĞİ ANLAŞMASI
- 28 ŞUBAT SÜRECİ
- KÜRESEL KRİZLERİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ
- EKONOMİDE 2000'Lİ YILLAR

1990'lı Yıllardan Günümüze Ekonomik Yapı

GÜMRÜK BİRLİĞİ ANLAŞMASI

AMAÇ 1 ***Türkiye'nin Gümrük Birliği Anlaşması'nı imzalamasını açıklayabilmek.***

ABD Başkanı George Bush ve Rusya Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov 3 Aralık 1989'da Malta'da yaptıkları toplantıda soğuk savaş döneminin sona erdiğini açıkladılar.

Böylece merkezi planlamayla yönetilen ülkelerle piyasa ekonomisi ülkeleri arasındaki demir perde olarak anılan duvar yıkıldı. Fakat ardından 1990'lı yılların başlamasıyla Orta Doğu'da sıcak savaş başladı.

2 Ağustos 1990'da Irak ordusu savaş ilan etmeden Kuveyt'i işgal etti. 2 Eylül 1990'da BM Genel Sekreteri Perez De Cuellar ile Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz arasında gerçekleşen görüşmede hiçbir anlaşmaya varılamadı. Bunun üzerine 17 Ocak 1991'de Amerikan, İngiliz ve Fransız uçakları Irak'ı bombalamaya başladı.

Komşumuz Irak'ta başlayan savaş Türkiye ekonomisini de olumsuz etkiledi ve 1991'de büyüme hızı yüzde bir'in altına geriledi.

Yine 20 Ekim 1991'de yapılan erken genel seçimlerinde DYP yüzde 27.03, ANAP yüzde 24.01, Sosyal Demokrat Halkçı Parti SHP 20.75, Refah Partisi 16.87, DSP 10.75 oranında oy aldı.

Bu oy dağılımının ardından Türkiye'de koalisyon hükümetleri dönemi başladı. Süleyman Demirel ve Erdal İnönü liderliğinde DYP-SHP Koalisyon hükümeti kuruldu.

Soğuk Savaş kavramı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ve SSCB'nin liderliklerinde oluşturulan Batı ile Doğu blokları arasındaki küresel hâkimiyet, askerî üstünlük ve ideolojik çatışmayı tanımlamak için kullanılmıştır. Birçok kişi bu dönemin başlangıcı olarak ünlü İngiliz siyasetçisi Winston Churchill'in 1946'da ABD başkanı Truman'a yaptığı "demir perde" temalı konuşmasını gösterirler.

DYP-SHP Koalisyonu'nun kurulması ve çalışmaları hakkında şu kitaba bakabilirsiniz. (Kemâli Saybaşılı, *DYP-SHP Koalisyonu'nun Üç Yılı*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995)

KİTAP

Yeni hükümetin popülist söylemle seçimlerde vaat ettiği "kim ne veriyorsa beş lira fazlasını veriyorum" diyerek devlet yardımlarını çoğaltması ve kadınlara 38, erkeklere 42 yaşında emeklilik hakkı tanınması sosyal güvenlik finansman açıklarını çoğalttı ve bu açıkların kamu bütçesinden finanse edilmesi kamu maliyesi finansman dengelerini bozdu.

Bütçe açıklarının ulaştığı seviyeye örnek vermek gerekirse... 1993 yılında bütçe açığı bir önceki yıla göre üç kat çoğaldı. Yine cari işlemler dengesi açığının milli

gelire oranı 1992'de 0.6 oranındayken 1993'de yüzde 3.5 seviyesine yükseldi. Kamu bütçe açığının dış borçla finansmanı ekonominin iç ve dış şoklara karşı kırılganlığını arttırdı. İşte bu nedenle 1994'de Türkiye bir ödemeler dengesi krizine girdi. Türkiye 8 Temmuz 1994'de IMF ile 610.50 SDR tutarında stand-by anlaşması yaptı.

Türkiye'de 1990'lı yılların belirleyici olaylarından bir tanesi de Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın vefatıyla gerçekleşti. 17 Nisan 1993'de vefat eden Özal'ın ardından Süleyman Demirel, 16 Mayıs 1993'de TBMM tarafından 9. Cumhurbaşkanı seçildi.

Resim 8.1

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Cenaze Töreni (22 Nisan 1993)

Özal'ın ölümünün ardından adeta ülkenin kaderi değişti ve ömrü uzun olamayan koalisyon hükümetleri ekonomide istikrarı bozdu. 1990-2000 yılları arasında enflasyon yüzde 54.9 oranının altına hiç düşmedi. 1994 ve 1999 yıllarında ülke ekonomisi sırasıyla yüzde 5.5 ve yüzde 4.7 oranında küçüldü.

DİKKAT

1990'lı yılların Türkiye ekonomisi için en önemli olayı Gümrük Birliğine katılmak oldu.

Türkiye, AB'ne tam üyelik başvurusunu 14 Nisan 1987'de yapmıştı. Avrupa Ekonomik Topluluğu şimdi Avrupa Birliği(AB) Türkiye'nin bu başvurusuna 18 Aralık 1989'da iki buçuk yıllık bir sürenin ardından cevap verdi.

Bu cevaba göre, "Türkiye AB'ne katılmaya ehil bir ülkeydi ancak ekonomik, sosyal ve siyasi olaylar nedeniyle topluluk ve Türkiye katılmaya hazır değildiler."

Avrupa Bakanlar Konseyi, Avrupa Komisyonunun bu görüşünü 5 Şubat 1990'da kabul etti. Bu metne göre; "Avrupa'nın tamamı bir değişme içindeyken ve Topluluğun kendisi büyük değişimlerden geçerken, bu aşamada yeni katılım müzakerelerine girilmesi uygun olmayacaktır. Ayrıca, Türkiye'deki politik ve ekonomik durum, Komisyon'u, Türkiye ile derhal katılım müzakereleri başlatılmasının yararlı olmayacağı inancına sevk etmektedir. Bununla beraber, Komisyon, bu ülkenin Avrupa'ya doğru genel açılımı dikkate alındığında, Topluluğun Türkiye ile işbirliğini sürdürmesi gerektiğine inanır. Topluluk, Türkiye ile ilişkilerini yoğunlaştırmada ve politik ve ekonomik modernleşme sürecini bir an önce tamamlaması için bu ülke-

ye yardım etmede temel bir menfaate sahiptir. Topluluk ile ortaklık bağı olan Türkiye, genişleyen büyük bir ülkedir; aynı zamanda, stratejik açıdan önemli bir jeopolitik konum işgal ederek, Atlantik İttifakı içinde Üye Devletler'in ortaklarından biridir. Türkiye'nin modernleşme çabalarına katkıda bulunmak için, Komisyon, Topluluk tarafından Türkiye'ye, bu ülkenin Topluluğa üye olma ehliyeti üzerinde şüphe yaratmaksızın, Ankara Anlaşması imza edildiği zaman gösterilmiş olan siyasi iradeye uygun olarak, her iki ortağın daha fazla karşılıklı bağımlılık ve bütünleşme yoluna girmelerine imkân verecek bir dizi somut tedbir teklif etmesini tavsiye eder. Bu tedbirler, Türkiye'nin özlemlerine ve gereksinmelerine yanıt veren aşağıdaki dört unsur üzerinde yoğunlaşacaktır: gümrük birliğinin tamamlanması, mali işbirliğinin yeniden başlatılması ve yoğunlaştırılması, endüstriyel ve teknolojik işbirliğinin geliştirilmesi ve politik ve kültürel bağların güçlendirilmesi. Bu tedbirler, halen Türkiye ve Topluluk arasındaki ilişkilerin tabi olduğu Ortaklık Anlaşması'nın çerçevesi içine yerleştirilmelidir" denildi.

Böylece Türkiye tam üye olmaksızın 1996 başında Gümrük Birliğine üye oldu. Avrupa Topluluğu Türkiye Ortaklık Konseyi'nin Gümrük Birliği'nin Son Dönemi'nin Uygulamaya Konmasına İlişkin 22 Aralık 1995 Tarih ve 1 /95 sayılı kararları gereği Gümrük Birliği Anlaşması 1 Ocak 1996 da yürürlüğe girdi.

Gümrük Birliği Antlaşması kapsamına hangi ürünler alındı?

SIRA SİZDE 1

Gümrük Birliği kapsamına sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünleri alındı. (Bisküvi, çikolata, dondurma, domates salçası gibi ürünler işlenmiş tarım ürünleri olarak adlandırılırlar.)

Bu ürünlerin içindeki sanayi ve tarım payları tespit edilmekte, sanayi payı serbest dolaşıma tabi olurken, tarım payı üzerinden gümrük vergisi alınmaktadır.

Klasik tarım ürünleri kapsama alınmadı. Tarım ürünlerinin AB ile serbest ticareti, Türkiye'nin AB'nin ortak tarım politikasını kabul edeceği zamana bırakıldı.

Türkiye, Gümrük Birliği Anlaşmasıyla üçüncü ülkelere AB'nin ortak gümrük tarifesini uygulamaya başlandı. Ardından Aralık 1999 Helsinki Zirvesinde Türkiye'ye AB aday ülke statüsü tanındı.

Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisine etkilerine gelince... Gümrük Birliği Türkiye'nin ihraç ürünlerine bir standart getirdi, böylece küresel pazarlara ihracına olanak sağladı. Türkiye'nin ihracatının artışında, AB'nin ticaret yaratıcı etkinin ticaret saptırıcı etkiden daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü 1996'da 23.2 milyar dolar olan toplam ihracat 2006'da 85.5 milyar dolar, 2011'de 134.9 milyar dolara ulaştı.

Tablo 8.1
Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Türkiye'nin Dış Ticareti

YILLAR	1980	1996	2000	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
İHRACAT (Milyar $)	2.9	23.2	27.7	85.5	114.3	132.0	102.1	113.9	134.9	152.5
AB 27 (Milyar $)	1.2	12.0	15.0	47.9	60.4	63.3	47.0	52.6	62.3	59.2
İTHALAT (Milyar $)	7.9	43.2	54.5	139.5	170.4	201.9	140.7	185.4	240.8	236.5
AB 27 (Milyar $)	2.3	23.5	27.3	59.4	68.6	74.8	56.5	72.2	91.1	87.4

28 ŞUBAT SÜRECİ

AMAÇ 2

28 Şubat 'post modern darbesiyle' kimlerin nasıl kendilerine çıkar sağladığını, kimlerin olumsuz etkilendiğini sıralayabilmek.

1990'lı yıllarda siyasete bir askeri müdahale daha yaşandı. Askerler, irticacı olduğunu ileri sürdükleri Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin koalisyon hükümetini devirdiler.

28 Şubat 1997'de toplanan Milli Güvenlik Kurulu'nda alınan kararlar 28 Şubat sürecini başlattı. Bu süreçte yaşananlar "post modern darbe" olarak da adlandırıldı.

Resim 8.2

Başbakan Necmettin Erbakan ve Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller

DİKKAT

Dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan 18 Haziran 1997'de istifa etti. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 1995 genel seçimlerinde halktan en çok oyu alan Necmettin Erbakan'a yeniden hükümeti kurma görevini vermedi ve böylece halkın çoğunluğunun oyunu alan parti siyasette devre dışı bırakıldı.

Gelelim 28 Şubat müdahalesinin ekonomik dinamiklerine... Her darbenin ve siyasete müdahalenin arkasında muhakkak bir ekonomik paylaşım sorunu vardır. Çünkü devletin silahlı gücünün siyasete müdahalesine haklılık kazandırmaya çalışan bir çıkar çevresi olmadan darbe yapılamaz. İşte bu nedenle 28 Şubat darbesinin ardından ekonomide gelişen olaylara bakınca darbenin sonunda ne için yapıldığı açıkça ortaya çıkıyor. 1980'lerde dönemin Başbakanı Turgut Özal, Türkiye ekonomisini ithal ikamesi modelinden ihracat önderliğinde büyüme modeline dönüştürdü. Ekonomi dış rekabete açıldı ve her ilde organize sanayi siteleri kuruldu. Teşvikler Anadolu'da yeni kurulan organize sanayi sitelerine kaydı. Bu gelişmeler, İstanbul'un statükocu sermayesinin milli gelir içindeki payını azalttı. Hatta Özal'ın Anadolu'da yabancı dil öğreten okulların açılmasına ağırlık vermesi İstanbul merkezli tercüme olayını bile bitirdi. Çünkü Anadolu sermayesi üretmeye başlayıp, bir de yabancı dil öğrenen çocuklarıyla ithalat ve ihracatta İstanbul'u devreden çıkartınca işler tamamen değişti. Anadolu sermayesi kendi başına küresel piyasalarla

bağlantı kurmaya başladı. Bayilik sisteminin getirdiği hegomonik yapı ve dolaylı bağlantılar kırıldı. Yerine küresel talebe göre üretim yapan, yeni üretim projeleri geliştiren bir bağımsız girişimci biçimi ortaya çıktı. Tabii bu yeni gelişen girişimciler, statükocu İstanbul sermayesinin dengesini bozdu. Ve askeri müdahalenin ardından Anadolu sermayesinin üzerine gidildi. Aldıkları teşvikler iptal edildi ve yeni teşvik belgeleri verilmedi. Mallarını satmaları engellendi. Ayrıca dönemin Başbakanı Erbakan'ın KİT'ler için bir finansman havuzu kurması statükoyu iyice rahatsız etti. Çünkü finansman açığı olan KİT'lerin ihtiyacı, finansman fazlası olanlardan karşılanacaktı. İşte bu modelin hayata geçirileceğinin duyulması banka sermayedarlarını fena halde kızdırdı. Zira yüksek faizle ve hiçbir risk almadan devlet şirketleri olan KİT'lere para satmanın getirdiği kazanç artık son bulacaktı.

Nitekim 1997'de Hazine'nin faiz ödemeleri 2.2 katrilyon lira tutarken 54. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti olan Refah Partisi-Doğru Yol Partisi Koalisyon Hükümetinin devrilmesinin ardından 1998'de 6.1 katrilyona, 1999'da 10.7 katrilyona, 2000'de 20.4 katrilyona ve 2001'de de 41 katrilyona yükseldi. Ayrıca 1999'da yaşanan Marmara depreminin de kamu maliyesi üzerinde borçlanmayı çoğaltan etkisi olduysa da, temel neden, 28 Şubat'a destek verenlere dağıtılan kamu bankası kredileri, teşvikler ve soyulmasına izin verilen özel bankalardır. Bütün bunlar kamu borç yükünü hızla çoğalttı.

KÜRESEL KRİZLERİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

AMAÇ 3

Küresel krizlerin Türkiye ekonomisini nasıl etkilediğini ifade edebilmek.

1997'de yaşanan Asya krizi ve ardından 1998'de yaşanan Rusya ve Brezilya krizi Türkiye ekonomisini olumsuz etkiledi. 1997'de Uzakdoğu'da Tayland, Güney Kore ve Endonezya'da parasal kriz başladı. Krizin görüntüsü aniden paraların değer kaybetmesi, faizlerin yükselmesi ve hisse senedi piyasasının çöküşüyle ortaya çıktı. İlk olarak Tayland bahtı devalüe oldu, ardından diğerleri geldi. Krizin nedeni ahbap çavuş kapitalizmine bağlandı. Peki nedir ahbap çavuş kapitalizmi? Bankaların kredileri karlı yatırımlar yerine politik baskılarla iktidara yakın olan kişilere vermesine ahbap çavuş kapitalizmi deniyor. Böylece yatırımcılar güven kaybına uğradı ve bu ülkelerin risk primleri yükseldi. Uzakdoğu krizinin ardından 1998'de Rusya ve Brezilya'da parasal krizler yaşandı. Rusya ve Brezilya ekonomilerine yatırımcıların güveni kayboldu.

Rusya'da gerekli düzenlemeler yapılmadan ekonominin şok terapiyle piyasa ekonomisine dönüştürülme çabası olumlu sonuç vermedi. Rusya'da milyonlarca tasarruf sahibi bankalarda mevduatlarını kaybetti. Brezilya'da ise spekülatif ataklara karşı Brezilya parası real serbest dalgalanmaya bırakıldı. İlk gün Brezilya reali yüzde 15 oranında değer kaybetti. Özellikle Rusya krizi Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkiledi. Bir de dönemin Hükümetinin nerden buldun yasası olarak adlandırılan vergi düzenlemelerini tam kriz döneminde yapması Türkiye'den sermaye çıkışına neden oldu. Ve 1999'da Türkiye ekonomisi 4.7 oranında küçüldü.

Tablo 8.2
Türkiye Ekonomisinin Makro Ekonomik Performansı

YILLAR	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
GSYİH Büyüme Hızı	0.9	6.9	8.0	-5.5	7.2	7.0	7.5	3.1	-4.7	7.4*
TÜFE % Artış	65.9	70.1	66.1	s106.3	93.6	80.4	85.7	84.6	64.9	54.9
Fert Başına Gelir ($)	3.577	3.695	4.116	3.008	3.781	4.012	4.120	4.338	3.907	4.130**
Dolar / ₺	5.085	8.573	14.487	38.495	61.361	108.045	205.740	314.280	542.703	675.004

**1987 fiyatlarıyla DPT* ***Cari fiyatlarla*

Kaynak: *DPT, TÜİK*

EKONOMİDE 2000'Lİ YILLAR

AMAÇ 4 ***Ekonomide 2000'li yılların temel özelliklerini değerlendirebilmek.***

Peki, niye Türkiye 2000'li yıllara büyük kamu maliyesi açıklarıyla girdi? 1990'da kamu bütçe açığının milli gelire oranı yüzde 3 düzeyindeyken 1996'da yüzde 8.3'e, 1999'da yüzde 11.9'a yükseldi. Bütçe açığının artması kamunun "dışlama etkisiyle" özel sektörün fon kullanımını olumsuz etkiledi. Yükselen faizler özel sektörün yatırımlarının finansman maliyetini arttırdı. Özel sektör yatırımlarının yüksek faizden olumsuz etkilenmesi büyüme hızını azalttı. 1990'da 152,3 milyar dolar olan milli gelir, 1999'da ancak 187.4 milyar dolara ulaşabildi. Popülist siyasi vaatlerin 1991 genel seçimlerinin ardından yürürlüğe konması ve "Kim ne veriyorsa ben beş lira fazlasını veriyorum" ya da erken emeklilik vaadinin ardından kadınların 38 erkeklerin 42 yaşında emekli edilmeleri sosyal güvenlik finansman sisteminin dengelerini bozdu. Sosyal güvenlik açıkları, kamu bütçesinden transfer edilemeye başlandı. Hızla büyüyen sosyal güvenlik açıkları kamu bütçe açıklarını çoğalttı. Bir de Hazine yönetiminin, kamu bankalarının mevduatını, kamu nakit dengesini sağlamak amacıyla kullanmaları ve sonra bu kaynağın bütçe açığının finansmanında kullanılmaya başlanması kamu bankalarının bilançolarını bozdu.

DİKKAT **Türkiye 2000'li yıllara büyük bir ekonomik krizle başladı. Daha önce Türkiye benzeri bir mali kriz ve ardından böyle büyük bir ekonomik krize girmemişti. Krizin büyüklüğü kamu maliyesi açıkları ve banka sermayelerinin yetersizliğine bağlanabilir.**

KİTAP **Bu dönemde yaşanan krizle ilgili olarak şu kaynağa bakılabilir (Gülten Kazgan, Türkiye Ekonomisinde Krizler (1999-2001), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008)**

SIRA SİZDE 2 **Kamu maliyesinde açıklar meydana gelmesinde temel etkenler nelerdir? Açıklayınız.**

DİKKAT **Mali disiplinden uzaklaşma, 2000 yılının tam öncesinde yani 1999'da ekonominin yüzde 4.7 oranında küçülmesine neden oldu.**

İşte bu tablo karşısında 57. Hükümet IMF'ye başvurarak Stand-by (destek kredisi) anlaşması yapmak istediğini belirtti. Çünkü mevcut koşullarda Hükümet'in borçlanabilmek için kredibilite sağlaması gerekiyordu. Aksi takdirde kamu bütçe açıklarını sürdürebilmek mümkün değildi. Kamu maliyesinde yaşanan sorunlar nedeniyle 1999 yılı sonunda tüketici enflasyonu yüzde 68.8, devlet iç borçlanma senetlerinin ağırlıklı ortalama bileşik faizi 1999'un Haziran ayında yüzde 111.7 seviyesindeydi. Aynı tarihte üç aylık tasarruf mevduatı faizi yüzde 85.3 ve bankalar arası piyasada gecelik bileşik faiz yüzde 115.6 düzeyinde bulunuyordu.

57. Hükümet, DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in başkanlığında 3 Mayıs 1999'da kuruldu. Bu hükümette MHP ve ANAP da yer aldı. Bu koalisyon hükümetinin en önemli icraatları arasında Avrupa uyum paketleri çerçevesinde idam cezasının kaldırılması ve Türk Medeni Kanunu'nun günün şartları göz önünde bulundurularak yeniden çıkarılması yer almaktadır. 57. Hükümet 18 Kasım 2002'de sona ermiştir.

Türkiye'nin 2000'lerin İlk Sekiz Yılını IMF ile Yaşaması: 17. Stand-by Anlaşması

Türkiye'nin 1990'lı yılların sonundaki kamu maliyesinin içinde bulunduğu durumu kısaca açıkladık. Şimdi 17. Stand-by'ın özelliklerine bakalım. Türkiye ile IMF arasında 2000'li yılları kapsayan 17. Stand-by anlaşması 9 Aralık 1999'da imzalandı. Anlaşma üç yıl sürelidir. Bu anlaşma Şubat 2002'de sona erdi. Anlaşmanın konusu "enflasyonu düşürme programı" olarak belirlendi.

Türkiye de 25 yılın üzerinde yaşanan yüksek oranlı enflasyonun Türkiye'nin ekonomik performansını zayıflattığı ve ekonomik büyümeyi istikrarsız hale getirdiği dönemin IMF Başkanı Michel Camdessus'a yazılan niyet mektubunda belirtildi. Yine niyet mektubunda son on yılda ortalama yüzde 80 olan tüketici fiyat enflasyonunun (TÜFE) 12 ay sonra yani 2000 yılının Aralık ayında yüzde 25'e, toptan eşya fiyat enflasyonunun yüzde 20'ye, 2001 sonunda TÜFE'nin yüzde 10-12, 2002 sonunda 5-7 seviyesine geriletilmesi hedeflendi.

Niyet mektubunda mali düzenleme yapılarak bütçe açıklarının azaltılacağı, yapısal reformlarla verimliliğin arttırılacağı, özelleştirmenin hem kamu gelirlerini hem de verimliliği çoğaltan faktör olacağı ve firmalara kur taahhüdü verilerek tutarlı bir gelir politikası izleneceği belirtildi. Ekonominin, 2000-2001'de yüzde 5.6 oranında büyüyeceği ve cari açığın GSYİH'ya oranının yüzde 2 seviyesinde olacağı ileri sürüldü.

Resim 8.3

Hükümeti Kuran Siyasi Parti Liderleri (Bülent Ecevit-Mesut Yılmaz-Devlet Bahçeli)

IMF'den bütün bunların karşılığında enflasyonun düşürülmesi için Türkiye'nin kotasının yüzde 300 oranında 2.892 milyon SDR yaklaşık 4 milyar dolar destek kredisi talep edildi. Bu anlaşmadan önce Haziran 1998'de 55. Hükümet, IMF ile kredi almaksızın "Yakın İzleme Anlaşması" imzalamıştı. 56. Hükümet ve 17.Stand-by anlaşmasını imzalayan 57. Hükümet daha önce imzalanan Yakın İzleme Anlaşmasını da sürdürdü. Hemen belirtelim, 17. Stand-by anlaşmasından önce, 17 Ağustos 1999'da yaşanan Marmara depreminin ardından IMF'den Acil Yardım Kredisi kapsamında 361.5 milyon SDR'lık yaklaşık 550 milyon dolar tutarında yardım alındı.

17. Stand-by Anlaşmasının Zayıf Noktası

Enflasyonu düşürmeyi hedefleyen 17.Stand-by anlaşmasının zayıf noktasına gelince...İktisat yazınında sabit kur rejiminin izlendiği, sermaye akımlarının serbest olduğu ve bağımsız para politikasının benimsendiği bir ekonomide istikrar programları yürütülemiyor. Bu üç değişkenin bir arada bulunmasına imkânsız üçlü adı veriliyor. Bu tür ekonomi programlarında ilk anda ekonomide bir bolluk dönemi yaşanıyor. Sabit kur cazibesiyle gelen sıcak para, harcamaları çoğaltıp ekonomiyi büyütüyor ama ani bir para çıkışı para piyasalarında çöküşe neden oluyor. Çünkü sermaye akımlarının serbest olduğu bir ekonomide bankacılık sisteminin güçlü olması gerekiyor. Kısa vadeli para yurt dışına çıkmak istediğinde talep edilen dövizin verilebilmesi için bankaların ve Merkez Bankası'nın elinde yeterli döviz bulunması gerekiyor. İşte bu bilinenlere rağmen Türkiye'nin 1999 ve 2000 yılları dikkate alındığında özel ve kamu bankalarının sermaye yeterliliği olmadığı gibi döviz rezervlerinin de yeterli olduğu söylenemez. Çünkü brüt döviz rezervleri 30 Eylül 1999 tarihi itibariyle yerleşik olmayanların altınları, muhabir banka dövizleri ve IMF rezerv pozisyonu dâhil 24 milyar dolar olarak niyet mektubunda kaydedilmişti. Bu miktar rezervden IMF dâhil yükümlülüklerden olan 6 milyar dolar düşüldüğünde, 18 milyar dolar tutarında bir rezerv kalıyordu. Bu durumda sıcak para çıkışları her an büyük bir tehlike yaratabilirdi. Çünkü cari açık 2000 yılında 2.8 milyar dolar olarak hedeflenmişken, 2000 yılının Ocak-Nisan dönemini kapsayan ilk dört ayda 3.5 milyar dolara ulaştı. Yıl hedefi ilk dört ayda aşıldı. Ve 2000 yılının ilk dokuz ayında cari açık 6.7 milyar dolar olarak yıl hedefinin 2.3 katına çıktı.

Krizi Tetikleyen Faktörler

AMAÇ 5 ***2001 krizini tetikleyen temel faktörler nelerdir?***

Cari açığın hedefin çok üzerine çıkması yanında, Stand-by anlaşmasının en önemli değişkeni olan özelleştirme uygulamalarından da beklenen gelir ve özelleştirme yoluyla yapısal dönüşümün sağlayacağı verimlilik artışı elde etme düşüncesi gerçekleşmedi. 2000 yılının ilk yedi ayında TÜPRAŞ'ın ikincil yurt içi ve yurt dışı halka arzı ve POAŞ'ın blok satışından 2.1 milyar dolar gelir elde edildi. Ama bu tutar IMF'ye verilen niyet mektubunda, 2000 yılı için hedeflenen 7.6 milyar dolarlık hedefin altında kaldı. Hedeflenen 7.6 milyar dolarlık gelirin 4.5-5.5 milyar dolarlık kısmı telekomünikasyon ve enerji sektöründen elde edilecekti. Ek bir GSM lisansı Türk Telekom'a verilmek kaydıyla Türk Telekom'un yüzde 20 oranındaki hissesi stratejik bir yatırımcıya satılacak, diğer iki GSM lisansı satışları ve elektrik dağıtım ve enerji santrallerinin işletme hakları özel sektöre devir edilecekti.

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, portföyünden 5.2 milyar dolarlık satış yapılacak bu tutarın 3.1 milyar dolarını nakit tahsil edilecek böylece hedef tutturulacaktı. Fakat Temmuz ayından itibaren özelleştirme uygulamaları yavaşladı. Yapısal kriterlerden olan sektörlere ilişkin düzenlemeleri içeren yasalar çıkarılamadı. Kamu bankalarının özelleştirilmesine ilişkin yasal düzenlemelerin hazırlığı sürecinde özelleştirme yapılacak mesajı yerine yapılmayacak mesajı verildi.

Bankaların özelleştirilmesi üç yıl sonraya ertelendi. Türk Telekom'un pasif hissedarlığını öngören yüzde 20 oranındaki hisse satış ihalesinde alıcı çıkmadı. GSM ihalelerinin sadece bir tanesi sonuçlandı. Ve 2.5 milyar dolarlık satış bedelinin ancak 500 milyon doları tahsil edilebildi, kalan bedelin tahsili 2001 yılına sarktı.

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı kendi portföyünden yapacağını ilan ettiği THY, ERDEMİR, PETKİM vb. şirketlerin özelleştirilmelerini gerçekleştiremedi. Elektrik dağıtım ve enerji santrallerinin işletme hakkı devirleri bir uygulama hariç yapılamadı. Ekim ayına gelindiğinde, özelleştirme gelirlerinin programlanan hedeflere ulaşamayacağı ortaya çıktı.

Özelleştirme gelirlerinin, programın, ilk yılında 3 milyar dolarda kalacağı anlaşıldı. Halbuki program yukarıda da belirttiğimiz gibi 2000 yılı için 7.6 milyar dolarlık özelleştirme geliri hedeflemişti.

Resim 8.4

Krizinin Simgelerinden Biri Olan Yazar Kasa Fırlatma Olayı

Cari açıktaki artış ve hedeflenen özelleştirme rakamlarının tutturulamamasına rağmen, ekonomi reel olarak büyüdü. İstikrar programında yüzde 5.5 olarak tahmin edilen büyüme hızı 6.3 oranında tahminlerin üzerinde gerçekleşti.

Cari açık tahminlerin çok üzerine çıkarak 9.8 milyar dolar oldu ve cari açığın GSYİH'ya oranı yüzde 4.9'u seviyesine çıktı.

Enflasyon ise 2000 yılında son 17 yılın en düşük enflasyonu yaşandı. Tüketici fiyat enflasyonu yüzde 39 oldu. İthalat 27.7 milyar dolar, ithalat 54.5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşti. Dış ticaret açığı 26.8 milyar dolar oldu.

Merkez Bankası'nın Hatası

2001 krizine giden yolda Merkez Bankası'nın hatasına gelince...Kasım ayına gelindiğinde cari açık ve özelleştirme hedeflerinde aşırı sapmalar yaşandığı artık net olarak ortaya çıktı.

Piyasalarda beklentiler olumsuza dönmeye başladı. Bu olumsuzluğun paralelinde 2000'in Kasım ayının ortasından itibaren yabancı yatırımcıların alışılmış yurt dışı sermaye çıkış işlemleri başladı. Bu olayın doğal sonucu oluşan döviz talebi Türk lirası talebini de çoğalttı. Bu hareketlilik likidite sıkışıklığına neden oldu.

Merkez Bankası adına yapılan açıklamada kanlı rekabet diye belirtilen, ya da Merkez Bankası'nın 30 Kasım 2000 tarihli resmi duyurusunda *"piyasa oyuncuları arasında çıkan güven bunalımı olarak adlandırılan bu likidite sıkışıklığı faizleri bir anda yukarı fırlattı. Daha doğrusu birkaç büyük bankanın hızla büyüyen orta büyüklükte bir bankayı (Demirbank) piyasadan tasfiye istekleri faizleri yukarıya çekti. Gecelik faizler 15 Kasım 2000'de yüzde 90 seviyesine yükseldi, 22 Kasım ise dönüm noktası oldu. Bu noktada Merkez Bankası adına gazetelerdeki yer alan açıklama şöyleydi, "22 Kasımda hiçbir banka birbirine borç vermek istemedi. Bu nedenle herkes elindeki parayı akşam yüzde 0 (sıfır) ile bize getirdi. Bizde bunu ihtiyacı olanlara yüzde 210'la sattık."* Açıkçası Merkez Bankası 22 Kasımda yapmaması gerekeni yaptı.

DİKKAT

Yüzde sıfır faizle aldığı paraları yüzde 210'la satarak piyasa oyuncuları arasındaki güven bunalımına destek verdi. Halbuki Merkez Bankasının görevi piyasalarda istikrarı sağlamaktı. Yılbaşından beri yüzde 40 seviyesinde oluşan faiziler istikrar fiyatını yansıtıyordu. Yaptığı uygulamayla Merkez Bankası istikrar fiyatının bozulmasına yardım etti. Bu tarihten itibaren parasal kriz derinleşmeye başladı. Bunun sonucunda sürekli yükselen faizler 4 Aralık 2000'de gecelik yüzde 1.275'e çıktı.

Merkez Bankası bu uygulamalarına ilişkin olarak sonradan yaptığı açıklamada Stand-by anlaşmasında performans kriteri olarak konulan net iç varlıklar limitini gerekçe gösterdi. Oysa piyasalardaki doğal gelişimin dışında bazı oyuncuların kasıtlı hareketler yaptığını Merkez Bankası kendi resmi duyurusunda ortaya koyuyordu. Dolayısıyla para otoritesinin piyasaların peşinden sürüklenmiş olduğu ortaya çıktı. Bunun sonucunda istikrar programına inanıp düşük faizli devlet tahvili ve hazine bonosu satın almış olan bankalar, kurumsal yatırımcılar ve bireyler büyük zarara uğradılar.

Bir banka (Demirbank) özvarlığını yitirerek Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devr edildi. Kasti hareket yapan oyuncular amaçlarına ulaştılar fakat ekonominin bütününe büyük hasar verdiler. Yaklaşık 6.5 milyar dolar on beş gün içerisinde ekonomiyi terk etti. Bu beklenmeyen gelişmeler üzerine IMF devreye girerek derhal alınacak önlemler üzerine çalışmaya başladı. IMF Başkanı Horst Köhler 6 Aralık 2000 tarihinde 7.5 milyar dolarlık ek rezerv imkanı sağlanması için IMF İcra Kuruluna öneride bulunacağını beyan etti. Programın henüz kullanılmayan 2.9 milyar dolarlık mevcut kredisiyle birlikte kullanılacak toplam kredi miktarı 10.4 milyar dolara ulaşacaktı. Bu açıklamanın üzerine piyasalar biraz rahatladı. Türkiye'nin 18 Aralık 2000 tarihli ek niyet mektubuna istinaden 21 Aralık 2000 tarihinde IMF İcra Kurulu bu öneriyi kabul etti.

Geciktirilen özelleştirmelerin derhal yapılacağı, Türk Telekom, THY özelleştirmelerinin 2001 yılının ilk yarısında tamamlanacağı, elektrik piyasası yasasının derhal çıkarılacağı, tütün ve şeker piyasasının hızla liberalize edileceği bildirildi.

Niyet mektubunda, 2000 yılında 3.5, 2001 yılında 7.5 milyar dolar tutarında özelleştirme yapılacağı IMF'ye taahhüt edildi. Yine reel büyüme hızının 2001'de yüzde 4, tüketici fiyat endeksinin yılsonu itibariyle yüzde 12, kamu kesimi borç stoğunun GSMH'a oranının yüzde 57.5 olacağı hedefler arasında sayıldı.

IMF ile yapılan ek Stand-by anlaşmasının ardından piyasalar tam duruldu derken 19 Şubat 2001'de yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında, Cumhurbaşkanı'nın yolsuzlukların soruşturulmadığı gerekçesiyle, Başbakana anayasa kitapçığı fırlatmasıyla ortaya çıkan krizde iki gün içerisinde Merkez Bankası'ndan 5.3 milyar dolar tutarında döviz çekildi. Ve 21 Şubat 2001'de Türkiye sabit kur rejiminden dalgalı kur rejimine geçti.

Ekonomiyi yönetmesi için yurt dışından Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Kemal Derviş getirildi. Derviş'in ilk icraatı "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nı hazırlamak oldu.

Program; kamu maliyesine disiplin, özelleştirme ve Merkez Bankası'nın bağımsızlığı olarak üç ana nokta üzerine oturtuldu. Zaten Merkez Bankası bağımsızlığı ve özelleştirme günümüzde en önemli iki kredibilite unsuru olarak kabul ediliyor. Dolayısıyla programın hedeflerinin küresel makro ekonomi yönetimine uygun olduğunu söyleyebiliriz.

Kemal Derviş, 10 Ocak 1949'da İstanbul'da dünyaya gelmiş ve London School of Economics and political Science'te Lisans ve Lisansüstü diploması almıştır. Ardından ABD'de Princeton Üniversitesi'nde doktora yapmıştır. 1978 yılından itibaren Dünya Bankası'nda çalışmıştır. Başbakan Bülent Ecevit, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra kendisini Türkiye'ye davet etmiş ve 3 Mart 2001'de Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı'na getirmiştir. Kemal Derviş IMF ile görüşmeleri sürdürmüş ve krizden çıkış yollarını bulmaya çalışmıştır.

17. Stand by Anlaşmasının Kur Politikası

Merkez Bankası 9 Aralık 1999'da açıkladığı Kur ve Para Politikası Programına göre, döviz kur sepetinin bir yıllık bir süreyi kapsayacak şekilde, günlük olarak açıklanmasına ve kur sepetinin 1 ABD Doları + 0,77 EURO olarak devam ettirilmesi kabul edildi. Bu uygulamaya program döneminde de devam edilmesine karar verildi. 2000 Ocak - 2001 Haziran dönemini içeren ilk 18 aylık vadede, Merkez Bankası her bir üçer aylık dönemin sonunda önceki 9 aylık dönemdeki döviz kur sepeti artış oranı açıklayacağı gibi, ilave üç ay için de kur sepeti artış oranını yine hedeflenen enflasyonla tutarlı olacak şekilde kamuoyuna açıklayacaktı.

Böylelikle her üç ayın sonunda gelecek 12 aylık dönemin sepet artış oranları kamuoyu tarafından bilinecekti. Programın ikinci 18 aylık dönemi kapsayan, Temmuz 2001 - Aralık 2002 zaman aralığında "band" uygulamasına geçilecekti. Yani döviz kuru bant içerisine alınacaktı. Söz konusu aralığın toplam genişliği aşamalı olarak artırılacak ve 1 Temmuz 2001'den 31 Aralık 2001'e kadar kademeli olarak yüzde 7,5'e, 30 Haziran 2002'ye kadar yüzde 15'e ve 31 Aralık 2002'ye kadar yüzde 22,5'e yükseltilecekti. "Band" uygulamasında, kurun "band'ın içindeki hareketlerine Merkez Bankası'nın müdahalesi olmayacaktı.

Merkez Bankası, kurların seyriyle ilgili ayrıntılı bir taahhütte bulunurken, dalgalı kur rejimine geçilmesiyle birlikte önerilen bu kur projeksiyonu ortadan kalktı.

Dalgalı Kur Rejimine Geçiş

Ekonomi yazınına göre sabit kur rejiminde Merkez Bankası talep edilen dövizi ilan ettiği fiyattan satmak zorundadır. Dolayısıyla kur riski Merkez Bankası'nın üzerindedir. Ve bu nedenle spekülatif atak anında döviz talepleri Merkez Bankası'nın rezervlerini tüketebilir.

Nitekim 19 Şubat-21 Şubat 2001 tarihleri arasında çekilen 5 milyar 338 milyon dolar tutarındaki dövizler bu gerçeğe işaret etmektedir.

Dalgalı kur rejimine geçişin ardından 21 Şubat'da 689 lira olan dolar efektif satış kuru 22 Şubat'da 963 lira oldu. Eğer dalgalı kur rejimine geçilmeseydi Merkez Bankası rezervlerini tüketebilirdi.

Bu olasılığı ortadan kaldırmak için tek çıkar yol dalgalı kur rejimiydi ve gereken yapıldı, Merkez Bankası üzerindeki risk kaldırıldı. Böylece kur riski Merkez Bankasından yatırımcıya aktarıldı ve döviz rezervleri korundu.

IMF ile Yapılan 18. Stand-by Anlaşması

17. Stand-by Anlaşmasının yürürlükte olduğu dönemde mali piyasalarda krizlerin çıkması üzerine, IMF'ye gönderilen 18 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubunda, Mayıs 2001'de uygulamaya alınan yenilenmiş program, iki krizle karşı karşıya kalındıktan sonra zayıflayan yatırımcı güveninin yeniden tesis edilmesi amacını gerçekleştirme yolunda ilerlerken 11 Eylül 2001 olaylarının etkisi ortaya çıktı.

Ağustos ayının başlarından itibaren, piyasalardaki güven arttıkça, faiz oranları düşmeye başladı ve Türk Lirası istikrar kazandı. Ülke borçluluk durumu ve coğrafik konumu göz önünde bulundurulduğunda, 11 Eylül olaylarının Türkiye üzerindeki etkisi nispeten daha şiddetli oldu. Bu şiddetli dış şok Türk ekonomisini, sanayileşmiş ülkelerdeki talebin zayıflaması, turizm gelirlerinin azalması, uluslararası finans piyasalarına erişimin azalması, özelleştirme ve yabancı doğrudan yatırım imkânlarının zayıflaması gibi bir kaç kanaldan etkiledi.

Bu durum, 2002 yılında yaklaşık olarak 10 milyar ABD Doları olarak öngörülen bir dış finansman açığının ortaya çıkmasına ve ekonominin kısa dönemde büyümeye geçiş imkânlarının zayıflamasına sebep oldu. Yapılan bu açıklamaların ardından niyet mektubunda aşağıdaki konular yer aldı;

> *"Bugüne kadar sağlanan ilerlemelere rağmen, önemli miktardaki bir borç yükü, yüksek enflasyon, bankacılık sektörü sorunları ve devletin ekonominin içinde yoğun bir biçimde yer alması dahil olmak üzere ülkemiz zorlu makroekonomik ve yapısal politika sorunları ile karşı karşıya kalmaya devam etmektedir. Bu sorunların aşılabilmesi ve aynı zamanda 11 Eylül olaylarının etkilerinin giderilmesi için güçlendirilmiş orta vadeli bir ekonomik programının uygulanmasına karar verilmiştir."*

Bu Niyet Mektubu, 2002-04 yıllarında uygulanacak ekonomi programını detaylı olarak anlatmakta ve programın desteklenmesini teminen yeni bir Stand-by düzenlenmesini talep ediyordu.

Ödemeler dengesi ihtiyacını karşılamak için Ocak 2002 - Aralık 2004 dönemini kapsayacak şekilde ve toplam 12,821.2 milyon SDR tutarında yeni bir stand-by düzenlemesinin onaylanması IMF'den talep edildi.

DİKKAT

Stand-by anlaşması Şubat 2002-Şubat 2005 tarihlerini kapsayacak biçimde imzalandı. Türkiye'nin AB sürecinde önemli bir yol alması ve tam üyelik müzakerelerinin başlaması 18. Stand-by anlaşması döneminde oldu.

Bu dönemin sürdürülmesi ve herhangi bir aksamaya neden olmamak için biten 18. Stand-by anlaşması yenilendi.

Yeni bir stand by yapılması belki de gereksizdi. Ama iş çevrelerinin korkuları ve IMF'siz bir bütçe yönetiminin yeni Hükümete inisiyatif sağlayacağı düşüncesi yeni bir anlaşma yapılmasını adeta kamuoyuna tartışmasız kabul ettirdi. Böylece Mayıs 2005-Mayıs 2008 dönemini kapsayan 19. Stand-by'ın niyet mektubu yazıldı.

Türkiye'nin AB'ne Tam Üyelik Müzakere Sürecinin Başlaması

Hatırlanacaktır, Aralık 1999 Helsinki Zirvesinde Türkiye'ye aday ülke statüsü tanınmıştı. Avrupa Birliği Devlet ve Hükümet Başkanlarının 17 Aralık 2004 tarihli Zirvesinde aldığı karar doğrultusunda 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'ta yapılan Hükümetler Arası Konferans ile Türkiye resmen AB'ye katılım müzakerelerine başladı. Yine aynı gün bir basın toplantısı düzenlenerek Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi yayımlandı.

Böylece, Türkiye ile AB arasındaki inişli çıkışlı ilişki, çok önemli bir dönüm noktasını aşarak yepyeni bir sürece girdi. Türkiye ile müzakerelerin açılması, Kopenhag siyasi kriterlerinin yeterli ölçüde karşılanmasıyla mümkün oldu. Bu sürecin bir diğer önemli bir değişkeni de, siyasi kriterlere ilaveten ekonomik kriterlerin ve özellikle müktesebat uyumunun ön plana çıkmasıyla oldu.

Uyum sağlanması istenen müktesebatın ne olduğuna gelince... AB Müktesebatı, Katılım Müzakere Fasılları 35 başlık altında sınıflandırılmıştır. Katılım Müzakereleri, Türkiye'nin AB Müktesebatını ne kadar sürede kendi iç hukukuna aktarıp, yürürlüğe koyacağının ve etkili bir şekilde uygulayacağının belirlendiği süreç olarak tanımlanabilir. Klasik müzakerelerden çok farklıdır. Aday ülkelerin hareket alanları oldukça sınırlıdır.

AB Müktesebatı, AB Hukuk sistemine verilen addır. Yaklaşık 120 bin sayfadan oluşmaktadır. AB'yi kuran ve daha sonra değişikliğe uğrayan antlaşmaları, aday ülkelerin AB'ye katılırken imzaladıkları katılım antlaşmalarını, Konsey, Komisyon, Avrupa Toplulukları Adalet Divanı gibi Topluluk organlarının çıkardıkları tüm mevzuatı ifade etmektedir.

Fiili müzakerelere gelince... AB üye devletlerinin Brüksel'deki daimi temsilcileri ve Türkiye'nin Baş Müzakerecisi başkanlığındaki Müzakere Heyeti arasında gerçekleşir. Bu aşamada, Avrupa Komisyonu ile Türk Müzakere Heyeti bürokratları ve çalışma gruplarının üyeleri arasında çok yoğun gayri resmi temaslar olur.

AB Tarama Süreci

Tarama Süreci 20 Ekim 2005 tarihinde fiilen başlamış olup belirli bir takvim çerçevesinde yürütülerek 13 Ekim 2006 tarihinde yapılan son toplantı ile tamamlandı.

Tarama toplantılarında Avrupa Komisyonu Bölüm Başkanı düzeyinde temsil edilmiştir. Genişleme Genel Müdürlüğü'nün içindeki Genişleme Stratejisinin Koordinasyonu Bölümü tarafından toplantı hazırlıkları yapılmış ve Türkiye masası da toplantılara başkanlık etmiştir. Taranan müzakere faslıyla doğrudan ilgili Genel Müdürlüklerinden de temsilciler toplantıda yer almıştır.

Toplantılara, Türkiye tarafından, taraması yapılan müzakere faslıyla doğrudan ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcileri, İzleme ve Yönlendirme Komitesi Üyeleri ve Daimi temsilciliğimizden yetkililer katılmıştır.

Fiili Müzakere Süreci

Bu sürecin ana ilkeleri, Müzakere Çerçevesi Belgesinde yer almaktadır. Belirlenen müktesebat başlıklarına göre, Türkiye'deki ilgili kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve üniversite temsilcilerinden oluşan çalışma grupları, kendi taslak müzakere pozisyonlarını hazırlayarak Türk Müzakere Heyetine sunarlar.

AB ile Türkiye arasında müzakereye açılan fasıllar hangileridir?

SIRA SİZDE 3

Gelelim müzakereye açılan fasıllara... Müzakereye Haziran 2013 itibariyle 14 fasıl açıldı. Açılan fasıllar şöyle sıralanıyor:

- 4. Fasıl: Sermayenin Serbest Dolaşımı
- 6.Fasıl: Şirketler Hukuku
- 7. Fasıl: Fikri Mülkiyet Hukuku
- 10. Fasıl: Bilgi Toplumu ve Medya
- 12. Fasıl: Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı
- 16. Fasıl: Vergilendirme
- 18. Fasıl: İstatistik
- 20. Fasıl: İşletme ve Sanayi Politikası
- 21. Fasıl Trans-Avrupa Şebekeleri
- 22. Fasıl: Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu
- 25. Fasıl: Bilim ve Araştırma (müzakerelere geçici olarak kapanmıştır)
- 27. Fasıl: Çevre
- 28. Fasıl: Tüketicinin ve Sağlığının Korunması
- 32. Fasıl: Mali Kontrol

Askıya alınan 8 fasıl ise şöyledir:

- Malların Serbest Dolaşımı
- İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi
- Mali Hizmetler
- Tarım ve Kırsal Kalkınma
- Balıkçılık
- Taşımacılık Politikası
- Gümrük Birliği
- Dış İlişkiler

Önümüzdeki dönemde teknik açılış kriterleri yerine getirilebildiği takdirde açılması mümkün olan 3 fasıl bulunmaktadır. Bunlar "Rekabet Politikası", "Kamu Alımları", "Sosyal Politika ve İstihdam" fasıllarıdır.

19. Stand by Anlaşması

IMF'ye 26 Nisan 2005'de gönderilen Niyet Mektubu şöyleydi;

"Bu mektup, hükümetimizin iktidardaki ikinci yılının tamamlanmasından sonra kaleme alınmıştır. Göreve gelişimizden günümüze kadar geçen kısa süre içerisinde hükümetimiz gösterdiği kararlı yaklaşımla Türkiye'nin ekonomik performansını baştan aşağı değiştirmiştir.

Üretimde ciddi artışlar görülürken, enflasyon bir nesilden fazla bir zaman içindeki en iyi performansı göstererek tek haneli rakamlara düşmüştür. Ekonomi politikalarının oluşturulması ve kamu maliyesi yönetiminde sağlanan ilerleme ile halkımızın ve yatırımcıların güveni yeniden tesis edilmiştir. Bu güven faiz oranlarının uzun yıllardır görülmeyen en düşük seviyelere gerilemesini sağlamıştır.

Her ne kadar geçtiğimiz iki yılda önemli başarılara imza atılmış olsa da, önümüzdeki üç yıl içinde bu başarıların daha da ileri götürülerek, güçlü ve istikrarlı büyüme, düşük enflasyon ve yeni istihdam sağlanması için temel oluşturulması hedeflenmektedir. Kapsamlı ekonomik reform programımız bu amaçla oluşturulmuştur. Bu politikalar, bir sonraki ve en önemli girişimimiz olan, ekonomimizin Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerin ekonomilerine yakınsamasını sağlamayı hedeflemektedir.

• İlk olarak, sıkı kamu maliyesi politikası ve borç stokunun azaltılması ekonomik stratejimizin temel taşı olmaya devam edecektir. Kamu net borç stoğunun

GSMH'ya oranını program sonuna kadar yaklaşık 10 puan kadar düşürme hedefi doğrultusunda GSMH'nın %6,5'i oranında faiz dışı fazlaya ulaşılmasının hedeflenmesine devam edilecektir. Bu politikaların, program süresi sonunda, bütçenin dengeye yakın bir duruma gelmesine yardımcı olması beklenmektedir. Sıkı maliye politikası uygulamasına devam edilmesi, cari açığı kontrol altında tutacak ve yatırım ile büyüme için ihtiyaç duyulan kaynakları ortaya çıkaracaktır. Daha da önemlisi, sıkı maliye politikası uygulaması, faiz oranlarının düşmeye devam etmesini temin etmeye yardımcı olacaktır.

• İkinci olarak, makroekonomik istikrarın başarıyla tesis edilmiş olması nedeniyle, kamu maliyesindeki uyumu sürdürülebilir ve daha kolay uygulanabilir hale getirmek için, bundan sonra kamu harcamalarının kalitesini ve vergi sistemini iyileştirmeye odaklanılabilecektir. Bu amaç doğrultusunda, kaynaklarımızı büyümeyi destekleyecek kamu yatırımlarına yönlendirmek için geniş çaplı bir yapısal reform gündemi uygulamaya konacaktır. Ayrıca, gelir performansında sürdürülebilir iyileşme sağlamak için vergi tabanını genişletecek ve kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü azaltacak reformlar başlatılacaktır.

• Üçüncü olarak, hükümetimiz ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) enflasyonla mücadelede gösterilen başarıyı korumaya ve program süresince de enflasyonu düşük tek haneli rakamlara indirmeye kararlıdır. Bu hedefe ulaşmak için, mali disiplinin ve AB standartları doğrultusunda Merkez Bankasının bağımsızlığının korunmasına ve Ocak 2006 itibariyle resmi enflasyon hedeflemesi sistemine geçilmesine ilişkin kararlılığımız devam etmektedir.

• Dördüncü olarak, finansal sektörün istikrarını korumak amacıyla, düzenleme ve denetleme çerçevesini daha da geliştirecek yeni bir bankacılık kanunu yürürlüğe konulacak, kamu bankaları yeniden yapılandırılacak ve varlık satışları hızlandırılacaktır.

• Beşinci olarak, yatırım ortamının iyileştirilmesi, Türkiye'nin orta vadeli büyüme beklentilerinin daha üst seviyelere taşınması ve işsizliğin azaltılması için kapsamlı bir reform gündemi uygulamaya konulacaktır.

• Son olarak, ekonominin dış şoklara karşı dayanıklılığını artırma ve Uluslararası Para Fonu'ndan (IMF) kaynak kullanımını sona erdirme stratejimizin bir parçası olan uluslararası rezerv pozisyonumuzun kuvvetlendirilmesine devam edilecektir.

Ekte yer alan Ekonomik ve Finansal Politikalara İlişkin Belge (EFPB) bu hedeflere ulaşmak için uygulanacak reformların detaylarını içermektedir. Bu reform programını desteklemek için Fon ile 3 yıllık yeni bir Stand-by düzenlemesi talep edilmektedir (Mayıs 2005-Mayıs 2008). Ödemeler dengesi ve finansman çerçevemizi ve aşağıda açıklanan güçlendirilmiş politikalarımızı temel alarak, 12 eşit dilimle kullanılmak üzere, 6,662.04 milyon SDR tutarında Fon kaynağına erişim talep olunmaktadır.

Önümüzdeki dönemde borç servisimizi daha düzgün bir dağılıma kavuşturmak için 2006 yılına tekabül eden ödemelerimizin erken ödeme planından normal ödeme planına alınması da talep olunmaktadır. Ayrıca, makroekonomik koşulların, halihazırda öngörülenden çok daha uygun bir seyir izlemesi durumunda, daha fazla kaynak kullanımına gidilmeyerek erişim hakkımızın ihtiyati bazda saklı tutulması öngörülmektedir."

19. Stand-by anlaşması Mayıs 2005-Mayıs2008 tarihlerini kapsayacak şekilde imzalandı.

IMF ile Yapılan Stand- by Anlaşmalarının Sonuçları

IMF finansal yardım yaparken üye ülkeye finansal bir model uygular. Bu modelin iki hedef, iki projeksiyon içerir.

SIRA SİZDE 4

IMF finansal yardım yaparken nasıl bir model uygular?

Düşük enflasyon ve sürdürülebilir ödemeler dengesi hedef olarak belirlenir.

Reel büyüme hızı ve paranın devir süratindeki değişme ise projekte edilir.

Böylece işsizlik ve refah IMF modelinde acil bir öncelik olarak yer almaz. Modelde ücretlerin geçmiş enflasyonla bağı kopartılır ve hedef enflasyona göre ücretler arttırılır. Ücretlere uygulanan bu kısıtlamalar, silah alımlarına uygulanmadığı için kamu harcama bileşimi düşük gelir grupları aleyhine gelişir.

Silah alımlarıyla ilgli IMF'nin ilk kısıtlamasına gelince... IMF, silah alımlarına sadece 2010'da Yunanistan ile yapılan anlaşmada sınır getirerek bir ilke imza attı. Bu son uygulamaya kadar silah alımlarına sınır konmaması, IMF için, gelişmiş ülkelerin bekçiliğini yapıyor yorumlarına neden oluyordu.

Gelelim IMF programlarının ekonomiye etkisine... IMF programlarının Türkiye'deki makro ekonomik sonuçlarına bakınca IMF'yi suçlamadan önce kendi iç sorunlarımıza bakmakta fayda var. Çünkü 2001 krizi öncesinde yaşanan ahbap-çavuş kapitalizmi Türkiye'nin bir iç sorunudur. Artan bütçe açıkları, sürdürülmesi mümkün olmayan sosyal güvenlik sistemi, içi boşaltılan bankalar hep ahbap-çavuş kapitalizminin sonuçları olarak karşımıza çıktı. Maliye politikasını ve ödemeler dengesini sürdürebilmek için IMF'ye gitmekten başka çare yoktu. Ama 17. Stand-by anlaşması yürürlükteyken mali krize girilmesi ve gecelik faizlerin yüzde 7.500 seviyelerine yükselmesi IMF'nin destek algılamasında olumsuzluk yarattı.

DİKKAT

İşte bu nedenle yaşanan mali ve ekonomik krizin ardından 2002 yılında yapılan genel seçimlerde, seçmen, TBMM'de bulunan iktidar ve ana muhalefet partilerini adeta sildi, iktidar ve ana muhalefet birlikte seçimleri kaybettiler. Seçim sonrası TBMM'de yer alamadılar. Yaşanan kriz siyaseti de şekillendirdi ve Adalet ve Kalkınma Partisi seçimlerin galibi olarak Hükümet oldu.

İçi boşaldığı için batan bankalar ve alınan kredilerin geri ödenmemesi ve Hazine'nin kamu bankalarının mevduatlarını bütçe açıklarının finansmanında kullanması kamu banlarının da sermayelerini yetersiz hale getirdi. TMSF bünyesine alınan bankalar ve kamu bankalarının devlete yükü 2010 yılı Eylül ayında 382 milyar lira olarak açıklandı. Bu yük 2002 seçimleriyle iktidara gelen Ak Parti Hükümetlerinin üzerine halledilmesi gereken bir sorun olarak kaldı. Ayrıca çökmüş sosyal güvenlik sistemi, ödenmemiş tasarrufu teşvik hesabı ve konut edindirme yardımı borçları bütçe için birer handikap olarak ortada duruyordu. İşte bu nedenle, Ak Parti Hükümetleri de iktidar olduktan sonra IMF programlarını aksatmadan yürüttüler. Ak Parti Hükümetleri, yüzde 6.5 oranındaki oldukça yüksek seviyeli faiz dışı fazla yükümlülüğünü icraatlarını yapamamak pahasına kabul etmek zorunda kaldılar. Hatta 19. Stand-by anlaşmasını, IMF ile Ak Parti Hükümeti imzaladı. Ve bu dönemde Türkiye küresel emtia fiyatlarındaki yükselme eğilimini dikkate almadan 2006 yılı başından itibaren enflasyon hedeflemesi rejimine geçti.

Tam bu sırada Amerikan ekonomisinde enflasyon bekleyişlerinin artmasıyla yükseltilen politika faizleri gelişmekte olan ülkelerden para çıkışına neden oldu.

2006 yılının Mayıs ve Haziran aylarında ABD'de yapılan hızlı faiz artışları Türkiye ekonomisini de olumsuz etkiledi. 2006 yılının ilk yarısının sonunda Merkez Bankası, kısa vadeli politika faizlerini dört puan yükseltti. Bu faiz artışının yüksek oranlı olmasında faiz lobisinin baskısını da gözden uzak tutmamak gerekiyor. Çünkü sıcak parayı çok yüksek fiyattan Türkiye'ye satanları destekleyen bu lobi medyada büyük gürültü çıkartarak ve yapay riskler yaratarak faizleri yukarıya çekmeyi sık sık denemektedir. Yapılan yüksek oranlı bu politika faizi artışları ekonomi üzerinde olumsuz bir baskı yaparak Türk parasını aşırı değerlendirdi. Ve Türkiye'nin ihracatta rekabet gücünü azalttı dolayısıyla yeni istihdam yaratılmasını da yavaşlattı.

Ekonomiyi Olumsuz Etkileyen Faktörler

2006 yılında ABD'de başlayan faiz artışına paralel olarak Türkiye'de de arttırılan faizler yatırımlar üzerinde olumsuz etki yaptı. Büyüme hızı 2006'da yüzde 6.9'a geriledi. 27 Nisan 2007 verilen elektronik muhtıra ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan kaotik ortam yatırımcı ve tüketici güvenini olumsuz etkiledi. 2008 ilk çeyreğinde Ak Parti'ye açılan kapatma davası ise ekonomi üzerinde siyasetin olumsuz etkisini iyice hissettirmeye başladı. Merkez Bankası 2008 ilk yarısında kısa vadeli politika faizlerini yüzde 16.75'e kadar yükseltti. Böylece finansman maliyetleri yükseldi. İktidardaki Ak Partiyi kapatma davasında, kıl payı kapatılmama yönünde karar verilerek sonuçlandırılmasının ardından işler iyiye gidecek beklentisi yaygınlaşırken, 15 Eylül 2008'de Lehman Brothers yatırım bankasının batması küresel mali piyasaları karıştırdı. Amerikan Hazinesi, 2008 yılı başından itibaren bazı büyük banka ve sigorta şirketlerini, hatta sıkışan mali piyasalar nedeniyle, satışları azalan bazı otomobil şirketlerini kurtardı. Herkes kurtarma operasyonlarının süreceğini düşünürken, 15 Eylül 2008'de ABD'nin en büyük yatırım bankalarından olan ve mali sıkıntıya giren Lehman Brothers yatırım Bankası'nın kurtarılmayacağı açıklandı.

Resim 8.5

Lehman Brothers Çalışanlarının İşsiz Kalması

Lehman Brothers yatırım bankasının batışı, yaşanan krizi birden bire derinleştirdi. Kriz küresel bir mali krize, ardından ekonomik krize dönüştü.

DİKKAT

Amerika'da Lehman Brothers Yatırım Bankası'nın batışının ardından Avrupa'da bazı yatırımcılar varlıklarını kaybetti. Hatta Türkiye'den de bazı yatırımcıların Lehman Brothers yatırım bankasında para kaybettiği ileri sürüldü.

Gelelim bu sırada Türkiye'de yaşananlara... Lehman Brothers yatırım bankasının batışının ardından ağırlıklı olarak İstanbul sermayesi olarak da isimlendirilen bazı iş adamları ve bazı gazetelerin köşe yazarları Türkiye'nin hemen IMF'den 35 milyar dolar alarak dış borcu olan şirketlere vermelerini önerdiler. Bütün bu taleplere karşı Anadolu sermayesi olarak isimlendirilen Anadolu'da İstanbul'un bayilik sistemini terk ederek üretime geçen bazı iş adamları ise IMF 'den borç alınmasına karşı çıktılar.

IMF ile anlaşma yapılmasını isteyen iş adamlarının büyük bir bölümü, TÜSİAD üyesi olan ve sürekli "İstanbul yaklaşımı" ya da başka isimler altında 'devlet'in kurtarma operasyonlarıyla iş hayatlarını sürdüren kişilerdi.

2001 yılında bankaların içini boşaltanlara benzer şekilde onlar da şirketlerinin içini boşaltıyordu. Şirketlerinin içini boşaltarak, paralarını yurt dışına götüren bazı iş adamları, Hükümetin, IMF'den borç alıp kendilerine vermesi için öyle bir gürültü çıkardılar ki, medyada, sanki kriz Amerika'da değil Türkiye'de çıkmış havası yaratıldı. Tam bu sırada İstanbul'da büyük bir banka 1.724 kişinin işine son verince Türkiye'de yatırımcı ve tüketiciler endişeye kapıldılar.

"Kriz lobisi" olarak isimlendirebileceğimiz ve asıl hedefleri, borçlarını halka ödetmek isteyen iş adamlarının medyada çıkarttığı büyük gürültü, Türkiye'de yatırımları geriletti, iç tüketim zayıfladı, tüketici güveni azaldı. 2009 yılında ekonomi yüzde 4.7 oranında daraldı. İşsizlik Şubat 2009'da yüzde 16.1 seviyesine kadar yükseldi. Fakat gözlerden kaçan bir gerçek Türk bankacılık sisteminin 2001 krizinin ardından sağlam hale getirilmesi ve sermaye yeterlilik oranlarının istenilenin üzerinde olması sıcak para çıkışlarında bankaları sarsmadı.

2001 krizinin ardından uygulamaya konulan dalgalı kur rejimi spekülatif atakların büyümesini engelledi. Dolayısıyla, Merkez Bankası döviz rezervlerini kaybetmedi, iyi izlenen bankacılık sistemi ve dalgalı kur rejimi sayesinde Türkiye'de bir banka veya mali kurum batmadığı için kamu maliyesine de banka ve finans kesiminden ilave bir yük gelmedi.

Tablo 8.3
Türkiye Ekonomisinin Makro Ekonomik Performansı

YILLAR	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
GSYİH Büyüme Hızı	-9.5	7.9	5.9	9.9	7.6	6.0	4.7	0.7	-4.8	9.2	8.8	2.2
TÜFE % Artış	54.4	45.0	25.3	10.6	10.1	10.5	8.8	10.4	6.3	8.6	10.4	6.2
Fert Başına Gelir ($)	3.021	3.492	5.559	5.764	7.022	7.586	9.240	10.438	8.559	10.022	10.469	10.673
Dolar / ₺	1.455	1.650	1.402	1.344	1.350	1.414	1.166	1.531	1.496	1.547	1.670	1.800

**1987 fiyatlarıyla, 2007'den sonrası 1998 fiyatlarıyla DPT **Cari fiyatlarla*

Kaynak: *DPT, TÜİK*

Derinleşen 2008 Küresel Ekonomi Krizi ve Türkiye Ekonomisi

Kriz lobisinin çıkardığı bu büyük gürültü karşısında Hükümet ilk anda şaşırdı. Ama devlet borçlarının, özellikle kısa vadeli devlet borçlarının çok az olması ve özel sektörün bir cepten diğer cebe "back to back" kredi yani borcun alacaklısının da borcu veren olduğu gerçeği dikkate alınınca Hükümet rahatladı.

IMF'den borç alıp bütçe yönetimini tekrar IMF'ye vermek pek akıllıca olmayacağı için Hükümet, IMF ile yeni bir stand-by anlaşması yapmadı. IMF'nin koşullarını kabul etmemekte direndi. Çünkü 1999'un sonundan beri yaklaşık dokuz yıldır Türkiye ekonomisi IMF tarafından yönlendiriliyordu. Ayrıca kriz nedeniyle dünya ekonomisi daralmaya başladığı için Türkiye'nin döviz ihtiyacı azalacaktı.

Küresel emtia piyasalarında, emtia ve enerji fiyatlarının yaklaşık üçte iki oranında gerilemesi ve Türk parasının değer kaybetmesi Türkiye'nin cari açığını azaltıyordu. Bu gerçeğe rağmen, kriz lobisi, Türkiye'nin 2009 yılında döviz ihtiyacını karşılayamayacağını pek çok ekonomi köşe yazarına yazdırttı. Hatta yurt dışında bazı gazete ve banka ekonomistleri Türkiye ekonomisi hakkında ellerinde yeterli veri olmadan olumsuz yorumlar yaptılar.

Kriz lobisinin çıkardığı büyük gürültünün ve Türkiye ekonomisi borçlarını ödeyemeyecek söyleminin asıl amacının, seçimle gelen Hükümet'in bütçe yönetimini elinden alarak ekonomiyi IMF'ye teslim etmek olduğu anlaşıldı. Ya ekonomide kriz çıkartılacaktı ya da bütçe IMF vesayetine teslim edilecekti. Böylece ekonomide IMF vesayeti devam ettirilirken, siyasette de askeri vesayetin devam etmesi sağlanacaktı.

Genellikle Türkiye'de, rekabet koşullarında para kazanamamış ve devlet rantlarıyla zengin olmuş statükocu iş adamları yine devlet rantlarıyla kazançlarını arttırmaya devam etmek için halkın seçtiği hükümetlere bütçeyi yönettirmek istemezler.

İşte bu nedenle bütçe vesayetini sürdürmek isteyen kesimler hükümetlere baskı yaparak 1961'den beri 19 defa IMF ile stand- by anlaşması imzalanmasına neden oldular. Neredeyse ortalama her 2.5 yılda bir IMF yönetimine ihtiyaç duyuldu. Alınan IMF kredileri halkın lehine kullanılamadı. Hep statükocu iş adamlarının içini boşalttıkları bankalar, şirketler ya da aldıkları kredileri geri ödemedikleri için kamu bankalarının yol açtığı "bütçe açıklarını" kapatmak için kullanıldı.

Kısaca IMF'den alınan borçlar bazı iş adamlarının tıkanan dış ödemelerini yapması ya da kamu kaynaklarından kullandıkları kredilerin kapatılması için kullanıldı.

Gelelim IMF anlaşmasının yapılmamasının sonuçlarına...Türkiye bir ekonomi hastanesi olan IMF'nin koşullarını kabul etmedi ve bu hastaneye yatmadı. Böylece 2008'de sona eren 19. Stand-by'ın ardından yeni bir anlaşmayı kabul etmeyerek hasta olmadığını ispatladı. Ardından "IMF anlaşmalarına güvenerek nasıl olsa IMF gelir kurtarır" zihniyetinin iş adamları, siyasetçi ve bürokratlar üzerinde yarattığı, riskleri dikkate almayan ve sürekli öteleyen, "ahlaki zafiyet" ortadan kaldırıldı.

Türkiye, mali disipline uyan bütçe yönetimini IMF olmadan da yapılabileceğini gösterdi. Hatta 2010 yılı büyümesi IMF olmadan sağlanan bir başarı göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Çünkü 2010 yılı için 8.9 oranında büyümeyi iş çevreleri dahil bekleyen fazla kişi yoktu. Döviz rezervleri yükseldi. Kamu açıkları krizin olumsuz etkilerine rağmen düşük kaldı. Ayrıca bir ülkede vatandaşın yöneticilerine güveninin göstergesi olan dolarizasyon, 2002'de yüzde 55 seviyesindeyken 2010 sonunda yüzde 27'ye geriledi. Kısaca vatandaş mevduatının büyük bir kısmını yabancı para yerine yerli para cinsinden tutmaya başladı.

Türkiye ekonomisi, 2008 krizi dikkate alınıp diğer ülke ekonomileriyle kıyaslandığında, yaşanan dünya ekonomik krizinin ardından pek çok Avrupa ülkesinden daha iyi performans gösterdi. Yunanistan, Portekiz, İrlanda, İspanya hatta İtalya 2008 mali krizinin ardından büyük bir borç krizine girdiler. Aynı süreçte Türkiye'nin kamu borç yükünü yüzde 40 ve bütçe açığının milli gelire oranını yüzde 3'ün altına geriletmesi ekonominin güvenilirliğini arttırdı. Kamu maliyesi yönetiminde gösterilen bu başarıyı destekleyen diğer bir dönüşüm de sağlık ve eğitim harcamalarının, bütçe harcamaları içerisinde payının arttırılması yoluyla gerçekleşti. 2002'de iç ve dış güvenlik harcamalarının toplam bütçe harcamaları içerisindeki payı yüzde 12 seviyesindeyken bu oran 2011 bütçesinde yüzde 10 seviyesine geriletildi. Buna karşın 2002'de eğitim ve sağlık harcamalarının toplam bütçe harcamaları içerisindeki payı yüzde 10 seviyesindeyken, 2011'de bu oran yüzde 17'ye yükseltildi.

Peki, bu değişim bize neyi gösteriyor? Eğitim ve sağlık hizmetleri lehine gelişen kamu harcamaları bütçenin düşük gelir gruplarının yanında durduğunu bize gösteriyor. Ayrıca bebek ölüm hızının 2002'de binde 37.8 seviyesindeyken 2009'da binde 13.1'e geriletilmesi, sağlık hizmetlerindeki dönüşümün olumlu yönde geliştiğini işaret ediyor.

Yine son dört yıldır IMF'siz bütçe yönetiminin mali disiplinden taviz vermeden yapılması maliye politikasının sürdürülebilirliğini gösterdi.

Cari açığın büyük olması sorununa gelince...Bilindiği gibi cari açık bir ülkenin ürettiğinden fazla harcadığı anlamına gelir. Bütçe açığının küçük, kısa vadeli devlet dış borcunun düşük olduğu belirttiğimize göre, cari açığın, özel sektörün ürettiğinden çok harcaması nedeniyle ortaya çıktığını ileri sürebiliriz.

Peki, özel sektör ürettiğinden fazla harcamayı nasıl finanse ediyor? Sorusu akla gelebilir. Cari açığın bir kısmının nasıl finanse edildiğini şu şekilde açıklayabiliriz. Mc Kinsey danışmanlık şirketinin bir dönem vergi cenneti uzmanı olan James Henry, vergi cennetlerinde 21 ile 32 trilyon dolar arasında para bulunduğunu ileri sürdü. James, IMF ve Dünya Bankası verilerine dayanarak hazırladığı raporunda, bu paranın sadece mevduat ve yatırımları kapsadığını, gayrimenkul, mücevher ve yat gibi mal varlıklarının toplam içinde yer almadığını söylüyor.

Gelelim vergi cennetlerine hangi ülkelerden para gittiğine... James Henry'nin raporuna göre, vergi cennetlerine sadece zengin ülkelerden değil, gelişmekte olan ülkelerden de epeyce para gidiyor. Rapora göre, 139 gelişmekte olan ülkeden vergi cennetlerine giden paranın 7.3 ile 9.3 trilyon dolar arasında olduğu tahmin ediliyor. Tabi bu paralar 1970'li yıllardan itibaren gidip biriken paralar.

Peki, Türkiye'den ne kadar para gitmiş bu vergi cennetlerine? Türkiye'den gidip park eden para 158 milyar doları buluyor. Vergi cennetlerine giden bu paralar vergisi ödenmemiş paralar olduğundan ülkelerinde kamu hizmetlerinin görülmesine büyük hasar veriyorlar. Oysa Türkiye'den vergi cennetine kaçan bu 158 milyar doların vergileriyle yüzlerce okul, yol, hastane yapmak ve binlerce fakir çocuğu okutmak mümkündü.

Gelelim vergi cennetlerindeki parayla cari açığın finansmanı arasındaki bağlantıya... Türkiye'nin cari açığı en son verilere göre 2012'de yıllık 47.7 milyar dolar tutuyor. Bu açığın önemli bir kısmının bir cepten diğer cebe verilen kredi (back to back) olarak finanse edildiğini ileri sürebiliriz. İşte James Henry'nin bu raporu bizim görüşümüze bir dayanak oluşturuyor. Çünkü Türkiye'de özel sektörün kullandığı dış kredilere bakıldığında, bu kredilerin bir kısmının Malta, Cayman Adaları ve Bahreyn gibi vergi cennetlerinden verildiğini görüyoruz.

Peki, bu kadar büyük bir paranın vergi cennetlerinde olması bize yakın dönemle ilgili bir şeyler hatırlatıyor mu? Herhalde hemen hatırlamışsınızdır. Yeni Türk Ticaret Kanunu'nun şeffaflık hükümleri olan sermaye şirketinden para çekme yasağı, faturaya isim yazma, web sitesinde bağımsız denetçi firma tarafından denetlenmiş bilançoların yayınlanması gibi şeffaflık hükümleri alel acele TBMM'deki hiçbir konuda anlaşamayan ama bu konuda birden bire hem fikir olan dört partinin mutabakatıyla değiştirildi. O dönemde medyada yeni TTK'nın getirdiği şeffaflık hükümlerinin değişmesi için "yaygara" kopartıp "eğer değişmezse herkes hapse girecek", "bilançomu arkadaşım görürse borç ister" gibi gayri ciddi bahaneler ileri sürenlerin asıl saklamak istediklerinin bu vergi cennetlerindeki paralar olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz.

Özet

AMAÇ 1

Türkiye'nin Gümrük Birliği Anlaşması'nı imzalama sürecini açıklamak.

ABD Başkanı George Bush ve Rusya Devlet Başkanı Michail Gorbaçov 3 Aralık 1989'da Malta'da yaptıkları toplantıda soğuk savaş döneminin sona erdiğini açıkladılar. Böylece merkezi planlamayla yönetilen ülkelerle piyasa ekonomisi ülkeleri arasındaki demir perde olarak anılan duvar yıkıldı.

Türkiye, Avrupa Birliği'ne tam üye olmaksızın 1 Ocak 1996'da Gümrük Birliğine üye oldu. Gümrük Birliği kapsamına sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünleri alındı.

AMAÇ 2

28 Şubat 'post modern darbesiyle' kimlerin nasıl kendilerine çıkar sağladığını, kimlerin olumsuz etkilendiğini sıralamak.

1990'lı yıllarda siyasete bir askeri müdahale daha yaşandı. Askerler, irticacı olduğunu ileri sürdükleri Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin koalisyon hükümetini devirdiler. 28 Şubat 1997'de toplanan Milli Güvenlik Kurulunda alınan kararlar 28 Şubat sürecini başlattı. Bu süreçte yaşananlar post modern darbe olarak da adlandırıldı.

AMAÇ 3

Küresel krizlerin Türkiye ekonomisini nasıl etkilediğini açıklamak.

1997'de yaşanan Asya krizi ve ardından 1998'de yaşanan Rusya ve Brezilya krizi Türkiye ekonomisini olumsuz etkiledi. 1997'de Uzakdoğu'da Tayland, Güney Kore ve Endonezya'da parasal kriz başladı. Krizin görüntüsü aniden paraların değer kaybetmesi, faizlerin yükselmesi ve hisse senedi piyasasının çöküşüyle ortaya çıktı.

AMAÇ 4

Ekonomide 2000'li yılların temel özelliklerini değerlendirmek.

Türkiye 2000'li yıllara büyük bir ekonomik krizle başladı. Daha önce Türkiye benzeri bir mali kriz ve ardından böyle büyük bir ekonomik krize girmemişti. Krizin büyüklüğü kamu maliyesi açıkları ve banka sermayelerinin yetersizliğine bağlanabilir.

Türkiye ile IMF arasında 2000'li yılları kapsayan 17. Stand-by anlaşması 9 Aralık 1999'da imzalandı. Anlaşma üç yıl sürelidir. Şubat 2002'de sona erdi. Anlaşmanın konusu "enflasyonu düşürme programı" olarak belirlendi. Ancak enflasyonu düşürmeyi hedefleyen 17.Stand-by anlaşmasının zayıf noktası vardı. İktisat yazınında sabit kur rejiminin izlendiği, sermaye akımlarının serbest olduğu ve bağımsız para politikasının benimsendiği bir ekonomide istikrar programları yürütülemiyor. Bu üç değişkenin bir arada bulunmasına imkânsız üçlü adı veriliyor. Bu tür ekonomi programlarında ilk anda ekonomide bir bolluk dönemi yaşanıyor. Sabit kur cazibesiyle gelen sıcak para, harcamaları çoğaltıp ekonomiyi büyütüyor ama ani bir para çıkışı para piyasalarında çöküşe neden oluyor. Cari açığın hedefin çok üzerine çıkması yanında, Stand-by anlaşmasının en önemli değişkeni olan özelleştirme uygulamalarından da beklenen gelir ve yapısal dönüşümün sağlayacağı verimlilik artışı elde edilemedi. Merkez Bankası 22 Kasımda yapmaması gerekeni yaptı. Yüzde sıfır faizle aldığı paraları yüzde 210'la satarak piyasa oyuncuları arasındaki güven bunalımına destek verdi. Hâlbuki Merkez Bankasının görevi piyasalarda istikrarı sağlamaktı. Yılbaşından beri yüzde 40 seviyesinde oluşan faizler istikrar fiyatını yansıtıyordu. Merkez Bankası istikrar fiyatının bozulmasına yardım etti. Bu tarihten itibaren parasal kriz derinleşmeye başladı. Bunun sonucunda sürekli yükselen faizler 4 Aralık 2000'de gecelik yüzde 1.275'e çıktı. Spekülatif atak anında döviz talepleri Merkez Bankası'nın rezervlerini tüketebilir. Bu nedenle dalgalı kur rejimine geçildi. Merkez Bankası üzerindeki risk kaldırıldı. Böylece kur riski Merkez Bankasından yatırımcıya aktarıldı ve döviz rezervleri korundu.

Avrupa Birliği Devlet ve Hükümet Başkanlarının 17 Aralık 2004 tarihli Zirvesinde aldığı karar doğrultusunda 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'ta yapılan Hükümetler Arası Konferans ile Türkiye resmen AB'ye katılım müzakerelerine başladı. Yine aynı gün bir basın toplantısı düzenlenerek Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi yayımlandı.

IMF finansal yardım yaparken üye ülkeye finansal bir model uygular. Bu modelin iki hedef, iki projeksiyon içerir. Düşük enflasyon ve sürdürülebilir ödemeler dengesi hedef olarak belirlenir. Reel büyüme hızı ve paranın devir süratindeki değişme ise projekte edilir. Böylece işsizlik ve refah IMF modelinde acil bir öncelik olarak yer almaz. Modelde ücretlerin geçmiş enflasyonla bağı kopartılır ve hedef enflasyona göre ücretler arttırılır. Ücretlere uygulanan bu kısıtlamalar, silah alımlarına uygulanmadığı için kamu harcama bileşimi düşük gelir grupları aleyhine gelişir.

2006 yılında ABD'de başlayan faiz artışına paralel olarak arttırılan faizler yatırımlar üzerinde olumsuz etki yaptı. Büyüme hızı 2006'da yüzde 6.9'a geriledi. 27 Nisan 2007 verilen elektronik muhtıra ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan kaotik ortam yatırımcı ve tüketici güvenini olumsuz etkiledi.

Kendimizi Sınayalım

1. 1991 seçimleri sonucu kurulan hükümet aşağıdakilerden hangisidir?

a. Refahyol Hükümeti
b. DYP-SHP Hükümeti
c. Anavatan Hükümeti
d. Milliyetçi Cephe Hükümeti
e. Ana-Sol Hükümeti

2. Aşağıdakilerden hangisi Cumhurbaşkanı Özal'ın ölümünden sonra Türkiye'nin 1990'larda karşılaştığı siyasal gelişmelerden biridir?

a. Ömrü uzun olmayan koalisyonlarla yönetilmesi
b. Avrupa ile ilişkilerin gerginleşmesi
c. Güçlü hükümetlerin kurulması
d. Yeni bir anayasa yapılması
e. Merkez sağ partilerin erimesi

3. Türkiye hangi tarihte Gümrük Birliği'ne üye olmuştur?

a. 1991
b. 1992
c. 1993
d. 1997
e. 1996

4. Aşağıdakilerden hangisinde Türkiye'nin AB'ye katılması konusunda aday ülke statüsü tanınmıştır?

a. Malta Zirvesi
b. Paris Zirvesi
c. Helsinki Zirvesi
d. Brüksel Zirvesi
e. Londra Zirvesi

5. Aşağıdakilerden hangisi 28 Şubat sürecinin ekonomi üzerindeki etkilerinden biridir?

a. Ağır sanayi yatırımlarının artması
b. Yabancı sermaye girişinin artması
c. İthal ikame modeline geri dönülmesi
d. Faiz ödemelerinin artması
e. İhracat ve ithalatın dengelenmesi

6. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye ile IMF arasında yapılan 17. Stand-by anlaşmasının **temel** konusunu oluşturmaktadır?

a. Enflasyonu düşürme programı
b. Cari açığı tamamen kapatma
c. Enflasyon artışına izin verilmesi
d. Çalışanların özlük haklarını geliştirme
e. Bütçe açıklarının kademeli artırılması

7. Aşağıdakilerden hangisi 2001 krizini tetikleyen faktörler arasında sayılmamaktadır?

a. Özelleştirmede istenilen hedefe ulaşılamaması
b. Cari açıkta artış
c. Sektörlere ilişkin düzenlemeler içeren yasalar çıkarılmaması
d. Kamu bankalarının özelleştirilmesinin yapılmaması
e. Cumhurbaşkanının seçilememesi

8. 2001 krizi sırasında "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nı hazırlayan kişi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Kemal Derviş
b. Ali Babacan
c. Mehmet Şimşek
d. Kemal Unakıtan
e. Taner Güneş

9. Türkiye ile IMF arasında imzalanan 19. Stand-by Anlaşması hangi tarihte imzalanmıştır?

a. 3 Kasım 2003
b. 26 Nisan 2005
c. 3 Mayıs 2006
d. 1 Ocak 2002
e. 31 Ocak 2007

10. ABD'de 2008'de başlayan finansal krizin ilk anlarında batan banka aşağıdakilerden hangisidir?

a. Lehman Brothers
b. Citygroup
c. American Express
d. New York Bank
e. Goldman Sachs

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız yanlış ise "Gümrük Birliği'ne Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise "Gümrük Birliği'ne Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise "Gümrük Birliği'ne Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise "Gümrük Birliği'ne Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "28 Şubat Süreci" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomide 2000'li Yıllar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomide 2000'li Yıllar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomide 2000'li Yıllar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomide 2000'li Yıllar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise "Ekonomide 2000'li Yıllar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Gümrük Birliği kapsamına sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünleri alındı. (Bisküvi, çikolata, dondurma, domates salçası gibi ürünler işlenmiş tarım ürünleri olarak adlandırılırlar.) Bu ürünlerin içindeki sanayi ve tarım payları tespit edilmekte, sanayi payı serbest dolaşıma tabi olurken, tarım payı üzerinden gümrük vergisi alınmaktadır. Klasik tarım ürünleri kapsama alınmadı. Tarım ürünlerinin AB ile serbest ticareti, Türkiye'nin AB'nin ortak tarım politikasını kabul edeceği zamana bırakıldı.

Sıra Sizde 2

Popülist siyasi vaatlerin 1991 genel seçimlerinin ardından yürürlüğe konması ve "Kim ne veriyorsa ben beş lira fazlasını veriyorum" ya da erken emeklilik vaadinin ardından kadınların 38 erkeklerin 42 yaşında emekli edilmeleri sosyal güvenlik finansman sisteminin dengelerini bozdu. Sosyal güvenlik açıkları, kamu bütçesinden transfer edilemeye başlandı. Hızla büyüyen sosyal güvenlik açıkları kamu bütçe açıklarını çoğalttı. Bir de Hazine yönetiminin, kamu bankalarının mevduatını, kamu nakit dengesini sağlamak amacıyla kullanmaları ve sonra bu kaynağın bütçe açığının finansmanında kullanılmaya başlanması kamu bankalarının bilançolarını bozdu.

Sıra Sizde 3

Müzakereye açılan fasıllar şunlardır:

- 4. Fasıl: Sermayenin Serbest Dolaşımı
- 6.Fasıl: Şirketler Hukuku
- 7. Fasıl: Fikri Mülkiyet Hukuku
- 10. Fasıl: Bilgi Toplumu ve Medya
- 12. Fasıl: Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı
- 16. Fasıl: Vergilendirme
- 18. Fasıl: İstatistik
- 20. Fasıl: İşletme ve Sanayi Politikası
- 21. Fasıl Trans-Avrupa Şebekeleri
- 22. Fasıl: Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu
- 25. Fasıl: Bilim ve Araştırma (müzakerelere geçici olarak kapanmıştır)
- 27. Fasıl: Çevre
- 28. Fasıl: Tüketicinin ve Sağlığının Korunması
- 32. Fasıl: Mali Kontrol

Sıra Sizde 4

IMF finansal yardım yaparken üye ülkeye finansal bir model uygular. Bu modelin iki hedef, iki projeksiyon içerir. 1- Düşük enflasyon ve sürdürülebilir ödemeler dengesi hedef olarak belirlenir. 2- Reel büyüme hızı ve paranın devir süratindeki değişme ise projekte edilir. Böylece işsizlik ve refah IMF modelinde acil bir öncelik olarak yer almaz. Modelde ücretlerin geçmiş enflasyonla bağı kopartılır ve hedef enflasyona göre ücretler arttırılır. Ücretlere uygulanan bu kısıtlamalar, silah alımlarına uygulanmadığı için kamu harcama bileşimi düşük gelir grupları aleyhine gelişir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

DPT Özel İhtisas Komisyonu Raporu 2000, Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri, (2000), Ankara.

DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2001, Ankara.

DPT Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) 2011 Yılı Programı, Ankara.

DPT Orta Vadeli Program (2011-2013), Ankara.

DPT Orta Vadeli Program (2012-2014), Ankara.

DPT Orta Vadeli Program (2013-2015), Ankara.

DPT Elektrik Enerjisi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, (2001), Ankara.

DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2002 Yılı Programı, Ankara.

Frankel, Jeffrey. (1999), **No Single Currency Regime is Right for all Countries or at all times,Department of Economics,** New jersey: Princeton University.

Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Hazine İstatistikleri 1980-1999, Ankara.

Hazine Müsteşarlığı Enflasyonla Mücadele Programı Politika Metinleri Cilt I, (Ocak 2000), Ankara.

Hazine Müsteşarlığı Enflasyonla Mücadele Programı Politika Metinleri Cilt III/1, (Şubat 2001), Ankara.

Hazine Müsteşarlığı Enflasyonla Mücadele Programı Politika Metinleri Cilt III/2, (Şubat 2001), Ankara.

"IMF Web sitesi, Stand-by Arrangement-Letter of Intent-Turkey, December 09, 1999 **IMF, Country Info, Turkey and the IMF", www.imf.org Alıntı tarihi 4 Mayıs 2011**

Krugman, Paul-Wells, Robin, (2009), **Macroeconmics.**

Krugman, Paul, (2012), **End This Depression.**

Mishkin, Frederic S., (2012), **Macroeconomics.**

Sachs, Jeffrey D.- Larrain Felipe B., (1993), **Macroeconomics In The Global Economy.**

Stiglitz, Joseph E.,(2012), T**he Price of Inequality.**

TC Merkez Bankası 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı:Kur ve Para Politikası Uygulaması, (9 Aralık 1999), Ankara.

www.hazine.gov.tr , Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2011

www.imf.org,"Turkey Letter of Intent, September 29, 1999", Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2011

www.imf.org, "Press Release: IMF Approves US$501 Million in Emergency Assistance for Turkey", Erişim Tarihi: 4 Mayıs